

A

MAGYAR KÖLTÉSNET

TÖRTÉNETE.

LIBRARY OF THE
CONGRESS

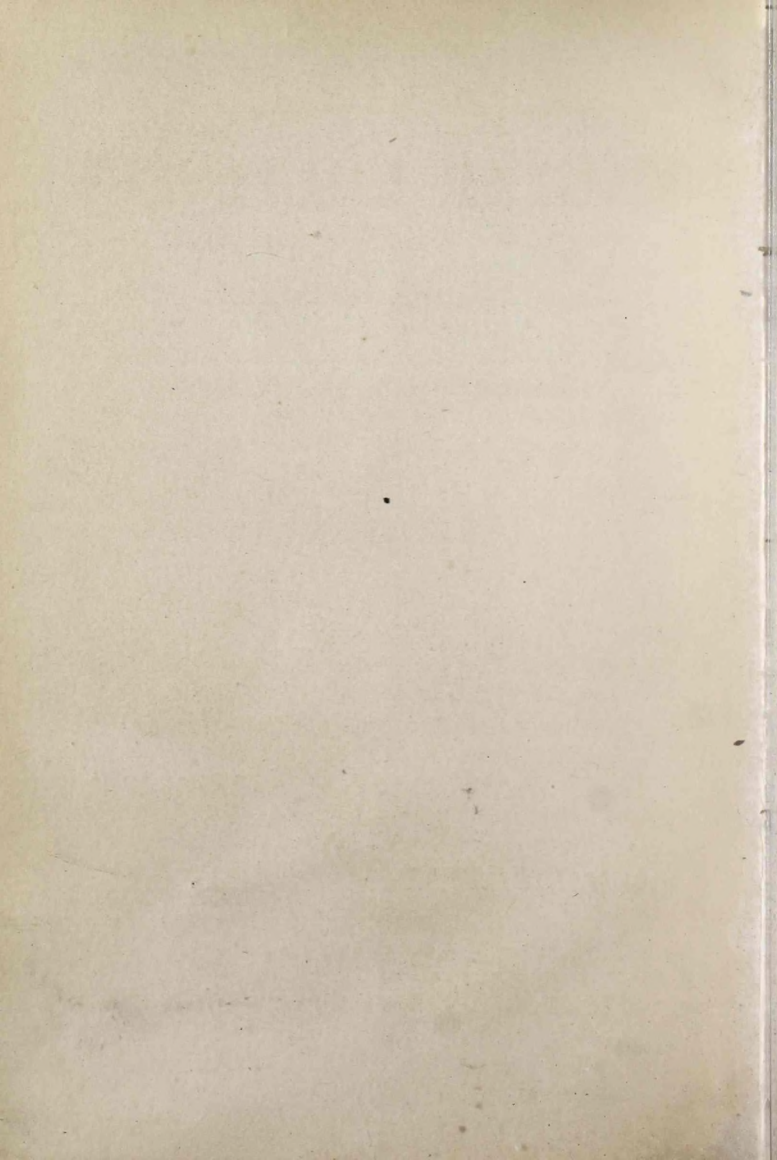

A
MAGYAR KÖLTÉSZET
TÖRTÉNETE

írta
TOLDY FERENCZ.

MÁSODIK JAVITOTT KIADÁS.
Pest, kiadja Heckenast Gusztáv.

Sept. 0. 2964

A

MAGYAR KÖLTÉSZET

TÖRTÉNETE

AZ ŐSIDÓKTŐL KISFALUDY SÁNDORIG.

ÍRTA

TOLDY FERENC.

OL. 448

MÁSODIK, JAVÍTOTT, KIADÁS EGY KÖTETBEN.

PEST.

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

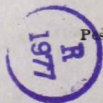
1867.

250682

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVTÁRA 1244/1950 N. SZ.

Pest, 1867. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

ELŐSZÓ

AZ ELSŐ KIADÁSHOZ.

Az itt következő előadások a pesti egyetemnél az 1853/4-diki télen, s az erre következő nyáron tartatván, a Pesti Napló jeles főszerkesztője Török János úr felszólítása folytán az említett lap részére irattak le, néha mindjárt tartatások után, néha, midőn elfoglaltatásim sora nem engedte, később: de egészben, sőt többnyire a kifejezésig is, híven. Egyedül némely, a szóbeli előadásnál sokszor szükséges ismétlő emlékeztetéseket, mutatóvány-felolvasásokat s ezekhez ragasztott szép-tani s nyelvtörténeti apró magyarázatokat mellőztem, nehogy azon lap illető terét meghaladják, melybe rendeltettek. De történt az is, hogy egy és más észrevétel, sőt adat is, kifejejtetett, mely el volt mondva, s viszont hogy némely adatokat, mik tanszéken a beszéd hevében el találtak maradni, leíráskor beiktattam; vagy épen, időközben kézhez került régibb vagy újabb jegyzéseimből akkor szúr-

tam közbe, midőn azokat e külön kiadás alá egyengettem.

Vázlatok ezek — valamint Irodalomtörténetem is —, nem annyira az adatokra, melyek elég teljesen vannak felhozva, vagy érintve legalább, mint a történelmi és széptani fejtegetésekre nézve azon rövid időtérnél fogva, mely a körülmények által az élő szónak engedtetett. Ha azonban isten kedvez életemnek, reménylem, hogy mindezeket oly részletes s minden oldalú vizsgálatokkal megállapító munkában fogom nemzetemnek hagyhatni, milyet a tárgy, nemzeti fontosságánál fogva, s mint a műveltségtörténet egyik lényeges része, érdemel, sőt most már követel. A történelmi, mai álláspontján, nem szorítkozik már az államok harci élete s hatalomviszályai megismertetésére; hanem hasonló figyelmet fordít a szellemnek az egyház és törvényhozásban, a társas életben, a vallás, bölcsészet, költészet és tudományban, a művészet- és iparvilágban nyilatkozó fejleményeire, melyek sokkal sajátabb birtokai a népeknek, mint a harci és birodalmi események; ugyanis a harciak bizonyos conjunctúrák közt mindenütt nagyobb-kisebb mértékben analóg jeleneteket mutatnak fel; ezek az uralkodó nemzetségek túl-befolyása alatt képződnek ki. Ott, hol nem külső, hanem szellemi hatalmak viszik a fő szerepet, ott jelenik meg minden nép, mikép az egyén is, a

maga önvalóságában; e tér az, mely tiszta emberi s felsőbb szellemi érdekénél fogva a történelmi vizsgálódások első sorába lépett; s ehez képest a népek nem annyira a külső, mint a belső történelemben keresik büszkeségök és dicsőségök legméltóbb címeit.

Nálunk eddig csak egyes részei e belső történetnek, s mondhatni csak a legutóbbi években, kezdtek műveltetni. Jogéletünk, vallási és egyházi phásisaink, műveltségünk, irodalmunk, művészeti s szorgalmi igyekvéseinkről még nem szólnak átkaroló s mélybe ható történeti művek; de gyűjtetnek az anyagok, vizsgáltatnak az adatok, bíráló tekintetek vettetnek egyszer-másszor a jelenetekre, sőt belső összefüggésekben kezdenek tárgyalatni; az akademia jutalomtételei, a Kisfaludy-Társaság indításai pályaműveket, népdal-, mese, közmondás-gyűjteményeket idéztek elő, a magyar mythologia Ipolyi jelentős nagy munkájában egy szökéssel a tudományok sorába lépett, Szalay László más tekintetben is fontos története mélyebb tekinteteket vet a jogviszonyok fejlődésébe, gróf Teleki József, mindenkép nagyszerű történetvizsgáló műve utóbbi köteteiben a nemzet összes létét tárgyalja a házi életig s a játszó-kockáig; s e lapok írója az irodalomtörténetet, melynek nevét eddig írók nevei és könyvcímek elősorolásai bitorolták, igyekszik legalább azon vonalra emelni, melyen a történet

nevét megérdemelhesse. A közönség fogékony-sága és lelkeségétől függ, hogy az íróvilág kezdeményező igyekezeteit részvéttel pártolva, ezeket idővel azon fokra emelje, melyen magának a nagy nemzetek figyelmét és méltatását is kiérdemelje.

Ez óhajtott jövődökhöz kíván alulírt a jelen, bár vázlatos és rögtönzött, de többnyire régi készülteken alapvó, dolgozattal járulni. Ha az az irodalomtörténet közönségének nevelésére, asszonyaink részvételére, irodalmunknak kellő szempontból méltánylására — mely egyedül a históriai lehet — csak némileg fog is hatni, úgy fáradozásaim gazdagon meg lesznek jutalmazva, s felbátorítva érzendem magamat a jelen század költészete történetét is mielőbb sajtó alá bocsátani.

Pesten, decemberben, 1854.

TOLDY FERENC.

ELŐSZÓ

A MÁSODIK KIADÁSHOZ.

Az ígéret, melylyel az első kiadás előszavát ezelőtt tizenkét évvel befejeztem, nem ugyan a kilátásba helyezett alakban, deigen egykötetes Irodalomtörténetemben, teljesítve van. Egészségem s hivatalos teendőim mellett fenmaradó ürességetől függend jelen századi költészetünk történetének azon formában elkészülése, melyben olvasóim a régibb korokat itt másodszor, vagy inkább harmadszor, veszik.

Harmadszor — mert e könyvnek 1863-ban megjelent német kiadása annyiban másodiknak tekintethetik, amennyiben annak buzgó fordítója, Steinacker Gusztáv úr, ki azzal újabb jelét akarta adni egykori másod hazája iránt a távolban is megőrzött meleg ragaszkodásának, mindazon javításokat és pótlásokat bele szőtte, melyeket első kiadásbeli kézi példányomba bejegyezve talált.

A jelen kiadás nem csak a kifejezésre nézve van gondosan átnézve, hanem folytatott vizs-

gálatim alapján, s több régi munkák elékerültével — melyek közül többeket Szabó Károly akadémiai tag és erdélyi muzeumi könyvtárnok úr kimeríthetetlen szívességeinek köszönök — itt-ott meg is igazítva, sok helyt pótolva, sőt némely részekben átdolgozva.

Kivánom hogy e könyv, új alakjában is, folytassa rendeltetését: megismertetni, megszerettetni szellemi életünk egyik legnevezetesebb ágának, a költészetnek, gyümölcseit, s azokat új életre támasztva, hatásukat a jövőre is átszállítani.

Pesten, apríl 12. 1867.

TOLDY FERENC.

TARTALOM.

I.

A MAGYAR KÖLTÉSNET ZRÍNYIIG.

Dessewffy Virgínia grófnénak 3—5

Első Előadás. Az irodalomtörténet fogalma. Ismeretének szükséges volta. Virágzása a külföldön, és saját elmaradásunk. Átmenet a magyar irodalmi történet üzésének szükségére. — Ennek egyike a költészet története. Felosztás. Ókor. A magyarok régi lakjai, s világeletök a legrégibb időkben. Míveltség, egély, nyelv, írás 6—19

Második Előadás. Hún költészet: eposi, diadalmi énekek, bohózat. A húnmonda miként származott által a magyarokhoz. — A magyarok ókori költészete. Hegedősök. Történeti énekek 20—32

Harmadik Előadás. A régi magyarok *húnmondája*. Annak fenmaradt tagjai hazai és külföldi íróknál, s viszonya a külföldi Ethele-mondákhoz 33—49

Negyedik Előadás. A régi magyar *hősmonda*. Annak dalnokai. Az írók, kiknél az fenmaradt. Annak két fő része. Az *Álmos mondaköre*, ennek tagjai és mythosi jelentése 50—63

Ötödik Előadás. Az *Árpád vagy Hétmagyar mondaköre*. Annak forrásai. Tizenkét tagja. — A tizedik századi hősmonda maradványai 64—74

Hatodik Előadás. Visszapillantás az ókorra. Gyéza reformjai. A magyar középkor. Nemzeti költészet: Ösvallási énekek. Népköltészet. Történeti költészet: a dalnoki kar folytonos virágzása. Királyi énekesek. A hegedősök történeti énekeinek tárgyai. Ilyek nyomai a krónikákban 75—84

Hetedik Előadás. A középkori történeti műköltészet maradványai. Regényes beszélek: A Toldi-monda. Óriás Lóránt. — Mátyás király korabeli műköltők. — *Tanversek*; Apáti Ferenc Feddő éneke. — *Egyházi* költészet, korán megszorítva a zsinati ellenőrzés által. Breviári énekek. — *Vallási epos*: Szent Katalin nagy legendája. — Népszínköltészet. Vándor színészek. Mysteriumok 84—100

Nyolcadik Előadás. Az újkor. — Költészetének három időszaka jellemezve. — Az első, vagyis a népies elbeszélő s az egyházi költészet virágzásának kora 101—106

Kilencedik Előadás. Tizenhatodik századbéli *regényes költészetünk*. A Romai Gesták s a Decameron ennek részben forrásai. — Hazai és bizonytalan eredetű regényes beszélek: Toldi Miklós, Ilosvai Pétertől. Vitéz Francisco, Ráskai Gáspártól. Szilágyi és Hajmási, a szendrei névtelentől. Árgírus királyfi, Görgei Alberttől 107—113

Tizedik Előadás. Az *európai középkor nagy mondatai*hez tartozó regényes költeményeink. Alboin, Valkai Andrástól, a longobárd mondából. A Romai Gestákból vett tárgyak: Fortunátus, Heltai Gáspártól (?). Joveniánus, Póli Istvántól. Rustán császár, a drávai névtelentől. — Boccacciói novellák Istvánfi Pál, Enyedi György és Veres Gáspártól 114—121

Tizenegyedik Előadás. Átmenet az *antik* mondakörhöz. Apollónius királyfi krónikája. — Classica mondakör. Trójai monda: Páris és Helena. Trója veszedelme, Dálnoki Jánostól. Ajax és Ulysses, Csáktornyai Mátyástól. Aeneis, Huszti Pétertől. — Sándormondakör: Öt mű közöl egyet bírunk, Idari Pétertől 122—128

Tizenkettődik Előadás. A *regény* kezdete Magyarországon. Euryalus és Lucretia. Ponciánus históriája. Szép Magyellóna. Salamon és Markalf 129—137

Tizenharmadik Előadás. *Történeti énekek*. Gosárvári Mátyás húnkrónikája. Csáti Demeter töredéke Magyarország megvételéről. Bánk bán, Valkai Andrástól. A tatárjárás, Temesvári Jánostól. Tinódi Zsigmond-krónikája. Nagy Mátyás Hunyadi-krónikája. A kenyérmezei ütközet, a nikolsburgi névtelentől; más, Temesvári Istvántól. Görcsöni Ambrus Mátyás-krónikája, folytatva Bogáti Fazekas Miklóstól. Valkai András király-krónikája . 138—144

Tizennegyedik Előadás. *Tinódi Sebestyén*, az utolsó magyar dalnok. Élete. Egykorú történeteket tárgyzó verses krónikái. Azok jellemzése. Tinódi mint történeti kútfő 145—154

Tizenötödik Előadás. Egyéb egykorú történeteket leíró verses krónikások. Sziget veszedelme. II. János király élete, Csanádi Demetertől. Túri György halála. A nádudvari győzelem, Salánki Györgytől. Ihász névtelene. Szinán basa megverése, Szöllösi Istvántól. — Külföldi egykorú történetek előadói: Tinódi, Töke, Valkai. — Külföldi régebbi történetek előadói: Máday, Csegéri, Bogáti Fazekas, Cserényi 155—163

Tizenhatodik Előadás. A *bibliai epika* mint átmeneti lánc-szem a tanköltészethez. Annak protes-

táns jelleme. Irodalma a tizenhatodik században. — *Erkölcsei beszélek.* — *Tanköltészet.* Vallási és vallás-
erkölcsi. Dogmai. Általános erkölcsi. — Feddő köl-
tészeti: Horvát András és mások 164—176

Tizenhetedik Előadás. Az *apológ.* Pesti
Gábor Aesópusa. Heltai Gáspár meséi. — *Lyrái
költészet.* Az egyházi ének. Katholikus karkönyvek.
Protestáns énekeskönyvek, Unitároké. Szombato-
soké. A XVI. századbéli egyházi költészet méltá-
tása 177—189

Tizennyolcadik Előadás. *Öndálló lyrái köl-
tészeti:* Elegiaköltők. Egyéni-vallásos és világi dal:
Balassa Bálint. — Alkalmi költészet: ódák. — Római
mérték behozatalának első kísérletei. 190—195

Tizenkilencedik Előadás. Színészet és
színköltészet. »Balassa Menyhárt« az első ismeretes
magyar históriai színdarab. — »Moralitások« vándor
lantosok által előadva. »Comico-Tragoedia.« —
A tanodai dráma. Bibliái tartalommal: Szegedi
Lőrinc Theophaniája. Classicaí tartalommal: Bor-
nemisza Péter Klytaemnestrája 196—208

Huszadik Előadás. Költői állapotok a tizen-
hetedik század első felében. *Elbeszélő költészet:*
Szentmártoni és Kolosi. — *Tanköltészet:* Nyéki
Vörös Mátyás, Szentmártoni és Kolosi. — *Lyrái
költészet:* Rimai, Beniczky, Péczeli Imre. Az egy-
házi ének a protestánsoknál: Szenci Molnár Albert;
az Öreg graduál. A katolikusoknál. — Befejezés 209—220

II.

A MAGYAR KÖLTÉSZET ZRÍNYITŐL KISFALUDY SÁNDORIG.

Bohus-Szögyényi Antónia asszonynak . . . 223—225

Huszonegyedik Előadás. Költői állapotok a tizenhetedik században, és *Zrínyi Miklós*. A Zrínyiász. Annak első része: I—IV. ének . . . 226—238

Huszonkettődik Előadás A Zrínyiász további folyamatának (V—XIII. ének) boncolata 239—250

Huszonharmadik Előadás. A Zrínyiász vége (XIV. XV. ének). Annak szerkezete. Epizódok. Zrínyi mint jellemfestő. A csodálatos a Zrínyiásban. Előadás, verselés, nyelvezet . . . 251—267

Huszonnegyedik Előadás. Zrínyi mint lyrai költő. — *Liszi László*, s a Mohácsi Veszedelem. Ennek boncolata s bírálata. Liszi kisebb költeményei . . . 268—278

Huszonötödik Előadás. *A verses regény: Gyöngyösi István*. Murányi Vénus, Kemény János emlékezete, Chariclia, Rózsakoszorú, Cupídó, Pali-nódia. Gyöngyösi kortársai, a tizenhatodik század rimes krónikáinak utánpótlói. Gyöngyösi jelentősége 279—294

Huszonhatodik Előadás. Átmenet a *tan-költészet*hez. Haller János Hármass Istóriája. Gróf Kohári István. Tudományos tárgyak verselői. — *Lyrái költészet*: II. gróf Balassa Bálint, gróf Zichy Péter. Egyházi énekek. — *Szinészet és színeköltészet* 295—307

Huszonhetedik Előadás. Az irodalmi hanyatlás kora. Annak okai. A költészet állapota. *Elbeszélő költészet*: gróf Lázár János. Gróf Haller László Telemachja. — *Tanköltészet*. — *Dalköltészet*: báró Amade László, Faludi Ferenc. Egyházi lyra: Rádai Pál, Szőnyi Benjamin. — *Színköltészet*. A tanodai dráma: Faludi, Kunics, Illei. »Moralitások«. — Új jövőendő előzményei . . . 308—323

Huszonnyolcadik Előadás. A legújabb kor. Annak jelleme a megelőzőtt időkhöz képest. Időszakai. Kezdeté, vagyis az *újjászületés* kora: a nemes testőrsereg irodalmi fellépése. Általános mozgalom, s annak eszközei . . . 324—331

Huszonkilencedik Előadás. A legújabb irodalom megkezdője *Bessenyei György*. Elágazó munkásságának átnézete. Bessenyei mint drámaíró; mint tanköltő. Hatása a költészetre, s általában az irodalomra. Visszavonulása, s kéziratban maradt munkái . . . 332—342

Harmincadik Előadás. A *francia iskola* többi írói: *Orczy*, *Barcsay*, *Ányos* legkitünőbb elegia-költőnk, I. Teleki József, *Péczei*. — Francia s angol művek átültetése: Drámák. Eposok. Regények: *Báróczy Sándor*, a magyar szépirodalmi próza megteremtője. Tanköltemények. Lyráiak. . . 343—358

Harmincegyedik Előadás. A *classica iskola*; annak előzményei. Alapítói: Baróti Szabó Dávid, *Révai Miklós*, Rájnis József. Virgíl magya-

rúl. Prosodiai tollharcok. — Másod korszaka: a classicismus köz érvényre jutása. Sikertelen kísérletek a hellen költők körül. Az iskola a maga önállóságában: *Virág Benedek*. Horác magyarul . . . 359—375

Harminckettödik Előadás. A *népiesek iskolája*. *Dugonics*. Annak történeti regényei és színművei. A népies *epos*: az új Zrínyiász, Kónyitól; a Hunniás, *Horváth Ádámtól*; a Magyar Gyász, Etéditől; Vályi-Nagy és Perecsenyi-Nagy, Gáti István stb. 376—393

Harmincharmadik Előadás. A népies iskola folytatása. A verses *regény*: Poocs, Etédi, Perecsenyi, gróf *Gvadányi József*: a Falusi Notárius trilogiája. Rontó Pál. — *Tanköltészet*. — *Lyrái költészet*: *Horváth Ádám* népies dalai. — *A leoninisták*. — *A debreceni kör*: Földi, Fazekas: »Ludas Matyi«, ifj. Kovács József 394—406

Harmincnegyedik Előadás. Az új iskola kezdetei. Szépészirány, újítás a nyelvben és technikában. Gróf *Ráday Gedeon*, s a Ráday-versnem. *Verseghy*, *Bacsányi*. A *lyrai triász*: *Kazinczy*, *Szentjőbi*, *Dayka* 407—415

Harmincötödik Előadás *Az önállók*. Az irodalmi központosítás eszméje és *Kármán*. »*Uránia*.« *Fanni Hagyományai*. *Kármán* írói jelleme. *Csokonai Vitéz Mihály*. Költői jelleme, s neveltetésének erre volt kedvezőtlen befolyása. Védelme *Kölcsény* irányában 416—428

Harminchatodik Előadás. *Kisfaludy Sándor*. Életének és költészetének egysége. »*Himfy Szerelmei*.« *Kisfaludy* és *Petrarca*. A költői nyelvnála emelkedik először felsőbb nemzeties szépségre. Regéi a magyar előidőből 429—440

Harminchetedik Előadás. Visszapillantás	
a különféle irodalmi felekezetekre. — <i>A prózai re-</i>	
<i>gény.</i> Mészáros Ignác és Kártigámja. — <i>A dráma.</i>	
A színészet föléledése. Ennek közvetlen előzmé-	
nyei: Fejér György s a pozsonyi papnövelde. <i>Az</i>	
<i>első pesti színésztársaság.</i> Országos részvét. <i>Az er-</i>	
<i>délyiek.</i> Színköltészet. — <i>Széptani mozgalmak.</i> —	
Befejezés	441 — 459
Név és tárgymutató	460 — 475

I.

A MAGYAR KÖLTÉSNET

ZRÍNYIIG.

A MAGYAR KÖLTÉS

SRINTE

DESSEWFFY VIRGÍNIA

GRÓFNÉNAK.

O lépj be: itt is istenek lakoznak.
Ne hidd hogy e nép, melyet új honába
Egy távol múltnak élő képei
S szent jóslatok lángoszlopa vezettek,
Hit-, bölcseség-, s ének nélküli raj
Tört át a zúgó Don hullámain.
Ne hidd hogy állatbőrbe varrt vadak
S vért hörpölő nem-emberek valának,
Kik jöttek, győztek, s e négy víz között
Testvéri láncsal összefont fajokból
Egy új, szebb ország alkotói lettek,
Tíz századok szélvészint át virágzók.
O mást beszéll a hódolt népsereg,
Mely a szelíd erő árnyékiban
Bizton nyugodva új életre sarjadt;
Mást mond a nyelv, mely ősink ajkiról
Hatalmasan s édesden szóla le;
Az áldozat, mely egy fő istenének
Lángolt, s a táltos jámbor éneke.

Elnémúlt rég a nemzet ős imája,
 S az ősült kor zúgó viharjai
 A hősök énekét elkapdosák:
 De kérdezd a múlt lengő árnyait,
 S megnyílnak szellemajkaik megint:
 Megsúgják a rég eltört lant zenéjét,
 És újra hallod Árpád dalnokát;
 S az ének, mely a húnkirály csatáit,
 Mely Álmos útját a jósold hazába,
 A honszerző hadak harcműveit,
 A hangos kürtöt s lengő zászlakat
 Megdallá: lelked húrjain rezeg;
 Meghallod a cserhalmi diadalt,
 Salamon keservét, Záh véres boszúját,
 Jó Toldi kardja hangos csattanását,
 A harminckét nemes bús átkait,
 S a riadót, melynek dörgő szavára
 Mohammed arcán sápadt gond telet;
 Meg a királyi csarnok énekét is,
 Melyen föllelkesült Hunyad fia.

Mohács lapályán elvérzett Lajos,
 De szólni nem szűnt a lant zengzete.
 A hegedősök intő szózatát
 A kényúr hallja, és nem áll boszút:
 Az énekest köz tisztelet fedi;
 A bajnok, háborúit, tűzhelyénél
 A fáradt nép a szerelem regéit,
 S mit a szentkönyv tanít, s a rény sugall

Figyelmes észszel s részvevőn lesi.
 Buzgó dicséret zeng az ég urának,
 A szenvedő, hymnuszba fojtja kínját,
 S Balassa sebben mondja vég dalát.

Ily dolgokat fűz honfias Klióm,
 Midőn az éj, a vizsga gondolat
 Nevelő dajkája, földünkön borong.
 Első valék, ki az ő vezérkezén
 Balúl ismert, nem-ismert nemzetemnek
 Bejární öszves dalhonát merészlém,
 S a kor mohától eltakart nyomaít
 Felfedtem eltűnt szelleméletünknek,
 S kik énekökkel tarták a magyart,
 Nevőknek visszaadtam zengzetét.
 NEKED mutatja bé a hosszas útról
 Hozott gyümölcsök elsejét hived,
 Kinek gondos részvéttel ápolod
 E nép nevéért lángoló tüzét:
 NEKED, hazánknak érzékeny leánya,
 S lelkes nemed jobbjaínak Általad.
 Ha Nálatok kedvet lel az áldozat,
 Meglelte bérét a hű áldozó.

ELSŐ ELŐADÁS.

Az irodalomtörténet fogalma. Ismeretének szükséges volta. Virágzása a külföldön, és saját elmaradásunk. Átmenet a magyar irodalmi történet üzésének szükségére. Ennek egyik ága a költészet története. Felosztás. — Ókor. A magyarok régi lakjai, s világeletök a legrégebbi időkben. Míveltség, egély, nyelv, írás.

Uraim!

Azon tudomány, mely hétfői összejeveteleink tárgyát teszi, nemzeti tekintetben a legfontosabbak, a leggyümölcsözőbbek egyike. T. i. a nemzeti irodalom története, melynek a költészet története egyik fő része, *a nemzetnek a nyelvben és írott termékekben nyilatkozó értelmiségét* mutatja fel, kezdetében, fejlődésében, koronkénti hanyatlásai és ismét emelkedéseiben; kimutatja, ha okfejtő akar lenni, mind azon külső és belső ható erőket, mik azt gerjesztik, fejtik és határozzák. A külsők közé számítjuk az országos, a vallási és míveltségi állapotokat, továbbá az irodalomra egyenesen ható intézvényeket és eszközöket, milyenek a tanodák, társaságok, gyűjtemények, a tör-

vényhozás, könyvkereskedés és nyomtatás; belső tényezők a tudományok állása, kelete, idegen irodalmak elterjedése; sőt magok a hazai irodalmi jelenségek és kitünőbb elmék ismét másokra nézve lesznek új tényezőkké; s így az értelmiségnek egész nagy köre, mint ok vagy okozat, leköti figyelmünket az irodalmi történetben.

Ha az értelmiség csakugyan egyik legnemesebb képessége az embernek, ha a mai művelt világban nem a nyers erő, hanem inkább az értelmiség minél magasabb foka teszen valamely nemzetet tiszteltesse: vajon nem kell-e nekünk is minden módon azon lennünk, hogy irodalmi értelmiségünk történeti egész körét felbuvároljuk, s mind magunk derekasan kiismerjük, mind másokkal minél tágabb körben megismertessük; és ez úton is meggyőzzük a világot, hogy a művelt emberiségnek méltó tagjai vagyunk?

De ismernünk kell irodalmunkat, hogy élvezhesük, hasznosíthassuk, szerethessük. Egyes jó könyvekhez, ha az alkalom s a véletlen kedvez, irodalmi tájékozás nélkül is férhetünk, s úgy a hogy hasznunkra is fordíthatjuk: de magát az irodalmat, t. i. a nemzet írott szellemművei egyetemét, mindent, mi abban érdekes, szép, s a nemzet életével összefüggő van, nem élvezhetjük; nem ismerhetjük a nemzeti szellem tartalmasságát, körét és ható erejét; nem ismerhetjük a nemzeti történet egyik legnemesebb részét, t. i. azt, mely az alkotó szellem tetteit veszi számba, az *irodalmi történet nélkül*. De hasznunkra

sem fordíthatjuk e történeti összefüggő ismeret nélkül az irodalmat, mert nem ismervén az egész kört, nem tudjuk megválasztani a művelődés eszközeit, és sok a legderekabb eszközök közül használatlan marad. Végre nem is szerethetjük azt úgy igazán, mint minden művelt embernek, kinek szíve helyén van, nemzete lelkének műveit szeretnie kell, mert: *ignoti nulla cupido*.

Így fogja fel a külföld a nemzeti irodalomtörténet jelentőségét; s bár azt valamennyi művelt nemzet rég óta ápolja már, és számos nagy becsű munkákat állítottak elé e nemben: soha e tudomány annyi feldolgozót, de oly elterjedést sem vett, mint az utolsó fertály században. T. i. amely arányban a reáltudományok mind nagyobb és nagyobb tért nyertek a közoktatásban, ugyanabban vétetnek fel belé a nemzeti nyelvek és irodalmak. Érezték ugyanis a művelt népek, hogy midőn az úgy nevezett tudós iskolák rovására szaporították az anyagi élet érdekeit ápoló reáliskolákat: azokban a gazdaszat minden nemeire, az iparra, gyárügyre, gépészetre, műtanra, kereskedeésre magokat adóknak *szellemi* műveléséről is kell gondoskodni; érezték, hogy a természettudományoknak ez irányban nagy ugyan képező erejük, de hogy csak a lélek valamennyi erőinek arányos kifejtése és táplálása óv meg a darabos egyoldaluságtól. E célra pedig az illető nemzeti nyelv tudományos tanítása, az illető nemzeti irodalom történeti és széptani megismertetése, jeles darabok olvasása és magyarázása

hozatott be. S a tapasztalás azon roppant művelő hatásról tevéen tanuságot, melyet ezen tanítás gyakorol, behozatott az valamennyi nevelő-intézetekbe, még a női iskolákba is, míg másfelül a tudós iskolák, úgy-mint a gymnásiumok és egyetemek is felkarolták azt hasonló szeretettel, s nincsen már iskola külföldön, melyben az illető anyanyelv gondosan ne taníttatnék, sőt mindennemű, még a classica i nyelvtanításnak is alapjává ne tétetnék, s a hazai irodalom ne magyaráztatnék. Innen nincs jelenleg a történettudomány-nak oly neme, mely lelkesebben üzetnék, mint az irodalmi történet: s az irodalom tengere számtalan chrestomathiák csatornáí által a nemzet millió erecskéibe elszármaztattatik.

Mi a csinosodott világ ezen irányától messze elmaradtunk. Van irodalmunk, sokkal régibb mint azt sok tudós, magyar tudós, sőt magyar író és költő csak álmodja is; és van irodalmunknak számos becses műve, mely a fentartást, az ismertetést, az olvasást többfelől megérdemli; s ha néha mint mű kevesebb figyelemre méltó is, de mint a nemzeti szellemnek, bizonyos időre nézve, hű kifejezése, tehát mint emlékek, szintűgy méltó az ismerésre, mint valamely historiai tett, melyben talán semmi rendkívüli nincs ugyan, de mint a nemzeti életnek egy jellemző vonása, tanulságos, vonzó, sőt fontos lehet. Ne azt kérdezzék tehát Önök azon íróknál, kikről értekezni, kikkel szellemileg társalkodni fogunk: egytől egyig nagy, vagy csak kitűnő írók voltak-e? se az elésoro-

landó műveknél: maradandó becsűek-e? Minden író, ki a maga idejére vagy különállva hatott, s így a nemzet szellemi életének meghatározásába befolyt; vagy ki ily működésben emlékezetes részt vett; úgy minden mű, mely egykor általánosan, vagy sokak által olvastatott, kedveltetett és dicsértetett: még a lelketlen író és munka is, mely bármi okból hatást gyakorolt: mind históriai tények a szellemi világban, s előadásunkból el nem maradhatnak.

Így fogva fel az irodalmi történetet, még a legszegényebb irodalomé is nagy érdekű emberiségtörténeti tekintetben: hát még az illető nemzetre? melynek azt nem ismernie hiány és szegyeen egyszersmind; kegyelettel nem úznie, s azokat, kik atyáinak világitottak, a feledékből ki nem bontania, rút hálátlanság. Igen szépen, s nem csak szépen, de valóan is mondja a német Schiller: „Ki kora legjobbjait kielégítette, minden kornak élt.“

Ideje, hogy mi e hálátlanságból kivetközzünk; de ideje annak is, hogy saját magunk irodalmi életével közelebbről megismerkedvén, azt becsülni, szeretni tanuljuk; hogy azt egymás közt ismét forgalomba hozván, megfogyatkozott kincsünket ez úton újra visszaszerezzük. S szebb jövődőt nyitott irodalmunknak e részben a kormány azon rendelete, mely szerint a magyar irodalmi történet valamennyi magyar gimnásiumokba rendes tanulmányúl behozatott: a miért itt is, bár közbevetőleg, hálánkat ki nem fejeznünk nem lehet. De a felsőbb okulás az egyetem kö-

rébe való. Szívből fogok örülni, ha lesznek, kik e helyről helyesebb nézetekkel menendenek el irodalmunkról, s azt megkedvelni, és figyelemök tárgyává tenni fogják; örülni fogok, ha azon órák, melyeket e tárgynak szentelhetünk, mindnyájunkban nevelni fogják azon kegyeletet, melylyel különösen a magyar írók emlékezetének tartozunk, kik oly sokáig jutalom, sőt méltánylás nélkül is, egyedül hazafiúi kötelességök érzetében hozták áldozataikat a nemzet oltárára.

A nemzeti irodalomtörténet gazdagsága tekintéből azonban ezúttal annak csak egyik ágát: *a nemzeti költészet történetét* veszem fel foglalkodásunk tárgyául, s azt, ha lehetend, egész a legújabb időig folytatom.

Ha már azon főbb fejlődési szakaszokat vesszük fel, melyek nemzetünk irodalmi életében észrevehetőek, négy ilyen tapasztalhatunk, melyeket *koroknak* nevezek: ú. m. az *ókort*, a *közép*, az *új*, és a *legújabb kort*.

Ókor alatt a keresztyénség előtti időt;

Középkor alatt a keresztyénség felvételétől a mohácsi vészig és egyszersmind a hitujításig terjedő időt;

Újkor alatt a mohácsi véstől a nemzeti élet hanyatlásaig, vagyis a múlt század közepeig terjedő időt;

Legújabb kor alatt ettől az utolsó forradalomig elfolyt időt értem.

Az *ókor* története, melyet helyesen az *önálló nem-*

zetiség korának jellemezhetünk, a keresztyénség előtti időt foglalja magában, s visszamegy a történetvizsgálat fonalán Ázsiáig, felkeresi eleinket mint húnokat és magyarokat nem csak a Fekete tenger és Kaukaszus északi részeiben, s az Ural déli tartományaiban a Volga partjain, hanem a Kaukaszus déli részeiben, az örmények és perzsák között is, hova történeti nyomok utalnak; de utal főkép a nyelvvizsgálat, mely tagadhatatlanul bizonyítja, hogy nyelvünk, mely különben egész szerkezete és anyaga, azaz szógyökei szerint a scytha vagy ural-altaji nyelvosztályhoz tartozik, egy igen régi korban, melybe a história fel nem nyúlik, részint közvetlen, részint közvetett érintkezésben élt ama másik nagy nyelvosztálynak, az indoeurópainak, több nyelveivel, hová a sanskrit vagy a most már holt óhindu nyelv, a perzsa, a görög, latin, germán és szláv nyelvek tartoznak. T. i. nem kevés szavunk, sőt némely szóképzőnk is van, mely ezek egyikével vagy másikával közös, és pedig nem talán az újabb időkben tőlök átvett, hanem a nyelv első szükségéi közé tartozó: s ezek többnyire egyszerűbb alakban vannak meg nálunk, mint az említett indoeurópai nyelvekben. Ha a németeknek, minden históriai fonal nélkül, Ázsia déli részeibe lehet visszavinni ős hazájokat, midőn egyedül a nyelvhasznítás útján csalhatatlanul megmutatják, hogy nyelvek nem csak a szlávval, göröggel, deákkal, de a perzsával és ind azaz sanskrittal rokon, s hogy így e nyelvek bölcseséből, a Kaukaszus déli vidékeiről kellett kiszakad-

niok: nekünk is azon feltűnő, meglepő, de másként meg nem magyarázható, ezenfelül történelmi nyomok által is támogatott, tényszerű tételt szabad felállítanunk, miszerint a húnmagyar törzsök a legrégibb időben Arménia, Mesopotámia, Perzsia népei közé volt vegyűlve, s részben ugyan azok közt elolvadt, de részben onnan a kaukazusi szorosokon keresztül felnyomva, nyelvét a scytha földön és népek közt fejtette ki, minél fogva szerkezetre nézve ezekkel szoros rokonságban áll. E scytha nyelvosztály hat nyelvcsaládja a mandzsu, mongol, töröktatár, szamojéd, finn s a magyar; az utolsó ezen család legdélnyugotibb tagja, legközelebb a török s a finn nyelvekhez álló, kivált az utóbbinak uralhegyi ágaihoz; a vogulhoz és osztjákhhoz, mint azt derék éjszaki utazónk Reguly vizsgálatai mutatták; de azért e nyelvekkel a mienk sem leány, sem testvéرنyelvi rokonságot nem tart: azaz se nem származik ezek valamelyikétől, sem ezek valamelyikével együtt nem közös leánya egy harmadik, tán kihalt, nyelvnek; hanem rokonsága azon egy nyelvszellemben áll, mely az egész osztályt szabályozza, melynek határai közt azonban a magyar nyelv egészen önálló organismussá fejlődött. T. i. nyelvünk alkotása oly teljes, összhangzó, s lényegében magából megérthető rendszert képez; gyökei oly egyszerűek, a ragok, névmások s határozók oly szerencsésen visszavezethetők első elemeikre, s jó részt magából a magyar nyelvből is kimagyarázhatók: hogy nyelvünket mindezen tekin-

tetekben másokkal egybe hasonlítván, azt eredetinek, önállónak, mindenesetre pedig egynek az ősrégi nyelvek közül kell állítanunk.

Azonban hogy nemzetünk mikor hol lakott, s meddig Elő-Ázsia külön részeiben, szorosán meg nem határozhatjuk. Európába őseink a IX. század vége felé nyomultak be, itt mai hazájokat elfoglalván, határaikat nyugot felé az Enc vizéig terjesztették, hol, névszerint Melken, Zsolt nagyfejedelem székelte, s így Vindobona is azon időben Magyarország részét tette. Innen az egész X-ik század folytán nyugtalanították Közép- és Déli-Európát, u. m. a görög birodalmat, Német-, Olasz-, Franciaországot, s azt majdnem évenként felpredálták, úgy hogy ama korban a litánia egyik verse így hangzott: A sagittis Hungarorum libera nos Domine! Ez állapot Európára nézve mármár elviselhetetlenné lett, és szükségkép ez egész világrészt szövetségbe egyesítette volna ellenök, ha Gyéza nem ül Taksony nagyfejedelemi székébe, egy, szokatlan értelmi és akarat-erővel bíró férfiu, ki nem csak világosan felfogta az európai viszonyokat, hanem szilárd kézzel tudta fékezni is népének vad erejét, s azt keresztyénné tevén, új üdvösebb irányok felé terelni. Az ő országlása fejezi be a *régi kort*, mely kiválólág *magyar hőskornak* nevezendő.

S most már vessünk egy pillantást e korra az álladalmi élet s *míveltség* szempontjából. Midőn a magyar nép míveltségi állapotait vizsgáljuk a keresztyénség felvétele előtt, ne zavarjanak meg bennün-

ket azon külföldi középkori kronisták, kik eleinket úgy festik, mint a természet szörnyeit s valódi emberfalókat. Ők félelemmel nézték celláikból a kelet rettentő lovagjait, kik hazájokat pusztították, az ő tollukat babona és gyűlölség vezette. Hogy azonban a magyar, miképen magát a IX. és X. században Európának bemutatta, harcias és vad volt, bizonyos, mert hosszas küzdelmeik elváltoztatták az egykori székeiben szükségkép patriarchális életet élő népet. De hogy ők nem buta pásztorok és vadászok voltak, midőn e földre kijöttek, hanem egy régibb rendezett társadalmi élet emlékezete szabályozta köz erkölceseket, cáfolhatatlanul tanusítja azon szerkezet, melyet magoknak a pusztaszeri gyűlésen adtak, hol a magyar korlátolt örökös monarchia alapvonalaait egyszerűen, de határozottan és ezer évre kihatólag, megállapították. S nem csak ez államrendező képesség tesszen már akkori politikai érettségökről fényes tanúságot, hanem egyszersmind azon ildom és mérséklet, melylyel a meghódított népeket — nem más hódítók módja szerint rabokká, hanem — egyenjogú nemzet-társakká tevén, minden visszahatást szerencsésen megelőztek. Csak is így merhették szinte az egész X. század folytán legjobb erőiket a külföldön foglalkodtatni, a nélkül hogy itthon támadástól, a régi fejedelemségek visszaállításától tartaniok kellett volna. Józan igazsággyakorlás és kétségkívüli erkölcsi felsőbbség, nyersebb külső mellett is, megtartotta, mit fegyverök keresett.

E politikai érettségen kívül *egélyök* vagyis vallásuk az, mi elmebeli derék állapotjuk- s egy régibb polgárisodásukról tanúskodik. E vallás t. i. monotheismus volt. Középpontja egy nemzeti isten: *a magyarok istene*, kinek a termékenyítő nap jelképében, a tűzben, áldoztak, kit tiszteltek a levegőben és vízben, s alkotásának, a földnek, hymnusokat énekeltek. — Ez alkotó és fentartó isten ellentéte, vagyis minden gonosznak kútfeje, „Ördög“ volt, ki akár egy a perzsák Ahrimánjával, akár nem, de nemzeti neve, valamint Istené, nemzeti eredetiségéről eléggé kezsedik. Ezek mellett még egy sereg jó s rossz *tündér* folyt be nézetök szerint az ember sorsa meghatározására, mikről Ipolyi Arnold, a magyar mythologia valóóságos Grimmje, nekünk annyi tanulságost mondott, s mik azt mutatják, hogy eleink semmivel sem voltak meddőbbek egy az emberiségbe benyúló szellemvilág alkotásában, mint bármely más nép. S ugyanehez képest vallották *a lélek halhatatlanságát* is, mely nézetten alapúlt halottaik tisztelete, kiknek emlékét gyászdalokkal üllötték. Végre azon tekintet, melylyel a *nők* iránt viseltettek, kik a házban férjeik *feleségei* (fele részei) voltak *), s ehez képest mint özvegyek férjeik jogainak képviselői lettek: őket egy, eredeti nyerseségéből rég kivetkezett, társadalmi ál-

*) Ha a „feleség“ szó netán a „fél“(= testvér)től eredne is, ez elnevezés bensőségre, szeretetre, s így a házastársi viszony nemesb felfogására mutat őseinknél.

lapotait szelidebb és felsőbb nézetek szerint rendező népnek tüntetik fel.

De maga e *nyelv* a hosszas költözési viszontagságok után ide teleplő magyarok nem csekély szellemi fejlettségét bizonyítja. Nem bírunk ugyan az ókorból egy nyelvemléket is összefüggő beszédben; de ha a legrégebb oklevelek és krónikákban bőven elszórt magyar neveket és szókat, úgy az árpádi és anjoui időszakokból reánk maradt nyelvemlékeket philosophiai lélekkel vizsgáljuk, s a nyelv fejlődési menetéből az ismert időkben, az ezeket megelőzőtt századokra a legovakodóbb kritika fáklyájánál visszafelé okoskodunk, meggyőződünk a felől, hogy nyelvünk jelen honába egészen készen s ehez képest a fejlettség nem csekély mértékével érkezett, hogy itt többé egy új nyelvtani alakot sem fejtett ki, egy képzővel sem bővült, deigen nem egyet elhullatott, hogy új gyököket többé nem termett, s egyedül idegen szók felvétele, a szóképzés ősi alaptörvényei szerint folytatott származtatás, s az alkalmasint európai eredetű, de a nyelv szellemétől nem idegen, összetétel útján gyarapodott. Csak a szókötés vett fel régi, sajátos és velős formái mellé sok újat, mi által a nyelv tetemesen változott, de fordulatai gazdagsága és könnyedségére nézve igen is nyert. Ha eként azt, mi nyelvünk alkotásában és anyagában hihetőleg európai eredetű, elválasztjuk, s azt, mi abban kétségkívül európa-előtti, egy teljes képbe gyűjtjük: feltámad lelkünkben Árpád nyelve teljes egészletében, s meg-

győződünk, hogy az lényegét tekintve semmivel sem kevesebbé nemes mai nyelvünknel, hanem minden különbözőése egyfelül ugyan szók és szókötési fordulatok szegénységében, de másfelül formagazdagságában és színezetében van, mely utóbbit bizonyos hangtani változatosság jelelt, mely egyébiránt részenként egy vagy más nyelvjárásunkban mai napig nyomait hagyta, s több lágyság az utóbb kiveszett kihangzásoknál fogva; meggyőződünk továbbá, hogy nemzetünk oly becses tőkéjét hozta magával a szógyököknek még lélektani s elvont fogalmakra is, s ezzel oly eleven képzékenységet párosított, hogy azon népnek mely magának ily nyelvet teremtett, bármily név alatt, szükségkép jelentős múltat, nem közönséges szellemi szükségeket, sőt *egy már rég elsülyedt míveltségi időszakot* kell tulajdonítanunk, habár a költözési viszontagságok és főleg vallási, részben erőszakos, változások annak még emlékezetét is eltörölték.

Ha mindezekhez még azon nem kétes tényt adjuk, mely szerint a régi magyarok, Ázsiában már, saját írásukkal éltek, miután Menander Protector VI. századbeli byzanti író világosan beszéli, hogy ők II. Justinushoz „scytha betűkkel írott levelet“ intéztek; hogy továbbá a székelyek a XIII. században, s utóbb is, saját rótt írással (székely rúnákkal) éltek, *melynek függőleges iránya Közép-Ázsiába vezet vissza*: bátran feltehetjük, hogy az ókorban némi vallási és történeti könyvekkel is bírtak, de melyeket szinte úgy, sőt

könnyebben, elpusztíthatott a keresztyénítő X. és XI. század, mint pusztította és széthányta a pogány magyarok *istenszobrait*, miket bálványoknak neveztek, s melyeknek az árpádi korszakban határköveként alkalmazását számos okleveli nyomok tanúsítják.

S ezek előre-bocsátása után, mik meggyőzhetik Önöket, hogy a magyar, pogánykorában sem volt minden szellemi fejlettség, polgárisodás és művészet nélküli csorda; sőt inkább, harcias ugyan, de lovas, nyílt eszű, vallási és társadalmi helyes nézetekkel, végre költészettel is bíró nép: a legközelebbi órában e korbéli költészete tárgyalásához megyek által.

MÁSODIK ELŐADÁS.

Hún költészet; eposi, diadalmi énekek, bohózat. A hún-monda miként származott által a magyarokhoz. — A magyarok ókori költészete. Hegedősök. Történeti énekek.

Uraim!

Azok után, miket a múltkor eleink míveltségi állapotairól előhoztam, nem fogja Önöket meglepni, ha már most a pogány magyarok *költészetét* emlegetem. Hiszen az úgynevezett félvad népek sincsenek egészen ez isteni szikra nélkül, s tudjuk, hogy némi dalaik azoknak is vannak, bármily soványak legyenek, s bár tartalmokat csak harcra buzdítás, vadász, halálozás, ritkán szerelem s némi vallásos érzés, teszük. De *mondaköltészetök* csak az állami szövetségben élő népeknek van, mert történettel is csak ilyek bírnak. S ez régi magyaraink költészetének is fő és legjelentesebb része; de hogy ennek eredetére vizsgálamehessünk, azok őseiről, a *húnokról* is kell emlékeznünk.

Nem bocsátkozom itt a húnok magyarságának nyomozása és megmutatásába. Ez oly históriai kérdés, melyre a magyar hagyomány, az egész középkori

történetírás által támogatva, rég igenlőleg felelt Vannak ugyan történeti tételek, miket a kritika szétbont és felold, mint a vegytan életműves részeket: de mert amaz nem találja fel bennök az okleveles bizonyosság lüktető pontját, mint ez nem az élet elvét: nincs-e a népek hagyományaiban igazság? Azonban mi itt annál nyugodtabban elhaladhatunk a külföld tagadó túlbölcséségénél, mert nem históriát tárgyalunk, s mert mi a nemzeti mondák összefüggéséből is alkalmasint eléggé megnyugtató választ fogunk e kérdésre meríteni. Szólok tehát bevezetőleg csak a húnok költészetéről.

Hogy pedig a *húnok* költészettel valósággal bírtak, arról Priscus, byzanti rhetor, ki II. Theodosius görög császárnak Etheléhez 449-ben küldött követtségében részt vett, s így a húnkirály udvarában maga megfordult, hitelesen tanúskodik. Halljuk az ide vágó tanulságos helyeket Szabó Károly hű fordításában: „És némely folyókon átkelvén, egy igen nagy faluba jutottunk, melyben, mint mondák, Attelásznak bárhol levő lakai közt legfényesebb lakása állott, szépen kidolgozott gerendákból és deszkákból összeállítva, és nem erősségre, hanem ékességre számított fa kerítéssel körítve. A királyé után az Onegésziosz laka volt legkitünőbb, melynek szinte fa kerítése, de tornyokkal nem volt úgy diszítve, mint az Attelászé. Nem igen távol a kerítéstől egy fürdő volt, melyet a szkütháknál Attelász után legtehetősebb Onegésziosz Paionióból hozott kövekből építtetett. Mert sem kő, sem

fa nincs az ezen részen lakozó barbaroknál, hanem ott másunnan hordott fát használnak. A fürdő építőmestere, ki Szirmionból hurcoltatott fogságba, s ki azt reménylél, hogy tervéért jutalmúl szabadságot fog nyerni, meg sem gondolta, hogy nagyobb bajba jut a szkütháknál lévő szolgaságnál. Onegésziosz ugyanis fürdősnek tette, s őt és hozzá tartozóit kellett a fürdés közben szolgálnia. Amint Attelász ezen faluhoz ért, lányok jöttek elébe, soronként lépdelve egymásután fejér patyolat fátylok alatt, melyek oly igen hosszan terültek, hogy külön-külön mindegyik fátyol alatt, melyeket mindkét felől asszonyok tartottak fölöttök, (sok ilyen fátyolt tartó sor asszony volt pedig), hét vagy több lány is lépdelhetett, *szkütha dalokat énekelve*. Amint az Onegésziosz laka közelébe ért (mert azon keresztülvezetett az út a fejedelmi udvarba), Onegésziosz neje, számos szolgalyányaival, kik közül némelyek étkeket, mások bort hoztak (mi a szkütháknál legnagyobb megtiszteltetés), elébe jöve, üdvözlé őt, és kérte, vegyen az étkekből, miket, neki kedveskedni kívánva, hozott. S ő, kedves embere nejének kedvéért lóháton evett, mialatt az asztalt (mely ezüst volt) az őt kísérő barbarok emelve tartották. Megízeltvén aztán a számára hozott kelyhet is, a fejedelmi lakba tért, mely a többenél magasabb volt és emelkedettebb helyen feküdt. — „Amint a sátorba visszaértünk — folytatja Priscus — Oresztesz atyja jött jelentve, hogy mindkettőnket lakomára hív Attelász, mely is a nap kilencedik órája körül lesz. S miután

az időt pontosan megtartva s az ebédre meghivatva mind mi, mind a nyugoti rómaiak követei megjele-
nénk, megálltunk a küszöbön Attelászszal szembe.
Itt a pohárnokok honi szokás szerint kupát adtak kezünkbe, hogy leülésünk előtt köszöntsük el, mit meg-
tévén, s a kupát megízeltvén, a zsámolyokhoz menénk,
melyeken ülve kellett ebédelnünk. A székek mindkét
oldalról mind a terem falai mellett állottak; s közben
ült egy kereveten Attelász; háta mögött egy más
kerevet állt; ez után néhány lépcső nyugágyába ve-
zetett, mely diszítésül leplekkel és hímzett függönyök-
kel volt takarva, mint amilyeket a hellenek és ró-
maiak menyekzőkre készítenek. S első helynek az
Attelász jobbjára felől eső tartatott, és a bal felőli má-
sodiknak, melyen mi valánk; előttünk ült azonban
Berikhosz, egy a szkütháknál nagy nemzetségű fér-
fiu. Onegésziosz ugyanis a fejedelmi kerevettől jobbra
eső széken, az Onegészioszszal szemben eső széken
pedig Attelász két fia üle, mert az öregebbik atyja
kerevetén ült, nem közel, hanem jó távol, atyjától
való szemérmében szemeit a földre lesütve. Midőn
mind rendben valánk, a pohárnok előlépven, a boros
kupát Attelász kezébe adja, ki azt elfogadván, a sor
szerint légelsőt köszönti, s az a köszöntés által meg-
tiszteltetve felállott, s nem szabadott elébb leülnie,
míg a kupát megízeltve vagy kiíva vissza nem adta a
pohárnoknak. S amint Attelász leült, hasonló módon
a jelenlévők tisztelték meg őt, a kupákat elfogadva s
köszönés után megízeltvén. S mindenkinek egy pohár-

noka volt, kiknek sorjában kellett bejöniök, miután az Attelász pohárnoka kiment. Miután így a második s a többi is megtiszteltetett, minket is hasonlóan üdvözlött Attelász a székek rende szerint. S miután a köszönettel mindnyájan megtisztelteténk, kimentek a pohárnokok, s az Attelászé után asztalokat raktak elénk, három négy vagy több emberre is egyet, s így kiki képes lehetett a székek sorát meg nem zavarva venni a tálcára rakott étkekből. S először az Attelász szolgálja lépett be, egy hússal teli tállal, s utána a többiek, kik mindnyájunkat szolgáltak, kenyeret és étkeket rakva az asztalokra. És pedig a többi barbaroknak s nekünk sokféle étel volt készítve, és ezüst tányérokon hordták föl, Attelásznak pedig fa tálon húson kívül semmi egyebet nem. S más mindenben is mértékletesnek mutatkozott. A vendégek elé ugyan is arany és ezüst kupákat adtak, Attelász ellenben fa kupából ivott. Egyszerű volt öltözete is, s a többiekétől semmiben, csupán tisztaságban különbözött; és sem kardkötője, sem barbaros sarujának szíja, sem lova zablája nem volt, mint a többi barbarokéi, arannyal vagy kövekkel, vagy más drágaságokkal ékítve. S miután az első tálakon felhordott étkek elfogytak, mindnyájan fölálltunk, s ki felállott, elébb székébe le nem ülhetett, míg az elébbi sor szerint kiki a neki nyújtott boros kupát Attelász egészségére köszöntve ki nem itta. S miután őt így megtisztelők, leültünk, s minden asztalra második tálal raktak, más étkekkel. S miután ebből is mindnyájan ettünk, ugyanazon

módon felállván, a kupát kiittuk, s úgy ültünk le. Estvére kelve fáklyákat gyújtottak, s két barbar (azaz hún) lépett be, Attelászszal szembe, s annak győzelmeit és hadi erényeit énekelve, önkészített dalokat mondott. S a vendégek szemeiket rájuk függeszték, s némelyek a költeményben gyönyörködének, mások a csatákra visszaemlékezve gondolatokba mélyedének, mások, kiknek testeit a kor elgyengíté s hevőket nyugalomra kárhoztatá, könnyekre fakadtak. A dalok után egy féleszű szkütha lépett be, ki csodálatos és képtelen sületlenségeket habarva mindnyájokat nevetésre fakasztotta. Ezután a Maurusziosz (Mór) Zerkón sunnyogott be. Edekón ugyanis rábeszélte, hogy menjen Attelászhoz, hogy nejét az ő közbenjárására majd kikaphassa, melyet, mint Blédász igen kedves embere, a barbarok országában kapott, s midőn Attelász által Aétiosznak ajándékba küldetett, Sküthiában hátra hagyott; de csalatkozott reményében; Attelász ugyanis haragra lobbant, hogy mert birodalmába belépni. Ekkor azért a vendégség alkalmával belépve, alakja, öltözete, hangja és zúrt zavart beszédével, mennyiben az Auszónok nyelvébe ún és gót szavakat kevert, mindnyájunkat annyira felvidített, hogy szünni nem akaró kacagásba törtünk ki, Attelászt kivéve; mert ő megindulatlan s arca változatlan maradt. Nem is lehetett észrevenni, hogy valamit mosolygással szólt vagy tett volna egyebet, mint hogy legifjabbik fiát, kinek neve Ernász volt, amint bejövén hozzá ment, arcon csípte, nyájas szemeket vetve

reá. S csodálkozásomra, hogy többi fiait fel sem veszi, s lelke ehez vonzódik, a mellettem ülő szkütha, ki az auszóniai nyelvet érté, s előre megmondá, hogy semmit, amit mond, ki ne beszéljek, azt mondá: a jósok azt jövendölték Attelásznak, hogy nemzetsége meg fog bukni, de ezen gyermek által ismét fölemel-tetik. Minthogy pedig az éjt vendégeskedéssel húz-ták ki, eltávozánk, nem akarva nagyon elmerülni az ivásban.“

E helyek világosságot vetnek Ethele erkölcsaire, melyeket nagyjainak pompaszeretetével ellentétben egyszerűeknek és fenségeseknek tapasztalunk; de, mint láttuk, a hún költészet nemei, tárgyai és hatá-sáról is tanulságos adatokat tartalmaznak. A haza-jövő Ethelét ugyanis leányi kar scytha dalok éneklé-sével üdvözlötte, mik kétségkívül magasztaló hym-nusok voltak. A lakománál két hún dalnok Ethele győzelmeit és hadi erényeit önkészített dalokban éneklé, melyeket a hún vendégek élénk figyelemmel, gyönyörködéssel, a vének bús merengéssel hallgat-tak. Ime eposi énekeik. Nem hiányzott a bohózat sem, mert azon hún, kit a görög fültanu féleszünek nevez, s ki szerinte „csodálatos és képtelen sületlen-ségeket habarva, mindnyájokat nevetésre fakasztotta,“ mi egyéb egy udvari bohócnál, s recitációja egy tré-fás monodrámánál? Mely kincsét őrizte volna meg Priscus a műveltségtörténetnek s legrégibb költésze-tünknek, ha magának e hallott üdvözlő, hősi és tréfás énekeket és beszédeket a hún, de latinúl is tudó,

szomszédja által megtolmácsoltatja, s történetkönyvébe bejegyzí!

Egy része azonban a *húnmonda*nak mégis fenmaradt — bár nem eredeti nyelvén s nem énekformájában — legrégibb krónikásainknál, sőt némi részben népünknel is szinte az újabb időkig. Ne csodálkozunk ezen: a félig polgárisodott népek történeteiket s énekeiket szájról szájra menő hagyománykép sok századon át meg szokták őrzeni, s nagy változások, költözések, új vallás s új nevezetességek hosszú sorai kellene, hogy emlékezetökből kitörültesse. Hiszen a rég elhunyt gael nép énekei még a múlt században is éltek töredékesen a skót felföld népe közt, melyekből gyártotta Macpherson a maga Ossianját; vagy ha ki ezek valódiságában kétkednék, ott van a német húnmonda legrégibb maradványa, az úgynevezett Hildebrand-ének, mely Ethelével egykorú mondából a nyolcadik században támadván, Lachmann szerint egész a tizenhetedik századig élő népénekekben fentartotta magát. Épen így maradt fen a mi népünknel is (nem csak a székelyek közt) az Ethele-monda némely része, mint péld. az *Ethele menyekzőjéről, haláláról, a három koporsójáról* való énekek és mondák, melyek közül Szirmay a másodikat még énekformában ismerte, de fájdalom, fel nem jegyezte, két sort kivéve, melyet alkalmilag hoz fel (Hung. in Parab. 108.) a „tor“ cikke:

Magyarok királya, istennek ostora!

Nagy hirtelenséggel lett halála s tora...

s melyek kétségkívül újabb formát mutatnak, amint-hogy a régi dalok a nép száján változni s megújulni szoktak, de a régi világnézetet s érületet írmagúl megőrizve. Több élt természetesen népünk emlékezetében a keresztyénség elterjedése idejében: s egyrészt csakugyan e forrásból keletkezett régi krónikáinkban a hún történet, melynek némely részét hiába keressük a középkor történetíróinál, s azért a históriai kritika el is vetette ezeket, míg a legújabb időben, különösen a húnok pannoniai háborúját tárgyaló mondát Érdy ásatásai történeti tény rangjára emelték. T. i. Kézai Simon, Kún László király alatt élt írónk, a Róbert-Károly névtelen krónikása (a bécsi Képes Krónika összeállítója) közös régibb forrásból merítve, két roppant népesatát írnak le, melyek elseje egyfelül Matricus pannóniai helytartó s a gót Detre (Detricus Veronensis) romai, gót s egyéb segédseregei, másfelül a húnok között Keve vezérlete mellett Potentia város alatt a Tárnokvölgyében vívatott; s mely nagy dráma második felvonása Tuln ausztriai város alatt játszotott el, a nyugoti népek teljes megveretésével, hol Béla, Réva és Kadosa hún vezérek elesvén, mind ezek, mind a Potentia alatt elhullottak a Tárnokvölgyben a „romai nagy út“ mellett temettettek el, a hely pedig, hihetőleg a sírdombok sokaságától, Százhalomnak, Keve sírjától Keveházának is, neveztetett; végre Detre a homlokába lőtt hún nyíl dacára az ütközetből elszabadulván „haláltalan Detrének“ neveztetett: „egész e mai napig“ mond a kétségkívül

tizenkettődik századbeli krónikás, kiből t. i. az utóbbiak merítették. A história, mint mondtam, semmit sem tud e pannóniai háborúról, a geographia semmit sem Potentiáról: s íme az ásatások a százhalmi sírokban hún hamvakat, fegyver- s ékességi darabokat, utóbb a romai utat, sőt a romai castellum maradványait is felmutatták, s a monda valódiságát kétségkívülivé tették. Egy még most is élő népmonda azt regéli, hogy egy pásztor megtalálván Ethele kardját, azt Árpádnak adta által, melylyel ez aztán Magyarországot visszafoglalta. E monda nem egyéb, mint az Atila Mars-kardjáról szóló húnrege megifjítása az által, hogy egy újabb nemzeti hősré ruháztatott. Szinte az árpádi királyok idejében élt még a magyar nép emlékezetében Csabának, Ethele fiának Görögországban eltűnte, minél fogva „a köznép — mond a régi húnkrónika írója — valamely távozónak *még most is* azt mondogatja: Akkor térj meg, mikor Csaba Görögországból;“ a Képes Krónika pedig még azt teszi hozzá: „ezt kötődésből mondják.“ Több ily példák, valamint Béla király névtelen jegyzőjének több helyei, a *hún mondakörnek a magyar népnél még az árpádi királyok idejében is fennvoltát bizonyítják.*

De mily összefüggés van a két nép közt? Mely csatornán szivároghatott a húnmonda Árpád magyarjaihoz által? E kérdés csak azt hökkentheti meg, ki a húnokat Atila fiai alatt utolsó lábíg kiirtottaknak képzei. De a népek nem úgy öletnek ki, mint egyesek. Midőn a nagy király halála után fiai és népei

két táborra oszlottak, melyek egyikén, a nemzetin, a görög anyától lett Csaba, másikán, az idegen hódolt népekén, a német Chriemhildtől született Aladár uralkodott, s az idegen vasallusok szítogatásai folytán polgári háború tört ki: Csaba meggyőzetvén, felekezetének egy része Erdélybe vonúlt, s ott mint székelyek e mai napig fenmaradt; a másik, királyával, scythiai székeibe vonúlt ki. De a székelyeken kívül itt maradtak kétségkívül Aladár húnjai is, bár nem uralkodva már, hanem előbbi hódoltjaik vasallusaiként nemzeti nevöket is elvesztve; s ide költözött utóbb egy más hűnmagyar faj, a várkúnok vagy avarok, kiket a byzanti s nyugoti írók hűnoknak is neveznek, míg viszont a német hűsmonda a hűnokat is gyakran avaroknak hívja. Mindezek ugyanannyi fentartói lehettek a hűnmondának. De a hűn nemzet magva, a Pontus mellékeire kihuzódott Csabaféle had, kétségkívül nemzeti fő kincsként őrzötte a nagy király tettei emlékezetét, s midőn végre ennek egyik ága, az utigurok, Magyer nevű királya alatt éjszak felé huzódott, azt az ötödik század óta immár a Volga és Don közt székeltek velök rokon magyarokkal közölhetten: mert midőn ezek a kilencedik században európai Scythiába s Magyarországba bevonúltak, Ethele nevének paizsa alatt hódították vissza ősrökonuk világbirodalmának középpontját, mostani hazánkat. Így térben és időbeni összefüggésére ügyelve a hűnmagyar rokon fajoknak, a mindnyájokat közösen érdeklő mondának nálök fenmaradtán épen nincs mit csodálkoznunk,

S ezek teszik a tizenkettődik század elejétől fogva többféle szerkezetben fenlevő krónikáink első részét: „a hún krónikát,“ melynek tartalma a népies húnmondát megcsonkúlva, eredeti költői alakjából kivéve, prózába föleresztve, idegen, tudós és keresztény hozzáadásokkal és nézetmód szerint átalakítva adja ugyan; megbecsülhetlen maradványok mégis azok, mert sok egyes vonásaikban a magyar népnél elevenen élt és hatott mondára világosan visszamutatnak.

S ezen előzmények után már most bizvást átmehetünk magának a *magyarok ókori költészetének* részletes tárgyalásához. Valamint a hún, úgy az ómagyar költészetről is történelmi bizonyosságok tanúskodnak. A szentgáli Ekkehardt, úgy szent Gellért életirója, Anonymus és krónikáink egyszerűen többször emlékeznek alkalmilag pogány őseink énekeiről, melyek *vallási, gyász, női* (szerelmi) és főkép *hősi* vagy *történelmi énekek* voltak. Ez utóbbiak a nemzet minden nevezetesebb viszontagságait, vezérei és hősei bajnoki tetteit részletesen magokban foglalták, mint azt főleg Anonymusból és krónikáinkból látjuk, melyek gyakran egyenest a nép énekes hagyományaiból merítettek: miszerint állíthatjuk, hogy e hősi énekek a nemzeti történet valóságos helyettesei voltak. S ez énekek szerzője és fentartója egy külön *dalnoki rend* volt ugyan, melynek tagjai az Árpádkorban *igriceknek*, s a XVI. századig *hegedősöknek* is neveztettek azon húros eszközről, melylyel hosszas énekeik elő-

adását kísérték, miket lakomáknál, nemzeti ünnepeken, táborban, csárdákban előadtak: de a nép is nem részvétlen hallgatója volt azoknak, sőt eltanulván tőlök, maga is széltiben dallotta, mint ezt Anonymus tanutételéből határozottan tudjuk.

A régi magyarok ezen történeti énekeik pedig *két nagy mondakörre* vihetők vissza; első a *húnmonda*, melynek a húnokról a magyarokra átszállásáról, annak még az árpádi királyok alatt is fenvoltáról, s régi krónikáink útján, bár változtatva, mind maig, könyveinkben, sőt némi részben a népnél is, fentartatásáról már szoltam; másik a *régi-magyar hősmonda*, mely a hét vezérek dolgait, az ország megvételet s a tizedik századbéli európai fegyveres kalandokat tárgyalta Gyéza nagyfejedelemig, kinek inkább politikára mint háborúkra irányzott, nagyszerű eredményű, de nem csillogó s nem népszerű korával az a maga befejeztetését lelte. Vajon e két monda között kitöltötte-e valamely középtag, egy ázsiai monda t. i., mely a nemzet ottani vándorlásait s egész volghoni múltját tárgyalta, nem tudjuk; de hihető, hogy miután abból egy hang sem zendült át a dunai honba, e nagy, vagy legalább szerencsés, tettekben bizonyosan nem szapora időköz a húnmonda megőrzésére szorított.

Ama két monda tehát az, melylyel legközelebb foglalkodni kívánunk.

HARMADIK ELŐADÁS.

A régi magyarok *húnmondája*. Annak fenmaradt tagjai hazai és külföldi íróknál, s viszonya a külföldi Ethelemondákhoz.

Uraim!

Mai értekezésünk tárgyát az eleinktől reánk maradt két mondakör elseje, a *húnmonda*, teszi.

Midőn a húnmondát régiségünk kevés írott maradványai közt nyomozzuk, szinte kirekesztőleg Kézai Simonra és Márk krónikásunkra (Bécsi Képes Krónika) vagyunk utasítva, kik a magok hún krónikáját közös forrásból, t. i. egy régibb, hihetőleg tizenkettődik századbéli, hún krónikából írták által. A többiek, mint az úgynevezett pozsonyi, a Csepregy-féle, a budai, dubnici krónikák itt számba nem vétethetnek, mert ezek már csak másodkézből, a Márk krónikájából, merítettek; még kevésbbé Turóci, ki szinte ezt használta, s ezenkívül tudományos készüllettel élve, külföldi legendák, krónikák és történetirókból bővítette s egészítette ki azt. De ama két régibb hazai krónikán kívül, nem szabad nyomozásainkban a húnokkal egykorú vagy közel-egykorú külföldi forrásokat is figyelem nélkül hagynunk, mert hazai krónikáink

legrégibbjeinek részben, s közvetve vagy közvetlenül, ezek is szolgáltak kútfőül. Csak ily minden oldalú összehasonlítás útján vagyunk képesek a mieinkben fenmaradt hagyományt kritikailag méltatni, s legalább hihetőséggel kimutatni, mi ment azokba egyenesen a nemzeti szájhagyományból által, s mit merítettek krónikásaink külföldi írott kútfőkből. Ilyek pedig az utóbbiak közül, és pedig ötödik századbeliek, tehát egykorúak: Prosper Tyro, a galliai Prosper, a spanyol Idácius, a byzanti Priscus Rhetor; a hatodik századból Jornandes gót püspök, ki a gótok viselt dolgairól írt könyvében, Priscuson kívül, kinek azóta elveszett részeit ő még derekasan használta s idézi is, legbövebben emlékezik a húnokról, továbbá a byzanti Prokóp és Agathias; a nyolcadik századból a sokszor használt német (langobárd) Paullus Diaconus s a byzanti Theophanes; végre a kilencedikből Anastásius. Mind ezeknek tekintetbe vételével a hünmonda egyes tagjai, elterjedésök és forrásaikra nézve, így állanak:

1. *A hún és magyar nemzet eredete.* Ennek két nevezetese ize: a *gímszarvas mondája*, mely a hazai krónika szerint Húnort és Magyart (Magor) a maeóti tó mellékeire csalván, eltűnt, ezek pedig a tartomány termékeny voltáról meggyőződván, azt megszállották; s a *nőrablás mondája*, mely szerint a két testvér hatodévre a „Berek“ leányait egy ünnepélyen meglepván, magokkal vivék, az alán főnök köztök volt leányaival összeházasodtak, s ez úton adtak eredetet

amaz a hún, ez a magyar nemzetnek. Míg az érdekes rege egyfelül a romai eredet, vagyis a Romulus és Remus, s a szabíni nők elragadása mondájával hasonló felfogást és népies forrást éreztet — ily csodálatos analogiák a népek mythoskori regéi közt nem ritkák; — másfelül a Bereka fiainak feleségei és leányai alatt *) kétségkívül a *berek*, azaz berkes tartomány lakóinak leányait kell értenünk, mely tartomány a maeóti tó *éjszaki* mellékein terjed el: mit a *Dule* név is (t. i. princeps Dule: mond Kézai) látszik támogatni, mely a mesés Thúlélval, mint távol-éjszaki ismeretlen tartománynyal, függhet össze, s mely szerint Thúléja nem csak nyugoti Európának, hanem más, például a maeóti vidéknek is volt volna, hová a régi geographusok, mint Strabo, a hyperboreusokat, mások legott a Jeges tengert teszik. S meg kell jegyeznünk, hogy a gímszarvas regéje már Jornandesnél előfordúl, a húnok eredete pedig nála a gótok által e vadonokba üzött aliorumnáknak (feslett nők) tisztátalan szellemekkel közösüléséből hozatik le. Mily származási viszonyban áll egymáshoz e két váriáns, nehéz határozottan állítani: de van benne hihetőség, hogy a húnmonda szolgáltatott alapot a közép-európai hagyománynak, melyet vagy a gót nép maga,

*) Kézai, vagy helyesben másolóinak, olvasása szerint: uxores et pueros filiorum *Belar*, a Képes Krónikáé szerint: uxores et filios filiorum *Bereka* („*berek*“ kihangzással). A Budai Kr. és Turóci is így.

vagy a keresztyén írók az őket annyira elzaklatott húnok elleni gyűlölségből ferdítettek el. Emlékezzünk csak az egykorú ugyan, de őket nem látott Ammiánus Marcellinus és Zosimus, s a későbbi, részben Ammiánt kiíró, Jornandes leírásaikra a húnokról; s vessük össze Priscus Rhetorral, ki szinte külföldi és ellenség, de szemtanu is volt! s kézzel fogjuk a lehetetlenségig elferdítő népi gyűlöletet s az írók hiszékenységét vagy részrehajlását tapogathatni. De ezen nőrablási regére travestált alakjában is reá ismerhetni: s tán nem hibázunk, ha azt egy, a mesés idők óta a Fekete tenger északi vidékein begyökerezült hagyománynak tekintjük: mert hiszen már Herodotnál is a sarmaták körülbelül e vidéken (a Don körül) scytha ifjak és amazonok közösüléséből mondtak eredetteknek. Egyébiránt a gímszarvas mondája a hatodik század végén virágzott Agathiásnál is úgy mint szájmonda (ut fama percrebuit) érintetik.

2. *A tárnokvölgyi ütközet.*

3. *A cesumauri (zeiselmaueri) ütközet*, melynek érdekes részletét a gót *Detre homloknyila* teszi, s mely annál nevezetesebb, mert míg a régibb krónikák csak Detre homloksebét említik, Turóci hozzá teszi, mikép ő e nyíl szárát homlokában hagyva tért vissza Rómába, bizonyoságául a húnokkal volt csatájának; továbbá, hogy őt a „magyarok“ ily okból ez napig (tehát Mátyás király koráig) haláltalan Detrének nevezték. Ha itt Turócit tudva ámitani kívánónak nem

akarjuk megbélyegezni, mit ily hű és lelkesmeretes írónál bizony nem tehetünk: úgy annál fontosb e monda, hogy ezer évig fel bírta magát tartani a magyar nép tudatában. Oláh a tizenhatodik században szinte ily módon nyilatkozik, de ő csak Turócit írván által, tőle e részben semmit sem tanulunk. Egyébiránt e két monda kizárólag a magyar krónikák által tartatott fenn, s így más mint szájhagyományi, népmondai eredetök nem lehet. Tartalmokat említettem múltkor. Mindkettő pedig, mint láttuk akkor, *a százhalmi hűntemető* hagyományával szoros összefüggésben van, melynek históriai alapját az ásatások utólag fényesen igazolták.

4. *Ethele királylyá választatása.* Az esemény maga mind a hazai krónikák, mind a külsők által elég soványúl adatik. Személyének leírása, mikép az a mieinktől adatik, világosan Jornandesre vezet vissza mint forrásra; ellenben Ethele udvarának leírása krónikánkban eltér a szemtanu Priscusétól, s az ezt használó Jornandesétől, s tiszta népies felfogást tanusít. *A hadisten* (vagy, mint a középkori írók magokat, igen tudósan, kifejezik, Mars) *kardjának mondája*, bár az nem a magyar hagyomány útján szállt reánk, hanem Priscus által jegyeztetett fel, kitől Jornandes is vette át: mégis nem képzelhetni, hogy a régi mondának egyik fő tagját ne tette volna, annál is inkább, mert, mikép a múltkor említettem, az, Árpád nagyfejedelmünkre átruházva, s így megifjítva, mind maig a nép szájában fenmaradt. S épen azért,

hogy ekép átalakúlt, süllyedt első mivoltában feledékbe, épen azért nem ismerte egy régi krónikánk sem.

5. *A cataláni ütközet.* Az ontott vér által ragadó folyammá dagadott patak mind a mieinknél, mind Prospernél, Idáciusnál és Jornandesnél, s a későbbi Paullusnál előfordúl; de *a jóslat, s a nyeregmáglya* mondái, mit csodálni lehet, a magyar krónikában hiányzanak, ide nem értve mégis Turócit, de ki azt már a nyugati írókból vette. Ellenben érdekes melléktárgjai e mondának a *Strassburg megtöretése s a spanyolországi hadjárat*, valamint a gót Detrének részvéte e nyugoti nagy roham elhatározásában: mely utóbbi vagy anachronistikai összeforrasztása az utóbbi Theodoricusnak Ethelével, mi a német hősmondában is úgy van, vagy egészen mesés személy, mint maga Grimm, a középkori mondák legmélyebb vizsgálója is, vélekszik.

Itt következik már az idő sora szerint két esemény, egyik *Rheims városa* megsemmisítése, másika sz. *Orsolya s a tizenegy ezer szűz* megöletése, miket régi krónikáink röviden emlegetnek, Turóci bőven beszél; a külföldi kronisták pedig nem ismernek. Mindkettő kései eredetű lehet, s a Nicásius püsp. és sz. Orsolya legendáiból szivároghatott át hazai krónikáinkba.

6. *A Buda meggyilkoltatásáról* mesét Priscus nem ismeri, de igen a szinte egykorú Prosper, ki, mi igen nevezetes, őt csakugyan Budának nevezi, míg Priscus Bledásznak, Jornandes, Paullus Diaconus s a többiek Bletának, Bledának hívják. A magyar

monda ez eseményt még ezen pár jellemző vonással toldja ki, miszerint Ethele azért ölte meg öcscsét, mert ez hatáskörét áthágva, Sicambriát Budának nevezte; hogy továbbá e várost Ethelevárnak rendeltette nevezetni, mit a németek félelemből tettek is, azt Etzelburgnak híván, de a húnok Kézai szerint „keveset gondolva e tilalommal, ez *napig* Oubudának nevezik, *mint azelőtt.*“

7. *Aquiléja veszedelme.* Közös a mieink s a nyugati írók, névszerint az egy időben élt Jornandes és Procopiussal; még a *gólyamonda* is, mely szerint Ethele a városból fiával kirepülő gólya után a sokáig foganatlanúl ostromlott város bizonyos elestét jövedőlven, elcsüggedt hadába új bátorságot öntött, s így Aquiléja bevételét végre hajtotta.

Ravenna megvétele részletei inkább egyháztörténeti, mint hagyományi alapot tanúsítanak. Így *Ethele* és *Leó* találkozásuk részletei is keresztyén befolyás, és pedig igen kései, legendai, eredetre mutatnak. Jornandes, sőt a kilencedik századbéli Anastásius is, csak röviden érintik; tudtomra Paullus Diaconus első, ki azt egészen kiképezve beszéli. Hazai krónikáink ismerik a legendát, legbővebben Turóci tárgyalja.

8. *Ethele utolsó menyekzője* és halála a kései Theophanesnél egész általánosságban fordul elő; ellenben Jornandes és Paullusnál részletesben, a hazai krónikában pedig csak apró vonásokban és névben különbözőleg: melyben t. i. a leány, kit a gót püspök Ildicónak nevez, Paullus pedig hibásan Honóriával,

a császári testvérrel téveszt össze, Mikoltnak nevezetik. *Marciánus álma* régi krónikáinkban nincs meg, s Turóciba már a nyugotiakból ment által, kik közül Priscus, Jornandes, s utóbb Paullus beszél. Jornandes továbbá Ethelét éjjel titkon temetteti el, és pedig keresztyén felfogással *három koporsóban*: a magyar húnkrónika Százhalmon, a valóságos hüntemetőben. A magyar népmonda is három, úgymint arany, ezüst és vas koporsót említ ugyan, mely nézet szinte keresztyén felfogást tanúsít, s így későbbi elváltozást: ennek azonban történeti alapját kétségkívül a nagy királylyal eltemetett arany és ezüst ékességek és fegyverei teszik. És csakugyan maga Jornandes írja: „A holt mellé adják az ellenség megölésekor szerzett fegyvereit, különféle gyöngyöktől ragyogó melldíszait, és sokféle jelvényeket, melyek az udvartartás ékességeihez tartoznak”: mely helynél a régi magyar ravatalokra nem emlékeznünk nem lehet*). Jornandes a sír-

*) Így neveztettek azon ölnyi magas, s mintegy másfél ölnyi hosszú, feketére festett, és csúcsba végződő, fa építmények, melyek, egész a múlt század végeig, előfordultak, különösen a dunántúli megyékben, nemesek sírjai felett, s homlokukon lobogókkal és verses feliratokkal voltak díszesítve. Hasonló építmények emelkedhettek a húnsírok felett is, amiért azok házaknak neveztettek (Keveháza, krónikáinkban), emlékeztetve hasonló kőépítményekre, melyek a Fekete tenger északi mellékein lakott rokon népeknél divatoztak. A „ravatal” név „berótt” feliratra (vagy tán faragott építményekre?) vonatkozhatott.

ások megöletését is említi, „nehogy a király sírhelye tudassék és kiraboltassék.“ Véleményem szerint az öldöklés ténye magában hihető, de nem a Jornandes által felhozott okból; hadi foglyok lehettek azok és hű szolgák, kik hún szokás szerint a királylyal együtt eltemettettek, hogy őt halála után is szolgálják. Ellenben emlékezetes a *tor*, melyet Jornandes szláv szóval strávának nevez s részletesen leír, oly hűséggel és festőileg, hogy azt nem lehet a régi húnmondából nem vettnek tekinteni. Különben is már a múltkor hoztam fel Atila haláláról egy régi helyet, mely a tort szinte említi.

9. *A Krimhilda csatája (a hún birodalom vége), és*

10. *Csaba mondája.*

Jornandes is említi az elsőt, de a nélkül, hogy Krimhildáról emlékeznék, s teszi azt a Netad vize mellé (más olvasások szerint Nedao, Neda?!). Itt, úgymond, elesik Ellak, legkedvesebb fia Ethelének, testvérei a Pontus mellé vonúlnak, köztök Hernak Kis-Scythia végső részeibe, atyjafiai (testvérei) Em-medzur és Ulcindur sziklás Dáciába azaz Oláhországba stb. A magyar monda itt részletesb és teljesebb, mint azt a múltkor is elbeszéltem; s egyszersmind önálló, amennyiben Krimhildát, gót Detrét, az Aladár és Csaba ellenkezését, a külföldiektől függetlenül, mint egy szép életműves egészet összefüggeszti. A Csaba mondájában krónikáink *egyenesen a magyar nép tudatára hivatkoznak.*

Látjuk mindezekből, hogy hún krónikánk rész-

ben egyezik a történetírás adataival, sőt sokat kétségkívül abból merített; de látjuk azt is, hogy négy tagja, s bizonyos tekintetben legnevezetesebb tagja az összes húnmondának szinte kirekesztőleg a hagyományon alapszik, ú. m. a tárnokvölgyi, a cezumauri ütközet, a Krimhilda csatája („proelium Chriemhildae“) és Csaba kivonulása. Hogy pedig éppen ezek maradtak fenn legtovább a húnmagyar nép öntudatában, igen természetes, mert az első kettő alapította meg a hún birodalmat, az utolsó kettő pedig bukását s a Pontus melléki haza megszállását tárgyalja, hol a hún s a magyar törzsök egyesülési pontját találjuk. Az első kettő a valóságos hún epos, a harmadik a tragodia, a negyedik a hún epigónak trilogiájának első része, melynek másodikát, Gordas és Magyer történetét, a byzanti írókban olvashatjuk, harmadika pedig Álmos mythosi hivatásával végződik igazán. Emlékezetes az is, hogy a tárnokvölgyi ütközet a „Keveháza,“ Krimhilda csatája a „Kremfölde“ geographiai nevekben hagyta fenn emlékét egész az újabb időkig, bár több, okmányilag kimutatható változatokon át, amaz Kajászóra, imez Kelenföldre korcsosodott el; s hogy Csaba futásának emlékezete egész a tizenötödik századig közmondásilag élt a magyar népben. Végre egészben is nagy fontosságú emléke a húnmagyar költészetnek régi krónikánk ezen hún része, amennyiben az több nemzeti agg szokásokat, jellemvonásokat, s főleg a nemzeti felfogás módját őrizte meg, mik által nem csak a nemzet históriai öntudatáról teszen tanuságot,

hanem régi jogállapotaink és ethnographiánknak is több drága gyöngyszemét tartalmazza, miknek kimutatása a költészettörténet körén kívül esik.

Eddig húnmondánk viszonyát a történethez nyomoztuk; átmegyünk most azon kérdés fejtegetésére: *vajon a magyar s a külföldi Ethelemonda*, mikép az más nemzetek hősmondaiban eléfordúl, *van-e, és mily genetikai összefüggésben?* Itt mindenek előtt Wenzel Gusztáv tanárral találkozunk, ki e téren mély és terjedelmes vizsgálatokat tett a maga „Eszmetöredékeiben a magyar nemzeti hősmonda tudományos méltatására,” mely nyomos dolgozattal ő első gerjesztett nálunk figyelmet e fontos tárgyra. Először is az *izlandi* maradványokban kutatja az Ethelemonda nyomait, s ilyeket a régibb (kilencedik századbéli) Eddában, s az izlandi ságákban lel, melyek szerint az eddai hősmonda nem hún eredetű ugyan, de mégis oly néptől ment oda által, mely Ethele húnjaival érintkezésben, bár sem rokonság- sem barátságban nem, állt: ahonnan, úgymond, e monda szerzője Ethele nagyságát elismeri, de nem dicsőíti. Egyébiránt az eddai Atliról szóló tudósítások jóval későbbiek a történeti Ethelénél. A legrégibb *német* énekekben is lel némi gyenge nyomokat, névszerint az angolszász Scopisvidsidhben, melynek szerzője a hetedik századnál régibb, s a húnoknál voltát említi; s a nyolcadik századbéli Hildebrand-énekekben, melynek hőse szinte járt Ethelénél. Végre *a szlávokról* annyit vél felhozhatni, hogy Anonymusunk szerint még a kilencedik

században is emlékeztek arról, mikép egykor Ethele alattvalói voltak.

Kiemelvén aztán Kézai pár helyét, mik Ethele személye és udvara leírását, európai hadjáratait, s a húnok vég veszedelmét tárgyalják, s ezeknek forrásaiúl majd egészen a mondákat és hagyományt állítván, különösen pedig verónai Detre szereplését a német hősmondában magyar befolyásnak tulajdonítván; átmegy a német középkori három fő mondakör vizsgálatára: t. i. a frank-német, a gót, s a burgundiéra, melyek elsejében főleg aquitániai Walthar, a másodikban verónai Ditrich, a harmadikban a Nibelungok szerepelnek. Az elsőhöz tartozik a Walthárt dicsőítő tizedik századbeli deák epos, miben Wenzel tanár legrégibb emlékét ismeri fel „azon befolyásnak, melyet a magyarok mindjárt itt-létök első századában gyakoroltak hősdalaik által a német középkori költészetre.“ „T. i. nevezetes ellentétben állanak, úgymond, e költemény tudósításai Etheléről és húnjairól az Eddával és ónémet költeményekkel; Ethele abban igazán dicsőíttetik, rajzai szokatlan friseséget és határozottságot mutatnak. A német s a húnmagyar Detre-monda közt nevezett történetvizsgálónk legkisebb összekötetést sem talál. De annál nagyobbbat a Nibelungénekekben, mely szerinte „legtisztábban tükrözi vissza a régi húnmagyar hősmondák befolyását a középkori német költészetre;“ s melynek a magyar hagyomány befolyásával készültét a „Klage“ némely szakaiból igyekszik bizonyítani, mikből hihető leszen, miszerint

Pilgrim passzói püspök, a magyarok egyik térítője Gyéza nagyfejdelem idejében, a magyar húnhagyományokat Konrád mester által feljegyeztette; sőt sikerült Wenzel tanárnak Ottó passzói püspök könyvei 1245. évi lajstromában egy ily verses költeményt Atiláról találni, sőt annak is nyomát, hogy egy ilyen 1575-ben is jutott a bajor hercegek könyvtárába.

Ez röviden e fontos és fáradalmas nyomozások eredménye, mely, ha tán mindenben alá nem írhatnók is, a magyar irodalom történetészét buzgó hálára kötelezi, mert oly kérdést törekszenek felvilágosítani, mely, érdekessége dacára, eladdig megpendítve sem volt. Abban bátran mí is egyet érthetünk Wenzel tanárral, hogy az Eddára a magyar monda közvetlenül be nem folyt, hanem hogy ez oly néptől kölcsönöztetett, mely a húnokkal egykor érintkezésben volt. E nép, ha az eddai Ethele csakugyan kölcsönözmény, más mint a német nem lehetett; a forrás pedig, melyből az Edda a maga anyagát merítette, azon régi énekek, miknek összefűző feldolgozásából később a Nibelungen-ének támadott. Hogy az Edda élesebb vonásokkal nem jellemzi a hún királyt, szinte onnan lehet, hogy a Nibelungokról szóló régibb rhapsodiák magok is csak említik inkább, mint rajzolja őt. Így van a Hildebrand-énekben is (VIII. száz.). Nem tagadhatni e szerint, hogy a Nibelunge-Nót második része a maga részletes és sokban való festéseivel Etheléről feltűnik, s hogy Wenzel tanár nézetének a magyarországi Kling-sor szerzősége, vagy, mivel ezen a német kritika már

jóformán túlvan, az Ofterdingeni Henriké, melyet legújabbán Spaun védelmezett, nagyon kedvezne. Mindamellett megvallom, hogy a magyar befolyásnak a német eposra oly biztos jeleit nem találom. Igaz, hogy Ethele hatalmának nagysága, fénye s a király kegyessége abban némi melegséggel van dicőítve: de ezenkívül — mire a költő az egyes vonásokat a húnoknak nem épen kedvező történetirókban is feltalálhatta — semmi sem szól e feltevés mellett. Ugyanis a Nibelungen-ének második részében tárgyalt „Krimhilda boszújának“ semminemű nyoma a húnmagyar mondában, sőt a német eposban Hildebrand által megölt Krimhilda a húnmagyar monda szerint túléli Ethelét, s gerjesztő oka azon, a hún hatalmat végkép megtörő csatának, melynek, valamint a csatátérnek is, ő adott nevet. Nem tehetni fel, hogy a (magyar) „Krimhilda csatája“ adott létet a (német) „Krimhilda boszújának“: a különbség, akár a tett célját, akár a szereplőket, az okot és módot s egész jellemet tekintsük, határozott és tökéletes; másfelül a Krimhilda boszúja mind az izlandi, mind a frank mondakörben, mind a burgundiban, s végre a kettőnek egyesületeiben, a Nibelunge-Nót s a Klageban, közös és solidáris, s oly általános a középkori néptudatban, mint Detre, ki mint a gót mondakör —, és Ethele, ki mint a Vilkina-saga középpontja merül fel azok számos összeköttetéseiben. De még fontosb a *felfogás* lényeges eltérése. A Nibelungen-ének Etheléje t. i. a Wenzel tanár által kiírt versszakokon s

némely ki nem írtakon kívül, mik erkölceit és életmódját illetik, minden egyéb, csak nem Ethele. Rüdiger, Ethele kérője, Krimhildának kilátást nyit, hogy királya talán keresztyénné is lesz, s valóban látjuk is őt lakvárosában hitvesével misére menni! A nagylelkű Ethele álnokul magához hivatja a Nibelung-hősöket, s őket a vendégjog tapodásával megöleti; még pedig a hitvесе régi sérelmeért állandó boszút húnjaira bízva: ő maga gyáva, a tűrhetlenségig passív, valóságos statista király, míg húnjai is csakugyan bajnokokhoz méltatlanul küzdenek. E passivitáshoz férfiatlan puhaságszövetkezik: midőn Hildebrand Krimhildát öszszekoncolja, Ethelének, hitvесеérti boszuállás helyett, csak panasza és könnyei vannak. Ekkehard deák eposa (Waltharius) is, azért hogy Atilát és húnjait dicséri, nem mondathatik nemzeti hagyományon alapvónak. Midőn ily, a világ és emberiség sorsára messze kiható nagy egyéniségek a népek öntudatába mélyednek, s azoknak mondáit eltöltik és megtermékenyítik: a népek külön jellemeinél fogva különböző ugyan, de a gerjesztő ok egysége s az emberiség történelmi érzéke analogiájánál fogva, oly közös képzeteket költenek, miknél fogva a több népek azonegy tárgyú mondáiknak sokszor fogamat nélkül nyomozzuk nemzékrendöket. A dolog az egy históriai alapnál fogva egy, a jellem a népek és költők külön egyéniségénél fogva különböző. Így van az, meggyőződésem szerint, a húnmondával is. Dolog és jellem a magyar s a nibelungi húnmondában, ennek históriai részei ki-

vételével, különböző. Hogy a magyarok bejöttével a tizedik században Közép-Európában a húnmonda ismét feléledvén, gazdagabban kezdett fejlődni, arra igenis a húnok utódaiúl világszerte elismert magyarok megjelenése adhatott alkalmat, de sem Walthar szerzőjének színeket, sem a Nibelungok dalnokainak anyagot ők nem igen nyújtottak. Mindazáltal fontos és tanulságos eredménye az a magyar s külföldi húnmondák összehasonlításának, hogy a magyar húnmonda némely tagjainak legalább valóságos *nemzeti eredetét* bizonyítja. Nem említem Atila felfogása mondai módját, mely nálunk úgy mint az izlandi Eddában, a nagylétében egyszerű Ethelét a történet ellenére mindennemű külső fénynyel adja körül: ezen összeegyeztetés a népek lélektani közösségéből származik, s nálunk oly eredeti, mint az Eddában; hanem egyebek helyett csak a húnmondába kiválhatatlanúl befont Detrét emelem ki itt, ki — bár, mint Wenzel tanár is helyesen észrevette, semmi analogiát nem mutat a német hősmonda Ditrichével — a mi mondánkba szinte úgy be van szöve, mint a középkori más népekébe: de miután magyar krónikai szereplésének sem ezekben, sem a históriában alapja nincs, az európai solidaritáson kívül, mint *külön forrásra* egyenesen nemzeti mondánkra utasít.

Ekép jóformán tisztába levén hozva, miszerint régi magyarainknál élve élt egy húnmonda, mely valamint mindenütt, úgy nálunk is költői alakban tartotta fenn magát; továbbá hogy e húnmonda a

tizenkettődik században, midőn ismeretlen krónikásunk azt deák prózába feloldva először iktatta be történetünkbe, megváltoztatva, megcsonkúlva teljes egészet többé nem képezett: de így is, bár folyvást fonnyadozva, némely töredékeiben a tizenötödik századig, sőt megújúlva jelenkorunkig is fenmaradt: jövő alkalommal a magyar költői hagyomány másik nagy köréhez: *a magyar hősmondáéhoz*, mehetünk által.

NEGYEDIK ELŐADÁS.

A régi magyar hősmonda. Annak dalnokai. Az írók, kiknél az fenmaradt. Annak két fő része. Az *Álmos mondaköre*, ennek tagjai és mythosi jelentése.

Uraim!

Régi magyaraink történeti énekei, mint a múltkor mondtam, két nagy mondakört alkottak. Ezek elsejét, a húnmondát, a bel- és külföld történetiróival, úgy a külföld középkori költeményeiben fentartott népmondákkal összehasonlítva utolsó együttlétünkkor tárgyalván, a másodikhoz megyünk által: a régi magyar hősmondához, mely ez ország megvétele, s őseink tizedik századbeli fegyveres kalandait Európa különféle részeiben foglalta magában.

De miután az ezen mondát netán tartalmazott történeti énekek minden nyoma, sőt emlékezetök is kienyészett népünk öntudatából, mit mondhatunk kilenc század után azok tartalmáról? Igaz, krónikásaink fel nem jegyzték e dalokat, de a legrégibb közölök, Béla király névtelen jegyzője, kit rövidség okáért csak Anonymusnak nevezünk, s ki kétségen kívül I. Béla alatt virágzott, elég gyakran említi azo-

kat, sőt történetirata legnagyobb részét azokból szerkesztette össze. Már munkája prologusában azt írja, miszerint „illetlen volna ily nemes nemzethez, ha eredetét és dicső tetteit a pórnép hamis meséiből, vagy a joculátorok (igricek, dalnokok, hegedősök) csácsogó énekeiből mintegy álomban hallgatná:“ amiért ő azokat „különféle történetírók hagyományai-
ból,“ „biztos iratokból,“ „a históriák világos előadásából“ meríti, s hozzáveti:

„Boldog tehát Magyarország,
Melynek adatott sok jószág,
Ezentúl minden időben
Gyönyörködjék írójának zsongéjében;
Mert íme kezdve van királyai
S nemeseinek származásrendi“.*)

E helyből tanuljuk, hogy Anonymus első magyar történetírónk, vagy legalább ő nem ismert magánál régibbet. Ama történetiratok alatt, melyekre hivatkozik, alkalmasint a királyi cancellariában és klastromokban tétetni szokott feljegyzések értendők, legfeljebb a Gyéza nagyfejedelem alatt beszívárgott idegen

*) Szabó Károly fordítása szerint. Az e helyt szinte verses eredeti így van:

Felix igitur Hungaria,
Cui sunt dona data varia,
Omnibus enim horis
Gaudeat de munere sui literatoris;
Quia exordium genealogiae regum suorum et
nobilium habet. (Előszó.)

papok rég elveszett koriratai, mik nem összefüggő históriát alkottak, melyet ő vett célba, hanem évenkénti jegyzetekből állottak (külföldiektől ő Scythia leírása némely részein kívül egyebet ugyan nem is vehetett); végre, hogy dalnokok virágoztak idejében, kik a nemzet történeteit énekekben adták elő, vegyítve a nép felfogásából keletkezett „mesékkal,” miket, hogy olvasóinál hitelt találjon, polgári és szellemtörténetünk nagy kárával elhagyogatott, velejőket azonban bizonyosan átvette. De másutt is említi ő a magyar nép történeti énekeit; péld. hol Töhötöm dolgait beszéli, s hol dalnokaink pár versét le is fordítja: „mert, úgymond, Töhötöm maga erejével hírt nevet és földet akar vala magának szerezni, *mint hegedőseink mondják:*

Mindnyájan ők földeket szerzének,
És magoknak hírt nevet nyerének“*)

Másutt, hol Lehel, Böles és Botond déli hadjárataikat beszéli, melyeken a Fekete tengertől az Ádriáig fekvő tartományokat hódították meg, oda veti: „akiknek is hadait és minden vitézi tetteit, ha jelen levem betűinek nem akarjátok hinni, higgyétek *a hegedősök csacska énekeinek, és a parasztság hiú meséinek, kik a magyarok vitézi tetteit és hadait* mind e mai

*) Szabó K. — „Nam volebat Tuhutum per se nomen sibi et terram acquirere, ut dicunt nostri ioculatores:

„Omnes loca sibi acquirebant,
Et nomen bonum accipiebant.“ (XXV. fejj.)

napig sem eresztik feledségnek“*). Ugyanott mondja, hogy a néphagyomány beszéli Botond konstantinápolyi hadjáratát, de, úgymond, „én, mivel egy történetíró könyvében sem találtam, hanem *a parasztok hiú meséiből hallottam*, azért jelen munkámba írni nem akartam.“**) A Képes Krónika pedig világosan említi a magyarkákról (rossz, gaz magyarokról) szóló néphagyományt; a hét vezérről pedig írja: „minekutána a világ fiainak mintegy tulajdonuk, hogy kérkedés végett inkább magok készítenek magokról, hogysemmint másokkal készíttetnének magokról dicsekvő éneket; azért ezek a hét kapitányok is önnön magokról készítvén énekeket, azokat egymás közt elénekelgették az e világi dicséret és nevök elhíresztelése végett, hogy maradékaik, azokat hallván, rokonaik és barátaik közt azokkal kérkedhessenek“. ***)

*) Szabó K. „Quorum etiam bella et fortia quaeque facta sua, si scriptis praesentis paginae non vultis, credite garrulis cantibus ioculatorum et falsis fabulis rusticorum, qui fortia facta et bella hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non tradunt“. (XLII. fej.)

**) Szabó K. — „Sed ego, quia in nullo codice historiographorum inveni, nisi ex falsis fabulis rusticorum audiui, ideo ad praesens opus scribere non proposui.“ (U. o.)

***) Eredetiben a kuszált hely így hangzik: „Cum sit quodammodo proprium mundanorum, arrogantiae plausum, plus de se assumere quam ex alienis de se ipsis componere; ideo isti capitanei septem de se ipsis cantilenas componentes, fecerunt inter se decantari, ob plausum secularem et divulgationem sui nominis, ut quasi eorum posteritas, his auditis, inter vicinos et amicos iactare arrogantia se valeret“.

Ennyi históriai tanutétel után ki fog már kételkedni, hogy ősmagyarainknál a történeti énekek a köz és társas élet hű kísérői, a nemzeti történet élő közlönyei voltak, s hogy magok a főemberek tartottak zsoldban dalnokokat, kik által ez énekeket országszerte citara mellett énekeltették.

Maradt-e ezekből valami fenn? Itt is azon választ kell adnunk, melyet a húnmonda tárgyalásakor adtunk. Népünk ajkain ősi énekeink rég elnémultak, s mikor még hangzottak is, nekünk nem volt nagy Károlyunk, ki azokat összeszedette volna! De mint legrégibb történetkönyveink forrásaira, melyek Anonymus, bár többször szabadkozik tőlök, úgy a vezérek elveszett krónikája, melyet Kézai s a Képes Krónika általírtak, nem lehet rájuk nem ismernünk, kivált, ha azokat a külföld azon íróival vetjük össze, kik részben egykorúak, részben közel-egykorúak, mind azokról mégis vajmi keveset tudnak, mik a nemzet közepett történtek, s így ezek körül forrásul a mieinknek egyáltalában nem szolgálhattak; amenyiben pedig a magyarok külföldi dolgait illetik, ha azokat másképp beszéllik is, azokkal a mieinket egyeztetni nem nehéz. E külföldi írók pedig főleg: bölcs Leó byzanti császár és Reginó szentmártoni apát Trier mellett, mindkettő Árpád kortársai, Leo Grammaticus, Constantinus Porphyrogenitus császár és Luitprand cremónai püspök, Zsolt és Taksony kortársai, merseburgi Dithmár, szentgáli ifj. Ekkehard s béna Hermán, István kir. idejében, a görög Cedrenus

a tizenegyedik század közepén, a Kió-melletti orosz barát, Nesztor, és Gemblachi Szigebert Kálmán király —, Zonoras II. István —, végre Ottó freisingeni püspök II. Gyéza kortársai; kik mind vagy egykorú, vagy hozzájuk időben közel álló dolgainkról tudósítanak krónikáikban, s kiknek nem csak igaz, de ál előadásaik, sőt hallgatások is, sokban tanulságosak, kiket azért a magyar hősmonda vizsgálatában is folyton szemmel kell tartanunk.

Ami már az úgynevezett *régi magyar hősmondát* különösen illeti, az legalkalmasabban két nagyobb körre osztható: első az *Álmos* *) *mondaköre*, második az *Árpád* vagy *Hét magyar mondaköre*. Mindketteje egykor gazdag volt tartalomban, ehez képest sok egyes tagokból állott, s változatossága- s a népies

*) Megtartom itt e fejdelemnek ma szokásos nevét: Álmos, mely az Anonymus elnevezésén alapszik. A magyar nép aligha nem egyszerűen *Almu*-nak ejtette azt („quia ergo somnium in lingua hungarica dicitur *Almu*, et illius ortus per somnium fuit prognosticatus, ideo ipse vocatus est *Almus*. Anon. c. III.). *Almu* volt a mai „álom“ főnév első formája, melyre, a kihangzás elkopásával (mely jelenség már a XI. században lesz észrevehető) az *Alm* forma következett; s így áll e név a XIV. századbeli Márk Krónikájában: „quia vero sompnium in lingua nostra dicitur *Alm*“ (Képes Krónika). Végre, a kiejtés folyóbbá tétele végett a képző felvette hangzóját, s így a XV. században Ranzaninál e név, deák végzettel, már *Alom-us*: „quia, úgymond, hunnorum lingua somnus vocabatur *Alom*“ (Ranz. Ind. VII.). Legújabb formája e főnévnek, a gyökhangzó megnyújtásával, legvégre ál-om lett.

felfogás bájaival bármely más népek hősmondáival bátran kiállhatta a versenyt.

I. Az *Álmos mondakörének* egyes tagjait bővebben Anonymus tartotta fenn, némi nyomát a Képes Krónika s azok, melyek ezt követték. Ezt mindenek előtt azon hitregei szín teszi költőivé, mely annak kezdetén és végén előmlik. Tagjai:

1. *Álmos hivatása.* Álmos abban úgy jelenik meg, mint az új hon felsőbb és láthatatlan hatalomtól ki-rendelt s előre jóslott szerzője, egy új társadalmi rend s uralkodóház megalapítója. Anonymus azt így adja: „Vala Scythiának valami igen nemes vezére, ki nejül vevé Dentmagyarben az Önedbeli vezér leányát, Emes nevezetűt, kitől nemze fiat, kit Álmosnak neveztek. Isteni jelenetről nevezték pedig Álmosnak, mivel terhes anyjának álmában isteni látmány tűnik fel saskeselyű képeben, mely mintha alászállva, teherbe ejtette volna őt, s úgy tetszék előtte, hogy méhéből folyam eredne, és ágyékából dicső királyok származnának, de nem a magok földén sokasodnának meg. Mivel hát az álmodást magyar nyelven *alm*-nak mondják, s az ő eredete *alm* által vala megjósolva, vagy azért nevezték Almusnak.“ *) Kézai e hitregét

*) „Erat quidam nobilissimus dux Scitie, qui duxit sibi uxorem in Dentumoger, filiam Eunedubeliani ducis nomine Emesu, de qua genuit filium, qui agnominatus est Almus. Sed ab eventu divino est nominatus Almus, quia matri eius pregnantis per somnium apparuit divina visio in forma austuris,

a tizenharmadik század végén már nem ismeri, de van nála egy szó, mely szinte a most előadott regére mutat vissza: „Azon kapitányok közt tehát (t. i. kiket Anonymus Hétmagyarnak nevez) Árpád, Álmos fia, ki Előd fia, ki Ögyek fia volt, a *Turul nemzetségből*, vagyonban gazdagabb, s hadban hatalmasabb vala.“ Álmos e szerint a Turul vagyis Súlyom nemzetségből való volt, mit a rege Anonymusnál *képesen* úgy fejez ki, hogy Álmos anyjának Emesnek (vagy utánhangzással Emesőnek) isteni látmány jelent meg álmában, mely súlyom alakjában termékenyítette meg. Annál jelentőbb lesz pedig e mythos, ha Kézainak egy más helyére is visszaemlékezünk, mely szerint a magyarok nemzeti zászlóján Ethele király ideje óta egész Gyézáig koronás súlyom pompázott: „Ethele király címerén is, melyet tulajdon pajzsán szokott volt hordani, koronás fejű madár vala ábrázolva, melyet magyarul *turul*nak hívnak. Mert ezt a címet hordták volt magokkal a húnok mindig a hadban Gyejcs vezér idejéig, míg magokat községben kormányozták“ *), s így míg Álmos Ethelével köttetik össze,

que quasi veniens eam gravidavit, et innotuit ei, quod de utero eius egrederetur torrens, et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra. Quia ergo somnium in lingua hungarica dicitur Almu, et illius ortus per somnium fuit prognosticatus, ideo ipse vocatus est Almus.“ (III. fej.)

*) Szabó Károly fordítása. — Eredetiben így: „Banerium quoque Regis Ethele, quod in proprio scuto gestare consueverat,

másfelül e nemzetség címere egyszersmind az egész nemzeté gyanánt jelenik meg. Hogy a sólyom, vagy avúlt szóval turul, itt egyszersmind a bátorság, sebesség, tűz, erő, és, amennyiben e madárnem magas szikla-lakokat szeret, a felsőség jelképeként szerepel, érteni fogja az, ki a természethez még közelebb álló népek képzetmódját méltatja; de visszavezet őseink ázsiai honába is, hol, szinte Kézai szerint, a hegyekben kristályok találhatnának (azaz kristálytisztaságú s jéghideg vizek), hol tündér griffek fészkelnek, és a kerecset vagyis vadászsólyom fiadzik. *) Mely ragyogó, történetileg és természetileg szorosan egybefüggő, s egy keleti néphez illő mythos ez! De hogy Álmos megjósoltatására visszatérjünk: tud arról a Képes Krónika is (mely ez egy helyen feltűnő rokonságot mutat a névtelen jegyzővel), részben ugyanazon kifejezésekkel így írván: „Továbbá Előd, Ögyek fia, Scythiában (a Budai Krónika szerint: Magyarban) az Önedbeli (vezér) leányával fiat nemze, ki Almusnak neveztetik egy eseménytől, mert anyja, midőn terhes volt, egy madarat látott jőni sólyom képében, és hogy méhéből folyam eredne, s hogy nem a maga

similitudinem avis habebat, quae hungarice turul dicitur, in capite cum corona. Istud enim banerium Huni usque tempora ducis Geiche, dum se regerent pro communi, in exercitu semper secum gestavere.“ (Endlicher kiad. 93. l.)

*) In montibus etenim deserti memorati crystallus invenitur, et grifo nidum parat, avesque Legerfalk, quae hungarice kerechet appellantur, procreare pullos dinoscuntur. (U. o. 88. l.)

földén sokasodnék meg; azért is mondatik vala, hogy ágyékából dicső királyok származnának. Mivel pedig az álmodás neve nyelvünkön *alm*, és az ő eredete *alm* által vala megjósolva, vagy azért neveztetik vala őmaga Almusnak.“ *) Itt is a „nem maga földé“ világosan az ígérlet földét, t. i. a keresendő új hont emeli ki. Többi tagjai az Álmos mondakörének:

2. *Álmos választatása*. Egyedül Anonymusnál. A Hétmagyar a nép szerfeletti elszaporodása miatt elhatározta Dentumogeriát, melyet Jászay Don-tó Magyarhonnak olvas, elhagyva, azon földet keresni fel, mely a hagyomány szerint („fama volante“) Atila királyé volt, „kinek nemzetségéből származott vala Álmos, Árpád atyja.“ Urat választanak tehát, Álmost, vele szerződést kötnek, s azt véresküvel erősítik. Érdekes itt a véreskünek, mint ősrégi nemzeti szokásnak előadása, és mindeneknél fontosb a Hétmagyar frígykötése, mely nem csak fővezért, de nagyfjedelmet (dominum; a byzantiak egyenesen *megas archonnak* nevezik) alapít, s ekép a hét nemzetséget egy nemzetté forrasztva, annak társadalmi alapját az

*) „Quod Eleud, filius Ugeg, ex filia Eunodbilia in Scythia genuit filium, qui nominatur Almus ab eventu, quia matri eius in sompno innotuerat avis, quasi in forma austuris veniens, dum esset grávida, et quod de utero eius egrederetur torrens, ac in terra non sua multiplicaretur, ideoque factum fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur. Quia vero sompnum in lingua nostra dicitur alm, et illius ortus per sompnum fuit pre-nosticatus, ideo ipse vocatus est Almus.“ (Bécsi Cod. 22. l.)

örökös de korlátolt egyeduradalomban megveti. A külföldiek erről, mint a nemzet kebelében történt dologról, nem tudnak semmit; deigen a kiköltözés okáról, mely szerint a magyarok az utánok nyomuló, számra sokkal hatalmasb, rokon besenyők (pacinaciták) által kiszorítva hagyták el Don-melléki hazájokat: mit a monda, gondosan eltávolítván mindent, mi nem a nemzet bátorítása és dicsőítésére szolgál, elhallgat. Ismeri a külföldi história, névszerint Constantinus Porphyrogenitus Álmust, kit Salmutzesnek nevez, de nevén s előkelő állásán kívül semmit sem tud; beszél a kazaroktól függését, de melyet helyesen csak úgy értelmezhetünk, ha azt a kazaroknak a magyar segédhadak feletti felsőségére értjük, mert miként Bölcs Leó írta nemzetünkről: „szabad nép, soha senki felsőségének alá nem vetett;“ és Constantin császár maga mondja: „idegen fejedelmök nem volt soha“.^{*)}

3. *Álmos Kióban.* A fejedelem megveri a kiói orosz s vele egyesült hét kún vezért. Midőn Kiót víná, azok békét kérnek és nyernek, túszoikat, ajándékokat és kalauzokat adnak a magyaroknak a Havas hegyek felé. A kúnok látván a magyar fejedelem hatalmát és kegyességét, hozzá csatlakoznak sok oroszokkal együtt; s az egyesült hadak Lodomér városa felé haladnak.

4. *Álmos Ungban.* Lodomér és Halics tartomá-

^{*)} *Leo:* „est gens ingenua, libera, nullius unquam imperio subiecta“; *Constantinus:* „principem . . . alienigenum habuerunt nunquam.“

nyok fejedelmei szinte adományok, túsok és kalauzok adásával elfordítják veszedelmöket, s a Hétmagyar ezek kalauzlatával a Havas hegyeken át Ungba tör be. Álmos Munkácsnál a tótok hódolatát elfogadja, Ung várát megszállja; megfutott várnagyát Laborcot a magyarok egy pataknál elfogván felakasztják, s e vizet nevétől nevezik el; Álmos hálaáldomást nyújt istenének, s a fejedelemséget fiának általadja. — A kiói és ungi utat a mieink közül az egy Anonymus ismeri részletesen, Kézai s a Képes Krónika éppen csak azon való átjöveteleket érintik minden részlet nélkül; a külföldiek közül csak az orosz Nesztor tud róla, de ez is pusztá általánosságokat.

5. *Álmos eltűnése.* Valamint Álmos születése, úgy vége is mythosi ködbe burkolva jelenik meg. Hivatása — az új honnak, t. i. Ethele földének, felkeresése — a Kárpátok átléptével be vala töltve, ő áldomásokkal meghálálja az isten kegyelmét, kormányát átadja fiának Árpádnak, s, mikép Mózsés, élve eltűnik, senki többé nem látta őt: annyiban szerencsésebb a zsidó törvényhozónál, hogy ez az ígéret földét csak látta, Álmos annak határain át is lépett, s kedvező szerencse előjeleül a szláv népek hódolatát is elfogadhatta. Így jelenik meg Álmos mondája Anonymusnál gyönyörű, mondhatni, művészi conceptió kerekdedsége és befejezettségében. *)

*) „Utóbb a monda, midőn első friseségét elvesztvén, a nép azt költői mély jelentősége és szépségében többé fel nem

Megvallom, ha mélyebben vizsgálom az egész Álmos-monda jelentését s a magyar népnek abban kifejezett képzetmódját; ha e mellett az egykorú külföldiek előadásait megfontolom, kik Álmost névről is alig ismerik, szerepléséről pedig épen semmit sem tudnak: ezen, isteni jelenség által megjövendőlt, népét az ígélet földére kivezérleendő, az új honnak királyokat adandó, hatalmas de kegyes isteni férfiúban, ki hivatását megtökélvén Árpád fiát lépteti a színpadra, s nem emberi halállal múlva ki tűnik el népe köréből, nem történeti, hanem regés alakot vagyok hajlandó felismerni. Vannak a nemzetek őskorában időszakok, mik a históriai kritika fáklyája mellett ködbe oldódnak fel, a nélkül mégis, hogy amit azokról a népek regélnek, koholmány volna. Volt Árpád előtt a magyar népnek Mózsese, az bizonyos, ki azt barátságtalan földéből kivezette, mely sem bölcsője nem volt, sem természeti magasb idomai tovább fejlesztésében neki nem kedvezett, miket nem is

fogta, őt Erdélyben megöleti. „Almus in patria Erdelw occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire“ írja a Képes Krónika, s utána a többi mind. Ez, valamint az előzmények után históriai és erkölcsi, úgy költői lehetetlenség is, s mint mondtam, a monda elborúlt állapotjára mutat a tizenkettődik században, melyben az minden hihetőség szerint följegyeztetett, s utóbb a Képes Krónikába általment — Így ítéltem az első kiadásban. Azóta Szabó Károly úr („A Vezérek Kora“ című munkájában) figyelmet érdemlő véleményt állított fel, az etelközi veszedelem idejére vonatkoztatván a Képes Krónika tudósítását Álmos haláláról.

ott szerzett, s mikkel mégis hogy e nép fel volt ruházva, az első együttlétünkkel elmondottakból is világos Önök előtt; volt, szóval, Mózsese, ki Pharaói, t. i. a besenyők elől, a Don hullámain, az ő Veres-tengerén, átkalauzolta: de a Hétmagyar öszvesége volt-e az, kiknek szerencsés ihletű vezényletét, mint a nemzeti istenség gondviselő sugallása eredményét, e rejtélyes alakban személyesítette a hosszas és veszélyes költözése után végre csakugyan boldogult nép; vagy egyike a vezéreknek, s Árpád atyja vagy őse volt-e az, kinek tanácsán indulva vitték a nép vezetői véghez a kijövetelt, én ugyan nem tudom; de hogy szemközt a történettel Árpád volt a magyarok első nagyfejedelme, hogy a nemzetségek frígye, s a véreskü erre értendők, s hogy a nép csak utóbb, a szerencsés kijövetel csodaszerű szemléletében, ismert eseményeket kevésbbé ismertek közé szöve, ruházta e történeti természetű eseményeket azon férfiúra, kit Álmosnak nevezett, vagy azon képzetre, melyet e név alatt testesített meg, azt a história tisztába soha sem hozandja: a mondák természetével megbarátkozott költői kebel azonban az utóbbi nézetnek lesz kész hódolni, mint annál több belső valósággal bírónak, minél kevésbbé lehet amaszt biztos történeti okokkal bebizonyítani.

Legközelebb a Hétmagyar vagy Árpád monda-körét fogjuk taglalgatni.

ÖTÖDIK ELŐADÁS.

Az Árpád vagy Hétmagyar mondaköre. Annak forrásai. Tizenkét tagja. — A tizedik századi hősmonda maradványai.

Következik már ma az *Árpád* vagy Hétmagyar *mondaköre*, mely ez országnak őseink általi meghódíttatását tartalmazta Árpád és ennek vezérei által. Középpontja e körnek a nagyfejedelem; mert, bár ő nem szerepel maga annak mindenik tagjában, de vezérei mindenütt úgy jelennek meg, mint kik vagy általa megbízva, vagy előleges engedelmével tesznek mindent, s őt tudósítva, hódítmányaikat az ő fejedelmi rendelkezése alá adják, s így minden Árpádtól indul ki, minden őhöz tér vissza, s az összeköttetés e mondakör mindenik tagja közt nem kevésbbé szoros, sőt szorosabb, mint Arthur király és asztaltársaié a híres britt mondakörben, sőt mint Anonymusnál fentartott s fájdalom minden költői ékességeitől gondosan megfosztott töredékeiből sejthetni, egykor nem kevésbbé gazdag, ha tündérletekben nem is, de egy fiatal tüzű, daliás nép harci élete ragyogó vonásaiban. Mondám, egyetlen forrása e mondakörnek Béla kir. névtelen jegyzője, ki a haza részenkénti megvételét, melyet a külföldi krónikásoknál, kiket a múltkor

meg is neveztem, sőt a többi névtelen egykorúaknál is hiában keresünk, ízenként adja, részben ugyan a történetekkel egyeztethetőleg, részben nem, mi épen onnan van, hogy ő a néphagyományból, azon énekekből merített, melyeket, a Képes Krónikának múltkor felolvasott helye szerint, a hét vezérek készítettek, s melyek az Árpádkori elfoglalást szükségkép teljesen befoglalták. Csak egy tagját e mondakörnek tartotta fenn azon névtelen és elveszett, hihetőleg tizenkettődik századbeli, hazai krónikásunk, kinek munkáját a Képes Krónika írta által, t. i. Szvatopluk s a fejér lóróli mondát, mely valóban különálló, s mint ilyen e kört kiegészítő tagnak tekinthető. Ezek szerint körülbelül *tizenkét tagját* emelhetjük ki az *Árpádmondának*, a nélkül mégis, hogy annak egykori gazdagabbságát kétségbe hozva, azokkal kimerítettnek gondolnók az egészet. Azok pedig így következnek:

1. *Und, Ketel és Tarcál követségök Zalánhoz.* Ennek két esínos epizódját a Ketel úszási viszontagsága teszi, mely Ketel patakának adott nevet, és a Tarcál hegyére tett versenylovaglás, ennek érdekes mellékvonásaival.

2. *Ösöb és Velök követségök Ménü-Maróthoz,* melyhez Tas, Szabolcs és Töhötöm tiszántúli hadjáratuk, s a Tisza, Bihar és Erdély közének a Meszesig megvétele csatlakozik. A nagy áldomás, valamint az élébinél, úgy itt sem hiányzik.

3. *Erdély megvétele Töhötöm által.* Valamint a Zalánhoz küldöttek előbb a tartomány kikémlésével

bízattak meg, úgy Töhötöm is elébb Agg Mándot küldte át a meszesi szoroson Erdély kikémlése végett; így tör aztán be Töhötöm, s veszi meg a tartományt. Szép kerekdeden bevégzi e mondat az erdélyi népek hódoló esküje, honnan, úgymond Anonymus, a hely, melyen ez történt, Esküllőnek neveztetett.

4. *Tas és Szabolcs második hadjáratuk a közép Tiszán*, ismét Ménü-Marót ellen, s a szerencsésen visszatérők ünnepies fogadtatása Árpádnál.

5. *Zoárd, Kadosa és Huba dunáninneni rándulataik*. Ebben Borsu epizódja a lelőtt szarvasról, melynek eleste helyén ő várat épít, s azt magáról Borsnak (Bars) nevezi. Ebbe tartozik a Zobor megveretéséről monda is.

6. *Zalán futása*. Már a monda is úgy tárgyalja ez eseményt, mint legfontosbikát az egész körnek, melynek egyszersmind leggazdagabbika is. Ezen fordult meg a nemzet jövődjé s eddigi foglalásainak fenttarthatása. Már itt Zalán és Árpád követségei, görög és bolgár segédhadak, Árpád imája és beszéde hadaihoz, Leel kürtje és Bölcsü lobogója, az alpári csata és Zalán megfutamodása szövetkeznek egy nagyszerű eposi képpé, melyet a szinte csak mondai *Szeri gyűlés* rekeszt be. Semmi nyoma mind ennek a történetben, de sokkal nagyobb körű s mélyebb jelentékű a monda, hogysem azt históriai alap nélkülinek tehetnők fel. Mily részletek kísérhették ezt egykor, melyeket a jó Anonymus mint regéket mellőzött, az ittott nála is megmaradt motívumok is mutatják. — Ez

a monda az, melyet Vörösmarty biztos művészi tapintattal nemzeti epopoeának tárgyaúl választott, s gazdag képzelme annyi bájaival felruházott.

7. *Leel, Bölcsü és Botond aldnai hadjáratuk* Spalatróig. E monda is mily gazdag lehetett, kivehetni Anonymus saját szavaiból, ki csak egész általánosan említvén, mely jeles tetteket vittek véghez e derék vezérek, egyenesen a dalnokok énekeire utasít a múltkor is más tekintetből idézett e nevezetes helyében: „kiknek is hadait és minden vitézi tetteit ha jelen levelem betűinek nem akarjátok hinni, úgy higgyétek *a hegedősök csacska énekeinek* stb.“ Mint ezen hadjárat epizódját említi Anonymus, Botond azon konstantinápolyi harcettét, melyet Kézai s a Képes Krónika helyesben Taksony korába tesznek, ki alatt a déli rohamok, Konstantin folytatója, Luitprand és Cedren szerint, csakugyan gyakrabbak voltak, de a byzantiak szerint a magyarok veszteségeivel végződtek volna. Anonymust, ki a Botond-mondát ide sorolja, melyet különben kétségbe von, miután azt csak a mondából (quidam „dicunt“) ismerte, kétségkívül a hős nevének azonsága tévesztette. Hogy a konstantinápolyi Botond más, mint a Leel és Bölcsü híres vezértársok, mutatja ennek kora, mint aki Árpád és Zsolt alatt virágzott, s mutatja maga a rege, mely a második Botondot közvitéznek állítja. S így e Botond-mondát is később tárgyaljuk.

8. *Zoárd és Kadosa déli hadjáratuk*. Megveszik a temesi bánságot, hódolnak nekik a bolgárok, Zoárd a

rác földön hitvest vesz, ott letelepszik, s népe, mert szinte ott, úgymint idegen földön maradt, „ostoba magyar“ nevet nyer. Jellemző vonás, mely a nemzet összes történetén átvonódik *).

9. *Árpád Ethelvárában.* Anonymus előadásaiából sejthetni, mily fényes színekkel lehetett Árpád szerencsés bevonulása Atila városába kifestve a mondában. Itt pompáztak Atila királyi palotái (melyek nélkül a tíz s tizenegyedik század népe e hatalmas királyt már nem képzelte), a nagy lakomák — és pedig „Atila király palotájában“, hol a vezérek és főemberek Árpáddal sorjában ülve vendégeskedének (XLVI. fej.), mit azért emel ki a monda, mert ez rendkívüli

*) De hátha Anonymus e helye: „populus ille, qui nunc dicitur Sobamogera, mortuo duce Zuard in Graecia remansit, et ideo dictus est Soba secundum Graecos, idest stultus populus, quia mortuo domino suo viam non dilexit redire ad patriam suam“ (cap. XLV.) mélyebb jelentéssel bír? Hátha az a népség „Csaba magyera“ azaz magyarja volt, maradványa a Csabával Görögországba vonúlt húnok egy részének, melylyel a Zoárdéi a Durazzótól Ráchonig vonuló tartományban összevegyültek; s e szerint az az *ideo* csak Anonymus etymologizálásának gyümölcse? és „Csaba“ (mert így kell Anonymus Soba-ját olvasni, mely szerint az *s* = *cs*, *s* az *o*, az első szótagban, homályos a -nak (ã) hangzik) csak óáltala kötöttetett a tőle igen távol eső „ostobá“-hoz? Hogy egyébiránt a Csaba egy a ma nyílt és nyújtott á-val ejtett *csába* melléknévvél, ahonnan a „csábít“ ige származik, alig szenved kétséget, s ki tudja miért nyerte Atila fia Irnak, tán utóbb, ezen, tán mellék, nevet?

kitüntetés volt, ily rendkívüli alkalommal; s mit másutt is épen azért emel ki, t. i. hol Tasról és Szabolcsról beszél, miszerint Árpád azon való örömében, hogy középtiszai hadjáratukból szerencsésen tértek meg, „csaknem mindennap saját asztalánál vendéglélőket“ (XXIX. fej.); ott viszhangoztak az Árpád zenészei és dalnokainak citarái, sípjai és énekei; a fő emberek arany, a köz emberek ezüst tálakon és billikomokból költötték el e lucullusi lakomákat; de főleg a harcjátékok, melyekkel a bajnokok lóháton, lándzsásan és pajzsosan, az ifjancok pedig nyilazással mulattatták a fejedelmet a húsznapos ünnepély minden napjain.

10. *Pannónia* (a dunántúli Magyarország) *megvétele*. Tud erről Anonymus is, említi Árpád százalmi táborozását *); sőt „meghódítván azon vidék népét“ Edüt megadományozza, s vele építteti Székesüt (Székesfejérvárt); de a Szvatopluk-mondát, mely ide sorozandó, palóc létére, ki, úgy látszik, épen a Dunántúlt ismerte legkevésbé, mint leginkább itt divatozott mondát nem ismerte. Fentartották azt a Képes Krónika s annak folytatói; s közönségesen bár, de hibásan tartatik a Zalán-monda puszta változatának, miután ettől merőben különbözik mind a szereplő személyek s az esemény részletei, mind a színhely tekintetében. Ott Szvatopluk morva fejedelem, itt Zalán

*) „Castra metatus est iuxta Danubium, versus „centum montes.“ (XLVII. fej.)

bolgár főnök; ott Árpád izen első, itt Zalán; ott a magyar követ Kicsid (Kusidnak iratik) Kund fia, itt Ketel és Und; ott Pannónia, itt a Duna-Tisza köze Árpád követelésének tárgya; ott Veszprém az ellenfél székhelye, itt Titöl az Al-Tiszánál; ott a csatahely Százhalom, itt Alpár; ott Szvatopluk maga küzd, itt Zalán görög és bolgár segédhadakkal, kiknek nagy része a Tiszába vesz; ott Szvatopluk a fejérmegyei Dunába fül, itt Zalán Görögfejérvár felé menekszik. Minden hasonlat a követelés analóg formájában van, és abban, hogy a Szvatopluk-mondájában is van dunavíz, nyalábfű és fehér ló: de a monda mindig azon-egy módot követi hasonló események kiképzésében, sőt még azonosságot is szeret, mint láttuk az Álmos-mondában is, hol a lodomér s a halicsi események merőben azonegyek. Ezek szerint tehát az Árpád mondaköre a Képes Krónika által egy valósággal különböző taggal bővül, mely Kézainak csak érintő előadásával is legalább annyiban talál, hogy ez is „Pannóniát“ nyeret el Szvatopluktól, s pedig a bánhidi, tehát szinte dunántúli, csatában. A história ezekről nem tud semmit, s midőn Pray komolyan cáfolja Turóci előadását, ki azt a Képes Krónikától vette át, épen azt cselekszi, mit mi: regének bélyegzi, de melyet mi alapban annál kevésbbé tarthatunk valótlannak, miután a meztelen históriai tény Constantinus Porphyrogenitusnál is megvan, kinél a morvák elleni háború nem ugyan a nagy Szvatopluk-, de annak fiaival viseltetett, kiknek egyike csakugyan szinte e

nevet viselte; jelves öltöztetését pedig e mondának úgy üdvözljük, mint a nemzeti felfogásmód egyik legpraegnansabb nyilatkozását. S ugyan ez oka annak is, hogy az Árpád-mondakör e tagja nem csak irodalmi feldolgozásban részesült, milyen a tizennegyedik századbeli híres „Emlekezzenk“, hanem mind maig a magyar nép öntudatában is fentartotta magát.

11. *Zsolt születése.* Ezen esemény oly fontos volt az új társadalom jövődjére nézve (miután Árpád idősebb fiai elhaltak volt), hogy nem tévedek, ha Anonymus L-d. fejezetének is egyenesen valami népénekben keresem alapját; melyre a csepeli örömneppek is látszanak mutatni, hol „a nagyfejdelem és nemesei igen sok napig nagy lakomákat tartnak vala, és ifjaik a fejdelem és nemeseinek színe előtt játszadoznak vala (hadijátékok értetnek) miként a bárányok a kosok előtt“ *).

12. *Ménü-Marót hódolása, Zsolt menyekzöje s föl-emeltetése.* Csak a bihari fejdelem meghódítása volt még hátra, ki, bár megnyirbált s közbeszorúlt, tartományában mégis fentartotta magát. Ösöb és Velöket bízta meg most is Árpád e hadjárattal, mint a kik e vidéket már ismerték. E legkeményebb viadalt követte Marót meghódolása, leányának Zsolttal eljegyeztetése, ünnepek és harcjátékok. Ezzel be levén fejezve a Kárpátok és a két tenger közt fekvő tarto-

*) „Per plurimos dies faciebant convivium magna, iuvenescque eorum ludebant ante faciem ducis et suorum nobilium, sicut agni ovium ante arietes.“

mányok meghódítása, s így Árpád hivatása, ez nagyfejdelemmé emelteti fiát, és — meghal. Temetőhelyét is híven megőriztette a monda.

Ez vége a teljes egységre kikerekített Árpád mondakörének. E két nagy mondakörön kívül még *három egyes*, igen szép, költői, de nemzeties jelleménél fogva is felette érdekes monda maradt fenn, melyeket a külföldi harcos kalandokat tárgyalt, tizedik századi, hősmonda töredékeiül tekinthetünk, s ezek a következők:

1. A *Botond-monda*, melyet Anonymus (XLII. fejj.), mint említém, Árpád korába, ellenben Kézai s a Képes Krónika az ágostai veszedelem (955) utáni időbe tesznek. A monda kiválólag költői, s mint epizódja az egyik konstantinápolyi magyar hadjáratnak, valóságos tényszerű alappal bírhatott, bár a byzantiaiak arról említést nem tesznek. Egyébiránt e tényszerűségre éppen az „arany kapu“ látszik mutatni, mely alatt Byzantiumnak egyik megaranyozott érc kapuja értendő. Korát a ténynek nehezebb meghatározni. Cedrenus szerint 934-ben száguldoztak magyaraink Byzant falai alatt; Constantinus Porphyrogenitus folytatója szerint 956, és ismét 959—63 körül, de ekkor magyaraink a görög írók szerint megveretvén, aligha nem a 934-ki becsapás értendő. Meghatározná az időt az Apor fővezér kora, ki e hadjáratot krónikáink szerint vezérlette, ha ennek más hadjáratban is fenmaradt volna emlékezete.

2. *Leel és Bölcsü veszedelmök*. Azon monda tartal-

mát, mely a jászkürttel összeköttetésben mind maig fenmaradt a nép emlékezetében, Anonymus Konrád cs. idejére (911—18) s az Inn vize mellé teszi, a Képes Krónika 918-ra, s így csakugyan Konrád cs. halála évére, s ennyiben a két fél vezérei egykorúsága ellen egyik sem hibáz; deigen a történet ellen, mert itt a második ágostai ütközet értendő, mely Ottó cs. idejében 955-ben történt, hol (mások szerint Regensburgnál) két magyar vezér, némelyek szerint csakugyan Leel és Bölcsü, felakasztatott; a németek részéről pedig Konrád vezér (a magyar monda szerint Leel kürtje által főbe ütve) veszett el. Kézai röviden említi a kürt-mondát, de nem hiszi; a Képes Krónika bővebben s igen érdekesen, míg a külföldi kútfők Konrád vezért magyar nyílto! elesettnek hirdetik. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a felakasztott két magyar vezér nem azon Leel és Bölcsü, kik az Árpád mondakörében szerepelnek, s már az alpári mezőn vitézkedtek, mert ez idétt legalább kilencven éves aggoknak kellett volna lenniök; másfelül a hagyomány is, mely a galgóci Lehel tornyot Leel síremlékének tartja, e vezérnek itthon elhaltára mutat; s így Ágostánál vagy más Leel veszett el, vagy e név a nemzeti hadikürt viselőjének tiszt! neve volt, s így zavartatott a kettő össze a monda által.

3. *A gazvitézek (nem gyászvitézek) vagy magyarok mondája.* Ez is a magyar hagyomány kirekesztő sajátja, s egyedül a Képes Krónika által átírt ama tizenkettődik századb! elveszett krónikásnál maradt

fenn, ki azt úgy közli, mint az ő korában is a nép által ismertet. Beszélli a pozsonyi, budai, Turóci s a többi krónika is, melyek a Képesből merítettek. Valamint a Lehelkürt mondája egy főfő fontosságú adatát őrzötte meg a régi magyar vallástannak, midőn azt mondatja Lehellel Konrádnak: „Előzz meg engem, hogy a más világon szolgálhass;“ s ez által nem csak őseink meggyőződését a lélek halhatatlanságáról tanúsítja, hanem a több tatár népekkel rokon azon nézetet is, mely szerint a harcban eleső vitéznek az általa elejtettek a túlvilágon szolgálni fognak; úgy a magyarkák mondája igen jellemzetesen a régi magyarok hadi becs-érzetét és hadfenyítéki szigorát mutatja, mely szerint azokat, kik a 960. évi eisenachi veszedelemből füllevágva hazatérni nem pironkodtak, s a gyalázatos életet a dicső halál elibe tették, családjak és javaiktól megfosztván s a nemzet társaságából kirekesztvén, a gyávákat-rettentő gyászpéldául, földönfutókká tették.

A két utóbbi monda, mely szomorú emlékezeteket őrzött meg, kinnünk engedi, hogy azon győzedelmek, melyek által őseink Zsolt nagyfejedelmök korában Európát kétségbe ejtették, a nemzet énekeiben bizonyosan dicsőítettettek, bár reánk nem jutottak. De nekünk elég volt e helytt bő meggyőződést szereznünk a pogány magyarok örökös gondjáról, mely által tetteiket énekekben utódaikra hagyni kívánták. S így már a keresztyén magyarok költészetére mehetünk által.

HATODIK ELŐADÁS.

Visszapillantás az ókorra. Gyéza reformjai. — A magyar középkor. Nemzeti költészet. Ősvallási énekek. Népköltészet. Történeti költészet; a dalnoki kar folytonos virágzása. Királyi énekesek. A hegedősök történeti énekeinek tárgyai. Ilyek nyomai a krónikákban.

Urain!

Ha az eddig előadottak után egy szemlélő pillantást vetünk vissza őseink európai léte első századára, melyet ókornak neveztem, mind külső, azaz társadalmi és hadi, mind belső, vagyis vallási és költői életökön egy saját, a többi európai népekétől eltérő, ázsiai székeikre emlékeztető jellemfonal végighúzó-dását fogjuk felismerni. Amott a nemzetségi szerkezet, a nemzeti főnökségnek a hadi dolgok elintézésére s a fegyveres kézzel tett szerzemények köztekintélyű elismerésére szorítkozott hatalma, s az igazság-szolgáltatásnak szokásos törvények szerint egyes bírák hatóságára bizatása kapja meg figyelmünket; míg a hadviselés, foglalására és zsákmánylására szorítkozott mind annak, mi a bajnoki élet szépítésére szolgált, s mit a munkát szabad férfiakhoz nem illő dolognak néző nemzet más úton nem szerezhetett —

mikép ez egy, a nomád életnek ki tudja hány százados időszakán átment népnél másképp nem is lehetett — itt egyszerű egyistenvallásra akadunk, távol a fetisismustól úgy, mint a kifejlett parzismustól; s egy daliás költészetre, mely a hún ősök s a magyar faj európai hadviselési érdekes tényeit, s így akkor még annak összes történetét tartalmazta, a költészet minden ágait kísérte és szellemítette, egy saját dalnoki kar által szereztetett, s általa mint egyszersmind a nemzeti történet valóságos depositáriusa által firól fira szállíttatott. Itt még minden sajátságos, minden idegen befolyástól független és keleties, úgy a nézletmódra, mint a formára nézve.

Változott a dolog Gyéza uralkodásra jutása óta. Európa nem tűrhetve tovább az új vendégek nyugtalanító szomszédságát, nagyszerű készüléteket tön azok visszaverésére s gyengítésére, mely után a támadó fellépés sem maradandott el. Az új nagyfejedelem belátta az új hazának ez életveszedelmét, s a nemzet európaisítása nagy gondolatát fogalmazta elméjében. Véget vetett a fegyveres kirohanásoknak, a szomszéd hatalmakkal követségeket váltott, békét kötött, a külföldi teleplőknek kedvezett, a földművelést és kereskedelmet előmozdította, a keresztyénség terjesztőit oltalma alá vette, sőt terjesztette maga erőszakkal is, s megkeresztelkedett, gyermekeit európaiasan neveltette, és európai fejedelmekkel házасította össze. Ezen intézkedésekkel, a dacos nemzet irányában kifejtett hajthatatlan erélyénél fogva, birodalmát az

európai államsaládba új tagúl bekeblezte. Alig húnnya be e nagy ember, huszonöt évi országglás után, szemeit, az erőltetett, s így a nemzet életében még meg nem gyökerezhetett intézvényeket gyűlölő fő emberek közöl Kupa feltámadt István ellen, hogy vele s a behonosított idegenekkel együtt az új rendszert kiirtsa, s az ősi vallást régi méltóságába visszahe-lyezze. A csata a nagy reformátor nagy fia részére dőlt el, s a keresztyénség s az ennek alapján felépítendő jövőndő meg volt mentve, a törzsökfők hatalma megtörve, az új vallás államvallássá nyilatkozttatva, egy fényes s a státus életébe szótt hatalmas egyház megállapítva, a keresztyén tan pedig oktatás által is terjesztve. Mindamellet lassan, de annál biztosabban gyökeredzett meg ez, s az Aba, I. Endre és I. Béla alatt még hathatósan ellenható ősi vallás a tizenegyedik század vége felé már csak egyes és titkos hívek által követtetett. Ekép Istvánnal megkezdődött a *magyar középkor*, mely mindinkább az európai középkor jellemét vette fel; t. i. a keresztyén vallás áthattotta a státus és családéletet, s lételt adott egy magyar irodalomnak is, kétségtelenül István alatt már, bár legrégibb írott emléke csak a tizenkettődik századba szolgál vissza, értem a híres Halotti Beszédet, de mely szinte egy a magyar keresztyénség első korában készült szöveget tartalmaz. Nem tartozik az elénkbe szabott körbe e keresztyén irodalmat egész kiterjedése szerint tárgyalni: elég legyen azt jegeyezni meg, hogy annak a költészeten kívüli összes

tartalma vallási; s hogy a középkort a tizenhatodik század első negyedében hozzánk is behatott nagy hit-újításig terjesztjük, midőn a vallásba s összes tudományosságba beoltott kriticismus arra egészen más jellemet öltött.

E középkori magyar költészet részint a réginek folytatása, részint egy egészen új, a változott vallásos nézetekből keletkezett, volt. Amazt *nemzeti* vagy világi, ezt *egyházi* költészet neve alatt fogjuk tárgyalni, melyekhez még a *népszínköltészet* járult.

Középkori *nemzeti* költészetünk négy rovat alá osztható. Az elsőbe az *ősvallási énekek* tartoztak, de melyeknek szinte úgy csak emlékezetök maradt fenn, mint azon verses beszédeknek, melyekről a hazai krónika tesz említést, hol az I. Béla alatti fejevári gyűlés történetében írja, miszerint a nép tátosai (praepositi plebis) „magos emeléken ülve, gonosz verseket szónoklottak a (keresztyén) hit ellen“, miből sejthetjük, hogy az ősvallási költészet, a keresztyénnel küzdve, polemiai irányt is vett, mint vett a hitújítás korában az új egyház a réginek irányában. A második rendbe a *népköltészet* számítható, mely a magánélet s a szív ügyeit tárgyalta, melynek léteztéről egy ily költőies népnél, milyen a magyar, akkor sem volna okunk kételkedni, ha azon adatkat nem bírnók is, melyet a sz. Gellérd legendájának írója hagyott ránk, midőn egy, urának kézi malmán búzát őrlő leány dalát említi, s ezen olasz pappal az ének dallamának édességét dicsérteti. Figyelmünket azonban itt is leg-

inkább a *történeti költészet* köti le. A dalnoki kar, melyről az ókorban emlékeztünk már, nem csak fenn volt az egész középkorban is, mint azt Anonymusnál láttuk, ki a maga kora joculátorait többször emlegeti; de kétségkívül kiegészítő részét tette minden főúri udvarnak, mint azt Hunyadi Jánosról és Bátori Miklós váci püspökről névszerint tudjuk, s nem kevésbbé a királyi udvarnak is. Cornides t. i. III. Endrének egy oklevelével ismertet meg bennünket, mely arról tanúskodik, hogy a királyi dalnokoknak fentartására rendelt külön jószágok is voltak; Mátyás király dalnokairól pedig Martius Galeot tesz bizonyosságot, ki mint kor és szemtanu beszéli, miszerint a királynál lakoma felett vagy tudományos vita foly, vagy illemes és víg beszélgetés, vagy versek énekeltetnek. „Mert, folytatja, vannak udvarában zenészek és hegedősök (dalnokok), kik a hősök tetteit, asztal felett, lant mellett éneklik. A tárgy mindig valamely jeles bajnoki tett. Szerelemdalok ritkán fordulnak elő — mi, közbevetőleg legyen mondva, a nemzet méltóságos komolyságát jellemzi —, hanem többnyire a törökök ellen viselt dolgok vannak szőnyegen, ékes előadással“ *). Mindezen történeti énekek azonban, vagy soha le

*) In eius convivio disputatur, aut sermo de re honesta aut iucunda habetur, aut carmina cantantur. Sunt enim ibi musici et citharoedi, qui fortium gesta in lingua patria ad mensam in lyra decantant. Cantatur autem semper aliquod egregium facinus. Amatoria autem carmina raro ibi cantantur, et ut plurimum gesta in Turcos in medium veniunt, non sine sermone concinno. Cap. XVII.

nem íratnak, hogy a hegedősök kirekesztő sajátjai maradjanak, vagy bár leírva, de a nemzet gondatlansága, s a haza közbejött több százados viszontagságai következtén, végkép elvesztek. Mindamellett nem lesz tán érdek nélkül azon tárgyak felhozása, melyek hogy a dalnokok vagy hegedősök énekeinek alapul szolgáltak, arra írott adataink vannak. Ilyek:

Az *István király halálára készült énekek*, melyek hihetőleg a király tetteire is kiterjeszkedtek. Ezekre értem én a Képes Krónika azon helyét, hol beszéli, miszerint István halálával Magyarország lantja gyászba öltözött *).

A *cserhalmi ütközet*, melynek dicsőségét a Gyéza és László hercegek részére hajló dalnokok ezeknek tulajdonítván, a história szerint a király (Salamon) féltékenységet irántok nem kis mértékben táplálták.

A *Záh Klára és Felicián szomorú története*. Tanuskodik erről a pemz. muzeumban őrzött Istvánfi-codexben Istvánfi kezével beírva olvasható jegyzés, mely szerint az annálisok elhallgatják a Felicián tetének okát, de a közönséges hagyomány, a hegedősök énekei azt Klára becsülete sérelmének tulajdonítják stb **).

Kis Károly meggyilkoltatása szinte ily énekek tárgya volt. Ezek közül kétféle töredék jegyeztetett

*) „Totius cithara Hungariae versa est in luctum.“ I. Turócínál, P. II. cap. XXXIV.

**) „A citharoedis ad lyram canitur“ mond a régi jegyzet.

fel a tizenhatodik században. Az egyik, hihetőleg egykorú, dal így szólaltatja meg Erzsébet királynét:

Balázs! öld meg a királyt:
Neked adom Gimesvárát.

Egy későbbi, tán XV. századi variánsa, már így:

Vágd csak, fiam, vágd, Forgách!
Tied legyen Gimes és Gács. *)

Kont István tettei. Turóci, Mátyás király korabeli történetírónk, világosan írja: Ama dicső lovag, Kont István, kit a mi korunk is, mely erőre és vitézségre nem kevésbbé ragyogó, nem csak magasztal, hanem zengő lant mellett énekel is **).

A harminckét nemes fővétele szinte tárgya volt a történeti énekeknek, mint Tinódi a tizenhatodik század közepén említi, mondván:

Vitézek ott harmincketten valának,
Kiket sokszor hegedősök csácsogtak.

Zsigmond király életét az énekes monda tündéri elemekkel vegyítette. Így Tinódi a maga verses

*) Kétségbe vonatott e töredékek régisége, mert Gímest a Forgáchok már elébb bírták, Gács pedig a XIV. századnál későbbi eredetű. De Gímest ők a XIV. század elején elvesztették volt, s Forgách Balázs csakugyan most kapta *újra*; a Gácsot említő töredék későbbi variáns lehet. S így a nehézség meg van oldva.

**) Miles gloriosus, Hungaros inter omnes magno laudis praeconio insignitus, Stephanus Konth — quem nostrum aevum, viribus et virtute non minus praeclarum, nedum loquitur, verum et resonanti lyra canit. P. IV. cap. VII.

Zsigmond-krónikájában Tar Lőrinc pokoljáratát szövén be, mint forrásra világosan a mondára hivatkozik:

Énekbe hallottam, vagy volt, vagy nem volt. . .

A *Hunyadi-mondából* vehette Bánkai Nagy Mátyás tizenhatodik századbeli költő többi közt azon jelenetet, hol V. László király a Hunyadi Jánosnak adott címert így magyarázza:

„Az oroszlán lába, hogy ki a koronát

Körmével elragadta,

Az a te fiadat, jó Hunyadi Mátyást,

Bizonyára példázza:

Mert ez a koronát az én holtom után

Mindjárt elragadja.“ —

Hét esztendő múlván ám beteljesedék

Király proféciaja.

Heltai Gáspár szinte tizenhatodik századbeli író egyenesen a mondára hivatkozik, hol Hunyadi Jánost Zsigmond királytól és Morzsinai Erzsébettől eredezteti. Mely gazdag lehetett a Hunyadi-monda, mennyi szép éneknek adhatott az eredetet, miután a szerb költészetet is a tizenötödik században e hős oly fényesen megtermékenyítette.

A *kenyérmezei diadalkor* a táborban rögtönzött énekekről mind az egykorú Bonfini, mind az egy századdal utóbb virágzott Liszti János püspök tanúskodik. A vacsorát — írja amaz — hadi énekek közt végezvén, a vezérek és főemberek dicséretét kidolgozatlan rögtönzött versekben énekelték. Liszti pedig Bonfin historiai előadására azt jegyzé meg: „Mind

ezt a mi erdélyi hegedőseink a csárdákban egészen máskép éneklik“ *).

Elég történelmi tanutétel arra, hogy történelmi költészetünk az egész középkoron által valódi életfrisséggel virágzott, s nem csak a húnmondát s a régi magyar hősmondát legalább a tizenkettődik századig, sőt, mint múltkor meggyőződünk, részben Turóciig is fentartotta, hanem a kor nevezetesebb történeteit is folyvást fölvette körébe, a történelmi emlékezeteket a népnél életben tartotta, s ez által a nemzeti büszkeség, daltás érzet és dicsvágy táplálására csakugyan fő s a leghatalmasabb eszköz volt.

De felvett az oly tárgyakat is, melyeknek mondaiságáról az írott emlékek nem tanúskodnak ugyan, de annál világosabban viselik homlokukon a hagyomány, sőt költői tárgyalás bélyegét. — Ilyek pedig a többiek felett név szerint: Béla herceg párviadala a pomerániai herceggel, Endre és Béla Várkonyban, a cserhalmi ütközet ama csinos epizóddal, melyben László herceg a váradi püspök leányának tartott magyar hölgyet egy kún kezeiből kimentti, Salamon király viszontagságai, melyek öszvesen inkább a regény színét viselik, mint a történelmét, Kálmán orosz hadjárata, második István, vak Béla és Borics stb., miket

*) Az eredeti helyek ezek: Bonfinié: „Coena non sine militari cantu transacta, in composito extemporalique carmine ducum procerumque laudes concinuerunt.“ Liszti jegyzése: „Haec omnia nostri transsilvani fiducies in tabernis longe aliter decantant.“

oly drámai élet s eleven szemlélhetőség leng által, hogy világosan nem a királyi cancellaria s a klastromi barátok feljegyzéseire, hanem a joculátorok énekeire mutatnak, mint forrásokra, s miket, mikép azt másutt érintettem, hihetőleg III. István kormánya alatt írt össze egy, a nemzet történeti énekeit jól ismerő, krónikás, honnan aztán Márk, a Képes Krónika szerkesztője, merítette történetkönyvének legérdekesebb részeit. Nem kevésbbé fontos érdekes események következtek a tizenkettődik és tizenharmadik században: de történetírásunk kirekesztőleg a celláikba szorúlt barátok kezeibe kerülván, a hagyomány megszűnt feljegyeztetni: innen krónikáink soványsága III. István idejétől, s innen, hogy azt ez időtől fogva részletesen ismerni megszününk.

HETEDIK ELŐADÁS.

A középkori történeti műköltészet maradványai. — Regényes beszélek: Toldi-monda. Óriás Lóránt. — Mátyás király kőrebeli műköltők. — *Tanversek*. Apáti Ferenc Feddő éneke. — *Egyházi* költészet, korán megszorítva a zsinati ellenőrzés által. Breviári énekek. — *Vallási epos*. Szent Katalin nagy legendája. — Népszínköltészet. Vándor színészek. Mysteriumok.

Eddig a hegedősök történeti énekeiről szoltam a magyar középkorban, s mondtam, hogy azok, bár itt-ott történetíróink által említettnek, sőt nyomaik régi krónikáinkból is kiösmérhetők: mint a dalnoki kaszt féltett birtoka hihetőleg soha le nem irattak, vagy ha leirattak is, nyom nélkül elvesztek. Hátra van, hogy azon történeti énekekről emlékezzem, melyek mint írók szerzeményei szorosán az irodalomhoz tartoznak. Ezek közt legrégibb, mely a századokat túlélte, amaz ének *Pannónia megvétele*ről, melynek első sora: „Emlekezzenk régiekrel,” s mely, mióta Révai által először közzé tétetett, annyira elhíresült. Ezen, 39 négysoros versszakból, s így öszvesen 156 versből álló éneket Pray György jeles történetírónk fedezte fel s írta le egy régi kéziratból, mely, úgymond, barát-gót betűkkel készült, s így a tizenötödik század

kezdetére, vagy a tizennegyediknek végére mutat; s róla 1774-ben Annálisaihoz írt kritikai értekezéseiben a következő szavakkal emlékezett: „tizennegyedik századbeli magyar ének, mely hogy régibb eredetiből vétetett, nem csak a helyesírás, de a versek s a szerkezet durvasága is mutatja.“ Ugyan ebből, mint látszik, másolta le magának azt később Subich protonotárius, így címezvén azt: „*Cantilena hungarorum de VII ducum sub Arpadi auspiciis legationibus ac rebus gestis, ex antiquo codice sec. XIV. circiter, characteribus monastico-gothicis scripto.*“ Először Révai adta ki ez éneket 1787-ben Elegyes versei mellé vetett Magyar Régiségeiben Cornides példányából, mely Prayénak másolata volt; én pedig Irodalmi Történetem I. kötetében egyenesen Pray önkezű másolatából, használva a Subichét is, melynek hasonmását bírom. Ami ez ének korát illeti, Subich azt, mint láttuk „körülbelül“ a tizennegyedik századba, Pray a tizennegyediknek végére, vagy a tizenötödiknek elejére teszi, és azon kívül régiebből vétetettnek tartja; Sándor István a régi Halotti Beszéddel egykorúnak, gr. Mailáth János az általa III. Béla idejébe s így a tizenkettődik századba tett Anonymusnak tulajdonítja, Horvát István végre némi végstrópháknál fogva, mik egy nála volt kéziratban hozzá függesztvék, Csáti Demeternek tulajdonítja, s a tizenhatodik századba teszi. Én a nyelv tekintetéből, különösen több régen kiavúlt, s amennyiben régi kézirati irodalmunkat átvizsgáltam, ebben nem találtató szók

és formák után Pray véleményéhez csatlakozom, de abban eltérek e jeles történetbuvárunktól, hogy azt vele nem tekinthetem a régi hegedősök egyik énekének, hanem, mint „A magyar történeti költészet“ című könyvemben kifejtettem, egyenesen a Képes Krónikából merítettnek állítom. Ehez képest az hihetőleg valamely középkori barátnak munkája, ki magát azon etymologizálás által is elárulja, melyet helyenként beszótt: például hol a deák szöveg szerint azt írván, mikép Árpád a maga vitézeivel Istent segédül hívta, nagy naivsággal *Deust* kiáltat pogány őseinkkel, s hozzá teszi:

Arról nevezték ott a várost
Szamos mentében a nemes *Dézsnek*.

Így alább is etymologizáló szójátékok ezek:

Árpád juta (érkezik) magyar néppel;
Kelem földén a Dunán *elkelének*,
Az *cseken* (gázlón) ők *csekének* (átgázlának),
Az *Tetemben* (ma Tétény) *el-feltetének* (feltet-
szének, megjelenének);
Érden sokat ők *értének* stb.

Különben is a krónika száraz rende szerint, a népies jellem minden nyoma nélkül, s ehez képest nagyon is józanul beszél ez ének szerzője szabálytalan, és így énekelhetlen verseiben, amit maga a krónikás valamely népies ének nyomán, helyenként legalább csakugyan fölmelegedve, adott. Itt tehát nem népi, hanem irodalmi művel van dolgunk, de melynek

becse nem a költői előadásban, hanem némely apró pótolékokban s nyelvi sajátságokban áll.

Másod helyt említhetem a Bátori István és Kinizsi Pál vezérlete alatt 1479 Ali török fővezéren kivívt *kenyérmezei diadalt* tárgyaló, még most egészen ismeretlen, történeti költeményt, melyet az abban, hihetőleg a felkelt néppel, jelen volt szászvárosi kántor készített, s melyet egy levelezőm 1840-ben egy papságra készülő lelkes fiatal embernél Erdélyben látott és olvasott. Az egész, régi írásban, négy vagy öt ívet foglalt el. Többet erről most nem mondhatok, mert a kézirat kinyerése végetti utánjárásom birtokosának közbejött viszontagságainál fogva még eddig célt nem ért. *)

A harmadik maradvány egy névtelennek *emlékdala Mátyás királyról*, mely Döbrentei Gábor által az úgynevezett Gyöngyösi codexben felfedezve, a magyar akadémia által kiadott Régi Nyelvemlékek közt jelent meg. Egyenetlen négyesekben íratott.

A negyedik egy bizonyos Gergely deáknak *gyászéneke Both János* felett, ki Mátyás király részéről követséget viselven a portánál, ott veszett, 1493 körüli időből. Ezt is Döbrentei Gábor fedezte fel a Méreyek levéltárában levő Paksy-codexben. Elég szabályos hármásokban. Egy hű szolgának bensőséges keserve ez, mely Both János küldetését beszéllvén el, az előbbivel együtt a történeti énekekhez sorozható.

*) A forradalmi háborúban elpendült.

Az ötödik Szabadkai Mihály éneke *Beriszlai Péter* tetteiről 1515-ből. E Péter akkor veszprémi püspök és horvátországi bán, a törökök rettentője s az alsó részek fő oltalmazója volt. Ezen ének pár szakát velem Jankowich számos évek előtt közlött; az egészet mindazáltal nem láthattam mindeddig. Hármaskban íratott.

Ezek a hihetőleg gazdagabb történeti műköltészet nyomai s maradványai a magyar középkorból; kevesebb, hogysem azokból ez eltűnt irodalom uralkodó jelleméről ítéletet hozhassunk.

A világi költészet negyedik rovatát a *regényes beszélek* teszik. Ilyen volt Tót Lőrinc pokoljárata, melyről még Liszti János (XVI. száz.) is tudott; ilyen a múltkor említett Tar Lőrinc álma, mely Zsigmond kir. történetével volt összefűzve. Ilyen a *Toldi Miklós mondája*, mely sokkal bensőbben van a magyar népköltészettel összeszőve, és sokkal jelentesebb, hogysem pusztá megérintésével beérjük. Toldi Miklós korát illetőleg, Ilosvai szerint, ki e mondát a tizenhatodik században dolgozta ki, Toldi Miklós, Róbert Károly és Lajos királyok alatt élt volna; Rádai Pál idejében, ki 1677-ben született s a Toldi-mondát fészkeben, Nógrádban, ismerte, a hős már Mátyás király korába volt áttéve, s ennek hősei közé iktatva; így ismerte Dugonics is a múlt században. A história ez érdekes alakról mélyen hallgat. Én abban egy, a magyar őskorból, vagy éppen eleink mythosából fenmaradt töredéket vélek felismerni, melyben az a Toldi, kire utóbb a

„Miklós“ keresztyén név tapadott, a testi erő és ügyesség, a bátorság s szívbeli derékség képviselője volt, körülbelül mint a helleneknél (Herakles), phoeniciaknál, indoknál stb. is tiszteltettek ily magánéleti hősök, kikkel jellemben a mi Toldink meglepőleg egyezik. E monda aztán a nép emlékezetében századról századra hol csonkúlt, hol bővült, sőt a változott hitnézettel maga is átalakult, s hova-tovább újabb s újabb korba tétetett. Ilosvai feldolgozásának köszönjük, hogy azon formájában ismerjük, melyet az az Anjouk korában vett fel. Ő világosan hivatkozik verses históriákra (miket akkor közönségesen krónikáknak híttak) és énekekre, melyekben Toldi már Lajos környezetéhez tartozott, kinek kormányja, újságával, szerencséjével, nagyszerűségével a múltak emlékezetét elhomályosítván, új tárgyakkal termékenyítette meg a népköltést, mihez pedig a nép a múltból különösen ragaszkodott — milyen a Toldi-monda lehetett a maga csodás részleteivel — azt ez újabb korba hozta által. Egy századdal utóbb ismét Mátyás fényes időszaka jött, mely Lajosét sülyesztvén feledékbe, a nép a maga Toldiát ismét Mátyás hősköre kiegészítésére fordította; s hogy Ilosvai nem ez újabb változatát dolgozta fel, onnan magyarázható, miszerint ő régibb írott énekekre kívánt inkább támaszkodni, hogysem a nép hagyományára, mely azonban folytatva élő befolyását ez anyagra, azt végül azon csodálatos maradványokhoz kötötte, mik már a múlt század elején a budai vár bécsi kapujában függöttek,

s mikről Ilosvai költeményének egy újabb (1746-diki) kiadása így emlékezik:

„Ha, kegyes olvasó, valami kétséged
Ebben azmit írtam vagyon, s el nem hiszed,
Vagy ez históriát álomnak itéled,
Hogy Toldi Miklós lött volna, nem hiszed:
Nézd meg jól Budának az bécsi kapuját:
Meglátod ott ennek *súlyos buzogányát*,
Mellette függeni személyéhez *pajzsát*,
Parittyából hajgált húszfontos köveit,
Diadalmas vitéz *hegyes kópídóját*,
És, akit csizmáján viselt, *sarkantyúját*.“

Mind ezeket, és roppant kengyelvasát, s azon nehez szántóvasat, melyet kópiájával átdöfött stb, magam is láttam ifjú koromban, hallottam a népnek róla közkeletű mondáit, melyek csak azóta némultak el magában a fővárosban, mióta e rejtélyes maradványok a budai várnak egyszeri kitatarozásakor eltakartattak! Egyébiránt bármikép legyen a dolog, nekünk itt elég volt e regének a középkorban is énekekben fenvoltát érintenünk, melynek egykori gazdagságára nem csak a Dugonics idejében még ismeretes Toldi-kalandok s a példabeszédekben fennmaradt nyomok mutatnak, hanem ismét Ilosvaiból is meggyőződünk, ki önvallomása szerint csak szemelvényt adott Toldinak előtte ismeretes egész monda-köréből:

*Több dolgai között jó Toldi Miklósnak
Még ifjú korából ily éneket írnak stb.*

De szivárogtak be külföldi regék is, milyenek különösen az *óriás Lóránt tettei* voltak, melyeket hogy Mátyás király, mint gyermek még, szülői házánál a legfeszültebb figyelemmel hallgatott, Martius Galeót tanúskodik. Egyébiránt, akár a Turpinnak tulajdonított deák regényből készültek ezek, akár III. Béla francia hitvesével netán bejött jongleurök útján, vagy német királynéinkkal Németországból, vagy a nápolyi hadjáratok alkalmával Olaszországból hozottak s oltattak be a magyar népköltészetbe Lóránt kalandai: mindegy; elég az, hogy ezen adat, mely a frank Károlymondának egy nevezetes részét Hunyadi János házánál mutatja fel, bizonyítja egyszersmind azt is, hogy középkorunkban megvolt Európával azon költői közösség, mely utóbb, a kifejlett nemzeti ellentét korában, a népköltészetre nézve tökéletesen kienyészett.

Mennyiben virágzott még más ága is a világi költészetnek népünknel és irodalmunkban ezen korban, meg nem határozhatjuk. Három költőnek maradt ugyan fenn neve Mátyás király korából, de csak is nevök: munkáikat megvonta tőlünk az idő; s az elsőt kivéve arról sem értesülünk, mely nemében működtek legyen a költészetnek. Megnyitja a rövid sort *Cesinge János* pécsi püspök, ugyanaz, ki Janus Pannonius név alatt mint újlatin költő európai névvel bír, s Mátyás királyt bosznai híres hadjáratában követvén, *hadi énekekkel* élesztette a sereg harci tüzét. Második, s ki, úgy látszik, korának általánosan kedvelt s jeles

műköltője volt, ama *Gábor*, kiről az egykorú Arnol-
dus de Bavaria 1492-ben ekép tudósít: „Nincs senki,
ú. mond, ki *a görög és latin poeták* szépségét ne
ismerné, melyet korunk minden míveltebb népei, ma-
gok *a magyarok is, utánozni igyekeznek*, s kik közül
említtetni méltó ama magyar Gábor, ki a legválasz-
tékosabb *dalokat és versezeteket*, született nyelvén,
polgártársai gyönyörűségére, oly szerencsével szerzi,
hogy maga ama felséges úr, Mátyás, a magyarok
nagy tudományú királya is, üressége levén, mint
mondatik, azokkal gyakran szokott volt mulatni. S
mikép ezen országból szerzetes társaim által értesü-
lők, e Gábor jelenleg abban fáradoz, hogy említett
győzhetetlen király urának erényeit és hadait magyar
és latin nyelven megénekelvén, e nagy király soha
el nem enyésző emlékezetét a jövő századoknak
általadja“ *). A harmadik a polyglott *Budar Simon*
volt, ki bevádoltatván királyánál, s hazájából számki-
vettetvén, Sevilleba folyamodott, hol a spanyol ki-

*) „Nemo est, qui ignoraverit poetarum graecorum latino-
rumque elegantiam, quam imitari student omnes gentes nos-
trae aetatis cultiores, quin et ipsi quoque Pannonnes, *inter quos*
memorari meretur Gabriel ille Vngarus, qui elegantissimas
quasque cantilenas versusque nativa sua lingua, in delectamen
concivium suorum, adeo feliciter concinnavit, ut iis ipse quo-
que serenissimus D. D. Matthias, Pannonum Rex eruditissi-
mus, semet saepius inter otia recreasse fertur.“ *Fratris Arnoldi*
de Bavaria Liber singularis de arte poetica Colon. 1492.
(l. gr. Kemény Józs. Tört. és Irod. Kalászatok 17. l.)

rályt, az egész udvar előtt, hét különböző nyelven, köztök magyarul is készített, igen ékes költeményekben üdvezelvén, fényesen megajándékoztatott, s ott le is telepedett *). Valamint Cesinge, ki az akkor hatalmasan serkenő óclassica Músa emlőin nőtt fel, latin költeményeivel szükségkép és egészen a classica iskolához tartozott, magyar énekeiben is hihetőleg eszellemet éreztette; úgy Gábor deáknál is, azok után miket bajor kútfőnkől kiolvashatunk, mely pedig, úgy látszik, hazánkban megfordult paptársak által közvetlenül vala értesülve, ugyanazon irányt vélem

*) „Quid de Simone de Buda dicam“ — írja Fr. Chrysologus „Tractatus de linguarum scientiae utilitate, Viennae 1518) qui aliquando regi suo Pannoniae denunciatus, ex patria sua exul, ad Sevilam, non ultimam Hispaniarum regis urbem perveniens, pauper et inops, ibidem invictissimam eiusdem regni maiestatem septem linguarum, uti: latiae, graecae, germanae, polonicae, gallicae, ungaricae et turcicae, versibus elegantissime per eundem compositis, cum adstantium maximorum quorumque virorum applausu, salutatus est, moxque munificentissime auro donatus, ad praesens usque feliciter in eadem regione moratur“ (Kemény, id. h. 113.). — Nem valamely vándor rigmusos poetát szabad tehát itt feltennünk, mert ilyet alig ért volna a királyi harag ily mértékben itthon, sem a királyi kegy és jutalom, pusztá dicsérő versekért, Arragóniai Ferdinánd udvarában úgy, hogy ott maradandó szerencsét alapíthata magának. A XV. század panegyricumai eposi tárgyalások voltak, a classicai előadás szigorú követelményei szerint; s bár a soknyelvűség Budainál eléggé meglepő mérvben tűnt fel, csupán ennek ő nem köszönheté állandó szerencsáját Spanyolországban.

feltehetni; sőt Budai Simonnál is, ki görögül és latinul is verselvén, igen hihetőleg szinte *a renaissance-féle magyar költészet* művelője volt. Míg egyébiránt Budai, ebben is a kor előszeretétét követve, tán panegyricumok költésére szorítkozott, Gábor költeményei, ha bizonyosat rólok nem állíthatunk is, kútfontk kifejezései szerint lyrai (cantilenae) és, panegyricumok alakjában, eposi versezetek (versus) lehettek: mely utóbbiakra a Mátyás halála után munkába vett költemény is látszik mutatni. Ezek szerint Mátyás korában, melyben a classicai nyelvek és irodalmak tanulmányozása és üzése oly élénk lendületet vett, úgy látszik a változó ízlés a magyar költészetre is kezdett — bár csak rövid időre — hatni, s a népies regényes költészet mellett *egy a classicismusra támaszkodó műköltészet* is keletkezni, melynek azonban semmimű emlékeit nem bírván, csak is egykori léteztét állapíthatjuk meg: jellemeznünk azt nem lehet.

Két tanszerű maradványt lehet azonban itt említenünk, ú. m. *Nyír-Kállai Tamás* néhány *jogtani emlékversét* Mátyás király korából; és *Apáti Ferenc* deáknak *Feddő énekét* a nemz. muzeumnak a tizenhatodik század elején írt Peer-codexében. Ha ez utóbbi nem magánosan áll korában, úgy mutatványauil vehető az akkori satirai költészetnek, melyre ugyan mind az egyházi és világi főbb rendek, mind egyéb rétegei az összes társadalomnak, épen a Jagyellók korában, vajmi gazdag anyagot szolgáltattak. A jó Ferenc deák e csinos alakú s tizennégyszakú

énekében általán az erkölcsök sülyedten panaszolkozik, az egyháziak világiasságán, a köz fenyíték tágulásán, közben a fő emberek lanyhaságán a török ellen, a pórság fenlító erkölcein stb. Kiadta ez érdekes emléket Révai Miklós 1787-ben már Magyar Régiségei közt, s én Kézikönyvemben s a M. Irod. Története első és harmadik kiadásában. Mennyi világosság himlenék azon korok erkölceire is, ha több ily satirai kifakadások fenmaradnak!

Ennyit és nem többet hozhattam elő a magy. középkor világi költészetéről. Ami már az *egyházi költészetet* illeti e korban, annak kezdete kétségkívül a keresztyénség behozatala koráig, sz. Istvánig, visszaviendő, s hihető, miszerint az első istenes énekek az egyház fejei által készíttetve osztattak ki a még nem eléggé mívelt lelkészek között, kik a népet azok éneklésére oktatták. De úgy látszik, hogy már a magyar keresztyénség első századában találkoztak papjaink közt olyanok, kik vallásos buzgóság és talán költői érzés által is ösztönözve, ily énekeket készíttettek, melyek az egyházi felsőbbség által néha tán gáncsosaknak is találtatván ágazattani tekintetben, a Kálmán királyunk alatt 1111. vagy 1112-ben Lőrinc esztergami érsek által tartott magyar egyházi zsinatban a templomokban énekelteni szokott énekek zsinati censura alá vettettek. *) Fő forrása az egyházi

*) „Nihil legatur vel cantetur in ecclesia, nisi quod fuerit in synodo collaudatum“ mond a XLVI. cikkely.

énekeknek nálunk is a római breviár volt. T. i. nagyobb része azon énekeknek, melyek némely régi codexeinkben, de különösen a károlyfejérvári könyvtár Batthányi-hymnáriumában találtatnak, abból vétettek, s különösen azok verses formái is a középkori deák énekekére képeztettek ki. Találtatnak azonban egyebünnen vett, sőt eredeti ily énekeink is. Ezek közül való *Vásárhelyi András*nak azon, a szűz Máriához mint hazánk védasszonyához szóló, buzgósa-
 gos éneke, melyet a Peer-codexből Révai adott ki a többször említett helyen; ilyen a sz. *István jobb kezéhez* szóló s Nürnbergben 1484-ben kinyomatott régi magyar ének, melyet Bartalis Antal látott, s mely, első versszakáról ítélve, ugyanaz, mit a magyar nép sz. István ünnepén Budán mind maig énekel; ilyen továbbá a sz. *László*hoz írt ének a tizenhatodik századból, mely először magyar költészeti kézikönyvben jelent meg. Egyébiránt e régi énekeink igen különböző becsűek; a régiebbek, mik a tizennegyedik századra, s a tizenötödiknek első felére mutatnak vissza, deák eredetieik tökéletlen fordításai, szerkezetök nagy ügyetlenséget árul el a verselésben, a legrégiebbek épen merő folyó beszédet állítanak elő, csupán az egyh. dallamokhoz mért szótagszámmal; nem sokára azonban tiszta stróphaalkat mutatkozott, hol rím nélkül, hol páros, sőt váltórímekkel, néha bizonyos mértékes lejtéssel is, és pedig a régiebbek közt is, úgy hogy e különbségeket inkább a dolgozók egyéniségének, mint egyetemes korszerinti haladás-

nak tulajdoníthatni. Egyike azon vallásos énekeinknek, mik valódi érzéssel készültek, a sz. Bernát-féle, több részből álló, hymnus a „felfeszített Krisztushoz,” mely a Czech-codexben maradt fenn, s a m. akademia Nyelvemlékeiben jelent meg.

E hymnusköltészet mellett, igen hihető, hogy a *vallásos epos* mezeje is egészen parlagon nem hagyott, bár mindeddig annak csak egy emlékét sikerült találnom. Ez alexandriai szent *Katalin legendája*, melyet a m. akademia könyvtárában őrzött érsekújvári codexből adtam ki 1855. Áll az több mint négyezer versből, többnyire nyolcasokból s párosan rím-lökből. Nem merem határozottan állítani, hogy a mű eredeti, eddig azonban e szentnek oly legendáját nem találtam, melynek az fordításaként tekinthető volna; a tárgyalás is meglepőleg könnyű és szabad, az elbeszélés sebes, természetes menetelű, az előadás elég nyomos és eleven, verselése folyó. Korát meghatározni nehéz; a tizenötödik századnál azonban régiebbnek nem látszik lenni.

Végül középkori költészetünk harmadik osztályához, a *népszínköltészethez* térek. E cím alatt senki sem fog irodalmilag művelt drámát várni: népi rögtönzött darabok azok, miket itt értünk, s melyek a keresztyén népeknél, a színi mutatványok iránt talán még a pogánykorból nálok fenmaradt hajlamnál fogva, úgy látszik legott a keresztyénség kezdetében támadtak. Eleinte ugyan újtestamentomi tárgyakat, különösen a passiót, de utóbb más bibliai és legendai

motívumokat is egyszerű beszélgetésben, néha közbeiktatott énekekkel, terjesztének elő (ahonnan az úgynevezett húsvéti, karácsoni játékok); de miután azokba mind több személyek bevételével, világiak is léptek a papi színészek közé, az eleinte vallási játékokba világias, bohós, sőt csintalan, és végre trágár tréfák is vegyültek. Ilyen, más európai népeknél mysteriumoknak nevezett, népies mutatványok, úgy látszik, jókorán beférkeztek hozzánk is; én legalább, a kor szelleme és erkölceiből indulva, az 1279. évi budai nemzeti zsinat azon kánonát (VIII.), hogy az egyháziak „a mímusokat, histriókat és jocularorokat (hegedősöket) ne hallgassák“ a mysteriumokból eredt, de azoktól már a tizenharmadik században nálunk különvált, rögtönzött *népszínjátékokra és bohózatokra* értem. Hogy e vándor színészrend folyton létezett, bizonyítja az 1460-ki szepesi zsinat XXXVIII. kánona, mely inti a papokat, hogy a mímusoknak, histrióknak, síposoknak, Krisztus alamizsnájából, mely a szegényeket illeti, ne adjanak semmit.“ Mindamellett ama pesti barát, Laskai Osváld, Biga Salutis című predikációiban (1498) panaszkodik, hogy magokban a klastromokban is színi énekek zajganak (*cantus theatrales* perstrepunt); és Zsámboki, tizenhatodik századbeli történetírónk, azt jegyzi meg, miszerint a törökök azért határozták el II. Lajos ellen a háborút, mert tapasztalták, hogy a magyarok lakomák és *theátrumok* örömeibe sülyedtek el. Mind ezek a népszínjátékok általános voltára mutatnak, s két-

ségkívül ezekből fejlődtek ki azon komolyabb s a kor históriáját is körükbe bévónó színi mutatványok, melyekkel a következő korszakban fogunk találkozni. Egyébiránt egy ily népi színdarabnak is, melyek vázlatai néha papirosra is lehettek téve, nem maradt reánk nyoma: senki sem becsülvén azokat, senki nem tartván megőrzésüket érdekesnek, holott a néperkölcsök és magánélet ismeretére nézve nem könnyen bírnánk jellemzőbb emlékeket, mint ezeket *).

Ekép befejezván középkori költészetünk vázlatát, jövő alkalommal a nagy hitujítással kezdődött új kor vizsgálatára megyünk által.

*) Mióta e sorok irattak (1853), többek figyelme fordúlt e tárgyra. *Zalka János* 1854 (Rel. I.) egy passiói mysterium töredékét közlött emlékezetből; *Torkos Sándor* 1859. (M. Nyelvészet IV.) egy karácsoni játékot a Göcsejből (Középkori Irodalomtörténetem 3-d. kiad.); *Csaplár Benedek* 1864 egy ilyet, s egy pünkösddinek énekeit Szegedről (Kisf. Társ.); *Reiniger Jakab* 1864 egy orosházit (M. Sajtó, 294. sz.); *Szathmáry Károly* 1866 egy debrecenit (Vas. Újs. 13. sz.). L. *Ipolyit* is (Új M. Muz. 1858.). A [m]ieink egyszerűbbek a hazai (Schröer, Bécs 1858.) és külföldi német mysteriumoknál; amik fennmaradtak, a nép primitív szerzeményei, mikből sok el is hullhatott, jobbra gyermekeknél maradván csak fenn. A debreceni, serdültek, ács, kőműves legények által adatván elő, teljesb is. E maradványokban a nép kedélyes szesze uralkodik.

NYOLCADIK ELŐADÁS.

Az újkor. — Költészetének három időszaka jellemezve.
— Az első, vagyis a népies elbeszélő s az egyházi költészet virágzásának kora.

Uraim!

Azon szellemi nagy fordulat, melyet a classica literatúrának Byzanc eleste utáni feltámadása s az ez által szülemlett philologiai kritika és hermeneutika előkészített, s a hierarchiai állapotok végre elfordíthatlanul bekövetkeztettek: a nagy *hitujítás* t. i., a mohácsi veszedelem után gátolhatlan erővel ragadta meg a magyar szellemeket is. T. i. a föld nálunk is el volt e mag befogadására készítve, midőn az említett katastroph által a trón a királynak, az egyház, legtöbb főpapjainak elestével árvaságra jutván, a köz fejetlenség közepett az új tan akadály nélkül elterjesztethetett. Némely hatalmaskodó főurak elragadták a püspökök nélküli megyék jószágait, s jobbagyaikkal együtt az új egyházhoz tértek, reménylén, hogy a régi hierarchia megbuktával a jogtalan szerzemény birtokában megerősödhetnek, s pártolván a szellemi mozgalom által külföldre édesgetett férfiakat, ezek csoportosan látogaták a protestáns tudo-

mány egyetemeit, s visszatérvén, a meggyőződés fegyvereivel fejezték be a nagy változást, mely a kezdetbeli erőszak folytán csak külső hódítmány volt. E mozgalom mellett egy más, a nemzeti önállás melletti, nem kevesebbé hatalmasan foglalván el a lelkeket, a nemzet felrázatott régi biztossága és szellemi gondatlanságából, s a kettős téren mind irodalmilag, mind tetteleg élénk munkásságnak eredt. *Új kor* támadt ekép a politikai és vallási világban; az irodalom, klastromi elzártságából kilépve, a nemzeti mozgalommal egyesülve, ettől pártoltatva s ezt pártolva, az összes nemzethez kezdett szólani, s nemzeti jellemet öltve nemzeti hatalommá válni.

Előadásaink körén kívül fekszik ez összes, vallásbeli és tudományos, irodalmat vázolni, mely különösen a hittudományi téren mind a két egyház részéről tekintélyes munkásságot fejtett ki: minket itt a költészet foglal el, mely a változott kor befolyása alatt mind nemzeti, mind egyházi ágon új nemeket fejtett ki s szinte új jellemet öltött.

T. i. valamint az összes szellemi mozgalom, különösen a tizenhatodik században, előkelőleg protestáns volt, úgy a költészet is e században, egypár kivétellel protestánsok által műveltetvén, e jellemet mutatja fel; politikai tekintetben pedig a nemzeties visszahatás fő organuma volt.

Ez utóbbi, nemzeti, irányt megtartotta költészetünk a következő századokban is; ellenben a bécsi békekötés (1606.) után erőre vergődött katolikus

visszahatás a nemzetnek szinte összes szellemi munkásságát a tudomány, különösen a theologia terén összesítvén, a költészet a tizenhetedik században terjedelmileg háttérbe lépett; azon kevesek által azonban, kik azt üzték, a nyelvet és formát tekintve tisztult és nemesedett, sőt részben művészileg is kezdett műveltetni.

Végre a szatmári frígy 1711-ben valahára visszaadta az országnak a békét; de a béke kíséretében szellemi és nemzeti önelhagyás tespesztette a magyart. Ama nagy érdekek, mik a tizenhatodik és tizenhetedik századot nem csak ébren, de feszült szellemi munkásságban is tartották, részint tért veszttve, részint, látszólag legalább, megnyugtatta, megszűntek táplálni a közéletet úgy, mint az irodalmat, mely két századon keresztül azzal élénk kölcsönhatást folytatva, amaz élettől ruganyt nyert, amaz életnek viszont tartalmat adott volt. A tizennyolcadik század közepén lelkeség- és ízléshiány jellemezte az összes magyar irodalmat, s így a költészetet is. Az újkor lét és nem lét közt ingadozott.

S e harmadfél század lesz „új kor“ néven foglalatosságaink tárgya. Az áttekintés könnyebbítésére azt *három időszakra* osztva tárgyaljuk:

Az *első* a mohácsi vésztől a bécsi békeig (1526—1606-8) terjedő protestáns kort karolja át. A költészet ez időben többnyire protestáns papok s iskolamesterek, általán a nép emberei által üzetett; jelleme népies, naiv, a művészet minden sejtése nélkül; a lyra

szinte kirekesztőleg vallásos; az elbeszélés a történeti költészet formájának alacson fokán állapotodott meg; közönsége az alsóbb rétegek: az alnemesség, a városi polgárok, a vitézlő rend, maga a falusi nép. Elterjedése jelentékeny, akár a művek, akár az olvasók számát tekintjük.

A *második időszak*, vagyis a bécsi békétől a szatmári békeig (1606—1711) terjedő forradalmi kor költészete, elválva korától, egészen önálló menetelt vett, annak nem kifolyása, nem kifejezője többé. Visszahuzódva a nemzet alsóbb rendeitől, mely a múlt század örökségén élődik, a tudományos műveltséggel bíró felsőbb rendek által karoltatik fel. Ehez képest a történeti költészet álláspontjáról az epos magasabb lépcsőjére emelkedik. A didaktikai elem a vallásos és egyházi költészetből a világiba megyen által. Az egyház mindkét felekezete a múlt századok énekes hagyományát gyűjti, szemelgeti, javíttatja, elfogadja — s ezzel termelni megszűnik. Van vallásos költészet, de egyéni jellemű, melylyel az egyháznak mint intézménynek és tekintélynek többé semmi közössége.

A *harmadik időszak*, a hanyatlásé, a szatmári békétől a magyar királyi testőrsereg irodalmi fellépéseig (1711—1772.) tart. A prózai irodalom nem szaporátlan, de lelketlen; a költői, kiterjedésre és szellemre szegény. De e téli álmában egy új tavasz csirái érlelődtek, mely 1772-ben Bessenyei Györggyel és körével üllötte első-májusát.

Lássuk már most e kor első időszakát, vagyis a

népies elbeszélő s az *egyházi költészet* virágzása korát.

Az elsőnek termékeit azon kor históriáknak, históriás énekeknek, krónikáknak nevezte; s általános jellemök szerint oly verses munkák, melyek történt dolgokat, vagy bár költötteket, de ezeket is valóknak beszéllek el, jobbára szoros ragaszkodással az időrendhez, a külső valósághoz, s így az elrendelésben, sőt többnyire még a kifejezésben is száraz és józan, szóval nem egyéb annál, minek azt nálunk nevezték is. A németek rimeskrónika (Reimchronik) néven csak történeti események verses előadását értették.

Ily népies elbeszélő költészetünk a tizenhatodik század folytán gazdag volt. Eredetét annak kétségkívül a hegedősök történeti énekeiben kell keresnünk, s mint a múltkor felemlített, Pannónia megvétele tárgyazó, éneknél láttuk, már a tizennegyedik században vette kezdetét, de, amit sajnálnunk kell, többnyire írott krónikákból, ritkán és csak helyenként a hagyományból, többször a jelenből merítve, de az író feltalálásából vagy épen kedélyéből nem adva hozzá semmi ékességet, vagy csak igen tartózkodva.

Mindamellett ezen „históriás énekek“ elég gazdag, s általában *népies*, irodalma figyelmünkre sok tekintetben igen érdemes. Azon kívül, hogy bennünket a nemzet érzületével, gondolkozása módjával, históriai felfogásával s azon rétegek tanultsági és műveltségi állapotjával ismertet meg, melyekben az támadt s melyeknek az olvasmányát tette, sok oly

darab van közte, mely valóságos történeti forrásnak bevehető, mindnyája pedig a nyelv történetére, dialektusai s egyes sajátosságai ismeretére nézve bő anyagot nyújt.

Ámbár azon elbeszélő költeményeknek nem kis részét három század viszontagságai és gondatlansága eltemették: a meglevők is oly szép számmal vannak, hogy kellő áttekinthetés végett bizonyos csoportokra osztva kell azokat ismertetnünk. Ily csoportok pedig: 1. *a regés énekek*, melyek a mondaköltészetből merített tárgyakkal; 2. *a történeti énekek*, mik történetkönyvekből vagy más úton szerzett tudomásból merített történet dolgokat, mint ilyeket adnak elő; 3. *a bibliai énekek*, többnyire az ótestamentumból kölcsönzött tárgygyal.

A regés énekekkel, vagy verselt novellákkal fogjuk részletes tárgyalásunkat megkezdeni.

KILENCEDIK ELŐADÁS.

Tizenhatodik századbeli *regényes költészetünk*. A Római Gesták s a Decameron ennek részben forrásai. — Hazai, és bizonytalan eredetű regényes beszélyek: Toldi Miklós Ilosvai Pétertől. Vitéz Francisco Ráskai Gáspártól. Szilágyi és Hajmási a szendrei névtelentől. Árgirus királyfi Görgei Alberttől.

Uraim!

A regényes költészet nálunk a tizenhatodik században sok illatos virágot hozott, de azok ide majd mind idegen földről plántáltattak által. Irodalmi költőink t. i., bár a nép emberei, népünk hagyományos regéit és szebbnél szebb tündérmeséit, melyek mai napiglan, bár gyakran megcsönkúlva, fenmaradtak, többnyire mellőzve, írott forrásokból vették tárgyaikat, és csak annyiban bántak velök szabadon, amennyiben a külföld prózai beszélyeit verses előadásba öntve, ily szabadságra magokat feljogosítva vagy kényszerítve érezték. Rajta leszek, hogy e csoportba tartozó verses beszélyeinknek forrásait is kimutathassam, amiért jó leszen előleg ezekkel is, futólag legalább, megismerkedni.

A regés beszélyek a középkornak egyik legkedvesebb olvasmányát tették. Megelőzték és pótlották

a regényt. Azok első stádiumában a didaktikai irányt látjuk előuralkodni, a másodikban a mulattatót; itt szerepelt aztán a gúnyor, az erkölcsbíró ostora is, s ezek szükségkép jellemrajzot tettek fel. Amaz elsőt a híres „Római Gesták“ (Gesta Romanorum) képviselik, mely beszély- és példagyűjtemény első compilátora a legújabb vizsgálatok szerint egy Elimandus nevű barát volt, ki 1227-ben halt meg, s munkája, különféle codexeiben különfélekép bővítve, változtatva, több nyelvekre, mint németre, belgára, angolra fordítva, a tizenötödik századtól kezdve pedig számtalanszor nyomtatva is, maradt reánk. Tartalma a szentírásból, szentatyákból, római történetekből, legendákból s a középkor mondaköreiből gyűlt, része hozzá költetett, s ekkép forrása lett szinte számtalan ki- és átdolgozásnak Közép-Európa népeinél. A második stádium fő képviselője Boccaccio ismeretes Decameronja, az olasz próza classicai megalapítója, sőt az új novellának is felül nem múlt kiinduló pontja. E kettőben megtaláljuk legtöbb regényes beszélyeink eredetieit, de a micink többnyire nem közvetlenül ez első forrásból merítettek, hanem deák, ritkábban olasz vagy német úton vették által azokat.

Ezek után lássuk már most egyenként tizenhatodik századbéli regényes irodalmunk termékeit. Azon néhányval kezdem, mely vagy eredeti, vagy bizonytalan eredetű.

Tiszta magyar mondai eredetű a múltkor már alkalmilag említett *Toldi Miklós-féle* história *Ilosvai*

Pétertől, ki Kusalyköben, a Szilágyságban, úgy látszik iskolamester vagy falujegyzője, 1564 és 1574 közt virágzott, s több, részint elveszett, verses elbeszélések szerzője. Ő nem volt első, ki Toldiról írt, sőt maga is hivatkozik hőséről „írt énekekre,“ s fájdalom azoknak csak kivonatát adja. Munkája legrégibb kiadása, mely ránk maradt, egy 1620-ki lőcsei, igen hézagossá, utánnyomat. Számtalanszor ismételtetett, s mai napig kedves cikkje a ponyvairodalomnak, de a lőcseinél is hiányosban, korrul korra változtatva, részben megtoldva is. A darabnak nincs más érdeme, mint hogy a Toldi-mondának néhány különben elveszett töredékeit tartja fenn. T. i. több egyes vonásokon kívül a hősnek hat kalandját mondja el, melyek: viadala egy cseh vitézzel; furcsa kaland egy úri nővel; a sírkifosztási kaland töredékesen; Toldi Prágában; s vén korából: Toldi mint barát a németújhelyi harcjátékban egy olasz vitézt győz meg; Budán a király apródjai által ősz szakálaért csúfoltatva, buzogányával hármat levág. Ilosvai távol van sejtelmétől is egy jellemző egységes egésznek: egy íz a másik mellett minden összefüggés nélkül áll; s Toldi egy nyers, részeges, óriási erejű vitéz, kinn bátorságán kívül semmi, mi részvétünket megnyerhetné, kivevén a jótét azon szép vonását, mely szerint, miután egy özvegy elejtett fiaiert a híres cseh vitézen bosszút áll, annak vagyonát az özvegy anyának engedi át.

Sokkal érdekesebb a női hűségnek egy szép példáját rajzoló *Vitéz Francisco* históriája, Vasfai, vagy az

1579-ki kiadás szerint helyesben *Ráskai Gáspártól*, kinek élte körülményeiről semmit sem tudunk. Készült 1552-ben, de csak későbbi, debreceni és kolosvári utánnyomatokban bírjuk (1574, 78, 79, 1601.). Köz kedvességű darab volt, melynek „nótájára“ sok egyéb készült. A történet Magyarországon játszik, nagyobb részt Béla kir. udvarában. Vitéz Francisco, Zebernik várának ura t. i., a kir. lakomán dicsekedvén neje hűségével, a harcjátékon általa meggyőzött Kasszander vitéz, őt bosszantandó, tagadja azt, s ajánlkozik a nő hűtlensége jeleinek meghozására. Ez sikerül csel által: Kasszander meghozza a gyűrűt és handzsárt, Francisco fogadás szerint fejét és jószágát veszti, élete azonban a király kegyelméből meghagyatik, de haza térnie többé nem szabad. A szerencsétlen vitéz, apródja által megizeni hitvesének a történetet, s maga elbújdosik a széles világba. A nő a hú apróddal barátruhában keresni megy férjét, de esztendeig hiába kóborolván, Béla királyhoz tér, s mint Indiából jött lovag neki szolgálatát ajánlja. Az ifjú „Lorán“ annyira megkedveltetik király és királyné által, hogy fiúl fogadtatik általok. Egy kir. ebédnél Kasszander, biztosnak véelve magát, midőn szó esnék arról, mily címen bírja Zeberniket, őszintén eldicsekszik a Franciscón elkövetett csellel; de a dolog torkára forr: a „királyfiú“ kivégezteti, nő ruháját leveti, s az időközben általa Budán mint szegény teherhordó katona feltalált s megismert férje előtt, kit vitéz szolgaként tartott, úgy a király előtt megnyi-

latkozván, ez, a nő hűségét csodáltában, őt csakugyan így is örököséül fogadja. Históriai alapja, természetesen, nincs a regének; azon körülmény, hogy némely dolgok szövettek belé, mik aztán a kifejlődésből kimaradtak, oda látszik mutatni, hogy a szerző nem valamely írott műből kölcsönzötte tárgyát, bár a Decameronban egy egészen hasonló eszméjű regét találunk (II. 9.), de váltig különböző kivitellel; hanem valamely hézagos népregéből: mi ellen sem az idegen nevek nem szólnak, mert régi királyaink udvarában elég külföldi lovag fordult meg, kik itt behonosodtak, s különben is népmeséink igen gyakran használnak idegen neveket; sem a magyar országos állapotokkal nem egyező felfogás (péld. egy lovagnak, vagy épen nőnek kir. örökösül fogadása), sőt egy ily örökös nélküli Béla király nem léte sem: mert a nép nevet és családot oszt regés királyainak szabad tetszése szerint. Az alapgondolat igen szép, de a kivitel, tetszetős naivsága mellett is, költőileg szegény; a nyelvet és technikát tekintve pedig a kor leggyengébb művei egyike.

Nem kevesebbé szépen gondolva, és sokkal szerencsésben kivíve a *Szilágyi és Hajmási* históriája van, melynek tartalma Vörösmarty újabb kidolgozásából közismeretű. Névtelen szerzője azt, Szendrő várában fogva levén, írta 1571-ben „egy poetának ő verseiből.“ Talán nem tévedünk, ha azt egy eddig vagy elveszett, vagy legalább közismeretre nem jutott szerb nép-ének után készültnek tartjuk: ide látszik

mutatni az elbeszélés egész menetele, a hely, hol a magyar szerző azt készítette, a történet katastrophjának scénája: Magyarország határa, melyet a legnagyobb hihetőséggel Szerviába tehetünk. Megtaláltatik ugyan a Kollár által kiadott tót históriai énekek közt, de ez magyar idiotismusaival egyenesen a magyarra utasít mint eredetiére, melyet sorról sorra hűségesen követ. Históriai alapja mennyiben lehet e bájos regének, nem tudom; Szilágyi Mihály, a gubernátor, a történet szerint csak egyszer, és pedig élte végén volt Konstantinápolyban fogva, hol el is vészett; Hajmási „Lászlónak“ pedig a történetben nem maradt emléke, bár ily nevű család a tizenötödik században az előkelők egyike volt; mégis nem annyira a história hallgatása egy ily magán esetről, mint a moldvai magyaroknál mindmaig még fenlévő monda változatai hinnünk engedik, hogy itt egy tizenhatodik századbéli Szilágyiról van szó. Ujabban kiadtam e művecskét „Magyar Költői Régiségeim“ közt 1828-ban a Csoma-codexből vett másolat szerint. Kiadásai végkép elvesztek.

Görgei Albertnek mai napig a nép kezén forgó s közönségesen ismert tündérmeséjére térek a híres *Árgirus királyfiról* és tündér szüzleányról, mely utóbbi az újabb s részint egészen átdolgozott kiadásokban Ilona nevet kapott. Egyike ez a legszebb jelképes meséknek, melyek az európai középkor népei közt szinte közös birtok gyanánt voltak elterjedve, s melyben a mythosi jelentés a legdúsabb képzelemmel

van felöltöztetve. Eredeti mű-e, hazai vagy idegen forrásból vette-e Görgei, s mennyit adott hozzá a magáéból, meg nem határozható, míg eredetiére rá nem találunk: de annyi áll, hogy ha fordításnál sem volna egyéb, ő azt költőileg és sok gyöngéd érzéssel kezelte. Alap nélküli azon nézet, melyet Benkő József is feljegyzett Transsilvániájában, miszerint e regében Árgirus Trajánt, az aranyhajú tündérszűz az aranyban gazdag Dáciát jelenti, s Árgirus bújdosásai szerencsés vége, t. i. a szűz megnyerése, Dáciának Traján általi meghódíttatását. A tündérmesék soha nem tárgyalnak politikai eseményeket, hanem a népek kosmogoniai képzeleteiből fejlődnek.

Jövő alkalommal az ismert forrásokból merített verses novellákra megyünk által.

TIZEDIK ELŐADÁS.

Az európai középkor nagy mondaköreihez tartozó regényes költeményeink. Alboin, Valkai Andrástól, a langobárd mondából. A Romai Gestákból vett tárgyak: Fortunátus Heltai Gáspártól (?). Jovenianus, Póli Istvántól. Rustán császár, a drávai névtelentől. — Boccacciói novellák Istvánfi Pál, Enyedi György és Veres Gáspártól.

Uraim!

A múltkor ismertetett, külön forrásokból merített, régés költeményektől áttérünk már most azokra, melyeknek forrásai az európai középkor nagy mondaköreiben föltalálhatók.

Elsőben a *langobárd mondának* egy gyászos epizódjával találkozunk. Alboin langobárd király az avarok segedelmével legyőzván és megölvén Kuni-mund gepida királyt, ennek leányát Rozimundát feleségül veszi, s egy vig lakoma alkalmával kényszeríti, hogy atyja koponyájából készített pohárból igyék. A bosszúra gerjedt nő, férjét orozva megöleti; de miután utóbbi férjére Elmichre ráúnt, s ennek mérget nyújtott volna, ez észrevevén azt, törrel kényszeríti hitvesét a maradék italnak kiivására, melynek

mindkettő áldozatául esik. — E mondát Paulus Warnefridus, ki a nyolcadik században élt, jegyezte fel a legszebb költői tárgyakban dús langobárd történetében, s ebből vette át a Rozimunda mondáját Bonfini, magyar történetébe *), s viszont innen merítette *Val-kai András* a maga elbeszélést 1579-ben, s kiadta azt Kolosvárt Heltai Gáspárnénál 1580. A kidolgozásnak semmi költői érdeme. Nem várjuk ugyan tőle, hogy azon nagyszerű motívumokat, miknek munkáltatására e borzasztó tárgy annyi alkalmat nyújt, felhasználja: ezzel ő megelőzte volna korát; de még az egyszerű naiv elbeszélés azon báját sem tudta neki megadni, melyet Istvánfi Pál, Görgei Albert, vagy csak Ráskai Gáspár is, elöntöttek a magokén, s melyet a moralizáló elmélkedések egyáltalában nem pótolnak. Nem is ért, tudtomra, egy kiadásnál többet.

Következnek azon beszélek, melyeknek tárgyai a múltkor ismertetett Romai Gestákból vétettek. Ilyen mindenek előtt *Fortunátus*, a középkornak egyik leghíresebb prózai népregénye, mely rövidebben az említett Gestákban találtatik, hihetőleg egy régibb angol regényből összevonva. Meséjének vázlatja ez: Fortunátus szülői elszegényedvén, maga szolgálatot keres, hogy őket felsegélhesse; és csakugyan egy gazdag királynál komornikká leszen, utóbb teljes bizodalomú embere; mi által az udvariak irígységét magára vonván, s általok rá váró veszedelmekkel

*) Lib. I. Dec. VII. VIII.

ijesztetvén, elbújdosik. De a Szerencse a jó fiút el nem hagyja; s a bújdosót egy erszénynyel ajándékozza meg, mely pénzből soha ki nem fogyott. Sok vizontagságok után szolgáljával egy császárnál szolgálatba áll, kit mint hadi vezér minden ellenségeitől megmentvén, annak leányát feleségül nyeri, országában utódja lesz, szülőit fölkeresi s boldoggá tevén, maga is boldog véget ér. A magyar szerző hallomásból ismerkedvén meg ez akkor köz kedvességben levő német népregény tartalmával, azt szabadon s önállóan dolgozta ki, úgy hogy a magyar Fortunátus, a kivített tekintve, eredeti munkának tartható. Elbeszélése elég érdekes, és csak helyenként szakasztatik meg hosszas bibliai, históriai parallelák és moralizálások által. Talán nem tévedek, ha szerzőjeül *Heltai Gáspárt* tartom, mire a tudós felfogás, az írásmód, s azon körülmény látszik mutatni, hogy, mint mondja, a történetet Szebenben németül hallotta, holott tizenhatodik századbeli magyar versíróink közt, Ormpruszt Kristófot kivéve, de ki egészen más irányban dolgozott, alig van, ki a német nyelvet bírta: *Heltai* pedig erdélyi szász volt, sőt később egyenesen egy németből készült fordításával lesz alkalmunk találkozni. Fortunátus kiadásai közül egy hely s év nélkül ismerek a tizenhatodik századból (Kol. 1580 ?), mely typusa után ítélve csakugyan *Heltai* nyomtatása, s egyetlen ismeretes példánya a nemzeti muzeumban őriztetik; továbbá egy szinte hely nélkül 1651-ből, s egy pestit 1778-ból.

Hasonlókép a Romai Gestákból vette *Póli István* 1593-ban a maga *Joveniánusát*. A rege hőse egy hatalmas romai császár, ki szíve felfuvalkodottságában magát istennek képzelé. Ez egy lovaglása alkalmával kíséretét hátrahagyván, hősége lehűtésére egy tóban megfürdik. Időközben jó egy hozzá teljesen hasonló férfiú, ruháiba öltözik, lován visszatér a kísérethez, s ezzel a városba, hol mind a nép, mind a császárné által férjének ismertette, kormányoz. Azalatt az igazi császár nem találván meg sem öltözetét, sem lovát, ily ruhátlan állapotban átválván visszamenni a városba, egy vitézének házánál bekocogtat, de meg nem ismertette, elveszőztetik. Hasonlókép járván egy hadnagya kastélyában, valamint saját várában is, honnan a császár által csúfúl kivettetik: az erdőben lakó remete gyóntatójához folyamodik, ki előle mint kísértet elől bezárván ajtaját, végre bűnbánásra fakad, s isten nevében kérve bebocsáttatást, a baráttól kihallgattatást, bocsánatot s ruhát nyer. Így térve vissza várkastélyába, ott megismertetik, s az új császár, ki az istentől bosszúra küldött Ráfael angyal volt, visszabocsátja székébe. A magyar dolgozat szabadon készült, részletesb a gestai elbeszélésnél, s nem hiányzik benne a kor iránya által követelt erkölcsi szemlélődés. Vége felé a magyar „ének-szerző“ így fordul hallgatóihoz:

»Immár ha meghallád, kérlek meg ne csúfoljad,
A rút kevélységet inkább te hátra hagyjad:
Inkább az nagy pohárt az énekmondónak
Jó boroddal megtöltsed.«

Egy kiadását ismerek, mely hely és év jegye nélkül Debrecenben Lipsiai Pálnál (tehát 1601 és 19 közt) nyomtatott.

A *drávai névtelennek* eddig váltig ismeretlen, és csak az akadémiai Csoma-codex által fentartott *Rustán császárja*, szent Eustách legendájára emlékeztet, miképen az a „Historia Lombardicá“ban beszélltetik, s mely szinte átment a Római Gestákba, mikre a szerző hivatkozik is. Én legalább így értem a végszak e sorát:

»Ez éneket *Romaságnak írt könyvéből* ír á . . . «
bár sokban lényegesen eltér magyar énekszerzőnk e szerkezettől. A megillető mese ez: Eustáchius római császárnak megjelenik egy angyal, álmában, s elhatározza őt a keresztség felvételére, szabad választására hagyván: ifjúságában kíván-e gazdagságot s vénségében szegénységet, vagy viszont? Ő az utóbbit választja, és a keresztségben Rustán lesz. Nem sokára szerencsétlenül harcolván, népe által elűzetik jámbor hitvesével és két kis fiával együtt. Midőn a tengerparthoz érvén egy szigetre áteveznének, s a bárkásokat nem fizethetnék, ezek őt és fiait kiszállítják ugyan, de szép feleségét vitelbérül magoknak tartják. Míg fiai egyikét egy oroszlán, másikat egy farkas ragadja el, ő szolgálatba áll, mint másfelül hitvese is, de ki tisztaságát mind végig megőrzi. A fiúk vadászok által külön-külön megmentetvén, jó nevelő atyákra akadnak. Harminckét év múlva, rosszúl menvén Róma dolgai, megemlékeznek Rustán császárról, őt felke-

resni küldenek tizenkét követet, kik végre megtalálván őt, visszahelyezik székébe. Fiai, egymást s atyjokat nem ismerve, mint vezérek tüntetik ki magokat, de végre gyermekei, viszontagságaikat elbeszélvén, egymást megismerik; anyjokat is feltalálják, s a fiatalságukban sok viszontagságokon átment jámbor házaspár boldog vénséggel jutalmaztatik. E rege mind a concepciónban, mind a kivitelben sok szép és megható motívumokkal bír. A magyar névtelen szerző fordításnak nevezi azt; ha e szót mai szoros értelmében vesszük, meg kell vallanom, hogy eredetiét ki nem jelelhetem. A Gesták, vagy inkább az „aranylegenda“ elbeszéléstől sokban eltér; ebben hősünk nem császár, hanem Traján hadivezére, kit Placidusnak hívtak, s ki a keresztségben vette fel az Eustáchius nevet; s a keresztség felvételére maga a megváltó által bíratott, ki vadászaton egy általa üldözött szarvas képében jelent meg neki. Sok viszontagságok után, melyek a magyar költemény elbeszéléssel nagyjában egyeznek, az elszórt szülék és fiúk egyesülnek ugyan, de Adorján cs. által, midőn megtudá hogy keresztyének, vértanuságot szenvednek. Más neveket is viselnek a személyek a legendában: a magyar költeményben, ritka anachronismussal Rhea Sylvia a császárné neve, Romulus és Remus a fiúké, s így a farkasmondával e költemény sajátos összeállításba lép. Ismétlem: a drávai névtelen sok kedves részletekkel bír, s ha tán más szerkezetet követett is, előadása nincs minden érdem nélkül.

A *Boccaccio-féle novellák* közül három jutott reánk, szebbnél szebb, úgymint 1) *Volter és Grizeldisz* historiája, *Istvánfi Páltól*, a történetíró atyjától, melyet az, 1539-ben a Petrarcha híres deák kidolgozásából némi önállósággal készített. Tartalma eléggé ismeretes. Eredeti kiadását nem bírjuk; deigen utánnomatai közül egy debrecenit 1574-ből, egy kolosvárit 1580-ból, s egy lőcseit 1629-ből. — A másik a *Gizmunda és Giscardo* historiája, melyet *Enyedi György*, az unitáriusok egykori híres superintendense 1574-ben Beroaldo Fülöp (*historiae mythicae*) szerint dolgozott. Tancred salernói herceg, leánya Gizmundának kedvesét Giscardót megöleti, s ennek szívét neki egy arany „mosdóban“ megküldvén, Gizmunda mérget vesz. Előtte ismeretes kiadásai Debrecen, 1577, Monyorókerék 1592, hely jegye nélkül 1624, és ismét 1737. — A harmadik egy a Decameron egyik legszebb darabja után készült úgynevezett barátságrege, t. i. *Titus és Gizippus* historiája, melyben a két ifjú a legnehezebb viszonyok közt baráti ingattal hűségét áldozattal is megpecsétli. Készítette azt szegedi *Veres Gáspár* 1567-ben „Szép rövid historia két nemes ifjakkal igaz barátságokról“ cím alatt; kiadásai Kolosv. 1578. 1580. Lőcse 1629. és 1676. Ezen magyar dolgozatokban, Istvánfit kivéve, ki egyenesen és kirekesztőleg költői álláspontot vesz, a más két szerző, úgy mint a gestai regék kidolgozói, az erkölcsi momentumot mindenütt vezéreszméül érvényeztetik, mit, hol ez a költemény szellemével egye-

zik, s helyén és mértékkel történik, nem helytelenítünk. A mieink ezt ritkán értették, s a didaxisnak kelletinél nagyobb tért engedtek. De ebben ők a kor szellemének áldoztak.

Olasz novellák átdolgozásai *Görgei Alberttől*, melyekre maga hivatkozik, nyom nélkül elvesztek; valamint a *csegei névtelennek* egy érdekes regéjéről, melyben Odis és Zariadres szerelmök adatik elő (1587), sem mondhatok egyebet, mint hogy deák után dolgozta, s hogy létezett, mert nyomtatott példányának egy töredékét bírom. De említendő, hogy a középkor egyes mondái közül átültetett hozzánk *Valkai András* által (1573) a Priester Johannesé, hihetőleg német eredeti után, mire a cím mutatni látszik; de ez, egy kiadásnál többet nem ért.

TIZENEGYEDIK ELŐADÁS.

Átmenet az *antik mondakör*hez. Apollonius királyfi krónikája. — Classica i mondakör. Trójai monda: Páris és Helena. Trója veszedelme Dálnoki Jánostól. Ajax és Ulysses Csáktornyai Mátyástól. Aeneis Huszti Pétertől. — Némely elveszett darabok. — Sándor mondakör: Őt mű közöl egyet bírunk, Idari Pétertől.

Az *antik mondakör*ből vett tárgyú művekhez Apollonius királyfi krónikája teszi az átmenetet, mely, tartalma minden részleteit tekintve, tiszta görög eredetre mutat. Antiochus király, saját leánya iránt tiltott tüzet táplálván, azzal kívánja kériit elijeszteni, hogy leánya kezét egy találós mese kifejtéséhez köti, de úgy, hogy az, ki meg nem fejt, fejét veszejtse. Apollonius tyrusi király, ki Antiochus titkos gondolatát megsejté, kitalálja azt, Antiochus tagadja annak helyességét, s harmincnapi időt engedve neki a megfejtésre, haza bocsátja, utána azonban gyilkost küld. Apollonius veszélyben látva magát, gazdagon megrakott gályán kibújosik hazájából, s Tharsisba száll, hol az éhséggel küzdő városnak élelmet osztogat, de megintetvén, hogy Antiochustól veszély fenyegeti, újra tengerre kél, hajótörést szenved, partra

vettetik; s Altistrates király által megkedveltetvén, ennek leányát hitvesül nyeri. Az alatt Antiochus meghalván, Apollonius kiáltatik ki helyébe Antiochia királyává. Tyrusba indul tehát hitvesével; ez azonban tengeri háború közben elszülvén leányát, meghal, s Apollonius őt a hajósok törvénye szerint — miután a hajó holt embert nem tűr — jól készült szekrénybe rekesztve, a haboknak adja át. Azonban a nő csak tetszhalott volt, s Ephesusban a tenger által kivettetvén, felélesztetik, s Diána templomában várja férje általi megtaláltatását; Apollonius ellenben Tharsisba ér, leányát Strangviliónál hagyja nevelésben, s maga országa elfoglalására indul. Leánya Tharsia ez alatt szépen fölnevelkedik, haldokló dajkájától eredetéről felvilágosíttatik; de nevelő anyja, kincseit áhítván, s azt hiven, hogy atyja többé vissza nem jő, gyilkost küld utána a tengerpartra, hol dajkája sírjánál keseregni szokott. Azonban tengeri rablók elragadják őt a gyilkos elől, és Manthilénában egy bűnház birto-
kosának adják el, de Tharsia itt is meg tudja őrzeni tisztaságát; míg végre atyja által megtaláltatván, ezzel haza indul; Apollonius pedig, álom által intve, Ephesusba kiszáll, ott feleségével ismét egyesül, s boldog aggkort ér. A szépen gondolt regét a Romai Gesták tartották fenn, s innen vette ezt a magyar névtelen szerző, 1588, kit Sándor István Bogáti Fazekas Miklósnak tart, de alap nélkül, hihetőleg csak azért, mert a magyar költemény Bogáti Aspásiájának „nótájára“ íratott. De mi ez a magyar dol-

gozat eredetiéhez képest! Lelketlen száraz kivonata a Gesták legszebb beszélyének, mellőzésével a lélektani motívumoknak, s mindazon szép megindító részleteknek, melyekben az eredeti oly gazdag. Mégis kedves népkönyve lett az a magyarnak mind e napig, s első kiadása óta, mely Kolosvárt 1591-ben nyomtatott, számtalan kiadást ért, melyek legújabbika, előttem ismeretes, Budán 1840-ben Bagónál jelent meg.

Térjünk most már a kétségtelen *classica*i eredetű *mondakörhöz*. Tudjuk, hogy a *trójai veszedelem* a maga előzményeivel s kalandos utójátékaival nem csak a régiség költőit és rhapsodusait sokat foglaltatta, nem csak a romai császárok idején némely irodalmi apokryphok szülemlésére nyújtott alkalmat, milyek a Dáres Phrygius s a kretai Diktysnek tulajdonított, sokat olvasott munkák voltak: hanem hogy a középkor ez egész mondakört nagy előszeretettel felkarolta, s versben és prózában sokféleképp kidolgozta. A legkedveltebb Guidó de Columpnis prózai regénye volt, ki a tizenkettedik században írta meg azt Dáres és Diktys után, barbár deáksággal és történeti elbeszélés alakjában ugyan, de kora szellemében felékesítve azt számos regényes ingredientiókkal; mely munka aztán fő indítója lett az elég gazdag középkori trójai irodalomnak, versben és prózában, s majd minden európai nyelveken. A tárgy nálunk is mindig kedves volt. Már Béla király névtelen jegyzője írt egy *Historia Trojánát*, szinte Dáres Phrygius nyomán; a nevezett Colonnai Guidó regényének pedig az egyetemi könyv-

tár egy szép codexét bírja, melyet egy bizonyos Sztárai Máté írt le Egervári László, a váradi püspökség igazgatója, számára 1475-ben. Nem maradhatott tehát ki e tárgy, a Mátyás király óta nálunk is, általánosan felébredt classicaí érdek mellett is tizenhatodik századbéli szapora elbeszélő irodalmunkból; és csakugyan négy verselt mű tartozik ide, melyek hol a trójai háború okát, hol magát a katasztrófát, hol annak következményeit tárgyalják. Ilyek voltak pedig:

1. *Páris és Helena* története, négy részben, egy *lévai névtelentől*, írva 1570-ben, s kiadva Kolosvárt 1576. és 1597. Tartalmát Páris ítélete, szerelme, s Helena megszöktetése teszik, melyekhez Trója megvétele is röviden, csak tizennégy versszakban, bigygyeztetik. Belé van szöve Ovid két heróidja: a Páris és Helena leveleik.

2. *Trója veszedelme* hat részben *Dálnoki János* kolosvári deáktól, 1569-ből. A magyar szerző Páris születésével kezdi, és Trója elvesztével végzi; száraz történeti modorban s mind azon szép motívumok kihagyásával, melyekkel a régi költők, kivált Homér, azt oly bájoslóvá tették. Mindamellett az két századon át köz kedvességben állott, mit a gyakori reáshivatozások s a sok kiadások bizonyítanak, úgy hogy a tizenhatodik századból három, a tizenhetedikből hét, s a tizennyolcadikból ismét három kiadás maradt reánk. Egyébiránt az nem fordítás, hanem compiláció inkább, mint a szerző maga is kifejezi végsoraiban

„Az Trójáról való emlékezetben
Sok krónikákból írák ezt versekben.«

3. *Ajax és Ulysses* históriája, három részben, *Csáktornyai Mátyástól*, 1592-ből, melyben a trójai mondánakegy érdekes epizódját, a két hősnek Achilles fegyverei fölötti vitáját írja le, bő adagjával az erkölcsies okoskodásnak. Tudtommal egy kiadásnál, mely Kolosvárt, ifj. Heltainál készült, többet nem ért.

4. A trójai monda folytatásául tekintendő *Husztí Péter Aeneise*, öt részben, melynek én csak két kiadását ismerem, egy bártfait 1582-ből s egy kolosvárit 1624-ből. A szerző egyébiránt Dálnokinál is feljebb kezd, Trója alapításával t. i., de csak rövid vázlatban; aztán Aeneas bújdosását, a didói epizódot és Róma építtetését beszéli el, helyenként éles érintésével a pápaságnak is! — Mind a négy darab minden költői, sőt formai érdem nélkül is van.

A régi görög mondakörhöz tartozik még egy „históriás ének az *Telamon királyról* és az ő fiának (?) Diomedesnek szörnyű haláláról,“ mely Jankowich szerint Kolosvárt Heltainál 1578. jelent meg. Én mindeddig nem láthatván azt, róla nem szólhatok.

Egy más régi mondakör, mely irodalmi úton nem csak a keresztyén középkorra, hanem a keletre is átszármazott, s a mívelt emberiség mindkét osztálya mondáit csodálatosan megtermékenyítette, a *Sándor-mondakör* volt. Alapjául annak nem a tulajdonképi történetírás, hanem egy bizonytalan szerző által görögül írt, igen régi, mesés történet szolgált, mely a

középkorban különféle görög, deák, zsidó stb átdolgozat és fordítás által terjedvén el, ismét deák, olasz, francia, német stb verses és prózai regénynek nyújtott tárgyat. Hogy a regényes nagy Sándor nálunk is ösmeretes volt, bizonyítja az udvari könyvtárnak egy tizennegyedik századbéli vegyes tartalmú kódexe, melyben a magyar krónikát nyomban egy Sándor-rege követi: „Incipit Alexander Magnus de Macedonia;“ bizonyítja hasonlóképen a magyar akademiának egy tizenötödik századbéli magyarkrónikás kódexe, melyben egy ily deák prózai regény: „Historia Magni Allexandri“ találtatik; melyeknek azonban rokonsági viszonyát egyéb Sándorregényekhez az összehasonlítási eszközök itteni szűke miatt meg nem határozhatom. Magyar mű a tizenhatodik században tudunkra öt tárgyalta nagy Sándort; az első *Ilosvai Péteré* (ki 1564—74. közt virágzott), melyről „Ptolomaeusa“ elején maga így emlékezik:

»Sokszor szoltunk a régi nagy üdökről,
Kiváltképen világbíró Sándorrúl.«

s mely, úgy látszik, végkép elveszett; a másik *Idari Péteré*, melyet 1548-ban írt, s melyben hivatkozik egy, ezt megelőzőtt, Sándorára az első szakban:

»Jóllehet nagy sokat szoltunk Sándorrúl,
Ű szerencsájéről, birodalmáról:
De bővebben szóljunk nagy hatalmáról,
Kit igazán szedtünk jó krónikákból.«

Egy negyediket Bod Péter említ Sz. Hiláriusában: „Nagy Sándor eredetéről és cselekedeteiről való his-

tória, mely bőven s jelesen összeszedegettetett Plutarchusból és más írókból;“ végre Jankowich ismert egy ötödiket: „Nagy Sándornak macedónok győzhetetlen királyának históriája,“ mely újonnan Lőcsén, Brewer Lőrincnél, 1627, Bethlen Gábornak ajánlva jelent meg, s mely szerint nem Curtiusból vétetett, hanem olasz vagy német eredetire mutat, mely esetben ez a dolgozat adná kétségkívül Sándorregéink legköltőbbikét. Én mindezek közül csak Idari dologiája második darabját ismerem, mely hat részben csakugyan a legkrónikaibb józansággal tárgyalja e felette regényes tárgyat, és pedig, mint a hatodik rész deák címversében mondja:

»Curtius haec cecinit, transscripsit Petrus in Idar.«
miből gyaníthatni, hogy ama középkori, költői színezetű, műveket vagy nem ismerte, vagy a tizenhatodik század változott felfogása szerint nem becsülte, mely, míg a középkor a történetet is mythosi világításban tárgyalta, igen tudósul és józanon a mythost is históriai érvényre szerette emelni. Ugyanezt kell mondanunk a trójai monda dolgozóiról is. — Idari második Sándorának három kiadását bírjuk még: két debrecenit, 1574, 1582, és egy kolosvárit, 1591.

TIZENKETTÖDIK ELŐADÁS.

A regény kezdete Magyarországon. Euryalus és Lucretia. Ponciánus históriája. Szép Magyellóna. Salamon és Markali.

A középkori nagy mondakörökből kölesőnzött regés költemények tárgyalása után már most a *regény* történetéhez megyünk által a tizenhatodik században. Nálunk a regény ugyanazon fejleményi stádiumokon ment keresztül, melyeket annak világtörténeti kiképződése mutat fel. Eltekintve t. i. a görögök és rómaiak kisebb-nagyobb szerelmes beszélyeik és regényeiktől, mik a keresztyén középkorra úgy sem hatottak által, vagy csak igen későn; a középkori regény az éjszaki francia regényes eposból csirázott elé, mely eleinte szigorúbb költői formákat mutatott és versekben szólott, és csak utóbb, prózába feloldva, s mindinkább a mindennapi élet tárgyait, s ezekkel ennek formáit is felvevén, keletkezett belőle amaz úgy nevezett regény. Nálunk is a verselt regényes beszélyt láttuk először feltűnni; és csak nagy-sokára következett egy pár prózai regény. Mert eleinte nem csak a Boccaccio novellái, de a valóságos regények is versekben dolgoztattak, melyek a már megismer-

tetett Fortunátus, s az Aeneas Sylvius híres regénye, Euryalus és Lucretia. Csak e század nyolcadik tizedében kísérlték meg nálunk a szépirodalmi prózát, s ide a Ponciánushistóriája, Szép Magyellóna, és Salamon és Markalf tréfabeszédei tartoznak. Mely érdekes darabokkal fogunk már ma megismerkedni.

Első helyen említettem „*Euryalus és Lucretia* szép históriáját“ öt részben, egy *pataki névtelentől*, 1577-ből. — Eredeti szerzője annak Aeneas Sylvius Piccolomini, egykor Zsigmond császár titoknoka, s utóbb II. Pius néven római pápa, ki abban a császári cancellárnak Schlick Gáspárnak egy sienai nemes nővel volt szerelmét dolgozta fel. A hős, ki itt Euryalus nevet visel, a császárral Sienába jöven, látja Lucretiát, egy idős férfiú húsz éves szép nejét, iránta lángoló szerelemre gyúl, s benne is ily lángot gerjeszt. Mégis a nő Euryalus leveleire eleinte visszautasítólag, de végre engedőleg felelvén, kijátszásával az őt őriző argusi szemeknek, s párszor a férj meglepéseit is lélekjelenléte által elfordítva, elfogadja Euryalus titkos látogatásait; míg végre a császár Sienát elhagyván, s Euryalus őt követvén, Lucretia sovár szerelmének áldozata lesz. Ez a történet rövid vázlat, mely többféle nehézségek, szövevények, s egy pár epizóddal van ugyan kibővítve, de mely utóbbiak nincsenek benső szükségességgel a regény fő eseményeivel összeforrasztva, jelélül annak, hogy a szerző magában a mesében szorosán a valódi történetet követte, melyből semmit elhagyni, ahhoz semmit hozzá

tenni nem akart; de belső becsét, s a regény világ-irodalmi fejlődése irányábani epochális jelentességét a lelki állapotok és pszichológiai változások festése teszi, mely eladdig a regényben meg sem pendítetett. S épen abban van érdeme a magyar névtelen dolgozónak is, hogy költői kebelrel fogta fel s érezte által mindezen szép motívumokat, hogy korának ilyesekben még nem hajlékony nyelvén ez égető érzéki szerelem küzdései-, habozásai s élményeinek hangot és kifejezést adni tudott. Egyébiránt a magyar szerző a kor didaktikai irányát követve, a munkát egy rövid elmélkedéssel a vak szerelem veszedelmes voltáról kezdi meg, s egy hosszabbal rekeszti be, melyben az ily veszedelmes szenvedélyt s az ellene alkalmazható gyógyszereket írja le, s ezekkel a regényre erkölcsies bélyeget nyom. S ezért is valóban okunk van csodálni, hogy tizenhatodik századi regényes irodalmunk e legszebb darabja, tudtomra legalább, csak két kiadást ért (a kolosvári 1592-ki kiadás, utánnyomata már egy első kiadásnak, melynek Szabó Károly úr ajándékából címlap nélküli csonka példányát bírom), míg az Aeneas Sylvius munkája Európa minden népeit bejárta, s úgy deák, mint spanyol és olasz, francia és német, angol és dán nyelven sokféle kidolgozatokban elterjedett; sőt nálunk is már rég ismeretes volt, mire az eredetinek egy, Mátyás kir. korában itt készült deák másolata is látszik mutatni, mely a saját könyvtáramat díszesítő Béli-códexben találhatik.

Áttérünk az első magyar prózai regényhez: *Ponciánus históriájához*. Hú fordítása ez ama híres novella-koszorúnak a *hét bölcs mesterről*, mely egy római császárfiának élete rámájába foglalva, az irodalomtörténeti újabb vizsgálatok eredményei szerint egész Indiáig visszavihető, honnan az már a tizedik század előtt az arabokhoz vándorolt át, utóbb a perzsákhoz, törökökhöz; de az európai nyúgottal azt egy régi zsidó átdolgozás közvetítette, s innen, a rámának megtartásával, de a személyek nevei, hazája sokféle elváltoztatása, s az egyes beszéleknek másokkal felcserélése mellett, mint a középkor egyéb népkönyvei, görög, deák, francia, német, belga, olasz stb prózai és verses, átdolgozások és fordítások keletkeztek, egy rövidebb pedig a Gestákba is átment, míg az hazánkba is megtalálta beújtját. Itt azt egy névtelen valamelyik német szerkezetből fordította, Eber Balázs bécsi nyomdász pedig gróf Eck győri főkapitánynak 1573 azon alkalommal ajánlotta, midőn ez Enyingi Ferenc özvegyét nőül vette. Az érdekes mese ez: Ponciánus római cs., fiát Diocletianust hét bölcsnek adta át oktatás végett, s midőn másod hitvesétől nem látna gyermeket, udvarához visszahívta. A bölcsesé lett ifjú a csillagok által megintett, hogy atyjánál életveszély fenyegeti, hacsak hét napig tökéletes szótlan-ságot nem tart. És csakugyan fiatal mostohája iránta tilos szerelemre gerjedvén, midőn a fiú neki nem akarna kedvezni, bevádolja atyjánál, mintha őt el akarta volna csábítani, ő pedig

ellentállván, őt meg szándékozott volna gyilkolni, amiért Diocletían halálát kívánja. Ponciánus, kivégeztetését elrendelvén, a császárfi egyik bölcс mestere leveszi atyját kegyetlen szándékáról egy példázó elbeszéléssel, mely hatást a császárné egy szinte példázó ellenbeszélylyel lerontván, az ifjú másod nap ismét halálra vitetik; ekkor a második bölcс hasonló módon haladékot nyer, mire a császárné ismét megingatván férjét, következik a harmadik, negyedik s így tovább a hetedik kísérletig mindkét részről; amikor ama hét nap elmúlván, Diocletían megszólamlík, a történt dolgot atyjának, úgy mint volt, elbeszéli: és ez hitvesét végeztetvén ki, fiát székébe ülteti. A magyar Ponciánus *első kísérlete irodalmunkban a szépirodalmi prózának*, s nem csak mintilyen valóságos időszaki jelenet, hanem szépségével is a nevezetesb régi magyar prózaművek közé tartozik, egyszersmind tanusága azon küzdésnek, melylyel prózánk a bibliai stílből kivetkőzni igyekezett. Az említett bécsi kiadás, melynek tudtomra egyetlen fenmaradt példánya a nemz. muzeum könyvtárában őriztetik, egyszersmind nyomtatási tekintetben érdekes, mert német betűkkel nyomtatott. Ezen kívül még öt utánnyomatot tudunk, négy lőcseit 1633, 1653, 1676, 1679-ből, s egy pozsonyit a múlt századból évjegy nélkül.

Más kísérlete egy prózai regénynek *Szép Magyarlóna* históriája volt. Ezen, a Károlymondakörhöz tartozó, s a középkorban általánosan kedvelt regényes

történet Franciaországból származik, s már a tizenkettedik században íratott le, még pedig versekben; a tizenötödik században a provenci nyelvből francia prózába fordíttatott le; innen átvándorolt Spanyolországba, Németalföldre, végre Németországba is, hol azt Warbeck Vida fordítván 1535, innen származott át hozzánk is *Tessényi Vencel* által, ki azt magyar prózában adta. Az eredeti kiadás rég eltűnt nyom nélkül; a legrégibb, melyet ismerek, Lőcsén 1676 jelent meg (akad. és marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban).

Egy harmadik nemét az európai regényirodalomnak nálunk a híres *Salamon és Markalf* című népkönyv képviseli, mely ott a vallásos regényektől a furcsákhoz (komikumokhoz) képezte az átmenetelt, s hozzánk szinte ez időtájban plántáltatott által. Úgy látszik, hogy kiindulási pontjául Salamon Példabeszédei 30. és 31. fejezetei szolgáltak, eredete pedig szinte keletre visszavihető. Annyi bizonyos, hogy a népregény már jó-korán a keresztyén középkorban, és pedig deák, némelyek szerint még elébb ófrancia nyelven eredett, melyből egy angolszász fordítás is hozatik fel; továbbá hogy a tizenötödik század közepén nyerte, szinte deák nyelven, most ismeretes formáját; hogy már ekkor nálunk is ismeretes volt, mint azt annak egy töredéke a magam birtokában levő Béldi-codexben mutatja; hogy kevésbé utóbb belga s majd német nyelven is megjelent, melyből dán, svéd, lengyel fordítások keletkeztek; később egy

olasz szerkezet, mely viszont spanyolra és németre tétetett át. Hozzánk azt ama deák-német szerkezet után ültette át egy névtelen, Bod szerint Bornemisza Péter, az én véleményem szerint inkább *Heltai Gáspár*, vagy ennek valamely erdélyi társa. Az 1577-ki Heltai-féle kiadást rövid időn Kolosvárt még kettő, s 1591-ben Monyorókeréken Manlius Jánosé követte, ki Heltainak több munkáját és kiadásait nagy kedvvel utánnyomatta. E regényben Salamon úgy jelenik meg, mint a céhbeli tudós bölcsök képviselője, Markalf pedig, egy idomtalan aljas paraszt, mint az alnép természetes, egyszerű s életrevaló bölcseségének hordozója, mely a nép közmondásai s többnyire durva és mosdatlan tréfabeszédeiben rejlik. Markalf itt addig felesel a böles királylyal, példabeszédei s erkölcsi mondásai fonákját hímezetlen népies mondatokkal kimutatván, ravasz tréfás tetteivel addig fárasztja, míg meggyőzi őt a felől, hogy királyi hatalmával sem bír rajta kifogni, s jobbnak tartja őt örök eltartással elnémítani, hogysem vagy folytatni a győzedelmet nem ígérő harcot, vagy erőszakkal rázni le a kamaszt, kinek tréfaiban végre is sok igazság, s mindenesetre egészséges, életerős csira van. Ily formát keresett a hatalmaskodó erőszak irányában a meztelen igazság a középkor egy más intézvényében, a vígmesterek vagy udvari bolondokéban, s ez a Markalf ennek mintegy irodalmi nyilatkozványa. És csakugyan, valamint a külföldön, úgy nálunk is e népkönyv mint köz kedvességű

munka soká tartotta fenn magát úgy, hogy csak a tizenhatszadik századból is öt kiadást ismerünk, sőt egy budait 1808-ból is, ámbár az ily cikkek, ritkán találván beútat a gyűjteményekbe, nagyobb részt nyom nélkül elnyűvödtek a köznép kezein. A mi figyelmünket mégis az, nem csak mint érdekes jele a maga korának, de annál fogva is nagy mértékben érdemi, mert ez a Salamon és Markalf, régi alakjában, első viszhangja a népi beszédnek, s mint ilyen, prózánk és nyelvünk bizonyos formái történetéhez emlékeztető adalék.

Berekesztvén ezekkel régibb regényes költészetünk szemlélését, mely nevezetes módon tünteti fel a tizenhatodik század solidaritását az európai középkori népies irodalommal, s mely azt engedi sejttenünk, hogy ezen, a tudósok által szinte a múlt század végeig előkelő s elég rövidlátó lenézéssel megvetett irodalmunknak újabb gyűjtőink csak egy részét mentették meg a vég feledéktől: nem lehet nem sajnálnunk, mikép a következő tizenhetedik században a költészet a nép emberei köréből szinte kirekesztőleg a tudósokéba és előkelőkébe ment által, kiknek kezeikben a regényes szépirodalom elfonynyadt, s helyébe egy, a nép kedélyétől idegen, száraz erkölcsi s mythologiai tudós irány terjedett el: minél fogva a szép kezdet folytatás és önálló művelés nélkül maradván, népünk fogékonysága a tiszta-emberi, s a költői öltözetben fellépő jó iránt is elégséges táplálék nélkül maradt. E jelenet, t. i. a népies

költészet hanyatlása és kiveszése okait akkor fogjuk vizsgálni, midőn majd a tizenhetedik század költészetével foglalkodunk. Legközelebb a szorosan történeti költészet ismertetésével megyünk a tárgyalás alatt levő korszak folytatásához által.

TIZENHARMADIK ELŐADÁS.

Történeti énekek. Gosárvári Mátyás húnkrónikája. Csáti Demeter töredéke Magyarország megvételeéről. Bánk bán Valkai Andrástól. A tatárjárás Temesvári Jánostól. Tinódi Zsigmond-krónikája. Nagy Mátyás Hunyadi-krónikája. A kenyermezei ütközet, a nikolsburgi névtelentől; más, Temesvári Istvántól. Göröcsöni Ambrus Mátyás-krónikája, folytatva Bogáti Fazekas Miklóstól. Valkai András Király-krónikája.

A sor most a *történeti énekeket* éri, melyeknek tárgya vagy *hazai*, s részben hazai krónikákból, nagyobb részt azonban a jelenkorból, vagy a *külföldi* múlt és jelenből vétetett. Ezeknek előadásában is, valamint a regés énekeknél cselekedtünk, a felvett történetek idősorát fogom követni, mert érdekesebb látnunk, mely tárgyak vonzották leginkább a kor figyelmét, mint az írók egymásra-következését tartani figyelemmel, miután azokban egymásra-hatást venni észre bajos volna. T. i. mindnyájan azonegy felfogást, azonegy tárgyalást éreztetnek, melyet hihetőleg a közelebb elmúlt két század *irodalmi* költészetéből örököltek, melynek egyik maradványával, a Pannónia megvételeéről szóló énekkel, már megismerkedtünk, s melylyel a tizenhatodik század írott

történeti költeményei minden tekintetben rokonságot tartanak.

Lássuk tehát már a hazai krónikákból merített tárgyú történeti énekeket.

Ezek közt először is egy *húnkrónikával* találkozunk, melyet *Gosárvári Mátyás* erdélyi eredetű író „Az régi magyaroknak (úgy nevezte a hagyományos hit a húnokat) első bejövésekről való históriája” címmel, hat részben, írt. Jelentéktelen munka, mely a székelymondából, mint várhatnók, semmit sem vett fel, hanem nyomban és kirekesztőleg Heltai Gáspár krónikáját követi, mely csak 1575-ben jelenvén meg, Jankowich 1570-ki kiadása a nem létező könyvek közé sorozandó. Az 1579-ki kolosvári kiadáson kívül Szatmári Pap Mihály egy Manliusfélét is bírt (Sic, 1592.) A nemzeti muzeum példánya, melyet én használtam, címlap nélküli, s azért ennek évét meg nem határozhatom.

2. *Magyarország megvétele*t Csáti Demeter írta meg. Horvát István bírta ama Pannónia megvételeéről szóló éneknek, melyet az imént említettem, egy másolatát, melynek végén, *némi hézag után*, három, de kétségkívül nem hozzá tartozó versszak találtatik, mely nem egyéb, mint egy, Árpád hódításait tárgyalt, históriás ének vége. E sorokat:

»Ezt szerzették Szilágyságban,
Csáti Demeter nagy gondolatjában,
Mikort nagy bú vala Magyarországon
Egy néminemű mulatságban.«

Horvát a mohácsi veszedelemre vonatkoztatja. E szerint az utolsó három szak híán egészen elveszett ének kevéssel ama vérnap után íratott volna. Talállok ugyan a krakai magyar bursa regestrumában egy Demetrius Chath-ot 1494. és 1509. közt a krakai egyetem magyar tanulói sorában, de miután ennek a Csátinak hazája ott feljegyezve nincs, meg nem határozhatni, egy-e ez ama szilágysági Csátival, s így íráthatott-e annak elveszett éneke oly korán, mint Horvát állítja. Ohajtható volna pedig ezt bírunk már azon fogalomzavarnál fogva is, melyet a fentartott versszakok elárúlnak, midőn Budát, kitől hazánk fővárosa nyerte nevét, Árpád közvetlen utódjává teszi; s mely, miután a szerző abban egy ismeretes forrást sem követett, egyenesen a népmonda közvetlen követésére látszik mutatni, mely hat század alatt könnyen elhomályosodhatott, s a régi monda hőseit könnyen história-elleni állásba hozhatta egymással. S ennyiben a Csáti énekével az összes históriai költészetnek legérdekesebb darabja veszett el!

3. Az árpádi királyok történetéből két esemény talált e században verses feldolgozót. Egyik ezek közül *Bánk bán esete*, melyet *Valkai* András írt 1573-ban, követve benne, mint maga is vallja, Bonfini, ki ezen, történettudományilag számos részleteiben kétes, különben valódi-tragoediai tényből, művészi kézzel egy valóban gyönyörű novellát képezett ki. A tárgy tehát Valkaitól ügyesen választatott, s nem minden tápintat nélkül dolgoztatott is ki. Úgy látszik, tetszéssel

is fogadtatott, mert hat év alatt négy kiadást ért: két kolosvárit 1574 és 80, s két debrecenit ugyanazon években.

Másik a IV. Béla-kori *Tatárjárás*, *Temesvári Jánostól*, 1571., mely azonban nem valamely egyes fontos eseményt kap ki a szomorú történetből, nem ilyenben mutatja fel az irtó harc minden borzasztóságait, hanem verses leírását adja a számos egyes események sorának, szárazon kivonva szinte Bonfini-ból, s minden költői hozzájárulás nélkül. Némi korszerű intések azonban, mint másoknál is ez időkben, a magyarok sorsszerű visszavonásait illetők, itt sem maradnak el. Halljunk egyet:

„Ritka magyaroknál az jó egyenesség (azaz egyesség);
Aki (amely) ömellek volna nagy segítség,
Az is nálok úgy áll úgymint egy ellenség:
Még önnek-köztek is nagyon csak gyűlölség.

Ezt immárat sokszor késértették volna
Hogy a visszavonás romlásokra volna:
Országok a miatt sokszor pusztúlt volna,
Melyért sok nemzetnél utálatban volna.

Gonosz az az erkölcs, bátor (bár) elhagyjátok!
Mert ha egymás között csak visszat vonszotok,
Üdegen népek is támadnak reátok,
Majd ennél jobban is elesűsz ti országtok.«

Az Anjouk történetéből, mely annyi dicső, regényes, és annyi gyászos eseményekben oly gazdag, egyik sem lelt irodalmi kidolgozót. Ellenben:

4. *Zsigmond-krónikát* Tinódi Sebestyén-től bírnunk, az utolsó magyar dalnoktól, kiről jövőkor bővebb szólásunk lesz. Egyetlen forrása neki Turóci krónikája, [melynek épen legjellemfestőibb helyei kihagyásával, mint egyéb kortársai, száraz verses kivonatát adja. Csak Tar Lőrinc regéje van világosan a népmondából véve. Az 1552-ben készült munkát csak Heltai énekgyűjteménye tartotta fenn.

5. *Hunyadi-krónikát* Bánkai Nagy Mátyás adott 1560. Hunyadi János tetteit írja le Albert király elhúnytától fogva, szinte Turóci krónikájából és kivonatilag, a legszebb motívumoknak hol elhagyásával, hol fel nem használásával. Helyenként Székely István krónikáját követi, kitől vette át a Hunyadi címere magyarázatát is, melyből egyenesen a népmonda szól. Érdeme a nyelvben határozódik, mely tiszta magyar, elég correct s folyó, s verselésében, mely társaiénál könnyebb lejtésű (Debr. 1574.). Érdekes egyébiránt e munkájának sorsa, melyet t. i. Heltai Gáspár arra használt fel, hogy azt egy első részszel, mely Hunyadi életét Albert haláláig tárgyalja, megtoldván, Hunyadit a néphagyomány szerint Zsigmond kir. és Morzsinai Erzsébettől eredeztesse: ennyiben a Heltai-féle kitoldott kiadásnak csakugyan saját érdeme van, bár előadása a Nagyénál érezhetőleg gyengébb. (Kolosv. 1574. 1580.) Következett

6. a Mátyás kir. kora. Ezt hol részben, hol mint egészet négy verselő tárgyalta. Egyik dicső epizódja

a Mátyás uralkodásának a *kenyérmezei ütközet*, hol Bátori István, a végső szükség percében Kinizsi Pál által segítve, Ali béget tökéletesen megverte. Ezt szinte egy időben két költő tárgyalta: egy névtelen, ki azt 1568-ban Morvaországban Nikolsburgban írta le, s azért *nikolsburgi névtelennak* nevezzük, és *Temesvári István* deák, telegdi iskolamester 1569-ben, mindkettő híven Bonfini követve, amaz öt, ez négy sorú versszakokban, elég eleven elbeszéléssel s a történetből csinosan kikerekítve. De az ő érdemök is inkább a tárgyé: ez viszi őket, nem ők azt. A névtelennak azonban, melegebb vallásos és hazafiúi buzgósága s correct verselése elsőséget ad társa felett. Annak kiadása elveszett, s egyedül a késmárki evang. lyceum könyvtárában levő másolatban maradt ránk, míg Temesvári István munkáját tudtomra három (kolosvári) kiadás tartotta fenn 1574, 79-ből, s egy évjegy-nélküli. — Egész *Mátyás-krónikát*, nyolc részben, *Görcsöni Ambrus* deák, máskép Gosárvári Ambrus, kezdett 1567 előtt, Bogáti *Fazekas Miklós* pedig 1576-ban befejezte. Amaz az I. részben röviden átfutván fejedelmeink sorát Árpádtól Mátyásig, csak Hunyadi Jánost tárgyalja bővebben, bele szövéen Zsigmond kormánylatába a Hunyadi János holló- és gyűrűmondáját, később annak sokféle viszontagságait s hadi tetteit; a II. rész a nándorfejérvári ütközetet s Hunyadi halálát írja le; a III-dik Hunyadi László s V. László eseteit, Mátyás választatását, s ama mendemondás elbeszélést adja, mely szerint az ifjú

király, kiürült pénztárán segítendő, az országnagyoktól erőszakos letartóztatás által zsarolt volna ki pénzeket; a IV-ben Mátyás minden tetteit Bécs bevételéig; Bogáti az V-ben a többit, Mátyás halálaig. Ezekhez azután még három részben a Jagellók, János, Ferdinánd, s végre II. János dolgai járúlnak úgy, hogy az egész, mely eredetileg Mátyást akarta csak dicsőíteni, végül egy öszves *királykrónika* lett, de mely mégis legtöbb tért a három Hunyadinak szánt. Mind a két dolgozó, szinte mint többi társaik, szorosan históriai rendet és előadást követ, úgy, hogy nem mindennapi érdekessége e nagyobb kiterjedésű műnek a nemzeti felfogás szigorában van. Görcsöni is, Bogáti is három kiadást értek (Kol. 1574, 77, 81).

Berekesztem a mai sort *Valkai András Királykrónikájával* (Kol. 1567, 1576), mely valamennyi eddig említett verses krónikáknál szárazabb módon adja az öszves magyar történet kivonatát, s mely a Bogátiéval együtt, a szerzők koráig menvén fel, átmenetelt képez az egykorú dolgokat tárgyaló, sokkal fontosb, rimes krónikákhoz, melyekkel a jövő órában fogunk megismerkedni.

TIZENNEGYEDIK ELŐADÁS.

Tinódi Sebestyén, az utolsó magyar dalnok. Élete. Egykorú történeteket tárgyazó verses krónikái. Azok jellemzése. Tinódi mint történeti kútfő.

Első, ki a tárgyalt időszakban egykorú történet dolgokat verselt, *Tinódi Sebestyén volt, az utolsó magyar dalnok*, t. i. ki önkészített énekeit szinte önkészített dallamok szerint, lantkiséret mellett, az urak udvaraiban éneklette; kinek az ének, mestersége és keresete volt, s ehez képest *lantos Sebestyénnek* neveztetett országszerte, de *deráknak* is egyszersmind, mert iskolai készültséggel bírva, énekeit nem csak élő szóval, hanem írásban s nyomtatásban is előterjesztette. Tinódi valódi költői természet volt, de ez nem verseiben, melyek az iskola szárazságát meg nem tagadják, hanem önkészített dallamaiban nyilatkozott, melyeknek mélyen megindító méla hangjaiba szötte hazafiúi aggó fájdalmát a szétbomlásnak eredni látszott nemzeti lét felett. Vele tehát nem csak mint a legszaporább és egyszersmind legfontosb versíróval e században, de főleg mint a hegedős

vagy lantos rend képviselőjével, közelebbről meg kell ismerkednünk.

Tinódi Sebestyén nemes, de elszegényedett szüléktől származott, kik nevöket Fejérmegye Tinód nevű pusztájától vették, s maradékaik egész maig azon laktak *). Ifjúságáról, első képeztetéséről nem tudunk semmit; hogy legalább is gymnásiumi oktatást vett, munkái tanusítják. Először Sziget várában találkozunk vele, Török Bálint udvarában; ennek Szulimán fogságába jutása, s majd Törökné halála után vándorbottal s lantjával járta be az országot, hol az urak váraiban, hol a végházakban fordúlván meg, s énekelve el történeti énekeit. Végre 1549-ben Kassán állapodott meg, hol öt évig, szoros körülmények s gyakori betegeskedés közt írta meg egykorú nevezetesebb eseményeket tárgyazó munkái nagyobb részét. Úgy látszik, ezek kiadása véget ment, miután ez időben Magyarországon nyomda nem volt, 1553-ban Kolosvárra, hol egyéb kisebb írásain kívül „Erdélyi históriáját“ írván meg, ezt némely más dolgozataival együtt „Cronica“ címmel két könyvben bocsátotta ki Hoffgref Györgynél 1554-ben, s Ferdinánd királynak ajánlotta, ki már elébb hallván „Eger vára“ hírét, azt Zsámboki által magának deákra fordíttatta volt. Ez évben megszűnnek Tinódi munkásságának bizonyos jelei. Annyi áll, hogy ő, munkái kijövedele után Erdélyt elhagyván, s az akkor nádorrá

*) Az utolsó Tinódi (István) ugyanott szegénységben tengve, 1854. februárban halt meg (Sallay Imre úr tudósítása).

választott Nádasdi Tamásnál lelvén menedéket, élte alkonyát ennek udvarában töltötte, hol sanyarú de feddhetetlen életét pár év múlva be is fejezte. Ha Jankowich nem tévedett, midőn Tinódinknak egy „Sziget ostromát“ tulajdonít, mely 1577-ben jelent volna meg, úgy az vagy az 1530-diki, midőn a várat elébbi pártfogója Török Bálint védelmezte Ferdinánd vezérei ellen, amelyetán azon okból nem vett Tinódi fel nagy krónikájába, mert illetlennek tartotta azt Ferdinándnak ajánlani; vagy, mi hihetőbb, az 1556-diki, mikor Nádasdi mentette meg babocsai diversiója által a Szigetben vezénylő Horvát Márkot a török túlerőtől; és csakugyan Zsámbokinak elbeszélése ez ostromról egy ily verses krónikára látszik, mint kútforrásra, mutatni. Ez esetben Tinódi 1556-ban még élt —, s pártfogóját e haditett megéneklése által dicsőíteni törekedett volna. De 1559-ben özvegyét már egy Pozsgai György nevű nemesnél találjuk férjnél, és Kassán üzött kereskedésében a városi tanács által háborgattatni, amiért a nádor által azon érdemeknél fogva, miket a boldogult Tinódi, élte végeig körülötte tett, a kassai tanácsnak ajánltatott. Halálát tehát 1556 és 59 közé kell tennünk.

Hogy már Tinódi munkáihoz menjünk által: az említett Zsigmond-krónika, két bibliai s néhány intő és feddő költeményen kívül, amik fenmaradtak, mind egykorú eseményeket tárgyalnak. Sokkal fontosbak azok, hogysem teljes sorukat, az iratás rendeszerint, ne közöljem.

1. *Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról* (írva 1541). Azon szomorú nevezetességű esemény leírása, midőn Szulejmán ez évben csellel elfoglalta a haza fővárosát, a királynét kormányával együtt abból eltávolította, Török Bálintot pedig elfogatván, örökös fogságba Konstantinápolyba küldte (külön kiadása Monyorókerék 1592).

2. *Príni Péternek, Mailáth Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról* (1542). Sajátkép intő költemény a magyarokhoz, óvnák magokat a török álnok hitegetéseitől; a Perényi Péter elfogatása, mely 1532-ben történt, s melyből nagy kincscsel és fia odaengedésével válthatta csak ki magát a kemény apa, továbbá Mailáthé és Töröké, mely e férfiak haláláig tartott, tulajdonkép csak eszméltető példakúl hozatnak fel. A súly azonban itt is Török Bálint és családjá sorsára tétetik. A ház hű szolgálja kebelből szakadó elegiai szózata fogoly urához, s a főemberekhez intézett intés rekeszti be e szép darabot, melyben ezeket hathatós elentállásra hívja fel a török ellen.

3. *Verbőci Imrének Kászon hadával kozári mezőn viadalja* (írva 1543). Nem csak részletes, de eleven és szemléletes leírása a kozári viadalnak. Ettől is bátor intésekre veszen alkalmat mind a bevezetésben, mind a berekesztésben, az urakhoz s a végekbeli hősökhez: azokat a kölcsönös irigy indulatért feddi, ezeket inti, hogy a szegény földnépet ne nyomorgassák.

4. *Az szalkai mezőn való viadalról* (írva 1544).

Szinte részletes leírása két csatározó támadásnak, melyet a törökök Balassa Menyhért ellen Lévában és Nyári Ferenc ellen intéztek Szalka mellett; eleven s elég festői előadásban.

5. *Varkucs Tamás idejébe lett csaták Egörből* (ír. 1548). Mint a cím is mutatja, több, össze nem függő események leírása; előadásilag érdektelen, de, mint mindene Tinódinak, történeti tekintetben fontos, és különösen korfestő.

6. *Szitnya, Léva, Csábrág és Murány váraknak megvevése* (írva 1549.). Részletes leírása különösen Léva és Murány ostromának. Igen fontos a históriára, de a szerző érzületére s hazafiúi bátorságára is a leg-szebb világosságot vető. Erélyesen szólal fel szegény lantosunk a rabló urak (kiket ő kobzóknak nevez), azok fosztogatásai, kegyetlenkedései ellen, hűségre, egyességre inti, nem titkolja a rablóvárak elromlásán érzett örömét; de még sem győzheti le hazafiúi szíve fájdalmát, midőn a magyarságot veszni látja. Gán-csolja a csábrágiak kudarcos megadását, s a lévai ostromot úgy írja le mint fénypontját a magyar hadi történetnek. Tinódinak e darabjából tűnik ki Ferdinándhoz hajlásának oka is; t. i. tőle várta ő a szegénység oltalmát s a magyar egység helyreállítását; mindamellett is nem némíthatja el igazságérzetét, hol a királynak Balassa iránti igazságtalan viseletét jegyzi fel.

7. *Kapitány György bajviadalja* (ír. 1550.). Egy, Hollókőben ugyanez évben történt, epizód.

8. *Károly császár hada Saxóniába* (ír. 1550.). Szinte egyetlen forrás magyarainknak az 1546-ki schmalkaldi háborúbani részvételéről. A magyar segédhadak tetteit szemtanúk előadása után beszéli el. Protestáns léte dacára is szeretettel írja le ezen Magyarországon akkor népszerűtlen háborút, mert alkalmat lel benne is a magyar fegyvert dicsőíteni.

9. *Szegedi veszedelem* (ír. 1552.). Részletes és szemléletes leírása Tót Mihály vitéz tettének Szegeden, s eleven karképe a magyar hajdúság romlott erkölcsének.

10. *Az vég Temesvárbán Losonci Istvánnak haláláról* (ír. 1552.). Körülményes rajza e fontos eseménynek, az azt megelőzőtt történetekkel, melyek a becsei és emölcsei ütközetek; a pozsonyi országgyűlésnek, melyen e fontos végvár segedelmezése elhatároztatott, de meg nem adatott; Temesvár hosszas ostromának, és Losonci adott szó elleni legyilkoltatásának.

11. *Egervár viadaljáról való ének*, négy részben (ír. 1553.). Szinte körülményes és hű leírása azon dicső tetteknek, melyeknek Eger 1552-ben színhelye volt. Helyrajzzal kezdi, részletesen ismerteti a csekély védhadat, a vezérek intézkedéseit, a kétfelőli készülleteket, az ismételt felkéréseket és ostromokat, egy hűtelen hegedős árulását, a lőpor kigyuladását, Gergely deák tüzérmesterségeit (kit Vörösmarty a maga hasontárgyú eposában dicsőített), a föld alatti küzdséket, Dobó szigorát. a derék (azaz fő) ostromot s a

nők részvételét abban, a törökök elvonulását, s a trophaeumokat, végül Mecskeinek meggyilkoltatását a várkonyi pórság által. — Ezt követte nyomban:

12. *Az egri históriának summája*, egy részben (ír. 1553.), epitoméja az előbbinek, hihetőleg, hogy szóbeli előadásra alkalmazza; oda látszanak mutatni e sorok:

Nagy béven (böven) ezt mind nagy krónikába
Nektök megírtam ő állatjába (amint t. i. részletesen történt):
Itt rövid szóval csak summájába,
Hogy ne legyenek restök hallásába.

Egyébiránt némely helyt pótolja s kiegészíti „a nagy krónikát“ oly adatokkal, melyek hihetőleg később jutottak tudomására.

13. *Enyingi Terek János vitézsége* (ír. 1553.). Egyike Tinódi legérdekesebb énekeinek. Török János, Bálint fia, bosszút állandó atyjáért a törökökön, ön elszántából megtámadja és megveri Feru agát Déván. Eddig a darab egy kerek kis egész, melyhez még egy pár viadalát biggyeszti hőségnek, az egység kárával. Azonban előnye ez eposi elbeszéléssnek, hogy feladása egy egyes személy dicsőítése levén, egyéni vonásokkal bíró képet ad, melyet a személyes vonzalom melegével fest.

14. *Erdélyi história* öt részben (ír. 1553.). Történeti tekintetben a legnevezetesebb; azon szövevényes eseményeket tárgyzó, melyek Martinuzzi titkos szövetsége óta Ferdinánddal amannak megöletéseig adták magokat elő. Míg Tinódinak többi verses his-

tóriái mintegy magoktól kerekedtek ki meg lehetőségek, ez a tárgy kissé nehezebben engedte magát rendeztetni, s épen e rendezésben mutatott Tinódi némi ügyességet, ámbár oly épen egymásba vágó szerves szerkezetről, melyet az kíván, szó nem lehet. Itt is csak történetíró a mi lantosunk, de értelmes történetíró, s azonkívül lelkiismeretes, hű s részrehajlatlan. Martinuzzi jelleme iránt ő szinte úgy nincs tisztában, mint nem voltak kortársai sem, de az e rejtélyes ember keblében küzdő hazafiság és nagyragyás kitünik előadásából, mely szerint hol ez hol az vergődött túlsúlyra, úgy, hogy midőn amaz ennek engedett is, a magával meghasonlott ember azzal nyugtatta meg magát, hogy amit teszen, a nemzetnek is javára van. Az előadás a többi munkáknál gondatlanabb, a III. rész különösen bágyadt. A sietés jelei világosak.

15. *Budai Ali basa históriája* (ír. 1553.). Ali basa 1552-diki kiütései Budából, melyekben Veszprémet Vas Mihálytól, Drégelyt Szonditól, Szécsényt stb megvette.

15. *Ördög Mátyás veszedelme* (ír. 1553.), tulajdonkép folytatása az előbbennek, s nem is pusztán Teuffel Mátyás esete a palásti mezőn, hanem elbeszélése a temesvári és egri dolgok közibe eső történeteknek, melyek: Illyés moldvai vajda beütése és kivettetése, Sólomos és Lippa feladatása, és Szolnok veszedelme Nyári Lőrinc tehetetlen gyávasága miatt. E két utóbbi verses krónikában a tárgyak már pusztá

egymásutánban oszlanak fel, minden belső egység nélkül.

Nagyobb részét e rímes krónikáknak Heltai Gáspár 1574-ben újra kiadta históriai énekgyűjteményében, úgynevezett Cancionáléjában.

Egyenként hoztam fel Tinódi számos rímes krónikáit, minthogy azok nem csak mindannyi fontos adalékok ama tizenkét évnek, t. i. az 1541—1553-ig lefolyt időnek, történetéhez, melyeket tárgyalnak, hanem nagyobb részben valódi kútfők, melyeket nem csak Katona István és Budai Ferenc használtak, de már Tinódi kortársai, meg nem nevezve, s annál bővebben kiaknásztak. Így Zsámboki, ki nem csak Egervárát fordította le Ferdinánd kir. kívánságára, de más históriai darabjait is Tinódi után készítette; így Forgách Ferenc, ki a maga commentáriusai 1. 2., Istvánfi, ki története 16—18. könyveiben, Schesaeus, ki „Ruinae Pannonicae“ című verses történetében, a legapróbb részletekig követték lantosunkat. És csakugyan nincs történetírónk, ki nagyobb pontossággal, igazságszeretettel és részrehajlatlansággal közlené fáradságos gonddal és utánjárással, szemtanúktól szerzett, és értelmesen összefüggesztett adatait. Ezenkívül munkái összegét mély hazafiság s tiszteletre hódító férfias érzület lelkesíti, melynek iránytűi „haza és emberiség;“ bár megélése, közönségének, úgymint az urak és vitézlő rendeknek, kedvezésétől függött, ő mégis inkább szükségét szenvedett, de tartózkodás nélkül intette, korholta, s viszont buzdi-

totta, kérte őket, hogy hátrahagyásával az egyenetlenségnek, a lelketlen tétlenségnek, s a szegény nép nyomásának, vállat vetve a haza ellenségei ellen tegyenek eleget hazafiúi kötelességeiknek.

»Tanácsot sokáig . . .«

így inti egy helyt a főembereket:

»Tanácsot sokáig, kérlek ne tartsatok,
Ha ez két víz között ti lakni akartok :
Mert ha csak hallgattok, szömben ti nem vívtok,
Félök hogy sokáig itt nem uralkodtok.«

Mint történetjegyző, mint országos erkölcsbíró s a nemzetet helyzete tiszta eszmélésére ébresztő irányító Tinódi, kora szerzői közt, egyike a legfontosbak és tiszteletre méltóbbaknak, s felette igazságtalan az, ki őt míveletlen költői előadása, nyelve s rossz rímei után ítéli meg.

Ennyi elég legyen ez úttal e derék lantosunkról! Addig is pedig, míg előadásunk más rovataiban is találkozandunk vele, a jövő órában az egykorú dolgokat Tinódi példája után megéneklőkhöz megyünk által.

TIZENÖTÖDIK ELŐADÁS.

Egyéb, egykorú történeteket leíró verses krónikások. Sziget veszedelme. II. János király élete Csanádi Demetertől. Túri György halála. A nádudvari győzelem Salánki Györgytől. Ihász névtelene Sinán basa megveretése Szöllösi Istvántól. — Külföldi egykorú történetek előadói: Tinódi, Töke, Valkai. — Külföldi régibb történetek előadói: Máday, Cse-géri, Bogáti Fazekas, Cserényi.

Tinódit többen követték egykorú fontosb események verses leírásában. Idő szerint legközelebb áll hozzá *Töke Ferenc*, ki *Szigetnek 1556. évi ostromát* és Horvát Márk általi dicső védelmét még azon évben, gazdag részletességgel ugyan, de elég ügyetlenül szerkesztve, s darabos nyelven és verseléssel, adta (Példányai mind elvesztek; régi írott mása a b. Révai Ferenc levéltárában). — Ezt követte egy *névtelennek* rimes krónikája, a vég gyulavári vitézeknek egy hadi kalandjáról (1563—6 közt), melyet ismét a gróf *Kún-codex* tartott fenn, s mely a gyulai állapotokra Kerecsenyi László várkapitánysága alatt éles világosságot vet. — Fontosb egy más *névtelen Szigeti veszedelme*, mely épen e történet évében, 1566. íratott. Az előadás szárazon lajstromozza azon

kilenc nagyobb kisebb támadást, mely Zrínyi fészke ellen indíttatott, közben néhány érdekes epizódot, „csodát“ mint a szerző nevezi, beszéll el, milyen különösen az, mely szerint a benszorúlt vitézek, feleségeiket leöldösték, nehogy török kézre kerüljenek. Egy a nők közül esdeklett urának, ne ölné meg, hanem adna neki fegyvert és lovat, szentül ígervén, hogy bátran vivand az ellenséggel. S úgy történt: ő és férje vitéz ellentállás és több török fej elhullatása után együtt estek el a csatatéren. E történet bizonyosan nem költött: a tizenhatodik század rímkrónikásai mindennek előtt prózai valóság és hitelesség után törekedtek: hanem, mert a szerző maga nem vett részt a szigeti dolgokban, hihetőleg azon 25 magyar által tudatott meg, kik szerinte a közel nádasba menekültek. Hátha ez a történet tudva volt Zrínyi a költő előtt, s ez szolgált alapjául a Deli Vid s bajnok neje gyönyörű epizódjának? Szulimán haláláról nincs e krónikában emlékezet; hihetőleg azért, mert halála módja iránt közvetlenül a történet után még eltérő hírek szárnyalhattak: hiszen a költő Zrínyi kilencven évvel utóbb tudósít, hogy horvát s olasz krónikák, sőt a törökök is Zrínyi kezének tulajdonítják Szulimán halálát; míg mások a vár bevétele előtt természetes halállal kimúltnak állították. Zrínyi viszont, a mi énekesünk szerint, nem a vég ostrom alkalmával esett el, sőt:

»Vég ustromon Zrínyi Miklós nem vala,
Mert halálos álgában fekszik vala:

Nyolcadik ustromon sebösült vala,
Egy jancsár ágyához akadott vala.

Harmadnapig a jancsár eltitkolá;
Hogy meghalna, eszében vötte vala:
Az basának megjelöntötte vala,
Fejét vitéz úrnak elvötték vala.«

E *versiója* Zrínyi halálának valamennyi egykorú írók, s főleg a szemtanu Selaniki (török író) ellenében csak azt bizonyítja, mikép nincsen tény, mely egykorúlag különfélekép ne beszélltetnék. Mert a mi névtelenünk is azt bizonyosan nem maga költötte, hanem a nép mendemondájából vette át.

E rímes krónika nyomtatványának egyetlen példánya, s az is csak töredékesen, létezik, és saját könyvtáramnak egyik becses ereklyéjét teszi. A Lugossy-codex pedig írott másolatát tartotta fenn, mely eltéréseivel egy, az enyémtől különböző, kiadásra mutat; fájdalom, itt is egy levél hiányzik, melyen a 28—47 versszakok állottak. Emezt ismerte Péczely József, s ennek nyomán az akademiában még 1846-ban a Zrínyi halála módjáról értekezett is, versirónk ebbeli előadása hamisságát kétségkívülivé tevén.

Következik már most *II. János király élete*, az unitárius *Csanádi* Demetertől, írva 1571-ben legott az ifjú fejedelem halála után. Szomorú szívvel lát a szerző e viszontagságos élet vázolásához, melyben egyébiránt semmi új tényt nem kapunk. Rajta az elbeszélő nyugodt objectivitása helyett az érdeklett fél panaszos hangulata ömlik el, melyben tárgytól

alkalmat veszen a szerencse forgandóságáról elmélkedni, olvasóit isten iránti bizodalomra serkenteni, s könyörgésre, hogy végül is jobbra fordítsa az ország nyomorúlt állapotját. Alkalmi tanköltemény inkább, melyben a János élete példának áll, mint tiszta elbeszélés, de mint a kor érzésének visszatükrözése nem érdektelen. Eddig négy kiadását ismerünk: egy kolosvárit 1571-ből, melyet még azon évben egy debreceni követett, egy 1576-kit s egy 1582-ki kolosvárit, mely az iratás évét 1576-ra teszi, az 1576-diki kiadás nyomán, mely a készülési év megifjítása által újdonságot negédlett.

Hasonlíthatlanul érdekesebb, s részben megható, egy névtelennek egykorú históriás éneke *Túri György haláláról* (1571.) Panaszszal kezdi a török ügy díszteléséről, miután a török vitézeknek pontosan kijár zsoldjok s mindennemű hadikészületeikről gondoskodva van; s korholásával a magyar kormánynak, mely a végekbeli népek dolgát elhanyagolja, s a magyar uraknak, kik lelketlenségökben elhagyják a köz ügyet, mi által végre is csak magok fejére gyűjtik a veszélyt. Elmondja aztán Túri Györgynek, az ország akkori legjobb vitézének, elveszését Kanizsa alatt, az övéinek ezen támadt keservét, mikhez még a hős korábbi tetteit adja. Az egész Túri dicsőítése akar lenni. A fő történet oly biztos részletességgel s eleven szemlélhetőséggel van rajzolva, s e mellett annyi érdekeltséggel és melegséggel, mikép alig kételkedhetni, hogy a szerző az ő emberei egyike, s maga

szemtanu volt. S így a gyarló nyelvezet dacára az előadás saját érdekekkel, a tartalom pedig történeti hitellességgel bír. Aminthogy Istvánfi Miklós csakugyan megegyezik névtelenünkkel, s irányában a Forgách eltérő elbeszélése a Túrinnak vetett cselről hitelt nem érdemlő mondának mutatkozik. Egyetlen fennmaradt példánya az akademiában őriztetik; és sem hely-, sem évjeggyel nem bír.

Szinte igen becses, történelmi és korrajzi tekintetben, s nem csak elevenen előadva, de írva is jól van *Salánki György* rimes krónikája Geszti Ferenc *nádudvari győzedelméről* (1580.). Elbeszélését a magyar renegát Sásvár bég dolgaival kezdi, kinek nemzete elleni gazságát eleven színekkel festi. Veisz budai basa azon évi szerencsétlen hadakozásai leírása után, miknek folytán a basa visszahivatott Konstantinápolyba, az ideiglen helyettesül parancsnokló Sásvár kegyetlenkedéseit adja elő, ki Szolnokon gyűjtven össze a kerületbeli török hadakat, onnan Tokaj ellen indítja; de a németek vitézsége miatt elvonulván, míg Ruber Károly utána nyomul, a borsodi magyar és német csapatok által hadnagyukká választott Geszti Ferenc Nádudvarnál megtámadja, és megsemmisíti. Jól készül tárgyához az író, pontosan s kellőleg összefüggesztve rajzolja az érdekes események sorát, de éppen az elhatározó csatának részleteit nem ismerte, mi oda mutat, hogy bár a történetek színhelyéhez közel, Borsodban lakott, szemtanúja az eseményeknek még sem volt. Hála a győzedelmet

adott istenhez és szabadításunkérti könyörgés rekeszti be a különben tiszta elbeszélést. Egyetlen példánya, mely időnkre szállt, s legott 1581-ben Heltainénál nyomtatott Kolosvárt, Horvát István könyvtárával együtt a nemzeti muzeumban van. Vajjon azon Salánki György ifjúkori munkája legyen-e ez, ki negyvenöt évvel utóbb Rotterdami Rézmán Enchiridionát „azaz a keresztyén vitézséget tanító kézben való könyvecskéjét“ Rákóci Györgynek, még mint borsodi főispánnak, ajánlva, 1627. Lugdunumban adta ki? meg nem határozhatom.

Az *Ihász Névtelenének* hihetőleg kevéssel 1586 után írt elbeszélése: *Ali basa haláláról*, nem emelkedik fel a történet magasb rangjára, hanem közvetlenül óvakodtató tanítást veszen célba az asszonyok iránt — mint deák címe: „Icon vicissitudinis humanae vitae“ is mutatja; — mégis a törökök akkori erkölcsére fényt vetvén, nem épen jelentéktelen darab. Szerző Budán hallotta a vezír sorsát, ki 1580—3-ig s másodszor 1586-ban volt budai basa, s ki itt, eltérőleg a török történetírók előadásátó méreggel vet véget ön életének. A nyelv újoncra mutat az írás mesterségében. Egyetlen, s hátul csonka, példánya, Ihász Gábor ajándékából most már az akadémiai könyvtárban őriztetik. A nyomtatás Bártfára mutat, s a XVI. század végére, vagy a következőnek elejére.

Mint előadó meghaladja az oddigieket *Szöllősi István*, ki Bátori Zsigmond 1595-diki hadviselését

Szinán basa ellen Jakabfi (Jacobinus) János után szabadon dolgozta. A históriára nézve tehát érdeme a darabnak nincs: annál inkább tünteti ki azt folyó, kellemes előadása, s a többi kortársakénál gondosabb verselés és nyelv (Első kiad. Kol. 1596-ki; egy más egészen átdolgozott Abrugyi bet. szinte Kol. 1635. A Németh János által felhozott 1595-ki németújvári 1598 lesz).

Az időszak végéről felhozandó még egy *galatai névtelen rabtól* a „*Székesfejérvár veszéséről* való história“: „az nagyságos úrnak, Enyingi Török Istvánnak egy rab az tenger mellett, Galata tornyában írta szomorúságos bánatjában“ (1602), melynek azonban egy újabb kiadásából (Hasznos Mulats. 1838. I.) csak töredékét ismerjük; s így nem tudni, mi különben hihetőnek látszik, szemtanu volt-e az énekes, s nem ekkor került-e épen török rabságba, s Török Istvánnak nem azért kereste-e ezzel kedvét, hogy ez őt fogságából kiváltsa. Igen fájlaható, hogy az ígért folytatást a kiadó nem adta.

Ezek azon rimes krónikák, mik hazai egykorú eseményeket tárgyalnak, s a kétségkívül sok ilyes közül, ránk maradtak. Még négyet kell hozzájuk adnom, mik szinte azonkorú, de külföldi történeteket adnak. Egyikét ezeknek *Tinódi* Sebestyén munkái közt találjuk: *Szulimán cs. Kazul basával való viadali* (írva 1546). Leírja ebben gondos dalnokunk Szulimán 1534—6-ki perzsa hadjáratát Thamasp sah ellen, ki itt a Kazul basa néven értendő — (kizil

basnak nevezvén a törökök a perzsa sahot veres tur-bánjáról). Az előadás zavart és homályos, milyen Tinódi forrása lehetett, kinek azt egy a török „császártól jött úrfi“ beszéllte. E darabjában hivatkozik ő egy török *Császár-krónikára*, melyet írt volt, de mely korunkra el nem jutott. — Következik *Spira Ferenc rettenetös históriája*, *Töke Ferentől* 1553-ból, melyet egyedül a Bornemisza énekgyűjteménye tartott fenn. Ez a Spira halála egyik tanujának (A) deák előadása szerint híven és elevenen adja elő a vallásos rajongás e szomorú áldozatának vég napjait. — A más két rímes krónika *Valkai András* által készült 1571-ben: elseje a híres algiri kalóz és főnök Barbarossa, tulajdonkép Haireddinne (kit ő Haria-denusnak nevez) Európában akkor (1530) köz csodálatot gerjesztett hadakozásait, s általa Túnisz megvételet; a második V. Károly császárnak 1535-ben viszont ellene intézett hadjáratát adja elő, melyben Túniszt elfoglalta, s ennek előzőtt királyát ismét bele helyezte (ugyanazon történet ez, mely Pyrker László Tunisziásának nyújtott tárgyat). A tartalom szorososan Jóviusz 33. és 34. könyveiből való, mint maga feljegyzi; az előadás, mint Valkaié mindenütt, száraz és gondatlan.

Hátra van még utolsó osztálya a rímes krónikáknak, mik *régibb külföldi történeteket* beszéllnek el. Ilyen *Kákonyi Péter* Cyriásza 1549-ből Trogus Pompeius szerint (csak két kiadásban maradt fenn, Debr. 1574 és Lőcse 1650 körül). Ilyen *Mádai Mihálytól*.

Jeruzsálem pusztulása, de melynek csak a fogalmazatából maradt fenn tizenhat kezdő versszakja Szabolcs vármegye jegyzőkönyvében, kiadva a Régi Magyar Nyelvemlékek második kötetében. Egy más *Jeruzsálem veszedelme Csegéri* (Csegezi?) *Andrástól* van, s iratott 1553-ban. A muzeumban egy debreceni kiadás van 1574-ből, s egy kolosvári 1580-ból, Jankowich egy 1577-ki debrecenit is bírt. Ide valók: *Szkan-derbég vitéz dolgai* hat részben Bogáti *Fazekas Miklóstól* 1579-ből, melynek egy debreceni kiadását bírja a bécsi Tereziánium könyvtára [(XXXXVII. évjegygyel?), egy kolosvárit 1592-ből a nemz. muzeum, s egy ettől különböző szinte kolosvárit ugyanez évből a Rádai-könyvtár; végre *Cserényi Mihálytól a perzsa fejedelmek históriája* 1588-ból, Xenophon s más régi írók után: a legterjedelmesebb valamennyi rimes krónikáink közt; Kolosv. 1588., egy más u. o. 1592-ből az akademiában. Mindezek történeti elbeszélések költői érzés és előadás nélkül; a vers kezelésében az egy Cserényi mutat felsőséget társai felett. S azért, ezek mellett nem időzve, legközelebb a vallásos epikához megyünk által.

TIZENHATODIK ELŐADÁS.

A *bibliai epika* mint átmeneti lánc-szem a tanköltészet-hez. Annak protestáns jelleme. Irodalma a tizenhatodik században. — *Erkölcsei beszélyek.* — *Tanköltészet.* Vallási és vallás-erkölcsi. Dogmai. Általános erkölcsi. — Feddő költészet: Horvát András és mások.

Bár a *bibliai epika* a regényes elbeszéléseket és rimes krónikákat idő szerint megelőzte, mégis ezek után tárgyaljuk, minthogy alkalmas átmenetelül szolgál a tanköltészetéhez. Neki t. i. célja nem volt érdekes események költői előadása által gyönyörködtetni, hanem inkább épületes elmélkedések, vallásos és erkölcsi oktatások, jámbor intések s buzgalmi ömledések által a hitéltre gerjesztőleg, a köz erkölcsiségre javítólag, s a haza akkori soknemű szenvedései közt a kedélyekre vigasztalólag hatni. E világosan kifejezett gyakorlati irány ez egész osztályát a bibliai elbeszéléseknek, úgy mint a tárgyalt rimes krónikákat, szorosan véve a költészet körén kívül ejti, melyhez csak külső, bármi gyarló, formája szerint tartozik. S ugyanczen gyakorlati irányával különbözik tizenhatodik századbeli vallási epikánk a középkori legendáktól, melyek prózai öltözetökben is rend-

szerint sokkal több költőiséggel bírtak; de különbözik tárgyai forrására nézve is, mely a kor protestáns szelleménél fogva kizárólag a szentírás, és pedig, kevés kivétellel, az ótestamentom. Nyújtottak ugyan ily bibliai költeményekre más keresztyén népek irodalmai is példát; így az ónémet költészet már a kilencedik századból mutatja fel az evangéliumoknak, s külön némely egyes újtestamentomi történeteknek, a tizenkettődikből a Genesisnek, Urunk élete és kínszenvedésének stb verses feldolgozásait: de a tizenhatodik század magyar ily költeményei azokkal semminemű származási összeköttetésben nincsenek, sőt egyrészt egyenesen a protestáns bibliacultusból eredtek; másfelől az országos, vallásos és erkölcsi állapotok által hivattak életbe. Azon egyetlen legendai tárgy, a szent Eustách legendája után készült „Rusztán,” melylyel már megismerkedtünk, nem annyira ily irányból, mint inkább jámbor gyönyörködtetésül készült, s azért a regényes beszélek közt tárgyaltatott.

Nem mindent, de sokat a bibliai költeményekből a Hoffgref Györgynek Kolosvárt 1553 körül (?) nyomtatott kótás énekgyűjteménye, mely az akadémiai könyvtár egyik legnagyobb ritkaságát teszi, s a Bornemisza Péternek Detrekőn 1582-ben nyomtatott gyűjteménye tartottak fenn; nem kevés ezek közül hol egy, hol több külön kiadásban is maradt ránk, mások csak külön; ismét mások egykori léteztéről csak történetes hivatkozások tesznek tanuságot. A legrégebbi író, kinek ily darabját bírjuk, *Batizi* András, a ma-

gyar reformátorok egyik elseje, volt, a nélkül mégis, hogy őt azért e nem kezdőjének mondhatnók, különben nem találnánk a kor csekély közlekedése mellett rögtön annyiakat nyomában: sőt ötöt is más kortársával együtt már előbbi példák követőjének tekinthetjük. Tőle egyébiránt négy ide tartozó darabot bírunk 1540—46 évekből, ú. m.: A vitéz Gedeon, Az istenfélő Zsuzsánna, Jónás próféta, és Izsák patriárka szent házassága históriáit. Követik őt időrendben *Tinódi Sebestyén* 1541-ben. Judit asszony, s 1549-ben Dávid és Góliát históriáival; *Csíkei István* 1542-ben Illyés próféta és Ákháb király; *Kákonyi Péter* 1544-ben Ásvérus és Esther, s az erős vitéz Sámson históriáival; *Szeremlyéni Mihály*tól 1544-ben Egyiptomból kijövése Izraelnek; *Baranyai Páltól* 1545-ben A tékozló fiú; egy 1546 előtti *névtelentől* Eleázár mártiromsága; *Székely Balázs* 1546-ban szent Tóbiás históriájával; *Fekete Imre* azon évben Sámson és Dalilával, s Egynehány szép históriával a királyok könyveiből; *Biai Gáspár* 1549-ben Dávid és Bethsabéval, *Dézsi András*, e szak legmunkásabb művelője, 1549-től fogva hat darabbal, ú. m. Az levitáról, Mózsés és Józsue hadáról az Amelek ellen, Makabeusról, Az ifjabb Tóbiás házasságáról, Izsák áldozatjáról, és Világ kezdetétől lött dolgokról; *Sztárai Mihály* 1549 és 57-ben Illyés és Ákháb lött dolgaikkal, és sz. Athanásius életével; *Tarjai Mihály* 1552-ben Judit és Holofernes históriájával; két *névtelen* 1553 előtt Manasses és Nabugodonozor, s Az három

istenfélő férfiakról, kik az igaz hitnek vallása miatt az égő kemencében vettetenek; ismét egy *névtelen* 1555-ben Ábrahám patriárka áldozatjával; Bánkai Nagy Mátyás 1556-b. Jákob fia József históriájával; *Erdélyi* Máté 1560 előtt szent János fővételével; *Fráter* Gáspár 1560-b. Antiochus király kegyetlenségéről való históriájával; a *küküllei névtelen* szintén 1560-b. Abigail asszony; *Torkos* János 1561-b. Absolon támadása históriájával; *Ilosvai* Péter 1564-ben, több elveszett munkáin kívül, mikre hivatkozik, Sz. Pál apostol életével; *Bornemisza* Miklós 1568-b. ismét Eleázár mártiromsága; *Sztárai* Miklós 1576-b. a Vízözön históriájával; egy *kolosvári névtelen* 1577-b. ismét Esther; *Decsi* Gáspár 1579-b. Dávid és Óriás históriájával; egy 1581-ki *névtelen* A böles Salamon királynak két versengő asszonyállatok közt való igaz ítéletéről való históriájával; egy *névtelen* 1582 előtt a Genesissel „a teremtésről“ címmel; *Tolnai* György szinte 1582 előtt szent Jób; *Zombori* Antal 1583-b. ismét Eleázár históriájával; *Illyefalvi* István 1590-b. Jephta tragédiájával, melyet a cím után ítélő írók hibásan tartottak színműnek; *Munkácsi* János Tóbiás életével 1600-ban; s végre *Gyöke* Ferenc Szép históriájával a makabeusok II. könyvéből, melyet egy bártfai (debreceni?) hely és évjegy-nélküli, kiadás világos tévedéssel Ceglédi Nyíri János kevi papnak tulajdonított. Mind ezeknek különböző ugyan a nyelv és verselésben érdemök, de a tárgyalást tekintve azon egy felfogási módjok, mely szerint egyszerűen,

de mindennapiasan is és szélesen adják, mit a biblia, az írók különböző tehetségéhez képest nem egyforma szépséggel ugyan, de rövidségével s ihletett fenségével mindig megható módon, terjeszt elő. Sajátjuk és szinte közös sajátjuk az erkölcsi alkalmazás, mely a kor uralkodó vétkei irányában hol rövidebb, hol bő tanításban történik.

S ezek után még némely *világi elbeszéléseket* kell felhoznom; melyek, szinte mint e bibliaiak, csak hordozói valamely tannak. Ezek közt első *Varsányi György Xerxes-krónikája* (ír. 1561.), mely egyedül a szerencse mulandósága példázására használtatik, s két kiadást látott, Debr. 1573. és 74. Ilyek Bogáti *Fazekas Miklós* apró elbeszélései „*az tökéletes asszonyállatokról*“ (ír. 1575) egy prológ és epilóg által összekapcsolva, mindennemű női erényeket dicsőítőik s ajánlók, melyek közül egy, ú. m. Lucretia ismeretes gyászos története, sz. Ágoston után iratik le, de úgy mint ezt e szentatyából a Gesták vették által, a többi tizenkettő Plutarch erkölcsi iratai közül vétetett (megjelent Kolosv. 1577.) Ilyen, szinte Bogátitól: *Aspasia* asszony dolga és a jó erkölcsű asszonyoknak tükre (ír. 1587; „kit görögből olvastam“ mond szerző), a női szemérem és alázatosság ajánlására (megj. Kolosv. 1591). S így, míg Bogáti a női különféle erények képeit állítja fel, *Szakmári Fabricius* (Kovács) *István* (1577.) a Parthenius *szerelmes történetei* közül ad tizenhatot, mind a feslett szerelem köréből, „tanoságokra jámboroknak,“ hatalmas szá-

razsággal s igen rossz verseléssel. Mindössze is csak két kiadását ismerünk.

S íme észrevétlenül a *tanköltészet* kellő közepében találjuk fel magunkat. Ennek könnyebb átnézete végett bizonyos gyakorlati felosztást követünk, midőn annak hol inkább vallási és vallás-erkölcsi, hol általán erkölcsi, hol végre feddő irányát különböztetjük meg. Itt is, az e századbéli irodalomnak tárgy és kiterjedés szerint ismeretlen volta tekintetéből el fogom az e szakhoz tartozó darabokat lehető teljességgel sorolni, külön csak a bármi tekintetből érdekbebet némi észrevételekkel kísérve.

Vallási tanköltészetünk leggyakoroltabb themája a halálra és utolsó ítéletre emlékeztetés: mely éretnyes életre intés s a bűnösöknek örök elkárhózással fenyegetése volt. E hűrt már *Batizi András* pendítette meg két költeményében: „Meglőtt és megleendő dolgoknak teremtestül fogva mind az ítéletig való história“ és „Más história az Nabukodonor királyról és az négy birodalmokról“ (mindkettő 1544.), mik Bornemisza gyűjteményében már egybe forrasztva állanak, s így nem annyira eposi, mint didaktikai darab, mert benne a Nabukodonozor álma csak kiinduló pontnak használtatik a világ közel elmúlása hirdetésére, s az emberiségben ez okért isteni félelem gerjesztésére. Újra felmerült e gondolat a *sarlóközi névtelennél* (1552-b.), kitől az utolsó ítélet költői s helyenként megható előadását egyedül a Lugossy-codexben találtató másolat tartotta fenn. Két ily

darab áll a Bornemisza gyűjteményében is (1582.), egyik *Dobai András* pataki paptól, másik egy *névtelen*től; egy későbbit *Vajdakamarási Lőrinc* adott (1596 el.); s erre megyen ki mind *Bornemisza Péter*-nek kettős dolgozata: Az isten városáról (ír. 1567.) és sz. János látásáról, melyek tulajdonkép ugyanazt a képet állítják elő: t. i. a jók boldogulását s a gonoszok bűnhődését; mind *Horvát András* költeménye „Az átokról“ (ír. 1547.), s egy *bűjdoso névtelen* „szép éneke, mikép az úristen megáldja azokat minden jóval, azkik őtet félik, és az istenteleneket megátkozza“ (évjegy nélküli kiadás az akademiában), mindkettő Mózses után; mind végre *Pesti György* deáknak a halálról való emlékeztető éneke (ír. 1560.): melyek mind érzésben mind formában a kor jobb dolgozatai közé tartoznak, jeléül annak, mikép az írókat, kiket saját erejük nem emelt, itt annál inkább emelte a hathatós tárgy. Némelyek egyenesen nemzetünkre térnek át, mint Horvát András s a bűjdoso névtelen, s itt az előadás még hathatósabb; vagy feddő, sőt gúnyos hangot öltenek (természetesen főleg a pápa s a barátok ellen) mint Pesti György.

Mások más tárgyakat használtak fel intéseik hordozóiul. Kellemetes olvasatú ezek közül egy *névtelen*nek költeménye a Lugossy-codexben („Christus comparat regnum coelorum negotiatori quaerenti margaritas“ deák címmel), melyben először a gyöngynek természetrajzi ismeretét adja, azután az Antonius és Kleopatra gyöngy-adomáját beszéllvén el,

a gyöngy és istenige magyarázásához lát. Amily sikárlott a nyelvbéli előadás, oly gondosan tagolt és kivitt a hasonlat: de kép és eszme egységes előadásáról a művészet akkori állása mellett természetesen még nem lehetett szó. *Ilosvai Péteré* a szent körösztiségről (ír. 1568.) első részében e szentség jelentését magyarázza, a másodikban a vele való gonoszúl élés-, a két utolsóban a férfi és nő nevek „jegyzéséről“ azaz jelentéséről szól. Valamint e részek tárgyai különbözők, úgy jellemők is; az első inkább dogmai, a második, melyben keresztségi körüli babonás szokásokat emleget, mik nincsenek erkölcsrajzi érdek nélkül, a római egyház szertartásait is gúnyolja e szentségnél; a két utolsó vallásos-erkölcsi mondatokkal van átszőve: tarka halmaz egységes élet nélkül. (Egyetlen fenmaradt kiadása, hihetőleg Kol. 1578., a második lesz. Az elsőnek kézirati mása a Lugossy-cod.). Szerencsésben kezelte ugyanő „*Ptolomaeus kir. históriájában*“ a Mózses könyvei görög fordításának (a hetvenkét tolmács által) történetét, Aristeus után; az eleven és erkölcsmondatokkal rakott előadás épen nincs érdek nélkül; de nevezetes az epilóg, melyben ez a jó hegedős tiszteletet parancsoló bátorsággal támadja meg a dobzódásba sülyedt urakat, kik távol Ptolomaeus buzgóságától, a biblia terjesztésére áldozni lelketlenek. Tisztán dogmai tanköltemény csak egy maradt fenn (s ez is egyetlen példányban az akadémianál): *Melius Péteré*, ki miután az unitáriusokat élő szóval, tollal és tettel üldözte, *Az egy igaz istenről*

írt, közel két ezer versű, költeményében a nagy közönséghez is eligyekezett származtatni tanait (Debrecen, 1570.).

Általános erkölcsi tárgyúak a következők: „Tököre és példája ez jelön való romlandó életnek“ *Decsi Mihály* deáktól (1540), melyben, a damoklesi kard története példájában, a földi élet aggodalmas volta adatik elő (Lugossy-cod.); *Besenyei Jakabnak* „az házasságról való szép éneke, melyben az halcomadárról vött hasonlatosságból mutattatik meg, micsoda egyesség és egymáshoz való szeretet kívántasék abban“ (1562; Kol. 1580); ismét *Vajdakamarási Lőrinc* pap költeménye, „az Jáson királynak házasságáról“ (1580), melyben a házásoknak istenes élet ajánlatik; és ismét *Pécsi János* költeménye: „Oeconomia coniugalis, az házások életéről való szép ének, melybe tisztí és gazdagsága meglátszik“ cím alatt, hol a házásoknak egymás, aztán gyermekeik iránti kötelmeiket tárgyalja (megj. Kolosv. 1580.); *Tolnai Bálinté*: „de moribus in convivio“ két énekben, hol először a házi gazda, azután a vendégek kötelességeit mondja el (egyedül a Lugossy-codexben maradt fenn); *Ádámi János* kolosvári kereskedő két darabja, egy mely az igaz barátságot dicsóíti, s egy más, beszéllgetés alakjában, a szerencse forgandóságáról, melyben főleg istenhezi bizodalomra utal. A beszéllgetők „két Múzsák, Minerva és Pallás,“ kik mint derék keresztyén *ifjak* kissé furcsán veszik ki magokat (ír. és megj. Kolosv. 1599.). Ide számítható *Cátó*

„Igen szép könyvecskéje,“ t. i. erkölcsi verspárjainak fordítása is (először Kolosvár 1580.), mely egész a XVIII. századig számos kiadásokat ért. Jeles mű *Petki János*nak, egy erdélyi nemesnek, *Silius Italicus* után készített tankölteménye „Az Virtus és Voluptásnak vetekedések“ (ír. ez időszak végén 1608, megj. 1610.), mely a férfi erények magasztosságát dicsőítvén, mindennemű, a kort alázó vétkek irányában erélyesen korholja s buzdítja kor- és rangtársait, felelnének meg nemzeti és hazai kötelességeiknek.

Ide tartoznak a feddő versezetek is. Hihető, hogy sok ilyen csak írva kerengett, milyek a következő időkben is maradtak fenn némely gyűjteményekben, mások pedig, mik kinyomattak, szántszándékkal is megsemmisítették; néhány azonban mintegy mutatóványul mégis felhozható. Első helyen, *Farkas András*t kell neveznem, ki zsidó-magyar krónikájában (Krakó 1538.) nem históriai éneket, hanem valóságos iránykölteményt adott, melyben e két nép történeti fő phásisainak párhuzama kiindulási pontul szolgál oly intéseknek, melyeket a jó Farkas hazafiúi, protestáns és erkölcsi szempontból nemzetének szívére köt. Mint ilyen a mű nagy fontossággal bír, s míg a kor állapotai festésével érdekel, naivitásával és bensőségével megillet *). Egy más, igen méltó képviselője

*) Az eredeti kiadás címe: Cronica de introductione Scytтарum in Vngariam et Judeorum de Aegypto; benfoglaltatik a Hoffgref és Bornemisza gyűjteményeikben is. Dallama, mind a krakói kiadásban foglalt eredeti formájában, mind a

a tizenhatodik századbéli feddélynek, *Horvát András* tályai vagy pap vagy mester, kitől az 1542. és 49. közti időből nyolc költeményt bírunk, fentartva a Hoffgref és Bornemisza énekgyűjteményeikben, hol nevével, hol szülőhelye után Szkárosi névjegygyel, hol csak lakhelye feljegyzésével; melyek egy részében a hitbéli villongások embere a romai egyházat tanilag is, gúnynyal is megtámadja, de több darabjában valódi nemes bátorsággal ostorozza a hatalmaskodó főembereket, s kivált az igazságot nem oltalmazó, hanem tapodó önző bírakat. Ily darabjai: Az Antikrisztus országa ellen, Kétféle hitről, a Krisztusbeli és a pápai foltos hitről, Pál érsek levelére való felelet, kit írt volt a keresztyén prédikátoroknak (t. i. Várdai Pál esztergami érseknek az 1548-ki zsinatból a protestáns papokhoz is intézett encyclicája ellen), Panasza Krisztusnak, hogy ellene támadnak a világiak, Az fejedelemségről (a magisztrátusok és főurak ellen), A fősvénységről, Az istennek irgalmasságáról és a világnak hálaadatlanságáról, Az átokról Mózes után Deut. 28., de alkalmazva hazánkra és ama szomorú korra. Horvát, eltekintve a felekezeti állásponttól, mint szigorú erkölcsbíró, férfias jellem, s gyakran hathatós előadó teljes méltánylatunkat érdemli. Bornemisza egy más feddélyt

Hoffgref-félében, átírva találtatik Mátray nevezetes publicációjában: Történeti, bibliai és gúnyos Magyar Énekek Dallamai a XVI. századból, Pest 1859. fol.

is közöl egy kitért *névtelen baráttól*, miben ez a kath. papokat erkölcstelenségről vádolja. Egy prózai satira a kath. papok nótelenségét gúnyolja beszéllgetés alakjában (Krakó 1550. egyetlen és csonka péld. saját könyvt.). De ezek sem maradtak adósaik a protestánsoknak, bár csak egy kath. feddélyt ismerek a *felnémeti névtelentől* 1565-ből: „Ének a Luther-papok ellen,” melyet egy régi könyvbe beírva találtam, s mely, egyéb hasonlókkal együtt, nyomatlan maradt, miután ilyek terjesztésére az ez időben kirekesztőleg protestáns nyomdászok sajtóikat egyáltalában nem használtatták. Más ide tartozók: *Tinódinak* két költeménye: Sok részögről, és: Az udvarbírákról és kulcsárokról: ez utóbbi személyes korholás a főurak tisztei ellen, kik uraságaikat csalják s a vendégeket — köztök őt is, a lantost — rossz borukkal elkedvetlenítik; *Ormpruszt* Kristóf pozsonyi királyi kamarai pénztárnok satirája gonosz asszony embereknek erkölcsökről, melyet a szerző előbb németül, aztán barátjai nógatására magyarul is írt (1550, kiadva ez évb. Bécsb.); egy *névtelennek* gúnyos recipéje a rest és csácsogó asszonyok ellen (prózában, és placat alakban nyomtatva, hogy kocsmákban és mulatóhelyeken a falra ragasztathassék; egyetlen példánya saját gyűjteményemben); *Csáktornyai* Mátyásé: „Az romai asszonyoknak cifraság tilalmáról való perlődések az tanács előtt” két részben (1559), melyben a női fényüzést s vele járó bűnöket korholja; végre ismét egy *névtelennek* kötetlen beszédben írt gúnyora:

„Az kopaszságnak dicsireti“ (1589; egyetlen példánya a székeskeresztúri coll. könyvtáráb.). Egészben a feddő irodalomtól, amennyiben forrása nem a valósi türelmetlenségben található, az erkölcsi becset meg nem tagadhatni, erkölcsrajzi tekintetben pedig, mint a korról tanuságot tevő, teljes figyelmünkre méltó.

TIZENHETEDIK ELŐADÁS.

Az *apológ.* Pesti Gábor Aesópusa. Heltai Gáspár meséi.
 — *Lyrái költészet.* Az egyházi ének. Katholikus karkönyvek.
 Protestáns énekeskönyvek. Unitároké. Szombatosoké. A XVI.
 századbeli egyházi költészet méltatása.

Még egy formájáról a tanköltészetnek kell szólnom, mielőtt a lyrához mennék által, és pedig a legkedveltebbéről a középkorban, az *apológ* vagyis aesópusi meséről, mely mindjárt ez időszak kezdetén jelenik meg. Tudnillik Pesti, vagy nemzetségi nevén *Mizsér Gábor*, a négy evangelista ismeretes fordítója, e bibliai munkájával szinte egykorúlag, ú. m. 1536-ban adott száz nyolevanöt fabulát, bévezetve Aesóp Életével, s kísérve minden mesét egy-egy terzinába foglalt tanúsággal. Pesti, egy Bécsben 1520-ban Singreniusnál megjelent redactióját aesópféle meséknek használta, és Rimiciust, kitől negyvenöt fabulát kölcsönzött. Előképeit többnyire csak anyagúl használja; e szabad, könnyű, egyszerű előadás, e kecses őszinteség az ő érdeme; valamint a tiszta, szabályos nyelv, a jó szerkezetű mondat-alkat, a kifejezés erélye e század leg-

jobb magyar prózairói közé helyezik őt. Magához hasonlatlan Pesti terzínáiban, melyeknek bilincsei közt nehezkés, darabos, gyakran homályos leszen*). Jelen-tékeny dolgozat, s a század egyik legérdekeseb jele-nete *Heltai Gáspár meséi*. Címök: „Száz fabula, melyeket Aesópusból és egyebünnen begyűtött és öszveszörzett“ (Kol. 1566). A szerző úgy látszik német redactiók után dolgozott, s nem csak Aesóp, hanem Rimicius, Avián, s másokét is adta, szabadon tár-gyalva, különösen az úgynevezett affabulációkban, vagyis az erkölcsi tanulságok előadásában, melyek, míg az apológok rendszerint egész elbeszélések-ké szélesednek ki, s gyakran valóságos népmesék formá-ját veszik fel, elég bőven oktatnak, intenek, s ez intéseknek szentírási helyekkel, példákkal és köz-mondásokkal adnak nyomatékot: *közmondásokkal*, melyek a mesével folytonos benső viszonyban jelenve meg, a philosophusi bölcseséget úgy tüntetik fel, mint a közmondásokban megjelenő népbölcsesség test-vérét. Ezen kívül e mesék morálja nem csak általá-nos, hanem folytonos tekintettel lévén a különféle osztályoknak azon időbeli erkölcsaire, a kor köz és magán életére, egyszersmind különszerű is; mihez a minden idegen zamattól ment tárgyalás járúlván, a maga kényelmes s egészen népi jellemű elbeszél-lésével, keresztyén életnézetével, s nemzeti vonatkozá-

*) Újra kiadva ily című gyűjteményemben: Magyar Pró-zairók a XVI. és XVII. századból. I. köt. Pest 1858.

saival: a munka mint eredeti, kor- és népszerű úgy jelenik meg. S ebben fekszik mind irodalmi, mind történeti nagy jelentősége. Hogy az mind ezeknél fogva csakugyan köz tetszésben részesült is, bizonyítani látszik azon körülmény, miszerint Manlius János azt 1596-ban Németújváratt újra kinyomatta. Az eredeti kiadás idő folytán annyira megritkult, hogy annak csak két példányát ismerünk (az akadémia s a kolosvári ref. coll. könyvtáraiban) — Itt volna megismertetendő még *Laskai János* munkája: „az Aesópus életéről, erkölcséről, minden fő dolgairól és haláláról való história, kit . . . görögből és deákból magyar nyelvre fordított“ debreceni mester korában, s melynek, mint hiszem, utánnymatát (Monyorókerék 1592) Szatmári Pap Mihály múlt századbéli jeles könyvésszűnk bírta; de nem látván, róla nem szólhatok.

Ezek után most már a *lyrai költészethez*, még pedig először is annak virágzóbb részéhez, a vallásos érzelemköltészethez megyünk által. Ezt két szakaszban fogom tárgyalni, amint t. i. vagy egyházi használatra rendeltetett, s így súlypontját saját körén kívül, a liturgiában, találta; vagy ettől függetlenül a költő kedélyállapotjából mintegy belső szükséggel fakadt elé.

Mennyiben műveltetett az *egyházi ének* a katolikusok által e században, meg nem tudom mondani. Ismerek ugyan három katolikus karkönyvet, kéziratban, úgymint a Batthyányi-félét a gyulafejevári, s két mászt a sárospataki könyvtárban, melyek kétséggel

ez időszakból valók *), de szövegek részben kétség kívül nagy régiségre, tehát a megelőző idősakra mutat, s bajjal állítható: járúlt-e hozzá e században valami egészen új, s kitől, mikor, s mi, miután sem a különben is csonka kódexek, sem az egyes énekek évjegyet nem viselnek. Mindazáltal a hitújítási törekvések által támasztott katolikus visszahatás nehezen hagyta illetetlen az átöröklött énekkészletet, mely az alap világos régisége mellett részben a csinosító s megújító kéz nyomait ismerhetőleg viseli; s találkozhattak egyesek is, kik a meglevő készletet új darabokkal nevelték, mint péld. *Pécsi Ferenc* kazari plébános, ki *Manicellus* hymnusát sz. Miklós pápához, különben gyarló, sapphói rímelt sorokban utánképezte (1529); de új szerkesztmények, az egyházi censúra szigora mellett alig keletkeztek.

Ellenben az új egyház, a gyakorlati szükség által, nagy cselekvőségre volt útasítva e téren. Eleinte az, úgy mint Németországban, csak a katolikus énekkészlethez folyamodott, s részint a régi magyar templomi hymnusokat vette át, hol szóról szóra, hol némi változtatásokkal; részint új fordításokat készített. *Székelv István*, a zsoltárok első prot. fordítója s egy híres magyar krónika írója, számos ilyeket fordított, s azokat „a keresztyén ekklézsiának régi

*) A Batthyányié is, mely régiebbnek tartatott volt, s melynek e helye: „Hogy a mi nyomorúlt országunkat a pogány kéztől megszabadítsd“ mutatja, miszerint az 1541 után íratott.

deák hymnusainak magyarázatja“ cím alatt Krakóban 1538-ban ki is adta. Fájdalom hogy ezen, vallástörténeti, költői és nyelvi tekintetben minden esetre igen nevezetes könyvet mind ekkorig nem láthattam, s így önöknek a módról, miképen ő a breviáriumi énekekkel bánt, nem mondhatok semmit. Amelyek a protestáns régibb énekeskönyvekben találtnak, péld. a *Veni redemptor gentium*, a szűz Mária éneke: *Magnificat anima mea Dominum*, *A solis ortus cardine*, *Natus est nobis Rex gloriae*, *Patris sapientia*, *Te Deum laudamus*, *Iam lucis orto sidere*, *Pange lingua*, *Conditor alme*, *Dies irae* és sok egyébnek fordításai, mind a katholikus időkből valók. De szinte egykorúlag megindult a protestáns énekköltés is, melynek első művelői csakugyan az első magyar reformátorok, név szerint Batizi András (már 1530 óta), Rádai Balázs, Dévai Mátyás, Huszár Gál, Sztárai Mihály, a három Szegedi, István, Gergely és Lőrinc, s mások voltak, kik szinte mint a német reformátorok, jobbára a zsoltárokat vették előképül; míg mások, mint különösen a tizenhatodik század másod felében Skaricza Máté, Luther énekeit (*Erős várunk nekünk az isten*, *Atya isten tarts meg minket stb*) fordították le; egyebek eredetieket készítették, majd dogmai tartalommal, a hitágazatok terjesztésére, majd könyörgés-alakban az év nagyobb ünnepeire, vagy a vallásos élet külön momentumaira alkalmazottakat (házassági, halotti stb), vagy a hazának mindinkább elboruló állapotairól (az úgy nevezett jeremiádok)

stb. Mintegy ötven énekszerző nevét ismerjük, kik e század folytában ilyféle dolgozatokkal nevelték az új egyház ének-készletét, ritkán belső hivatásból, hanem gyakran csak községek szükségait kielégítendő, minthogy alkalmas énekgyűjtemények még nem léteztek, vagy a később létesültek drágaságuknál fogva nem voltak még kiki által megszerezhetők. T.i. a gyűjtések leginkább a tizenhatodik század második felében kezdődtek. Amint azonban az *énekeskönyvek* eszméje megszületett, minden felekezet derekasán igyekezett az elszórva készült s használt énekeket összeszedni, s közhasználatra kibocsátani.

Ha Újfalvi Imrének hiszünk, ki a debreceni énekeskönyv 1602-ki kiadása előszavában az általa ismert énekeskönyveket felhozza, úgy *Gálszécsi István*, az első reformátorok egyike, volt volna egyszersmind első, ki a protestáns énekeket összeszedvén, azokból énekeskönyvet szerkesztett, s azt Krakóban, már 1536-ban, ki is adta *). Szenci Molnár Albert azt már nem ismerte **), de ismerte még *Huszár Gálét*, melyet ez, Újfalvi szerint „Komjátin laktában 1574-ben

*) Ajánlva Perényi Péternek. — Felemlíti Újfalvi ez énekeskönyvet a debreceni 1602-ki énekeskönyv előszavában, Szabó Károly úr szíves közlése szerint.

**) Molnár illető helye, Zsoltárai első kiadása előszavában így hangzik: „Vadnak, istennek hálá, egyéb szép énekek (a zsoltáriakon kívül t. i.), melyekkel rakva az *debreceni anyaszentegyház énekeskönyve*, az *Bornemisza Péteré*, *Huszár Gálé*, és *Böythe Istváné*.

bocsátott ki,“ s melyet én a m. akademia egy címlap nélküli, s különben is csonka, énekeskönyvében felismervén, csakugyan 1564—76 közé véltem teendőnek (már e munka első kiadásában). Ha azonban Szabó Károly úr újabb szíves közlései szerint létezett csakugyan Huszár szerkesztményének egy 1560-ki kiadása *), úgy ama 74-diki már ennek bővített kiadása lesz, miután az utóbbiban 1560-nál újabb énekek is fordulnak elő. — Ezeket követte legközelebb egy, szinte *debreceni énekeskönyv* 1579-ben, melynek egyetlen példánya a kolosvári ref. collegium könyvtárában találtatik, s mely, címe után ítélve, egy más, már közönségesen elfogadott, bizonyosan Huszár-félét, teszen fel**). Ezzel vettetett meg, úgy látszik, a debreceni énekeskönyvnek közel három százados uralma a magyar protestáns hymnologiában. Különben, e szerkesztménynél sokkal bővebb már a Csák-

*) Szabó Károly úr szerint az említett előszóban, mely 1602. költ, ez is olvasható: »Találtam olyanra is (énekeskönyvre), azmely, de csak igen rövideden, *ez előtt negyven esztendővel* nyomtattatott«: mi szószerint véve Huszárnak egy 1562-ki —, kevesbbé szabatosan annak feljebb említett 1560-diki kiadására vonatkozik.

**) A jelentékeny cím, Szabó Károly úr szerint, ez: Énekeskönyv, melyből *szoktanak* az Úrnak dicsiretet mondani az anyaszentegyházban, és *keresztyéneknek minden gyülekezeti-ben; mostan ujobban egybe szedegettetett*, és néhány szép dicsiretekkel megöregbítettett az keresztyéneknek vi-gasztalásokra, emendáltatott. Debrecembe nyomtattatott M. D. LXXIX. eszt.“

tornyainál, szinte Debrecenben, 1590-ben nyomtatott énekesköny, melynek azonban a könyvszerek szerint ugyanott 1592-ben először megjelent *Gönci György*-féléhez való viszonyát, nem lévén módom az összehasonlításra, meg nem állapíthatom. Emezt nyomban egy bártfai kiadás követte (1593), majd egy (1602-diki*), s egy más 1616-ki debreceni: továbbá, a Gönci által aláírt előszóval, 1635-ben egy lőcsei, mely magát hibásan vallja harmadik kiadásnak, miután legalább már hatodik; ismét egy bártfai 1640, kisebb alakban, egy váradi 1654-ki, s így tovább. — A debreceni szerkesztménynyel egykorúlag jelenített meg a csak Molnár Albert által említett *Beythe Istváné*, ki 1580—85 közt lett dunántúli superintendens. Ezét vélem felismerni azon ismeretlen kótás nagy énekeskönyvben, melynek saját gyűjteményem néhány kevés töredékét bírja, s melynek nagyobb részét, de szinte cím, kezdet és vég nélkül, néhai Nagy István úr könyvtárában láttam. — Ismerek még egy *bártfai énekeskönyvet*, melynek csonka és egyetlen példánya a sárospataki könyvtárban őriztetik, s mely, tartalma után ítélve, szinte 1590 utáni ugyan, de Gönciétől elrendezésére nézve tökéletesen különbözik, azonkívül némely ennél nem találtató énekeket is

*) Hogy e 1602-ki kiadást több kiadás előzte meg, és pedig Debrecenen kívül is, bizonyítja ennek többször említett előszava, mely világosan mondja, hogy »ez ideiglen, csak ez itt való typographiában is (tehát másutt is) egynehányszor nyomtattatott ez énekeskönyv.«

tartalmaz. — Végre *Dávid Ferenc és Heltai Gáspáré*, mely Kolosvárt évszám nélkül, de 1574 vagy 75-ben kis 8-adban nyomtatott. — Ezek közül a Gálszécsié, s hihetőleg az utóbb nevezett bártfai énekeskönyv is, a Luther hívei számára rendeltetett; Dávid-Heltaié az unitáriusokéra, amiért a Szentháromságot illető énekek benne hiányzanak, s azok, hol e tanra vonatkozás van, megváltoztatvák; a többi Calvin követői által szerkesztetett, de mind a két protestáns felekezet által használtatott. — Mindezekhez járult még *Újfalvi Imrétől* a halotti énekek gyűjteménye, mely, az előszó kelete szerint 1598-ban készült, de, a Sándor által állított azon évi kiadás megállapítva nem lévén, eddig ismert legrégibb kiadása a debreceni 1602-ki, melyet mások követtek Debr. 1606, 1632, Lőcse 1635, Várad 1654 stb. — Különbözik mindezekről az anyag nagy részére, szerkezetre és céljára nézve, amennyiben nem templomi, hanem házi lelki épülésre készült, *Bornemisza Péter* dunáninneni superintendens gyűjteménye, mely Detrekön 1582-ben jelent meg, s egyházi énekeken kívül, második részül vallásos tan- és feddő költeményeket, egy harmadikban bibliai eposokat foglal; s ekép XVI. századbéli költői irodalmunknak egyik leggazdagabb tárháza. — Van még néhány a tizenhetedik század első felében készült kézirati gyűjtemény is, mik nagyobb részt ugyan az említett nyomtatott énekeskönyvben foglaltakat tartalmaznak, némit azonban közölnek, mi azokba belé nem ment; ilyen az úgynevezett lipcsei

códex a tizenhetedik század elejéről, Lugossy kódexe 1627—33-ból, s az akademia kecskeméti kótás könyve 1637-ből.

Egészen külön áll ezektől, s mint egy, kevéssé ismeretes kisdéd, üldözött, s mégis e napig, bár titkon, fennálló felekezet hitéletének szinte egyetlen irodalmi emléke, nagy nevezetességű: az erdélyi *szombatosok hymnológiája*. Ennek megalapítója az ifjabbik *Bogáti Fazekas Miklós* volt, hihetőleg a Mátyás-krónika folytatójának, az unitárius hasonnevű versírónak a szombatos felekezethez állott fia, kinek 1604-ben elkészült Zsoltárkönyvét több könyvészeink mint kinyomtatottat hozzák fel a nélkül, hogy egy is valaha látta volna. T. i. kéziratban rejtett az mindeddig az unitáriusok kolosvári könyvtárában, s most az illetők jóságából kezemnél van. Első részét teszi ez egyszersmind a szombatosok énekeskönyvének, melyhez egy második, vegyes hymnusok és dogmai énekekből álló járúlt, részben legalább bizonyosan ugyanazon szerzőtől. Ennek, első részében hű, mása az 1615-ben leírt, Lugossy által megismertetett akadémiai Jancsó-códex, a másodikban mindazáltal részint abból vett, részint más szombatos énekek új szerkesztményét tünteti fel. Végre ismét az unitáriusok kolosvári birtoka egy harmadik, először Kriza által megismertetett, 1617-ben írt, s 1626-dikig folytatott kódex, mely a zsoltárok elhagytaival egyedül a Jancsó-códex második részét „az Izrael istenétől rendeltetett szent és igaz

ünnepeknek megszentelésére csináltatott énekeket“ foglalja magában, azon renddel, mint amaz, csak egy pár ének hián, de miután egész és ép, nem csak kerek s egész szerkesztményt, de számos később hozzá toldott énekeket is tartalmazó. E nem csekély énekkészlet nagyobb részt a zsoltárok szerzőjétől látszik lenni, de vannak egyes énekek más nevezett költőktől is, melyek ama kisded felekezet kebelében voltak *Pécsi Simon*, Bethlen Gábor főcancellárja, a felekezet fő oltalmazója, s végül mártirja, *Pankotai Tamás*, *Bökényi János*, *Alvinci Énok*. E szerint a szombatos énekköltészet, bár csak kicsi részben, a tárgyalásunk alatt levő időszakból, nevezetesen 1581-től, mint láttuk, a következő század első negyedébe szolgál által.

Ennyiből áll az, mit ez időszak egyházi énekköltészetéről szólva, könyvészileg is fel kellett hoznom, nem lévén irodalmunknak ennél kevésbbé ismert ága, miután valamennyi említett énekgyűjtemények, az egy Bornemiszaén s a Lugossy és Kriza által megismertetett két kódexen kívül, irodalomtörténetünkben mindeddig váltig ismeretlenek voltak, Gönciét sem vevén ki, melyet többen emlegettek ugyan, de sem Jankowich, sem Horvát István, sem Nagy Gábor vagy mások még csak nem is láttak, míg a szerencse engem bár csak az 1632-diki harmadik kiadás birtokába nem juttatott (jelenleg példányom a m. akadémiáé).

Midőn most már az összes egyházi költészet

méltatására térünk, nehogy iránta igazságtalanok legyünk, nem illik felednünk, miszerint azt gyakoralati rendeltetésénél fogva más mértékkel kell mérnünk, mint a lyrai költészet egyéb, önálló nemeit. Rendeltetése t. i. általában vallásos érzéseket költetni az egyházi községekben, azok tagjaiban jámbor hitet, az isten iránt szívélyes bizodalmat s gyermekded ragaszkodást táplálni; különösen pedig az egyházi új felekezeteknél a biblia, mint istentől sugalt, s így a keresztyén vallás fő alapját tevő szent könyv tekintélyét mindenek felett megállapítani, s egyszersmind hittani ágazataik iránti meggyőződéseket erősíteni: ahonnan e neme a lyrának kénytelen volt a didaktikai, sőt eleinte a polemiai elemet is felvenni. Ha ezen tartalom egyszerű beszédben szólalt meg, mely valamint egyfelül a mindennapitól, úgy másfelül a költői s kivált világias ékességtől, vagy épen dagálytól távol maradt: úgy rendeltetésének teljesen megfelelt. S ezt ez időszakbeli egyházi költészetünkről nagyobb-kisebb mértékben csakugyan állíthatni. Közvetetlen hit, mély meggyőződés, bensőséges odaadás jellemzik azt, s ha, kivált a didaxisra nagyon hajló protestáns énekekben, a beszéd gyakran nem különbözik a prózától, ez által kövesbet szenvedett, mint oly költői divatnyelv által fogott volna, milyen a legújabb istenes énekekben a közvetlen vallásosságot minden nyomón megcáfolja. S így, bár a forma, akár a kifejezés választékos csínját, akár a vers szabályos lejtését vegyük, a

régi katolikus himnuszokénál is pongyolábban jelenik meg, a kor vallásos fogékonyságával találkozván, nem tévesztette hatását, buzgóbb érzéseket gerjesztett mint kifejezni bírt, s ekkép nagyszerű tényezője lett azon lelkületnek, mely e században ismét a vallás belsősége felé fordult, értelme s kedélye minden erejével. Nincs a protestáns énekszerzők közt, ki határozott felsőbbiséggel jelennék meg társai felett: az egyenlő műveltségi fok egyformává tette ez öszves költészetet; de egyes darabok, és ismét egyes darabok egyes helyei, taláztatnak a többiek felett kitünők. Ellenben érezhető emelkedést mutatott e költészet az üldöztetése közepett egészen kedélyvilágához utasított szombatos felekezetnél, s különösen annak fő képviselője Bogáti *ifj. Fazekas Mihálynál*, kinek szabadon dolgozott zsoltárai és énekei mind melegségre s költői kifejezésre, mind az érzések nemességére, végre a nyelv és versalak tisztaságára nézve mindent meghaladott, mit egyházi költészetünk azon időben előállított. Akkor azonban e szép énekgyűjtemény az országos tilalmak miatt világot nem láthatván, s a kisdied felekezetnek isteni tisztelete rejtékhelyeiből ki nem hathatván, az öszses énekszerzésre nem gyakorolhatta azon nemesítő befolyást, mely különben el nem maradhatott volna.

S ez legyen mára elég e fontos tárgyról. Legközelebb az önálló vallásos s a világi lyrához megyünk által.

TIZENNYOLCADIK ELŐADÁS.

Önálló lyrai költészet. Elegiaköltők. — Egyéni vallásos és világi dal. Balassa Bálint. — Alkalmi költészet: ódák. — Római mérték behozatalának első kísérletei.

Az önálló lyra is többnyire vallásos érzéseket zengett a tizenhatodik században. De itt a költők nem a község érzésének igyekeztek tartalmat, irányt és kifejezést adni, hanem istenes gondolatokkal eltölt saját keblök szükségének eleget tenni. Ismerjük e század szenvedéseit, a köz nyomort, melyet a török apró harcok és hódoltatások községekre úgy mint egyesekre, de közben a vallási és politikai üldözések is egyes hazafiakra hoztak: ez állapotok gerjeszték fel többnyire ama vallásos hangulatot, mely nem csak papi és világi egyének, de nők keblében is énekekre fakadt. Ennélfogva bizonyos nyomasztó bú jellemzi e költészetet, s inkább a szenvedései felett szemlélődő, fájdalma poharát az utolsó cseppig kiürítő, s azért bő, mély, de csendes elegia hangját és formáját szereti, mint az istenhezi jótevő viszony élénk képzeléséből melegen felderülő szív ömledozé-

sét, vagy épen a fölény teremtmény s világkormányzó hatalmától emelt és lelkesült hymnus föllengését. Ily darabok különösen: a hitéért üldözött *Szepetneki János* halálra készülő éneke (1555.), *Palatics György* éneke csonkatornyi fogságában (1570.), a *Bátori Boldizsár* (1594.), úgy *Kátosi Péter* kisszebeni polgár (1595.), sőt a rabló *Nagy Péternek* is (1606.) kivégeztetésök előtti énekeik; ilyen Magyarország gyásza *Gyarmati Imrétől* (1596.), egy más ilyen „Várad pusztulásakor“ *Debreceni Jánostól* (1598.), s Erdély veszedelméről *Vay Lőrinctől* (1602. mind a három a lipcei kód.).

Bármilyen megilletők e művecskék helyenként, mégis egy lyrai költőnk maradt csak a tizenhatodik századból, ki a költői nevet teljesen megérdemli: báró *Balassa Bálint*, nevezetes egyszersmind arról is, hogy az írók közül a világi dalt ő pendítette meg első. Balassa Bálint élete és költészete közt a legszorosabb összefüggést ismerjük fel, bár ez élet felett oly sűrű homály lebeg, mely még csak alapos gyanításokat is alig enged. Annyit mégis tudhatunk, hogy e lovagias ifjú, mind vallásos és tudományos, mind a vitézi pályára kitűnő neveltetést nyert. Midőn Bátori István az erdélyi székbe ült, azon magyar urak közé állott, kik Békesi Gáspárt pártolták, s 1575-ben vitézeivel Erdélybe rontott, de a határon a fejedelem vezére Kornis Gáspár által megveretvén, s futás közben Hagymási Kristóf katonái által megfogtatván, Bátorinál fogságba esett; de innen később

nem csak kiszabadult, hanem, úgy látszik, a fejedelem különös kegyét is megnyerte, miután 1585-ben készült végrendeletében e kegyére hivatkozva őt hitvese fűtőtorául is kikérte. Visszatérvén Erdélyből, hazája szolgálatába állott, s a végvárakban vítézkedett a törökök ellen, sőt, különösen Egerben, úgy látszik, vezérkedett is. Itt történhetett házassága Dobó Krisztinával, Istvánnak az egri hősnek leányával 1584-ben, ki neki a következő évben fiat szülvén, ő maga „testében beteges lévén, de elméjében egészséges,” tette fel az említett végrendeletet, mely minden érdekessége mellett későbbi viszonyaira csak annyiban vet világot, miszerint hitvesének bátyja Dobó Ferenc, húga jószágait és vagyonát elfoglalva tartotta, felesége pedig a király által azon időben törvénybe volt idézve. Innen keletkezhetett költőnknek azon állapota, mely négy évvel utóbb kényszerítette hazájából kibújdosi.

„Isten . . . légy vezérem,

Mert ím bújdosi űz nagy bú és szemérem“

írja „Bújdosi énekében;“ hogy pedig e kivonulása számkivetés volt inkább, mint önkénytes futás, ugyanazon ének azon helye gyaníttatja, melyben is tent kéri:

„Hogy bújdosásom ideje tölte után

Én édes hazámban térjek ismét vigan.“

Noha másfelül vannak jelek, mik egyszersmind becsületbeli ügyet sejtetnek. T. i. említett Bújdosi énekében verseit okozza ilyenképen:

Tí pedig szerzettem átkozott sok versek,
 Búnál kik egyebet nekem nem nyertetek,
 Tűzben mind fejenként égjete, veszszetek:
 Mert haszontalanok, jót nem érdemletek.“

s a felebbi hely: bújdosni úz nagy bú és szemérem“
 ilyesmire vezethet. Szinte így nem tudjuk, hol tar-
 tozkodott legyen száműzetése idején, bár egy más
 énekét, külföldön, így végzi:

„Ezeket írák
 A tenger partján
 Oceanus mellett,
 Kilencven egyet
 Mikor jedzettek
 Másfélezer felett.“

Csak 1594-ben találjuk ismét hazájában, hol Eszter-
 gam ostrománál Pálfi Miklós oldala mellett vitézül
 harcolván, mindkét combja keresztüllövetett, minek
 következtén rövid ideig senyvedvén, miután utolsó
 énekét is istenhez intézte, meghalálozott. Balassa
 Bálint énekeit először, ha jól sejtek, Rimai adta ki a
 magáéival együtt, utóbb (1666. s már negyedszer)
 Nadányi, az ismeretes történetíró (eddig összesen
 huszonöt kiadás, a legújabb Pest, 1806. *) Lehetek

*) A „Beteg lelkeknek való Füveskertecske“ (Krakó
 1572.), mely alatt Balassa első vallásos énekei gyűjteményét
 gyanítottam, s mely e könyv első kiadásában, s az egykorú-
 lag megjelent M. Nyelv és Irodalom Kézikönyvében is (I.
 154.) mint olyan hozatott fel, nem egyéb mint egy bizonyos

neki feddő és gúnyversei is: s ilyek értendők azon „átkozott sok versek“ alatt, miket, mint láttuk, tüzre ítelt. A Balassa versei köz kézen forgó gyűjteménye, legnagyobb részében, egyéni vallásos énekeket tartalmaz, mik azon mysticismus jellemével bírnak, mely mind buzgó vallási neveltetésének, mind élete keserőségeinek összeforrt nyilatkozása volt. Mély, elborult érzemény, a bűnnek öntudata, uralkodik azokban, s a képes költői nyelv, tömörittség, s a versek dallamos lebegése mellett is örömtelen érzést gerjeszt. Meghatók hazafiúi énekei, mikben a haza hanyatló ügyét siratja; és igen kellemesen hangzik vissza keblünkben azon pár dala, melyben a szép természet s a vitézi élet szeretete derült tüzes röp-dösést veszen.

Az alkalmi költészet, mely leginkább hadi tetteket *ódákban* dicsőített, csak egy pár maradványt hagyott, milyen *Gyulai Mártoné* Pálfi Miklós és Schwarzenberg győri diadalmukról 1599., és *Debreceni Jánosé* Bocskai Istvánhoz 1605.; amaz a később szinte uralkodóvá lett *tudós* poesis egyik előhírnöke, melyben az elbeszélés s mythologiai képek vagy inkább fogalmak s nevek szerepeltek; imez még a népies hangú költészethez tartozik, s nincs élénkség, sőt tűz nélkül. *Tasnádi Péter* első tett próbát Horátiussal, a

Bock Mihály német ascetikus munkájának fordítása (próza). 1856-ban ismerkedtem meg egyetlen fennmaradt példányával a pataki könyvtárban.

II. könyv 14. szép ódáját (Eheu fugaces) utánozván, de minden sejtelme nélkül a classicismusnak, tiszta keresztyén felfogással adja azt, az eredeti (alcaeusféle) ódaalak tagszámával, s időmérték helyett rímezve.

S itt kell, bár futólag, emlékeznem *Erdösi János*-ról, ki bibliafordítási működése közben a magyar nyelvet beható tanulmányozás tárgyává tévén, nem csak egy, több tekintetben bámulásra indító nyelvtant készített, hanem nyelvünknek időmértani természetét is észrehevén, az *elegiai versmértéket* nagy szerencsével megkísérlette (1541), de néhány csekély utánzókon kívül, különösen a költői dictionnak nagy kárával, követőket nem talált.

A *leiró* s egyéb, semmi bizonyos költői osztályba nem sorozható, darabokat mellőzvé, jövő alkalommal a tizenhatodik század szűk körű, de mégis nevezetes drámai kísérleteivel fejezzük majd be ez időszak költészete történetét.

TIZENKILENCEDIK ELŐADÁS.

Színészet és *színköltészet*. „Balassa Menyhárt“ az első ismeretes magyar históriai színdarab. — „Moralitások“ vándor lantosok által előadva. „Comico-Tragoedia.“ — A tanodai dráma. Bibliai tartalommal: Szegedi Lőrinc Theophaniája. Classicaival tartalommal: Bornemisza Péter Klytaemnestrája.

Mai előadásom tárgyát a tizenhatodik század némi *drámai* maradványai teszik.

Vissza fognak még önök emlékezni azokra, miket az előbbi időszak színészetéről mondtam: tudniillik, hogy a tizenharmadik s a tizenötödik századból, sőt a Jagyellók korára nézve is vannak adataink, mik szerint a magyarnak azon időkben vándor színésze volt, melynek előadásai és énekei a népi élet egyik kedvelt tényezőjét tették. Lehet, sőt hihető, hogy a népköltészet ez ága a mohácsi vérnappal megcsökken, s a bekövetkezett zavaros idők súlya alatt nem mindjárt támadt ismét fel. De feltámadt az még is, s nem kétlem részemről, hogy e vándor színészet darabjai kirekesztőleg magoknak a színészeknek szerzeményei voltak. Így volt ez másutt is a keresztyén

dráma keletkezésekor; így maradt részben mind e napig; erre látszik mutatni azon, szinte történeti, dráma, mely az enyészetet egyetlenegy példányban, az akadémiaében elkerülte, ú. m. „*Balassa Menyhárt*.” T. i. sokkal több elevenség és élethűség van ennek valóban drámai dialogusában, mint hogy az, amaz időben, mástól, mint egy, a színpadi előadhatás titkaival mindennapi gyakorlatból ismeretes színésztől származhatott volna. Érdeemes lesz vele itt közelebbről megismerkednünk már csak azért is, mert címén túl az irodalom róla mindeddig semmit sem tud. Fő személye az öt részre (actusra) osztott darabnak Balassa Menyhárt, a tizenhatodik század egyik leghatalmasb hőse és legszemtelenebb pártosa; tárgya inkább a jellemnek, mint valamely fontos eseménynek előadása. Ime az így jeleli a cím, mely teljesen ekép hangzik: „*Comoedia Balassa Menyhárt árultatásáról (árulásáról)*, melylyel elszakada az magyarországi második választott János királytul.” A dolog 1561-ben történt. Hogy a darabot megítélhessük, annak folyamát röviden előadom. Az I. rész első jelenetében Balassa és Kasza Mátyás, annak egyik biztosa, a „közbeszólók” (interlocutori). Ez bejelentvén Szénási Istvánnak, mint látszik, Balassa udvari predikátorának és a bécsi udvarhoz küldöttjének visszajövetelét, beszélgetés szövődik köztök, melyben maga Menyhárt exponálja Jánostól elpártolása okait. A második jelenetben Balassa maga marad a belépett Szénásival, ki elmondja, mily go-

nosz hírben áll az udvar magyar urainál, de hogy a király (Ferdinánd) hajlandó őt hűségébe fogadni, s hozzáállásaért Diósgyőrt ajánlani, de úgy, hogy Szatmárt és Nagybányát Menyhárt visszabocsássa. S itt el nem marad a predikátor, abbeli jámbor tanácsával: elégednék meg ura ez ajánlatokkal, vetne véget a sok istentelenségnek, és laknék nyugodalmasan Diósgyőrött. A II. rész, valamint a többi, csak egy jelenetből áll. Itt Balassa tanácskozáván biztos embe-reivel, Kelemen ispánnal, úgy Tamás és Józsa deák-kokkal a teendőkről, abban állapotodik meg Tamás deák javaslatára, hogy Oláh Miklóst ajándékkal s hite változtatásával nyerje meg; s Józst az érsek előkészítésére maga előtt elbocsátja. Józsa a III. felvonásban jár el dolgában; maga Balassa aztán a IV-ben jelenik meg az érseknél, s ennek kívánságára, hogy a római hitre áttérését tettel is bebizonyítsa, bűneit meggyónja, végre Oláhnak ajándékot ígér, ettől viszont feloldoztatik, s a királynáli közbenjárásáról biztosíttatik. Az V. rész beszéllgetést foglal magában Menyhárt fia Boldizsár és Tamás deák, mint látszik, ennek nevelője, közt, melyből Boldizsár készületét tudjuk meg, a János udvarából, hol záloga volt apja hűségének, megszökni.

E vázlatból látják önök, hogy, ha lehet cselekvényről e darabban szó, úgy az Menyhárt elhatározásában van Ferdinándhoz állani által, az e végre tett előleges lépésekben, s végre a hitváltoztatás és ajándék által megnyert érseki kegy folytán magában a

szándékolt átpártolásban: egy, bár következményeiben, de drámailag nem, fontos tettben, mely tehát legfeljebb valamely nagyobb drámába egyes motívumúl beillő. Azt is észre vehették önök, hogy amennyiben már az első felvonásban biztosítva van Menyhárt elfogadtatása Ferdinánd által, és semmi nehézség, s ilyennek leküzdése nem jó elő, drámai haladás sincs a darabban; az V. rész vagy felvonás végre az előbbiekkal semmi összeköttetést nem tart, hacsak Boldizsár megszökését Menyhárt tette kiegészítőjének nem akarjuk tekinteni. A feltalálás tehát igen szegény; de a szerző szándéka nem is irodalmi, művészi, — valami históriai nagy dráma alkotása — hanem erkölcsi-politikai, s így gyakorlati volt, t. i. Balassa Menyhárt jellemét a köz megvetésnek adni által. Ezt embere jellemének hímzetlen feltüntetése által kívánta elérni, s ekép a történet előadása csak mint a jellemrajz hordozója tűnik fel. Ebben pedig, mondhatni, szerző, ha drámailag nem is, de amily öntudatosan, oly szerencsésen járt el. T. i. nála a jellem nem a cselekvénynyel *fejlík*: Menyhárt a darab végén az, ami elején volt: hanem ő *festetik* abban, mit a személyek magokról és egymásról mondanak, de e jellemfestés éles, határozó vonásokkal készült; mely pillantást enged vetnünk az időbe, melyben Balassa úgy jelenik meg egyszersmind, mint képviselője egy már múltófélben levő gaz kornak, melyet ő mint „aranyidőt könyhullatással ohajtott“ (V. rész), mely a politikai álnokság, a lélekárulás és hithagyás,

esküszegés és megvesztegetés, a birtokhajhászás minden erkölcstelen neme, sőt nyílt rablás és gyilkosság kora volt. S nem csak a kor, nem csak a hős festésében tanusít szerző ügyességet és erőt, de némi különféleséget is személyei rajzaiban, mi az egészbe világot és árnyékot hoz. Az V. rész is csak e jellemrajz kiegészítése végett van hozzá biggyesztve: a gyümölcs megismertetése a fának teljes megismertetésére szolgálván. Mind ezekben szerző erkölcsi és hazafias állásponton áll; ha az Oláh rajzában a hitbuzgó protestáns a valóságtól eltér, s abba rágalom és gúny vegyül, azt inkább az időnek, mint a szerzőnek rójuk fel; ebben ő épen csak azt teszi, mit nem csak költők, hanem theologusok és történetírók, itt s a külföldön, tettek. Emlékezzünk csak azon gúnyjátékokra, mik a protestantismus hazájában, a szomszéd Németországban, azon időben kelendők voltak, s a római egyháznak a nép szemeiben becsutelenítésére irányoztattak. Ezekre tekintve is van okunk hinni, hogy oly politikai iránydarab, mint „Balassa Menyhárt“, s oly katolikus-ellenes jelenetek, milyen abban a Balassa gyónása, csak kicsi részét tették azon számos daraboknak, mik az azonkori vándor színpad deszkáin, csűrökben és csárdákban, vásárokon s — válogatással — a nagyurak udvaraiban „repraesentáltattak.“ „Balassára“ nézve, miután első felemlítője Horvát István, szerzőjeül nyilván Karádi Pált állítja, a temesvári unitárius papot és superintendenst, kénytelen vagyok megjegyezni, miszerint Horvát e

darabot a Teleki-könyvtárban látván, címén kívül alig olvasott belőle egyebet, mert maga Karádi, midőn azt Abrudbányán laktában ott levő vándor nyomdájában 1569-ben kinyomatta, előszavában világosan csak kiadójának mondja magát. „Mikoron — így kezdi ő azt — az Balassa Menyhártról való komédia az én kezemhez akadott volna, elolvasván azt, csodálkozom vala rajta, minemű rettenetes és hallhatatlan (nem-hallható) istentelenségekkel és árulásokkal vala rakva; nem tűrhetém hogy ki ne nyomtatnám, és mindeneknek tudtára ne adnám.“ Én ugyan nem kétlem, hogy a Karádi kezébe akadt névtelen kézirat valamely színésztársaság tagjától került; s kor- és jellemfestő jelességénél, valamint élénk, haladó, s amaz idő társalkodási nyelvét visszatükröző dialogusánál fogva mélyen sajnáztatja velünk, hogy több ilyen vagy nem találta meg útját a sajtóhoz, vagy ha is, az enyészetet el nem kerülte.

Más nemét az e korbeli színműveknek az úgynevezett „moralitások“, vagyis erkölcsi irányú allegorikai darabok tették. Ezeknek egyik maradványát ama „Comico-tragoediában“ bírjuk, melynek egy tizenhetedik (1683) és számos tizennyolcadik századbéli, értelemzavaró hibáktól hemzsegő, kiadásait bírjuk ily cím alatt: „Négy szakaszokból álló, rész szerént víg, rész szerént szomorú história.“ A négy szakasz vagyis „scena“ mind annyi külön címet visel, melyek elseje: „A Jóságos cselekedetről és Vétekről“ s öt „actusból“ áll; másodika: „A fényes Gazdag-

ságról és a szegény Lázárról“ négy actusból; harmadika „a híres lator Katonáról“ három actusból; negyedike „A kegyetlen Tisztartóról“ szinte három actusból. A fellépő személyek mindannyi személyesített jellemalakok; mindenik szakaszban más-más példában azonegy erkölcsi eszme vezettetik a hallgató elébe, t. i. hogy a bűnt büntetés követi. Az elsőben, mely némileg előjátékot képez, a Jóságos cselekedet (virtus) s a Vétek vitáznak e világ urasága felett, de amaz elhagyatván a többség által, elszáll a földről, a Szenvedést (patientia) s a Tűrhetést (tolerantia) hagyva a boldogtalan emberiségnek. A másodikban a tobzódó gazdag, ki az éhen haló Lázártól a morzsalékokat is megtagadja, a halál által pokolra küldetik. A harmadikban és negyedikben ugyanez történik a rablóval s a kegyetlen tisztartóval, s egy epilógban a Halál inti a közönséget, hogy úgy éljen, miszerint egykor istennél feltalálja jutalmát. A darab verselve van, s valamint külön schemákban íratott, úgy, az egyformaság kerülésére, külön dallamok szerint is adatott elő, melyek így vannak mindenik actus előtt megjelelve: Ad notam odes hist.: A tündérországról, vagy: Ad notam odes militaris: A vitézek karja, A Sziget veszedelme históriájának nótájára stb. Az ily darabok előadói nálunk is, mint Németországban, hihetőleg a tizenhatodik században is létezett vándorlantosok voltak, mert az előadás maga, hogy érdekeljen, hogy ne fáraszszon, nem annyira eleven tagjáratatást, mint értelmes recitációt kívánt.

Kisebb körök számára volt rendelve, s már nem a nép emberei, hanem egyenesen a tanultak irodalmi foglalatosságának tárgyát tette a *tanodai dráma*. Míg a népi színpad, mint rég behonosult, egészen nemzeti irányú intézvény, teljesen független maradt a külföldtől; s mialatt Németországban ez idétt is hol fársáingi bohózatokból állott, mikben régi vagy napi mulatságos történetek, tréfával és gúnynyal vegyítve, vezettettek a közönség elibe, hol középkori mondákat dramatizált, hol ótestamentomi, s régi históriai tárgyakat, utóbb görög és római tragédiákat s komédiákat dolgozott át vagy utánzott: nálunk, a nemzet komolyabb hangulatánál fogva alkalmasint komoly, s talán nagyobb részt nemzeti történeti tárgyakra szorítkozott: azalatt az iskolai dráma egyenesen a külföldről, s először is hihetőleg a német egyetemeket látogatott protestáns theologusok által hozatott be, tanítók és papok által szereztetett, s vagy sátoros ünnepeken, vagy közvizsgálatok alkalmával a tanulók által adatott elő. Reuchlin volt a német földön az első egyike, ki ily példát mutatott fel már a tizenötödik század végén. Nálunk annak első példái a tizenhatodik századba szolgálnak vissza. Gottsched hoz fel egy ily drámát, melyet Stöckel Lénárd tanár, a magyarországi irodalomtörténetben nevezetes tudós, a bártfai (német) gymnásiumi ifjúság által e század közepén játszattott el, s mely Wittenbergben 1559-ben ki is nyomtatott ily cím alatt: „Historia von Susanna, in Tragödienweise gestellt

zu Vbung der Jugent zu Bartfelt in Ungarn.“ Hogy azonban e szokás a magyar tanodákban is divatozott, bizonyítja mindenek előtt *Szegedi Lőrincnek Theophaniája* „azaz Isteni Megjelenés, új és igen szép komédia a mi első atyáinknak állapotjáról és az emberi tiszteknek rendeléséről avagy grádicsáról“ nyomtatva Komlós András által Debr. 1575. (egyetlen, két levél hián teljes, példánya Sinai Miklós könyvtárából, most annak első ismertetője Farkas Lajos birtokában, Sinai által eszközölt s átnézett másolata pedig Pécelen a Ráday-könyvt.). A darab négy actusra, s ezek hol három, hol hat scénára vannak osztva. Tartalma: (I. 1.) Éva a kigyótóli elcsábítatásán és Káin rosszaságán keseregvén, (I. 2.) Ádám vigasztalja, istenben helyezi bizodalját, s felszólítja, miszerint a holnapi ünnepre addig is, míg ő maga áldozatra való bárányt megy választani, mosogassa meg fiait, hogy tiszták legyenek az innepnapra, s „mindeniktől kérd el, úgy mond, renddel a keresztyéni fundamentomot.“ Éva megy. (I. 3.) Ádám egy hosszús monológban a házasság boldogító voltát dicséri. A felvonás közben a „chorus“ egy a zsoltárokból kivont éneket énekel. (II. 1.) Éva Káint hívja forgácsot szedni a tűzre; Káin előjövén, hosszús önbeszédben megrója szülői kívánságát, kik azt akarják, hogy csak tanuljon, imádkozzék stb, „de balgata, ki atyja kívánságára engedi életét“ a helyett hogy „e világi szépségnek örülne.“ Ekkép az őt megszólító Évával civakodva, megtagadja engedel-

mességét, s Ábel öcsésére mint fiatalabbra hárítja a munkát, (II. 2.) ki örömet cselekszi azt, mert istennek vele tiszteletet tesz; s dolgára menvén (II. 3.) Éva Ábel jóságában találja bánatai közt megnyugvását. Karének. (III. 1.) Káin találkozáván dőzsölő pajtásaival, a szenteskedés felett gúnyolódni, s istenről nem a legjámborabbúl okoskodva a mezőre mennek mulatni; ellenben (III. 2.) Ábel és Seth istenfélő beszélgetések közt, melyek tárgya szüleik keserősége, nyaláb fát és vizet hoznak fürdőnek, Seth Káint keresni készül, midőn (III. 3.) Éva megtalálván őket, késedelmökért gyengén megrója, és (III. 4.) Sethet Káin után küldi, hogy megmoshassa. (III. 5.) Seth megtalálja a mulatókat, Káin holmi gúnybeszédnek közt követi, de (III. 6.) csak tiszteletlen versenyzés után engedelmeskedik anyjának. A IV. dik actusban következik maga a Theophania. Isten megjelenését az első scénában az angyalok zenéje hirdeti; Éva ájtatos szívvel készül tiszta fiaival isten látásához, a mosdatlan Káin megijedve elrejtetik; (IV. 2.) az Úr megjelenik, az imádó háznépet üdvözli, Évának megbocsátja bűneit, a fiúk tudományát megvizsgálja, Ábel elmondja a tíz parancsolatot, a hiszekegyet, amiért a szentlélek ajándékát nyeri, Seth a miatyánkot stb, végre Káint kívánván, ez (IV. 3.) Seth hívására, bár némi ellenkezés után, megjelenik, s (IV. 4.) az Úr által megvizsgáltatván, hibásan rebegi el a miatyánkot, mire Éva engedetlenségeért vádolván őt: „Káin! mond isten, ha peni-

tenciát nem tartandasz, higgyed, hogy megtalálod a kárhozatot, de akarom hallani, micsoda hited vagy. .“ Itt megszakad a példány, s így mind isten isten ítélete Káin felett, mind az emberi társaság elrendezése, mely a prológ szerint következett, valamint az Ádám áldozata, melylyel, bár a prológ nem említi, a darabnak végződnie kellett, hiányzanak.

E rövid vázlatból észrevehették önök, hogy a jámbor Szegedi Lőrinc már tárgyat is olyat választott, mely épen a *drámai* előadás határait haladja meg, miután oly jellemet akar szem elé állítani, minnek szellem elébe vezetése is a legmagasb költői ihletést követeli, melylyel ő nem birt. De nem is vett ő egyebet célba, mint a gonosz és jámbor fiak képében a fiúi kötelességeket, az engedelmes gyermekek megjutalmaztatását, s az istentelenek bűnhődését tüntetni elő. S ezen erkölcsi és vallásos eszme felöltöztetése levén célja, annyira nem törekedett bármi halavány jellemzés után, hogy az egész költemény egy nagy anachronismust képez, mely nem egyszer jámbor mosolygásra indíthatta még a Szegedi hallgatóit is. Nem csak modern costümben jelenik meg az egész társaság, midőn aranyat és drágaköveket, házi bútorokat és eszközöket, gyömbért és „hébert“ (Glühwein), sőt baranyai és zsolti bort is stb emlegetnek, s magyar közmondásokkal élnek (például „megjött Antal Budáról“), de úgy éreznek és gondolkodnak is ez első emberek, mint a tizenhatodik század keresztyénei; s mind az elaggott emberiség

tapasztalása, reflexiója és kétkedései, még a praedestináció tana is, megglelik kifejezésöket, mind a keresztyén institúciók, papok és barátok, csuklya és bőjt, szobai tanulás és „lecke,“ stb; de Jézus, Jupiter, és király is emlegettetnek, pedig nem valami ősvilági pásztorkirály, hanem olyan, ki „udvarbíró“ (hopp-mestert) tart; nem említve az egyéni jellemzés naív kezelését, mely szerint isten mint valóságos examináló katecheta, Káin és társai mint egyetemi korhely fiak rajzoltatnak stb. S mily különbség e hosszadalmas, nem indokolt, minden drámai élet nélküli dialóg, s másfelül a „Balassa Menyhárt“ szerzőjének jellemzetest, egyéni, és gyors beszédei között! Íme ott az iskola emberének sikárlott csinálmánya, itt az élet emberének nyers de élethű szabad teremtménye.

Egyébiránt nem csak a biblia nyújtott a tanodai drámának tárgyakat, hanem, mint látszik, a classicai monda is. Ilyet tárgyalt *Bornemisza Péter Elektrája*, melyet szerzője a pesti iskolában adatott elé. Címe: „Tragédia magyar nyelven, az Sophokles Elektrájából nagyobb részre fordíttatott, és az keresztyéneknek erkölcsöknek jobbításokra, például, szépen játék módja szerint rendeltetett Pesti Bornemisza Péter deák által. 1558.“ Miután azon egyetlen példány, mely tudtunkra fenmaradt, s melyről egykori birtokosa Bessenyei György (Holmiában 1779-ben) fájdalom csak röviden emlékezik, azóta ismét lappang, csak annyit tudhatunk, hogy a darabot Aegysth nyitja meg Agamemnon halála feletti örömének kifejezésé-

vel; míg a második jelenetből Klytaemnestrának egy beszédével ismerkedünk meg, melyben ez az istennek hálálkodik zsarnoki férjétől való megszabadíttatásaért. E két kis töredék közül, melyek egyébiránt prózában vannak, egyik sem találtatik Sophoklesnél, s alig kétkedhetni, hogy a mesénél egyéb nem is vétetett a görög költőtől, annyira modern azokban a felfogás, oly teljesen tanszerű és keresztyén az irány: úgy hogy a darabot méltán Bornemisza sajátjának tekinthetjük, hacsak Hans Sachsot nem utánozta, ki 1554-ben adott csakugyan egy „Klytaemnestrát“, melylyel Bornemisza német egyetemeken tanultában ismerkedhetett meg: de nélkülözvén az összehasonlítás eszközeit, e kérdést függőben kell hagynom.

Ennyiből és nem többől áll, mit önöknek tizenhatodik századbeli drámáinkról mondhattam, melyek csak legkisebb részben kerülhettek sajtó alá, mert nem annyira olvasásra, mint előadásra készültek, s amennyiben kinyomattak is, a tizenhatodik századbeli irodalom nagy része sorsában részesültek: az elenyészésben.

HUSZADIK ELŐADÁS.

Költői állapotok a tizenhetedik század első felében. *Elbeszélő költészet*: Szentmártoni és Kolosi. — *Tanköltészet*: Nyéki Vörös Mátyás, Szentmártoni és Kolosi. — *Lyrai költészet*: Rimai, Beniczky, Péczeli Imre. Az egyházi ének a protestánsoknál: Szenci Molnár Albert. Az Öreg graduál. — A katolikusoknál. — Befejezés.

Az 1606-ban megkötött, és két évvel utóbb országos törvényt vált, bécsi béke csak rövid időre nyugtatta meg a nemzetnek a protestantismushoz hajló nagyobb részét. Ugyanis Pázmány Péter hatalmas szellemének vezérlete alatt a katholicismus ifjúi erélylyel kezdett visszahatni irodalomban úgy, mint az országos életben, s amabban egy új időszakot alapított meg, mely főleg hitvitázó irányt vett; ebben az egész századon végig huzódó forradalmakat idézett elő, miknek csak a szatmári béke vetett 1711. véget. A kettős küzdelem annyira elfogta a szellemeket, hogy az eddig főképen népies-költői irodalom mindinkább megfogyott, s helyette a nemzet egész részvétét a könyvekben és szószékeken folyt theologiai viták foglalták el.

A régi hegedősök utódai, az „énekmondók“, az „éneklő személyek“, még most is obligát tagjai maradtak ugyan az urak udvarainak úgy, mint nélkülözhetlen mulattatói a népnek csárdákban és lakomákon — egy házasodni készülőnek azon verse szerint:

Az éneklő személyek,
Kérlek, jelen legyenek,
Mondjanak éneket,
És dicséreteket
Szépeket,
Szépeket!

meg-megfordultak azok a táborokban és végvárakban is, s bizonyosan szokott refrainjük volt e népdal nokoknak:

Azki ezt hallgatja, s vitéz akar lenni,
Az énekmondónak kész legyen pénzt adni!

de már ezek nem „szép históriákat“ adtak elé, mint Árpád és Mátyás király lakomáin, vagy csak a XVI. század vitézlő népei között is, hanem, versenyezve a vándor színészekkel, trágár tréfákat is, melyekhez aztán jól illett az ily epilóg:

Aki ezen jó dallást hallja fülével,
Pénzt, póturát, petákot nem ad kezeivel,
A szerecsenországban hollók temessék el.

A XVII. század e kéregető énekmondói aztán megszűntek egy komoly történeti, — s egy nem kevésbé komoly feddő költészet éltetői és közvetítői lenni a népnél, mint elődeik voltak; az előbbi elbeszélő köl-

tészet nem műveltetett többé; a még olvasgató nép már csak a múltnak örökségén élődött, régibb művek újabb kiadásait forgatta, melyeknek mindinkább avuló s lankadó érdeke végre hatni megszűnván, annak népi közönsége is lassanként megfogyott.

Másfelül a nemes rendek közt, a gymnasiális műveltség mind nagyobb tért nyervén, az elébbi népies költészetet a tizenhetedik század közepe óta egy új költészet váltotta fel, mely azon kornak általános iránya szerint a népiesnek mellőzésével a tudományal szövetkezve, szabályosabb, öntudatosb, művészebb lett. Ezen új költészettel, melynek eredménye főleg a történelmi ének helyébe lépett epos, s fő dísze Zrínyi Miklós a költő lett, a jövő félévi folyamán fogunk megismerni: a jelent, a tizenhatodik század költészete utóhangjainak ismertetésével rekeszttem be, melyek szinte a tizenhetedik századba nyúlnak át.

Az *elbeszélő költészet* mezején, mint már érintettem, felette kevés történt. Világi, névszerint antik tárgyat csupán egy *névtelen* dolgozott ki, ú. m. *Pyramus és Thisbét* (1628), mely Ovid e szép regéjét lelketlenül szétmosva adja (egyetlen fenmaradt, s hibáktól hemzsező utánnomata 1745-ből a szöveget számos helyt egészen érthetlenné teszi). A bibliai epikát némi szerencsével két versíró üzte, ú. m. *Szentmártoni Bodó János* kolosi unitár pap, ki 1621—45 közt virágozva, kora első költőjének tartatott, és *Kolosi Török István*, kolosi unitár iskolatanító s utóbb csík-

szentmártoni pap (1630—42). Amattól bírunk egy Tékozló fiú históriáját három részben 1628., és Mária Magdolnának sok bűneiből való kegyes megtérésének históriáját 1632., melyek egész a XVIII. század elejéig újra meg újra nyomattak. *Kolosi* sz. János evangélista históriáját adta Reuchlin után 1631.

A *tanköltészet* mezején leginkább *Nyéki Vörös Mátyás* pápóci prépost tűnt fel (1620—29) keresztény erkölcsi és vallásos tankölteményeivel, melyek: A négy végső dolgokról, négy részben, Siralom a halandóságról, A végzetetlen örökkévalóságról, Egy elkárhozott test és lélek panaszkodó beszélgetése sz. Bernát után (Bécs 1636, Várad 1642 stb), Egy szentelt vitéznek készült fújó trombitája az emberi gyarlóságról stb, mik „Tintinnabulum tripudiantium” cím alatt összegyűjtve, csak tudtomra kilencszer jelentek meg 1701-től 1781-ig. Az élet felfogásában, mely barátságos inkább mint bölcsész, semmi része a költészetnek; maga az előadás predikatori és tanító: csak az eleven és képes nyelv emlékeztet arra, hogy költeményekkel, a könnyű, velős nyelv s korához képest feltűnőleg correct verselés arra, hogy gyakorlott ügyes íróval van dolgunk. Másnemű köz kedvességű költemények voltak *Szentmártonitól*: Dialogismus az Krisztus haláláról és feltámadásáról, Az vas, Az vadászás, Az ácsmesterek, Az sónak dicsireti (1621—45.), s némely egyebek, miknek csak Túri Mihály kolosi aknamester (1647-ki) versei tartották fenn emlékezeteket ekkép:

„Ezeken kívül is urak haláliról,
 Az üdönek köztünk sok változásiról
 Menye (mennyi) sok szép írást hagyott sok dolgokról,
 Hogy annyi most nem költ magyar pennától.“

Kolositól: Az asszonyi nemnek nemességéről 1630,
 A világi emberek bolondságán és nyomorúságán való
 siralom Marsilius Ficinus után 1631., Az egyes élet-
 nek kedvetlen és káros voltáról 1643., Kakasok ter-
 mészetéről. Megelőzte ezeket időben *Rákosi András:*
 Szép históriájával egy pharisaeusról és egy publicá-
 nusnak imádságokról (1613; Kol. 1638). Mindezek
 becse a tanuságban áll, Szentmártoninál még a gon-
 dosabb előadásban; de a tizenhatodik század naív
 bensősége hiányzik bennök.

Az *alkalmi költészet*ről, mely érzésből s gondo-
 latból merítve, a tanköltészettől a lyrához teszi az
 átmenetet, itt csak annyit, hogy az a verselési gya-
 korlottság nagy elterjedésével igen fel kezdett a
 XVII. században kapni, és pedig nem csak a házi
 élet köreiben, hol a családi örömnök és gyásznak
 adott gyakran kifejezést; hanem megszólaltaták azt,
 még sűrűbben mint az elébbi időszakban, hadi s más
 köz érdekű történetek is, jeles emberek és hősök fog-
 ság- és halálesetei, politikai események és viszonyok,
 s az ilyek feletti hangulat. Az első a XVI. század-
 beli *elegiaköltészet**) folytatását eredményezték. S
 valóban a *Zólyomi Dávid* rabságbeli éneke (1633),

*) L. a XVIII. Előadást.

Sárkány István végvári hős kora halála (1636), a vitéz Fodor Pál halála (1638), az 1646. évi mirigy-ről való szép ének, II. Rákóczi György lengyelországi veszedelme (1657), Rákóczi László esete Váradon (1662), *Zrínyi a költő* halála (1664) többször is, Kisfaludy László török rabságba esése (1681), Kovács György eleste a tardi híd mellett (1686 körül) stb mind *névtelenektől* (bár sokszor az ének tárgya képében írva), a történelmi érdeken túl, nincsenek költői szépségek nélkül is. — A politikai irány, mely az előbbi században a históriai s a feddő költészetben foglalt helyet, most a kor főbb szereplőit részint *dicsőítő*, részint *gúnyoló költeményekben*, önállólag érvénykedett. E mezőn a hazafi érzés s a felekezeti szellem komoly, gyakran indulatos kifakadásai mellett, a szeszély, az enyelgés s a gúny is üzte víg, sokszor csintalan, sőt csínatlan, többször keserű, néha elmés, de mindig háziasan mesterkéletlen játékaikat. A fontosbak közől való a Lipcse városa könyvtárának magyar énekes codexbeliek, mik hogy nyomtatás által valaha közzé lettek; méltán kételkedhetni. Ezek egyikének címe: „Historia az Erdélyországnak nyomorúságáról, és magyaroknak Bátori Gábor ellen való föltámadásáról;“ másiké: „Alia historia de iisdem disturbiis;“ mindkettő, úgy látszik, 1611. évből, s mindkettő Bátori valamely párthíve munkája. E költemények nem annyira a történetet, mint inkább a fejedelem ellenségeinek indokait tárgyalják; az első Forgách Zsigmond nádor hadjáratát Bátori

ellen a papság, különösen Forgách Ferenc bíbornok protestantismus elleni törekvéseinek, az utóbbi egyenesen a pápának rója fel, kit II. Mátyás királylyal beszélgetve léptet fel azon világos célzattal, hogy a fejedelmet a protestantismus hőseül tüntetve elé, ügyének népszerűséget szerezzen, s az ellenpártot mint a magyar szabadság és önállás árulóit gyanúsítsa. Egyébiránt nem tagadhatni, hogy a szerzők vagy szerző tollát nem csak buzgó ragaszkodás a fiatal fejedelemhez, hanem öncsaló hit is vezérlé. E tekintetben a két költemény belső rokonságot mutat azon, szinte *névtelen*, sírontúli szózatával Bátori Gábornak (1613), melyben ez megható panaszt emelve ellenségei ellen, bucsúzik híveitől; s mely annyival jobb hatást teszen, mert a vitéz és daliás kényúr halála után készülvén, midőn szerzője azzal senkinek kegyét nem kereshette, úgy tűnik fel mint személyes szeretet és nem múltó hűség őszinte keserve, mely nem is volt közzétételre számítva. Alig tévedünk, ha azt a fejedelem belső papjának tulajdonítjuk. (Ezt is csak kéziratilag, az Ostfiak családi levéltára tartotta fenn, honnan az Új Magyar Muzeum nem régen közlötte.)

Meleg hazafiúi buzgóság lehel át némely buzdító éneket (különösen szép a „Fegyvert s bátor szívet“ Thalynál); vagy vallásos érzésekkel, vagy feddélylyel és gúnynyal szövetkezik. Azok szülték, számtalan másokon kívül, Brandenburgi Katalin erdélyi fejedelema-asszonynak valamely ref. pap által az ő képében írt

énekét (1630); ezek a Bucquoi és Wallenstein, az Esterházy Miklós nádor, a Tököli Imre s kuruc Szepesi Pál ellen irottakat; ez fakadt ki a vallásos türelmetlenség által előidézett számos költeményekben (Ilyek a Kuun-, Mátray-, Szencsey-códexekben, a „Sebes agynak késő sisak“ című muzeumi kéziratban; s részint kiadva Thaly Kálmán Tört. Énekei között 1864).

E félszázad költészetének legbecsesebb ágát a *lyra* teszi, mely még mindig majd kizárólag *vallásos*. Mintha Balassa Bálint példája világiakat is felgerjesztett volna egyéni vallásos érzelmeiket énekben szólaltatni meg. Az ő dalformáit látjuk most általánosan használatba véve. Főleg két költő az, ki e nemben a tizenhetedik század első negyedében jeleskedett: *Rimay János* (1564—1631) és *Beniczky Péter* (vir. 1620 körül), amaz Bátori István országbíró védenca, s utóbb Bocskai István fejedelem tanácsosa, ennek halála után II. Mátyás, s ismét Bethlen Gábor követte a török udvarnál, ez szentelt vitéz; az élet embere mind a kettő, s mégis mindkettőnek világnézete büntudattal befátyolozott. Ez érzet forrása koránsem egyéni; mindkettő igaz ember volt: a szomorú idők szülték e borúlt hangulatot, mely a mélyebb kedélyeknél általános volt. T. i. a köz bajok isten büntetésének tekintettek az emberiség vétkeiért, s e bűnös emberiségből annál kevésbbé vette ki magát költő, minél szigorúbb erkölcsi követeléseket intézett önmagához is. Így Rimay és Beniczky is; s e hangulat, mely legott elfogta, mihelyt lanthoz

nyúltak, okozta, hogy nálok az élet s a költészet nem mutatta azon szép egységet, mely normális idők sajátja. Rimay, ki élete nagy részét fejedelmi körökben mint tisztelt és munkás férfit töltötte el, mihelyt szemlélődik, a földi élet megvetését énekli: a világ neki csalárd, a szerencse forgandó, a középszer nyújt csak nyugodalmat, boldogságot a hit, az erény, mindenek felett isten. Beniczkyt is bűnsúly nyomja, mely alkalmasint csak képzeletében létezett; egy egész sor éneke a töredelem ömledezése; de ő ezen, s a világi dolgok forgandóságán és megvetésén kívül, mintegy félve, néha más hűrt is pendít meg: a szabadság, a tavasz, a vadászat örömeit stb. Egyébiránt a kettő közül Rimay a mélyebb kedély, kinek gondolatban több tartalma, formában több szabatossága és correktiója. Rimaynak egy nagyobb költeménye: „de virtute vagy az udvariasságról;“ egy az ő korabeli dolgokat tárgyaló krónikája s egyéb énekei, miknek létezte nyomait Ipolyi kimutatta, elvesztek, valamint nagypénteki meditációi, török követségi útja s számos státusiratai részben a felfedezőt, mindnyája a kiadót még várják. Rimay versei mellett korabeli számos erkölcsi és vallásos ének gyűjteménye találattik, Rimayval, vagy helyesben a korrall, közös szelleműek, hol nevezetlen, hol nevezett költőktől, kik között *Péczei Király Imre* (1608—31) legtöbbet s legjobbat adott. Beniczky „Magyar Rhythmusaiiban“ — mert e név alatt ismeretesek — kétszáz ötven magyar példabeszédet tárgyal moralizálva, ugyanannyi

kilences versszakban: köz kedvességük szinte maig az alsóbb rendeknél, és sok tapasztalati helyes észrevételeket tartalmazók, de éppen nem költői köntösben (1664-től 1806-ig tizenhét kiadást tudok).

Az egyházi lyrát ez időszak elején *Szenci Molnár Albert* kezdte meg, Beza és Marot után, és francia szchémak szerint dolgozott zsoltáraival (1607), melyek költői irodalmunkban tartalmasság és mély valóságos érzés kifejezésével jeleskednek, alaki tekintetben pedig, ú. m. a szchémak különféleségére (száz harmincféle), a rímre és nyelvbeli előadásra nézve epochális munka, mely mind e napig kétségbe nem vett köz érvénynyel bír a protestáns magyarok közt. Egy akkori írónkra sem hatott oly üdvösen a húzamos külföldi lakás. Molnár Albertnél érezteti magát először azon finom ízlés, azon neme a correctionnak, mely egyedül eszméletes önmívelés és öntudatos munkálódás eredménye lehet. Az ő zsoltárai ehhez képest már nem csak munka, hanem mű; s ő annak előszavában első is egyúttal, ki a verselés némely kívánalmait szóba hozta. E classicus mű egyszersmind zárköve lett zsoltárköltészetünknek, valamint másfelül az „*Öreg Graduál*“, külső tekintélyével főleg, a protestáns egyházi költészetben hosszú időre megállapodást szült. Szerkeszté azt Bethlen Gábor fejedelem idején ennek udvari papja *Keserői Dajka János* superintendens, a régi anyaszentegyház hymnuszai s a divatozott kézirati graduálok nyomán, halála után pedig Dajka utódja *Gelei Katona István* befejezvé

azt, I. Rákóczi György kétszáz példányban, hangjegyekkel, nagy ívréten, nagy betűkkel, kari használatra, Gyulafejerváratt 1636-ban kinyomatta. E könyv, irodalmunk egyik remekdarabja, áruba nem bocsáttatott, hanem a fejedelem maga, egy a két haza egyházaihoz intézett és sajátkezűleg aláírt ajánlólevél mellett küldte meg a főbb ekkleziáknak, melyek azon idő óta ezt használták, míg a kisebb egyházak s községek a Gönci-féle, időről időre változtatott és Szenci Molnár Albert zsoltáraival megtöltött énekeskönyvekkel éltek. Ez időtől fogva a protestáns egyházi költészetben szünet lett érezhető.

A római egyházba a tizenötödik század óta, melynek közepe táján az egyházi énekek köztekintélyi megállapítás tárgyai voltak, dogmai tekintetben helyben nem hagyható számos énekek férkezhettek be, minélfogva az 1560-diki zsinat ama régi, százados hymnáriumot újra megerősítvén, ezentúlra is csak ily előleges helybenhagyás feltétele alatt engedett a templomokban felvételt az újdön keletkezendő énekeknek. Mindamellett az 1629-ki nagyszombati zsinat szükségesnek látta e rendszabályt megújítani, sőt az ügy gyakorlati megállapítása végett egy bizottmányilag szerkesztendő énekeskönyv nyomtatását is elhatározni: mely azonban csak félszázaddal utóbb létesült. Addig is egyházi férfaink, magán szorgalom útján, több kísérletet tettek, de melyek már e század második felébe tartoznak. *Hajnal Mátyás* jezsuita énekeit Jézus szent szívéhez (1629) nem láttam.

Ily állapotot mutat költészetünk a tizenhetedik század közepén: a hanyatlását az elbeszélőben, a tetőzését s ezzel az önmunkásság bevezetését a vallásos énekekben: midőn az új félszázad közepén, addig ismeretlen nagyságban, az első magyar művész költő tűnt fel: Zrínyi Miklós, kivel jövő félévi előadásaimat kezdem meg.

II.

A MAGYAR KÖLTÉSZET

ZRÍNYITŐL KISFALUDY SÁNDORIG.

A MAGYAR KÖLTÉSNET

MAGYAR KÖLTÉSNETI ÉRTÉKESÍTÉS

BOHUS-SZÖGYÉNYI ANTÓNIA

ASSZONYNAK.

Egy csarnok áll e hon vidékein,
Melynek faláról hosszú méla sorban
Tekintenek le a nép dalnoki.
Még leng a hymnus, mely az ég urához
A hit fellengző szárnyain repül;
A dal, mely a szív nyíló titkait
Rebégte ki magányos éjeken;
S még zeng a hárfa húrjain az ének,
Dicsőítve a magyarnak hőseit.
De ritka honfit, ritka honleányt
Látok belépni a dalos terembe,
S fogékony szívvel késve a zenén
Az intő árnyak szózatán merengni.
Ezt a hideg szív, azt hívságai
Marasztják, és amazt a feledés;
Még több, édes sajátját büszke döllyfel
Tekinti, és csak idegent szeret.
S ott áll a zengő csarnok elhagyatva,
S az énekessereg magán borong.

De Te, nemes hölgy, a kinek szivét
 Be nem lépék e fagnak kérgei,
 Jövel, s fogadd a kalaúz kezét;
 S mit ő a hűség gondjával regél,
 Hallgasd meg, és hozd el társnőidet,
 S fonj koszorút a hon költőinek.

Itt Zrínyi áll, ki fenkölt énekében
 Szigetnek zengi honfi hőseit;
 Ott Gyöngyösi, Keménynek dalnoka,
 S az ön kínjában vérező Kohári,
 Ki börtönének vak homályiban
 Vigaszt meríte lantja húrjain.
 Itt Rádai, a hit szent énekével,
 A lenge Amade, szerelmivel,
 Ott Faludi a lant játékival,
 És Orczy, a derült érzékeny agg,
 Tanít, és bájol, s orvosol kebelt.
 Itt van, ki új tüzet gyújtott egünkön,
 A bölcs ész avatottja, Bessenyei,
 Míg Ányos zengi holdvilágos éjjel
 Elvesztett boldogsága panaszit.
 Ott Fanni haldoklik fájó sebében
 Az életnek, míg szíve megszakad.
 És Dayka kínját hallhatd, és Vitéz
 Nemes küzdelmit Sisyphus kövével,
 És Himfy lantját Vaucluse árnyain.

Egy gyöngyöt alkotott az ég ura,
Melynek szelíd ragyoglatú tüze
Nem a gazdagnak fényüző nyakán,
Nem a kevélység homlokán diszelg:
E gyöngy a halvány ínség szenvedésén,
A hon bajain, s a honnak felvirúltán
A nő szemébül köny gyanánt fakad:
E drágagyöngyöt láttam arcodon,
Nemes hölgy, bú- s örömtől fényleni.
Oh üzd el a bút, melyet ad a sors:
E képeken legeltesd nézteid,
S mit rólok és ez öszves hű seregről
A hon reményi-, lelkes ifjainknak,
Buzgó szerelmmel hirdetétek koronként,
Oh hallgasd meg, haligassa meg nemed,
Kinek szivén e faj jövője forr,
S idézze fel letűnt idők szerelmét!
Ismét feléled akkor a halott,
S vallásos bízalom s hit harmatozza
A megnyugvásnak balzsamát reátok.
Nem vész el a nép, mely szent hagyományként
Az ősi lantnak intő szózatát
Kegygyel megőrzi, s hű marad magához.

HUSZONEGYEDIK ELŐADÁS.

Költői állapotok a tizenhetedik században, és *Zrínyi Miklós*. A *Zrínyiász*. Annak első része: I—IV. ének.

Uraim!

A magyar költészet, mint azt múlt félévi utolsó előadásomban kiemeltem, a tizenhetedik század lefolyása alatt lényeges változáson ment keresztül. A vándor dalmokok eltűntek, a nép emberei költészete elnémult, a nem oly rögtön elhallgató szükség a meglevőnek új meg új kiadásai által segített magán, és csak itt-ott szólalt meg néhány folytatója a régi iskolának, mely a nép szellemi életében vert aggyökérből, a XVI-ik század éveiben új meg új hajtásokkal virított vala ki. A költészet a mívelt rendek által karoltatott fel, s ehez képest új befolyások, t. i. az európai tudomány és műköltészeté alatt művészibb, egyszersmind népies jelleméből s ezzel együtt népszerűségéből kivetkőzve, tisztán irodalmivá lett. Első, ki ez irányban, és pedig meglepő nagyságban lépett fel, *Zrínyi Miklós* volt; s mivé lesz vala műköltészetünk, ha az híven az ő nyomain halad! De

arra az ő lángelméje kellett; a magyar szellem pedig mintha az ő megteremtésébe, másfél századra, bele fáradt volna. Így ő maga egy kor, egy iskola, követőkkel, de méltó utódok nélkül; kik utána jöttek, a tudománytól kölcsönözték azt, mit a lélek tőlök megtagadott. Egy tagban tárgyaljuk tehát őt úgy mint epos-, s egyszersmind úgy mint lyrai költőt.

Zrínyi költészete szoros összeköttetésben van életével, azért múlhatatlan, hogy életére is legalább egy futó pillantást vessünk. *Gróf Zrínyi Miklós*, e néven VII., a szigeti Zrínyi Miklós unokájának Györgynek fia, kit Wallenstein 1626-ban vesztett el méreg által, 1616-ban született. Élete, egész sorát mutatja fel a sikeres hadi tetteknek; s ő, a drávai vidékek oltalma s a törökök rettentője, vitézsége, vezéri bölcsesége és áldozni kész hazafiságaért köz tisztelet és szeretet tárgya, első ifjúságában már zászlós úr és főispán, utóbb horvát bán s nagy befolyású tagja lett a törvényhozásnak; másfelül kora műveltségének színvonalán állott, s Mátyás kora óta az első magyar úr, kinek vára egyszersmind a Múzák temploma volt, melyet könyv-, régiség- és képtár díszesítettek, s ki a státusférfit és hadvezér dicsőségét az író és költővel egyesítette. Halála tudva van. Miután Montecucculi s az udvari haditanács eljárása, mely iránt szabad lélekkel, de siker nélkül igyekezett I. Leopoldot felvilágosítani, őt visszavonulásra kényszerítették, a mindig győzedelmes hadvezért 1664. nov. 18. egy vadkan halálosan megsebesíté. Nem tartozik

tárgyamhoz, hogy e helyt prózai munkáit ismertesse, miknek legnagyobb része nyomtatásban csak épen most látott világot; de nem hagyhatom érintés nélkül, miszerint nehéz elhatározni: ezek mutatják-e tudományos szakképezettségét nagyobb fényben, vagy poetai lángelméjét a költőiek? Itt csak emezekről lehet szó. Első költeményei tárgya a szerelem volt; később ment ő által az eposhoz; s bár nem merem állítani, hogy Tassó remekműve érlelte meg az olasz földön gyakran megforduló, s a Tassó szép epizódjait holdvilágos éjeken a velencei csónakászoktól is meghallott férfiúban azon eltökélést: hazája irodalmát egy hasonlóval dicsőíteni, de hogy ez lebegett előtte főleg, midőn műve tervét fogalmazta — bár Homert és Virgilt is jól ismerte — az, úgy hiszem, előadásim folytából világosan ki fog tűnni, a nélkül, hogy akár a követés, milyen nélkül elődeihez viszonyítva egy nagy költő sincsen, akár helyenkénti reminiscentiái, művészi és költői nagyságából legkisebbet levonnának.

Mindenek előtt fő munkáját, a mai nap úgynevezett *Zrínyiást*, lássuk, melyet baráti kezek épen a tizenhetedik század második felének első évében adtak ki Bécsben, „Ádriai tenger Syrenájának“ nevezvén a címlapon költőjét. Ebben ő szépapjának, a szigeti Zrínyi Miklósnak halhatatlan tettét dicsőíti. Mily biztos műérzettel tudta ő ez új, e tisztán historiai, e korlátolt következményű eseményt epopoeai tárgygyá magasítani — mi magában is már fényes

tanuságot teszen költői alkotó hivatásáról — a költemény széptani boncolatából fog kitűnni, mely alá hogy azt vessük, mind azért szükséges, miszerint költészetünk első classicaí művével közelebbről megismerkedjünk, mind pedig, hogy az utána jött nem kevés eposi költők megbíráására kellő elméleti alapokat nyerjünk.

A Zrínyiász, melynek a szerző csak deák címet adott: „Obsidio Szigetiana“, tizenöt énekből áll, miknek először is egyenkénti tartalmát mondom el, mindenikét némi észrevételekkel követve, melyek közt helyenként az őt megelőzőtt remekköltőkkel rokonságát is megérintem; azután szerkezetéről, machináiról, epizódjairól, jellemrajzáról, előadásáról, és végre nyelvezetéről kívánok értekezni.

Az *első énekben* a költő, visszapillantva ifjúságára, melyben szerelmet énekelt, nagyobb tárgyhoz készül: őse bátor tettének megénekléséhez. Azért a boldogságos szüzet hívja segédül, hogy hőset, ki az isten fia szent nevéért esett el, méltán dicsőíthesse. E rövid kezdet után mindjárt a mennyországba vezet bennünket, hol istent mutatja fel, mikép a földre lepillantva, a magyarokon akad meg szeme, kiknek erkölcsi sülyedésén haragra gyúlván, Mihály arkangyalt hívja maga elébe, s büntetőjökül a törököket rendelvén, meghagyja neki, hogy a poklokra szálljon, s onnan a legdühösb fúriát küldvén Szulimán keblébe, őt a magyarok ellen felindítsa. Mihály engedelmeskedvén, Alektót választja ki e célra, ki

Szulimánnak, álmában, atyja Szelim képében jelenik meg, s neki hódításai céljául a magyarokat tüzi ki, mint akiket a meghasonlás elgyengített. Szulimán erre a hadjáratot elhatározza, seregeit Drinápolyba rendeli, a divánnak kijelenti célját, mely Arszlán budai fővezér levele által is támogatva, a vezérek által javaltatik. Következik az összegyűlt hadak és vezérek leírása.

A költő, mint Önök az első ének e rövid vázlatából is észrevehették, öntudatos biztossággal emeli fel magában nem igen fontos tárgyát — mert egy kisded várnak, ha az végvár volna is, bírása vagy elvesztése eldöntő egy haza sorsára nem lehetett — felemeli, mondom, az epopoea magasságára az által, hogy *egy az egész nemzetre kiható erkölcsi nagy eszme kifejezésévé* teszi. T. i. Szulimán e hadjáratát nem úgy tünteti fel, mint amelynek célja a kis Sziget megvívása volt, aminthogy nem is az volt, s ha Szulimán ott nem vész, csak epizódja leendett egy nagy harcnak; nem is mint egy oldalról pusztta hódítási, másról védelmi harcot, hanem mint egy a testnek, léleknek és szerencsének mindennemű adományaival kegyelt, de *vétkekbe süllyedt nemzetnek eszméltetésre és javításra isten által rendelt, ostromtatását*. S ez eszmét is Zrínyi nem úgy fekteti a költeménybe, mint a tanköltők szokták, a történetektől elvont tanuságképen: hanem mint működő elvet, mint egy felsőbb hatalom tettét, az istenét t. i., ki maga indítja fel a szultánt a magyarokra büntető

karja eszközéül, s másfelül elválasztott hőse vérében dicsőíti meg szent fia „elárúlt“ nevét — így fogván fel t. i. a buzgó katolikus költő a hitújítást. Egy ilyen, mintegy a nemzet lelki váltságára rendelt esemény, természete szerint csak nagy, sőt rendkívüli eszközök által mehet véghez: tehát isten maga intézi azt, a pokol minden erői mozgásba tételnek, hogy az istenhez hű s azért benne bízó sereg és hős vezérének ellentállása annál nagyszerűbb, jutalma, melylyel maga az isten által koronáztatik, annál fényesben kiérdemelve legyen. Ez által van indokolva a machina is, vagy a csodálatos e költeményben: s így a különben egyszerű történeti hősköltemény epopoeává magasítva. Ez indokolja a segedelemkérést is, melyet az isten anyjához intéz: mert a keresztyén költő ily nagy conceptióú tárgy megéneklésére, melynek kerekletébe az ég és pokol hatalmai nyúlnak be, magát felsőbb segedelem nélkül elégtelennek érzi. Nem pusztá mímélése tehát ez eposi elődeinek, bár nem tagadhatni, hogy annak fogalmazásában úgy követte Tassót, mint a kezdő versszakban Virgílt. A helyek rokonsága szembeszökő:

Ille ego, qui quondam, gracili modulatus avena
Carmen, et, egressus silvis, vicina coëgi,
Vt quamvis avido parerent arva colono,
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis
Arma, virumque cano . . .

Én, azki azelőtt iffiú elmével
Játszottam szerelemnek édes versével

Küzködtem Viola kegyetlenségével:
 Mostan immár Mársnak hangassabb versével
 Fegyvert s vitézt éneklek . . .

O Musa, tu, che di caduchi allori
 Non circondi la fronte in Elicona,
 Ma su nel cielo infra i beati cori
 Hai di stelle immortali aurea corona;
 Tu spira al petto mio celesti ardori,
 Tu rischiara il mio canto, e tu perdona
 S'intesso fregi al ver, s'adorno in parte
 D'altri dilette, che di tuoi le carte . . .

Múza, te ki nem rothadó laurusbul
 Viseled koszorúdat, sem gyenge ágbul,
 Hanem fényes mennyei szent csillagokbul
 Van kötve koronád, holdból és szép napbul ; . .

de az ily visszaemlékezések mellékes dolgokban nem szállítják le a költő becsét, sőt a mód, mely szerint Zrínyi tovább fűzi, különösen az utóbbi helyet, mutatja, mikép ő csak csirát vett által, melyből saját költészete földében saját szép virágot tudott eredeztetni. Tassó t. i. invocációjának másod részében bocsánatot kér a bold. szüztől, hogy világi dolgokkal is felékesítette költeményét; míg Zrínyi reá úgy hivatkozik mint szent anyjára annak, kiért hőse meghalt:

Te, ki szüz anya vagy, és szülted uradat,
 Azki örökkén volt, s imádod fiadat
 Úgy mint istenedet és nagy monarchádat:
 Szentséges királyné! hívom irgalmadat.

Adj pennámnak erőt, úgy ír hassak mint volt
 Arról, ki fiad szent nevéért bátran holt,

Megvetvén világot, kiben sok java volt;
 Kiért él szent lelke, ha teste meg is holt.

Engedd meg hogy neve, mely most is köztünk él,
 Büvöljön jó híre valahol nap jár kél;
 Lássák pogány ebek: azki istentől fél,
 Soha meg nem halhat, hanem örökkén él.

Tassó invocációja szebben van előadva, Zrínyié jobban gondolva.

Az isteni jelenet is. (I. 7—27.) kétséggkívül szintén Tassóé által van felgerjesztve, ki viszont Virgílt követte:

Et iam finis erat: quum Iuppiter aethere summo
 Despiciens mare velivolum terrasque iacentis,
 Litoraue, et latos populos, sic vertice coeli
 Constitit, et Libyae defixit lumina regnis.

Quando de l'alto soglio il padre eterno,
 Ch'è nella parte più del ciel sincera;
 E quanto è da le stelle, al basso inferno,
 Tanto è più insù de la stellata sfera;
 Gli occhi in giù volse, e in un sol punto, e in una
 Vista mirò ciò ch'in se il mondo aduna.
 Mirò tutte le cose, et in Soria
 S'affissò poi ne' principi cristiani . . .

Az nagy mindenható az földre tekinte,
 Egy szemfordulásból világot megnézé:
 De leginkább magyarokat észben vette. . . .

de tartalma Zrínyinél egészen más; s különösen a haragvó s büntető isten felfogása tökéletesen a biblia szellemében van. Alektót, a fúriát, Tassóval együtt

Virgiltól vette, s egészen az utóbbi szerint (VII. 324 s köv.) képezte, de ügyesen átöltöztetve Szelimmé, ki-
nek képében súlyos okokkal ostromolja és izgatja fel
a perzsák ellen készülő Szulimánt, hogy minden ere-
jét a magyarok ellen fordítsa. Azt téteti tehát a
költő Alektóval, mi pusztá emberi tanács után az
erős akaratú és makacs császárnál nem sikerülendett,
s így ez alakját nem utánzásból, sőt inkább szüksé-
ges motívumúl szövi be a történetbe. Látjuk ezekből,
miszerint Zrínyi már az első énekben mély jelentésű
és szilárd alapját veti meg az öszves épületnek; cse-
lekvés cselekvést követ drámai élénk előadásban, s az
ének végrésze már a drinápolyi táborba tesz által,
hol élénk jellemző vonásokban vezeti elénkbe e vész-
hordó nagy erő részleteit, s a vezérek közül ügyes
kézzel már itt emeli ki a tatár khánfit, Delimánt, ki,
mint egy szép epizód hőse, utóbb oly igen fogja bírni
részvételünket.

E készülétek közben a *második ének* már Ma-
gyarországba vezet, hol a budai fővezér Arszlán bég,
a szultánnak kezére dolgozandó, megszállja Palotát.
Túri György éjjel kiront, s a jancsárokból sokakat
levág. Arszlán hajnalban ostromolja a várat, de nagy
veszteséggel visszanyomatik. Azalatt Szulimán meg-
indulván Konstantinápolyból, ennek leírása és jelleme
következik, úgy az összes sereg képe. Petráfot a szul-
án előre küldi Gyula alá, melyet Kerecsenyi László
feladván, a török adott hite ellen, a várőrséggel együtt
örök rabságra jut. Szulimán még nincsen elhatá-

rozva: Eger vagy Sziget alá szálljon-e? — E helyt Zrínyi Miklós viseli a kapitányságot, kit a költő itt vezet először fel azon imájában, melyben a szultán hadjáratáról értesült vezér, életét a keresztyénségért felajánlja. Isten erre a feszületről hozzá szólva, örök életet ígér jámbor szolgájának, s tudatja vele, hogy csak Szulimán megölése és számos török romlása után fog Szigettel együtt ő is elesni.

Ez énekben a leendő harcok színhelyére vezette-tünk, sőt azok két különböző kimenetelű várostrom-mal meg is kezdetnek. — Egyébiránt semmi kitünő; ami egészen helyesen van, nehogy a fő történetnek fentartandó részvét előkészítő események által igénybe vétessék. Majd közelebb vitetünk a fő törté-nethez a fő tényzők, a két fél vezérei, festése által, kik közül Zrínyi istenhezi viszonyában mutattatván fel, ezzel a machina első része mély célzatossággal ki van egészítve. T. i. már most mind a két vezér mint egy felsőbb hatalom megbizottja áll előttünk, s ez által epopoeai fő hősekké avatva.

A *harmadik énekben* Szulimán a megvert Arszlán helyébe Musztafa boszniai pasát iktatja be, Boszni-ába pedig Mehmetet küldi. Ez, tartományába in-dulván, Siklós alatt megállapodik, s nem hajtva a siklósi bégnek, Szkendernek, intésére, nyílt me-zőn táboroz. Zrínyi a dologról értesülván, kische-melt csapattal Mehmetre üt, és miután ennek vitéz fiát Rézmánt s őt magát is elejtette, seregét szétveri. Pécsi Olaj bég a futó törökséget megállítja ugyan, de

szerencse nélkül küzdvén, Zrínyi felszólítására magát megadja.

Az érdek növekedő félben. Szkender és Mehmet beszéllgetésök jellemző: amaz a szigeti fegyveres életet, ez a török gondolkodást festi. A sátori jelenet, mely a két vezért keleti jellemökkel mutatja fel, s a török apród szép éneke, melylyel urait mulattatja, kedves nyugpont a mozgalmas képben; de a költő öntudatos eljárását is alkalmasan jellemzi az idylli szépségű ének tartalma, melyben az ifjú dalnok, szerencséje hűségét magasztalja, s ezzel is közvetve Mehmet biztosság-érzetét táplálja. Azalatt a figyelmes Zrínyi Siklósra készül, s mint istentől ihletett hős, vitézeit az ég oltalmával bátorítván, a török ellen kiindúl. A hajnali harc szemlélhető részletességgel festetik, s neveltetik érdeke azon egyéni csatázások előadása által, melyekben török részről Rézmán, az ennek holttetemei felett halálig küzdő apja Mehmet, s másfelől Zrínyi mutattatnak fel, mik, közbevetőleg legyen mondva, Mezentius és fia Lausus megöletésére emlékeztetnek Aeneas által (Virg. X. végén). Így a vitéz Olaj bég s a lány kedélyű Cserei Pál; ismét az óriás Rahmat s a dühös Farkasics viadalmaik: míg Zrínyi a kivítt győzelem után Olaj béget, ki a nehéz harc alatt minden fegyveréből kipusztult, a vitézség iránti tiszteletből bántatlan elfogja, s a véres képet engesztelő vonással fejezi be.

A *negyedik ének* szoros folytatása a harmadiknak. Egy hosszabb kitérés után a szerencse állhatatlansá-

gáról, mély jelentésű ellenképeül a III. énekben festett bizakodásnak, érdekesen festetik Zrínyi diadalmas visszamenetele Szigetre, hol az elesteknek megadván a halotti tiszteletet, hadias vígalom után Olaj bégnek, váltságúl az elfogott Radován vajdáért, szabadságot ad. Azalatt Szulimán, megértvén a siklósi bajt, Zrínyi ellen felgerjed, s rajta bosszút veendő, Egerre rendelt seregeit Szigetre tereli, bár Kadi-leser, a főpap, a madarak viseletéből bal jóslatot mond a szultánra. Éjjel két lónak elszabadulása véres zavart idéz elő a török táborban, mely magát Zrínyi által megtámadottnak véli. Szulimán nagy nehezen csillapítja le az öldöklést.

Ezének fénypontjai a szigeti jelenetek, különösen Zrínyi megszólításai az elestekhez, György kisedd fiához, s lovagias bánása Olaj béggel. Ellenben a szultán táborában keletkezett zavar csak annyiban függ össze a fő történettel, amennyiben azon rémülést festi, melyet Zrínyi pusztá neve gerjesztett a törökségnél, de fontosb következés nélkül maradván, rövidebbnek is kellett volna lennie, s nem oly kitüntető helyen állania, milyen egy éneknek vég része, melynek mindenkor vagy valamely fontos eseményt berekesztienie, vagy ilyent előkészítienie s ilyenre figyelmet költenie kell. Hiba az is, hogy a siklósi dolog által előidézett fordulatot Szulimán tervében a költő a harmadik ének bevezetésében előre jelenti, a helyett, hogy azt az események folyásából utólag eredeztetné: s így azon

jótevő hatást, melyet e része a történetnek szülne, elkeseríti. Egypár versszak kihagyása segített a dolgon.

S ím e négy énekben tulajdonképi első, előkészítő, része a hőskölteménynek; jövőkor a másodikat fogjuk közelebbről tárgyalni.

HUSZONKETTEDIK ELŐADÁS.

A Zrínyiász további folyamatának (V.—XIII. ének) boncolata.

A Zrínyiász első részét, mely az eposi mese előzményeit mutatja fel, az első négy énekben múltkor vázolván, a másodikra megyek által, mely kilenc énekben annak derekát, tudniillik mind azt, mi a kezdet és vég közé esik, tartalmazza. Zrínyinek

Megtölt szorgos füle már császár hírével,
Hogy jün romlására minden erejével :

amiért erélyes ellentállásra készül, mely készülétek teszik az *ötödik ének* foglalatját. Összehíván a várőrséget, ahoz buzdító beszédet tart, s ő és a had kölcsönös kitűrést és hűséget esküszik. Itt szövi be költőnk a szigeti hadnagyok, csapatok s készülétek leírását. Következik levele a királyhoz és bucsubeszéde kis fiához, kit, bár atyja mellett akar harcolni, a levéllel Miksához küld.

Ez ének, mint látjuk, egészen szigeti dolgokkal foglalkodik. Mind a beszéd jeles, melyben egy böles és istenes vezér szól, seregét isten oltalmával biz-

tatja, a törökökön nyert győzelmek emlegetésével bátorítja, s a török hitetlenség példáival a menekvés minden reménye hiúságáról győzi meg, kivevén melyet a vitéz kitűrés nyújt; mind a hadnagyok és csapatok leírása változatos, jellemző és eleven. A királyhoz intézett levél, érzületét és elszánását egész fenségében tünteti fel. De különös dísz e éneknek Zrínyinek a fiával, Györggyel, való jelenete, melyben ez, atyja oldala mellett akarván küzdeni, kész, ha az neki meg nem engedtetik, inkább ön kardjával véget vetni életének, mintsem, hasonlatlanul atyjához, a veszélyt kerülni. Mind Zrínyi intései, a fiúnak egész életére kihatandók, mind utolsó beszéde, melyben meg igyekszik őt győzni a felől, hogy kötelessége neki magát jövőre fentartani s a hazának *élni*, az atyai gyöngéd szeretet s a hazafiúi bölcs mérséklet gyönyörű kifejezése, lágy s egyszersmind magasztos; s habár egy helyt Aeneas *szavaira* emlékeztet is, miket ez Ascánus fiához intéz (XII: 435 stb), az egész jelenet attól lényegben különbözik, s nem kevésbé eredeti mint megillető.

A *hatodik énekben* Szulimán Harsánynál megállapodván, Halul és Demirhám által Szigetvárat felkéri. Az elsőnek hízog beszédére Zrínyi tagadó választ ad, Demirhám vad kitörésére az őrség fegyverre-kiáltással felel. Erre a szultán indulást határozván, előhadát Ozmán alatt Sziget felé küldi táborhelyet szemlélni ki; miről Zrínyi egy, kémlő csapata által elfogott, töröktől értesülván, Ozmán

elébe megy, s őt az Almás patakjánál megveri. Vid el-
ejti Hamvivánt, a syrus királyfit, s az ezt megbosz-
szúlni akaró Kambert.

A követség leírásában, különösen Halul, a kigyó-
nyelvű, sima diplomata behállózó beszédében s De-
mirhámiban, mint ennek szembeszökő ellentétében,
költőnk jellemrajzoló tehetsége fényesen nyilatkozik.
Amaz, hosszas hizelgő beszédében, melyet Zrínyi
nyílt ég alatt, a várórség jelenlétében, hallgat meg,
kegyvadászásból magasztalja a szigeti kapitány vi-
téztségét, hadi tetteit, inti, ne kockáztatná dicsőségét
bizonyos veszedelem által, ura nevében neki jutalmat
ígér, példákkal támogatja javaslatát, s előhordja az
őt biztatható okokat, hogy azokat megcáfolja. A
költő ügyesen lépteti fel itt Demirhámot, hogy ennek
vad bánásával magának a várseregnek nyilatkozását
idézze elő. Az egész jelenet, tervében s a beszédek-
nek a körülményekhez alkalmazott voltában, egy-
aránt mesteri.

Innen aztán a költő in medias res szökik; tettek,
események, bonyolódások változatosan követik egy-
mást. Az előhad meglepő megtámadásának gondolata
s a nap dicsősége, mint Siklósnál, úgy itt is, a főve-
zéré. Legvonzóbb része az éneknek ismét az utolsó,
t. i. az előtérbe először itt lépő Deli Vidnek, ki iránt
a költő, Zrínyi után a legélénkebb érdeket gerjeszti,
Almászon túli viadalma, hová ez egymaga rontván ál-
tal, az ellenséget vakmerőségével szinte tétlenné te-
szi, Hamvivánt megöli, s ezzel saját sorsa csomóját

köti meg, mely oly érdekes események fonalán bonyolódik át az egészen, míg végre halála által oldatik meg. Erre már most kívántam Önöket figyelmeztetni, hogy a költő mélyen átgondolt szervezetének e fonálára is ügyeljenek. — Egyébiránt e viadal is amily merészen rajzolva, oly élénk színekkel van festve is; de fő szépségű azon elegiai kép, melyet a fiatal Hamviván esete, s hív szolgája Kamber érzülete s önfeláldozó hűsége tüntet fel, kinek a költő kevés szóval megillető emléket állít.

A *hetedik ének* a szultán táborába vezet, hol Demirhám bosszút esküszik Hamvivánért. — Szulimán Sziget alá száll táborba, hol épen Farkasics haldoklik. Zrínyi győzedelmesen kicsap, s itt történik Demirhám első összeütközése Deli Viddal, mely eredmény nélkül folyván s az éj által megszakasztatván, e két hős egymásnak a párbaj folytatását fogadja.

A költő itt helyes széptani tapintattal emberiségi érdeket gerjeszt a zabolátlan dühösségű Demirhám iránt azon szeretet vonása által, melylyel ez Menezhám, s fia az elesett Hamviván, iránt viseltetik, kinek megbosszulását tűzte most ki élte céljává. Csatája Deli Viddal, melyre a Zrínyi kirontása nyújtott csakhamar alkalmat, ennek kevés, de erős vonásokkal festett nagy érdekű részletét teszi. Ügyesen függeszti fel a költő az olvasó figyelmét épen az ének végén a halálos alkuval, mely önkénytelenül Argand és Tancred párbajukra emlékeztet ugyan Tassónál, de a részletekben itt s utóbb Tassótól egészen függet-

len s teljesen eredeti. Legszebb része mindazonáltal ez éneknek e középső szakasz, a Farkasics halálának epizódja, de mely annyiban mégis hibás, hogy az eseményekkel sem okbeli összeköttetésben nincsen, senem eredményez semmit: hacsak azon hiányt nem méltatjuk, mely általa a hadnagyok sorában maradt, de feltüntetve az sincsen. E vitéz t. i., kivel az olvasó mind a siklósi ütközetben (III. 69. 101. s köv.) mind a szigeti eskünél (V. 39. sk.) ismerkedett meg, hol első ajánlotta fel életét a vezérnek: nem csatában, nem sebben — mert az óriás Rahmat által nyert sebből kigyógyult — hanem

régi betegségben,

Készíté nagy lelkét isten eleiben.

A költő célja tehát vagy tisztán csak e hős dicsőítése volt, vagy változatosság okáért kívánt a historiai igazságnak eleget tenni, miután az alkalmat nyújtott neki egy elegiai gyönyörű jelenetre, melyben nem tudjuk a haldokló bajnok panasza szebb-e és meghatóbb, mely a feletti fájdalmát festi, hogy nem harcban, hanem ágyban kell meghalnia; vagy Zrínyié az idő előtt elhunyt társ fölött.

A *nyolcadik ének* egészen török dolgok körül forog. Szulimán, a folytonos veszteségeken elbúsulva, hadi tanácsot tartat, melyben Rustán, a császár veje, szigorún megbírálván az eddigi eljárást, rendes vívást tanácsol a szükséges előkészületek (földmunkák) megtétele után. Delimán gúnyos feleletben rögtöni megtámadást javasol, s be nem várva Rusztán vála-

szát, eltávozik; így Demirhám; míg Petráf, kijelentvén fájdalmát az egyenetlenség felett, Rustán alapos indítványát elfogadtatja. Delimán a szultánhoz menvén, azt ajánlja, hogy Zrínyi és öt hadnagya párbajra hívassanak ki, s ennek kimenetele határozzon: ő maga Zrínyit vállalván fel; de Szulímán a vár ágyúztatását rendelve, későbbre kívánja a személyes csatát fentartani.

Habár ez ének, tárgyánál fogva, a kevesbbé érdekesek közé tartozik, s a történet haladására hatása nincs is szembeszökőleg kitüntetve: még is egyfelül szükséges lánc-szeme az egésznek, amennyiben benne határoztatik meg az ostrom módja, s főleg a Rustán és Delimán közt kitört ellenségeskedés által fontos következmények alapjai rakatnak le; másfelül a költő itt is tanúsítja lélektani hű ecsetét a szólók rajzolásában, de saját hadvezéri képzettségét is azon módon, miként Rustán a maga véleményét védi. Az ének bevezetése (1—10. vsz.), melyben a Hajnal, személyesítve, pillantást vet Szigetvár környékére, s szívben pártot fog a magyarok mellett, habár szépen van ecsetelve, még is sem belső valósággal nem bírván, sem szerves összefüggésben az egészszel nem lévén, az olvasót hidegen hagyja, mint minden személyesítvény, kivált ha mint pusztá eszmekép tetteges részt nem vesz a történetben, s inkább csak a költő saját elmélkedései hordozójául van rendelve, mint itt is.

A *kilencedik ének*, egy rövid alanyi kitérés után

(1—4), melyből megértjük, hogy míg költőnk művén dolgozott, a kanizsai török várhad által csáktornyai fészkeben nyugtalanított: Zrínyi teremébe vezet, hol a bán Deli Viddal egy cseltámadást forgat, mely közben követet lehetne Miksákoz szöktetni segédhadak sürgetése végett. Az éjjeli őrizeten levő Radivoj vajda meghallván a szót, Juranics barátjával közli elhatározását a török táboron át a királynak megvinni Zrínyi üzenetét; ez hozzá szövetkezvén e célra, mindketten felmennek a kapitányhoz, s ajánlkozásuk elfogadtatván, a várból kilopúlnak, s a bortól elázott törökök közt haladván, ellent nem állhatnak, hogy többeket meg ne öljenek, kik közt Kadilesker, a főpap; végre szerencsésen áthatolván a török sátorok közt, a tatár táborőrök által észre véve, vitéz ellentállás után, melyben egyebek közt Idriz vezér Radivoj nyilától elesett, az egyenetlen harcban mindkettő elejtetik. Radivoj még azon éjjel megjelenik Deli Vidnak, álmában, s neki vezérével együtt megjósolja a vértanúi halált. A törökök halottaikat eltemetik.

Igen helyesen van gondolva a többszöri szerencsés ütközetek után Zrínyi abbeli reménye, miszerint annyi időt nyerhet még, hogy a királytól megsegíttethessék. E remény, bár ő el volt a halálra szánva, mind igazi emberi vonás, mind hozzá, a vezérhez, méltó gondoskodás forrása, kinek a bizonyos veszélytől sem szabad visszariadni, nehogy tétlenség által maga idézze fel maga s az ügy ellen a végzetet. Igen

pész, s bár nyomról nyomra Virgíl Euryalus és Nisus-féle epizódja (IX.) után képeztetett, mégis az egészen jellemében kivetített a két vajda története, melyben két egymást szerető barát próbál közösen szerencsét, s megillető különösen az idősbnek, Radivojnak gyöngéd szeretete s önfeláldozása az ifjabbikért. Az álombeli jelenet, bár semmit nem motivál, nem hibás, ha nem machinának, hanem annak vesszük, aminek a költő gondolta: a Deli Vid hangulatában fekvő természetes képzeletmozgalomnak, melynek szépsége éppen abban áll, hogy Deli Vidot az olvasó előtt szinte végzetszerű hőssé avatja, s ez által az irántai részvétet öregbíti.

A *tizedik énekben*, egy második kitérés után a szerencse forgandóságáról, *Sziget első ostroma* perdül le előttünk. A közönségessé lett csatából Radován és Demirhám személyes ütközetök válik ki, melyben amaz Buráktól hátulról elejtetik. A Radován bástyáját már most Dandó oltalmazza. Bot Péter kirohanását Delimán visszaveri; ellenben a kis kaput két horvát cselből megnyitván, a rajta benyomult török csapat Delimánnal együtt benreked, s mind levágnak, a vezért kivéve, ki szerencsésen kimenekszik. Azalatt Dandó csatája Demirhám ellen hanyatolván, Zrínyi maga siet védelmére, s az ostromot teljesen visszaveri.

A csatázások leírása való, mint azt egy katona költőtől várhatni, ki a költemény népeit színről színre ismerte; e mellett szemlélhető és változatos. Török részről Demirhám és Delimán tűnnek ki, de magyar

és török felett Zrínyi áll, ki előtt a legbátrabb ellenség, Demirhám, megrémül (X. 95). Legérdekesebb részlete az éneknek kétség kívül Delimán esete a várban, s különösen visszavonulása, melyben lelke hullámmzése lélektani hűséggel festetik. De méltán kérdezhetjük: miért a költő az ostrom visszaverésében Deli Vidnak nem juttatott szerepet, miután némely másod s harmad rendű hősöket az előtérbe léptetett?

A *tizenegyedik ének* ismét a török táborban forog. Delimán az őt gúnyoló Rustánt megölvén, s a szultán Kaszum pasa sürgetésére megbüntetését elhatározván, Demirhám és Halul az ellentállást forgató tatár khánt elvonulásra bírják. Ezután Demirhám követet küld a várba Deli Vidot a párbaj folytatására felhíni. Ez véghez megyen a szigeti mezőn, magyar és török csapatok jelenlétében: Zrínyi a várból, Szulimán egy dombról nézik a viadalt. De midőn Vid már-már győzne, Amirassen, a szerecsenhad főnöke, Demirhám segedelmére siet. E hitszegő eljárás Vid kisdéd csapatát is védelemre idézi, a harc közös lesz, melyben Deli Vid Amirassent megöli. Zrínyi látván a bajt, ötszázad magával kiront, s a zavarban Vidot szem elől vesztvén, megsiratja őt, s bűvában nagy pusztítást tesz az ellenségben.

Egyike ez a legérdekesebb énekeknek, úgy első részében, melyben a költő Delimán búsulását Szigetből kivonúltán, összekoccanását Rustánnal, az udvari jelenetet Szulimánnál s Delimánét barátival, lélek-

tani mély belátással és biztos kézzel rajzolja, mint a másodikban, hol Demirhám és Vid szóváltásai és viadalma a legfestőibb előadások közé tartoznak.

Más világba vezet a *tizenkettődik ének*. A bújdosó Delimán keblében Cupido Kumilla, a szultán leánya és Rustán özvegye, iránti régi szerelmét újra felgerjesztvén, őt egyenesen Nándorfejérvárba viszi, hol viszont Kumillát Delimán szerelmére gyulasztá. A nő meghívja a hőst, s a két régi szerető ismét egyesül. Az alatt a számos vezéreit vesztett török tábor Delimán távolléte miatt felzendülvén, ennek visszahívását határozza. Szulimán ezt megelőzendő, őt saját követe által kegyével és leányával megkínálja; mire Delimán, Kumilla tanácsának ellenére, ki őt a harctól félti, enged, s mindkettő Sziget felé indul. Útközben Kumilla, kedvese kardszomakjából (szomakkígyó bőréből készült úti poharából) iván, melyben sárkányméreg volt, kínosan meghal; mi felett Delimán megdühödvén, fájdalmát keresztyén vérbe fojtani készül.

Kétségtől igen szép epizód, mely egyfelül Delimán visszahívásának sikerét biztosítja; másfelül az által, hogy egy az egész eposban eddig nem szerepelt motívumot, a szerelmet, működteti, nagy vonzó erővel bír, kivált tragikai végével. De bár költőnk az emberi indulatok festésében mindenütt kifejtett mesterségét itt is tanúsítja, több észrevétel fér még is ez epizód conceptiójához. Egy: Cupido működése, ki nem tudjuk hogyan illeszthető a költő

keresztyén machinájába, melytől különben is függetlenül munkálkodik: hacsak őt is eszmeképnek nem vesszük, bármint ilyen kelleténél élesebben és szemléltetőbben van rajzolva. Más a Kumilla halála, mely véletlenségen alapulván, egy múlhatatlan műszabályt sért meg, miszerint minden fontosbeseménynek szükségképinek, tehát vagy az egészszel összefüggő előzményekből, vagy belső okokból, származónak kell lenni. Azonkívül Kumilla halálával akarja a költő Delimán újabb elkeseredését a keresztyének ellen motiválni, mire tulajdonképen szükség nem volt, mert Delimán azelőtt is, mint ezután, a keresztyének rontására törekedett egyedül. — Egyébiránt Delimán elvonulása eszmében emlékeztet ugyan mind Achilléra az Iliásban, mind Rinaldóéra Tassónál, a nélkül mégis; hogy akár a motívumokban, akár a részletekben azokhoz legkisebbé hasonlítana.

A tizenharmadik énekben Deli Vid feleségével ismerkedünk meg, ki török leányból magyar hős szerető hitvese lett. Ez, nem térvén vissza férje a Demirhámmal vívott bajból, annak fölkeresésére és megmentésére szánja el magát, s férfinak öltözve török mezben az ellenséges táborba keveredik. Egy száguldó szerecsennel találkozáván, s tőle megértvén hogy a császárhoz siet, ezt Deli Vid jelenlétéről tudósítani, levágja őt, mire zaj támad, a közellevő Vid, ki kémlelődés végett mulatott még a török táborban, hozzá ugrat, s őt csellel nem menthetvén meg, óriási küzdelem által ragadja ki a sokaságból, s jó lován

vele szerencsésen visszamenekszik Szigetbe. Azalatt a szultán újra hadi tanácsot tart, mely, miután Al bég elvonulást javasolt, Delimán heveskedése által ismét felbomlott ugyan, de Ali Kurt, a tüzérség főnöke Csontos Pál golyójától elesvén, egy szerencsés kirohanás a török ágyúkat haszonvehetlenné tevén, az agg császár végre magán tanácsban Szigetet elhagyni határozta. Ekkor történt, hogy egy levélhordó galamb elfogatván, Szulimán a Miksához intézett levélből a várbeliek megfogytát és vég szükségét megérté, s újra felbátorodván, általános ostromot rendelt.

Amint közelebb s közelebb érünk a katasztrófhához, az érdek is nőttön nő. Valamint a Deli Vid nejének kalandja a legvonzóbb jelenetek egyike, úgy a haditanács, bár részletei s kimenetelében hasonló az elsőhöz, kivitele által még is új érdeket gerjeszt. Mesterileg intézi itt költőnk a fordulatot a Tassó hasonlatosságára (XVIII: 49) használt galambposta által, végzetszerű szükségességben tüntetve fel azt; s ünnepélyes komolyságra hangolva, az olvasót előkészíti a nagy katasztrófára, melylyel jövő alkalommal közelebbről meg fogunk ismerkedni.

HUSZONHARMADIK ELŐADÁS.

A Zrínyiász vége (XIV. XV. én.). Annak szerkezete. Épizódok. Zrínyi mint jellemfestő. A csodálatos a Zrínyiászban. Előadás, verselés, nyelvezet.

Előadásunk sora a Zrínyiász harmadik részéhez ért, mely két énekben végeztetik. A költő a *tizennegyedik énekben* két figyeltető versszakkal mutat a kifejlésre, s ez utolsó részt az előbbiektől egy személyes érdekes kitéréssel választja el. Első fele az éneknek Szulimán sátorába vezet, hol Alderán bűvész a szultánnak szolgálatait ajánlván, az ördögöt felvarázsolja, s annak egész hadával támogatja az éjjeli ostromot. Második fele az éneknek ezt magát írja le. A törökök, s velök versenyt a pokolbeli seregek, tüzet hánynak a várba, a külső várat beveszik ostrommal, s Zrínyi, utolsó ötszáz vitézével, a fellegvárba szorúl; de az ellenséges tüzeléstől itt sem lévén többé maradása, újabb elszánt küzdelemre bátorítja őket; mire a külső várpiacra kirohanván, az ellenség a magyarok kardjai, és saját, reá visszahulló tüze által, Delimán vitézkedése dacára, pusztúl. De Demirhám,

végzete által üzetve, Deli Vidot kiáltja elé, s miután ketten az általános harc helyét elhagyták, s ő bizonyossá tévé ellenségét, hogy az Amirassen segédta-madásában része nem volt, a kétszer megszakadt viadal folytattatik, melyben Vid a hős szerecsent elejti, de maga is általa vett halálos sebeiben lelkét kiadja.

Láttuk, hogy a törökök minden eddigi kísérletei a magyarok emberfeletti vitézsége miatt rendkívüli veszteségekkel jártak. A költő tehát szükségesnek látta szinte emberfeletti eszközökkel töretni meg a magyar erőt, s mind keresztyén álláspontból, mind az akkori népfelfogás szerint, helyesen használja a pokolbeli seregeket, s az azokat felidéző s kormányzó bűvészt, Alderánt. Nincs ugyan kétség benne, hogy költőnk előtt Tassó Izménje lebegett, midőn Alderánját fogalmazta; különösen ennek első fellépése Szulimánnál Izmén hasonló első megjelenésére emlékeztet Aladinnál: de a kedvenc költője által felgerjesztett eszmét Zrínyink teljes önállósággal képezte ki, s ha a rajz részletei a mai olvasót csak kevéssé érdeklik, az csak a változott gondolkodástól van. Midőn Alderán az ördög seregein kívül Alit, a szent chalifát, is felidézi, ki azonban igyekezetei sikertelenségét és Szulimánnak elvesztét jósolván, megtagadja segedelmét:

„De zöld fikáromat (két élő pallos) kivonjam, ne véljed:

Mert isten kedvéből az mind csak porrá lett“

e jelenetnek sem okát, sem következtetését nem látjuk. Legvonzóbb ez énekben a Deli Vid és Demirhám ta-

lálkozások, hol az utóbbinak mentegetőzése, mely szerint a múltkori párbajuk félbeszakasztása Amiras-sen által sem tudtával, sem akaratjával nem történt: e büszke jellem lovagias alapszínét mutatja fel. A viadal maga nagy vonásokban adatik, s a kettőnek elesése, mint végzetszerű s így szükséges kifejlődése az előzményeknek, a költő mély belátásának egyik tanubizonysága.

A *tizenötödik ének* a vég órájára jutott bánt vezet fel, ki utolsó beszédében maradék seregét dicső halálra buzdítja. Isten az érte híven harcolókat dicsőítendő, Gábrriel arkangyalt az angyalok legiójával küldi, ki az Alderán ördögeit szétűzván, Zrínyi fenmaradt ötszázával kiront, Delimánt és Szulimánt ön kezeivel megöli, s végre vitézeivel együtt elesvén, mindnyájok lelkei Gábor angyalai által isten eleibe vitetve, mártiromságok megkoronáztatik.

Ez ének, valamint utolsó, úgy a legnyomosabb, s a költőnek a fenség előállításában ritka magasztos, előkelőleg epopoeai, talentomát a legfényesben bizonyítja be. Kitűnő utolsó beszéde a bánnak, melyben régi elszántságát, a vég órában, hivatása érzetében, szépen bepecsétli; s valóban fenséges azon égi jelenet, hol isten, kiengesztelve népének hű önfeláldozása által, őket mennyei jutalomra érdemesíti. Helyesen van gondolva Gábrriel megjelenése is az utolsó imáját végző Zrínyinél, kibe új erőt önt, s kinek a nagy tettek befejezéseül Szulimán elejtését hagyja meg. Az égi jelenet ismét Tassóra emlékeztet (IX.

55—60), valamint a Gábrriel feltünése Mihály arkan-
gyaléra, ki Bouillon Godofrédnak szinte jóslólag
jelenik meg (XVIII. 92): de amaz, bár részben
csakugyan az olasz költő után képeztetett, más részt
sok saját vonást mutat, melyek közül méltó kiemel-
nem azt, mely az isteni akaratot elég hatalmasnak
festi, hogy szó nélkül is megértessék mennybeli szol-
gái által: „Így monda“ — ekkép énekel a magyar
költő istenről:

„Így monda, de nem nyelvvel, és nem szózattal,
Hanem tündöklő isteni akarattal.“ (XV. 33.)

Az olasz egyszerűen:

Qui tacque (IX. 60).

Bouillon visiója is csak jósló, s így nem oly hatályos,
nem oly szükséges, mint Zrínyié, mely parancsolatot
hoz (a szultán megölését), s új erőt önt a hős kebe-
lébe — a vértanuságra. Zrínyi vég kirohanása is nagy
nyomossággal, erő- s lélekteljesen van festve. — En-
nek tartotta fenn a költő azon dicsőséget, hogy Deli-
mán, a bátrak legbátrabbika, előtte megrendüljön, s
végre is általa essék el, mint Szulimán is, a magya-
roknak az előtt s az után legveszélyesb ellensége. Az
öszves törökség hátrál előle:

Nem mér az nagy bánhoz közel menni senki (106.)

jancsárgolyók terítik őt le. Apotheosis rekeszti be a
magyar eposok legfenségesbikét.

Nem hagyhatom szó nélkül a költő azon fogását,

mely szerint Szulimán halálát Zrínyinek tulajdonítja. Kétség kívül merész gondolat volt az e részben közönségesen ismert históriai ténytől, Szulimánnak a vég ostrom előtt betegségéből kimúltától, eltérni: de szintoly mély művészi öntudattal fogalmazott, mint merész, gondolat. Szulimán természetes halála az eseményekkel semmi okbeli összefüggésben nem állván, mint esetékes, mint belső szükség nélküli, hors d'oeuvre lett volna: míg így szükséges kiegészítője gyanánt jelenik meg a magyar hős hivatásának, mint *tett*, esemény helyett; az epos hőse úgy, mint valóságos megszabadítója hazájának ennek bár elaggott, de akaratja erejével még mindig legfélelmesb, ellenétől; halála pedig mint méltó ára ily nyereségnek: míg a történelemben az eredmény nélküli áldozat lélekemelő csodálásába bizonyos keserűség érzése vegyül. Zrínyi tehát igen is meg tudta a költői valóságot a történelmi valóságtól választani: s ha még is mentegeti magát előszavában, horvát és olasz krónikára s török mondára hivatkozva, melynek akkor kelete igen is lehetett — mert mily eltérő variánsai nem szoktak a hadi nép között forogni a legfontosb egykorú események feletti nézeteknek is! — neki erre csak annyiban volt szüksége, amennyiben akkor a divatozott *verses* krónikáktól nemzetünk nem költői, hanem történelmi valóságot igényelt. S így mi azt, amiben Zrínyi kortársai megütközhettek, mint művészi tapintata egyik biztos tanuságát csak méltatással üdvözölhetjük.

A tartalom e folyamatából láthatták Önök, mily következetesen van az epopoea vallásos eszméje kivíve, mely nem egyéb mint a sülyedt erkölcsű nemzet lelki váltsága, melyért egy csoport hazahű és istenes vitéz áldozza fel életét: eszme, mely részben a nemzet akkori felfogásával is szépen egyezett, miről a tizenhatodik század öszves irodalma, miképen azt ez előadások sorából is kivehették Önök, tanúskodik; s mely az események által is, amennyiben a Sziget alatt kimúlt Szulimánnal a török hatalom is hanyatlásnak indúlt, utólag megerősítést nyert.

S valamint a conceptióról, úgy a *szerkezetről* is csak magasztalólag szólhatunk. Egység, átgondolt-ság, egybevágó tervszerűség mindenben: mi nagyobb költői műveinkben e napig oly ritka, vagy oly ritkán kielégítő. A költő kezdetben mindjárt biztos alapot vet épületének; semmit nem hoz elő, mi ok vagy okozat gyanánt nem függ össze az egészszel — némely apró részleteket kivéve, miket tán túlszigorral is megróttam helyenként — vagy legalább mi annak kellő világítására nem szolgál, mint legitt látjuk majd, midőn az epizódokra külön pillantást vetendünk. Az elrendelés is oly természetes és egyszerű, hogy az egésznek áttekintését közvetíti, azt mintegy átlátszóvá teszi; a mellett a részletek úgy állítván egymás mellé, hogy egyik a másikat motiválja, az árnyék és fény helyes eloszlását eszközli mint egy jól elrendelt képben; az érdek pedig a katastrophnak jóelőre éreztetése ellenére fokonként nő: míg végre

az olvasó a szomorú vég dacára vallási magasztos megnyugvással teszi le a művet.

Az *epizódok*, mint láttuk, lazábbúl függnék a mesével össze, mint azt a műbírák rendszerint kívánják. Négyet vettünk észre, s egy sem nyúl be az egésznek szervezetébe akár gátlólag, akár előmozdítólag; még is nem szívesen nélkülözőnk azokat, mert mind a szereplők bővebb jellemzésére szolgálnak, mind az egészbe kellemetes változatosságot hoznak: ilyenek különösen a Radivoj és Juranics barátságok, a Delimán és Kumilla szerelmök, a Deli Vid és felesége hitvesi hűségök, mik oly érdekes viszontagságokra, oly szép lélekfestésekre nyújtottak a költőnek alkalmat. E mellett azok a mese folyamát nem hogy megakasztanák, sőt inkább ügyes kézzel oly helyeken iktatvák be, hol abban nyugpontok érezhetők; s különben is se nem oly terjedelmesek, hogy a figyelmet attól elvonnák, sem oly mértékben részvételt nem gerjesztenek, mely a fő mese iránti részvételt gyengítené, sőt tőlök új kedvvel és vágygyal térünk ahhoz vissza.

Különös ereje van Zrínyinek a *jellemrajzban*. Ez oldal az, mely benne az emberi kebel rúgóit s a népfajok gondolkodás- és érzésmódját ismerő, a tettek mezején forgott vezért, gondolkodót és tudóst tünteti fel. A teremő képzelem mellett, az ő élő tapasztalása, ember- és világismerete, s kora költői műveltségének színvonalán álló kimívelt lelke kellett arra, hogy amit magyar költő eladdig még nem kísérlött

meg, azt ő oly szerencsésen és mintaszerűen kezelje: a jellemzést. Ehez képest az ő alakjai nem csak költőileg valók és érdekesek, hanem külsőleg is azok: ő lelkületét és szokásait, nézeteit és harci életét a török népeknek, úgy, mint a magyarnak, saját tapasztalásából ismerte, s innen az ő rajzai ama belső létezőségeken kívül, melyet a művészet ad, még történeti becszel is bírnak. Kevés alak emelkedik ugyan ki az egyes szereplők seregéből: de azok mind *egyének*, a többiek^{nek}ől különbözők, saját lélettel bírók, a mellett biztos kézzel, következetesen rajzolvák. Magyar részről csak Zrínyinek jutott több oldali kifejtés. Helyes pedig, hogy *Zrínyi* mindenek felett van kitüntetve; így ő nem csak névvel, de valóságban is a fő hős, ki iránti részvételünk semmi más alak által nem gyengítettik, úgy mint ezt péld. Tassónál látjuk, hol Godofrédot Rinaldó koronként háttérbe szorítja, vagy épen Virgílnél, hol épen az ellenséges hős, t. i. Turnus, nagyon is csökkenti időnként az Aeneas iránti részvételt. Zrínyi nem csak a legbátrabb, legrontóbb vitéz az összes eposban, ki előtt maga Delimán megfélemlik, s karjától az ellenség legjobbjai elesnek, de mint vezér, lelke összes hadának: mindnyájokért ő gondolkodik, mindent ő intéz, szervez, s vitézeiben az ő beszédei tartják a lelket, melyek mindig egy, isten iránti bizodalmaiban megnyugodott, bölcs, mérsékelt, de erős és elszánt férfiú nyilatkozásai. S az ő fensége és nagysága bennünket nem hágy hidegen: mint atyát látjuk őt kisdéd fia

megmentéséről gyengéd szeretettel gondoskodni, s ezt intésekkel készíteni el az életre, melyek benne, a bajnokon kívül, az okos hazafit mutatják fel; mint barátot Farkasicsot és a holtnak vélt Deli Vidot siratni s elkeseredésében annál ártóbban dúlni ellenségében; mint lovagot becsülni ellenfelében is a vitézséget, midőn a bajnok, de fogoly Olaj béggel nemesen bánva, őt asztalánál nyájasan nyugtatja, s ajánlott kincseit visszautasítva, Radovánért szabadon bocsátja. A többi magyar vitézek csak Zrínyi egy vagy más oldalával bírnak, de néhányan mégis némi külön vonással lépnek ki az egyetemiségből. Leginkább bírja részvételünket *Deli Vid*, ki, vitézséggel első a többiek felett, t. i. kitől Demirhám kétszer győzetik meg, mind vezére iránti szeretetével, mind találékonyságával a nejéveli kalandban. Utána *Farkasics Péter*, Zrínyi főkapitánya, a legelhatározottabb férfi a magyar hadban, első, ki a halálos esküt leteszi, utóbb vitézségének több ragyogó próbái után kora és dicsitelen halálával s e feletti fájdalmával nyeri ki részvételünket. Így *Radivoj és Juranics*, kik urok s egymás iránti gyöngéd szeretetök áldozatai lesznek. A kisedő számot a magyar katonás szeszélyű tüzér *Csontos Pál*, *Borbála*, Deli Vid szerető s szerelmében merész és lelékeny neje, s még a kis *Zrínyi György* is nevelik, ki gyenge kora dacára családjá fajbéli erényét, az elhatározottságot, már oly kibélyegezve mutatja, miszerint öngyilkossággal fenyegetőzik, ha atyja őt a mellette küzdéstől eltiltja.

Különbözőbb s többnemű, bár az epos kisebb terjedelméhez képest szintén nem nagy számú egyéniségek rajzoltatnak az ellenfél részéről: aminek a török seregek hasonlíthatlanul nagyobb száma, s főleg szabadabb mezeje egyelőre már kedvezett. Elül áll itt is, habár nem külső tetterővel már, de lelki tulajdonaival, *Szulimán*, ki egyfelül mint elhatározásai-ban indulat s bosszú által vezetett makacs aggastyán mutattatik fel, de másfelül, hol maga személyesen közvetlenül nem érintetik, mint *Delimán* s *Demirhám* hirtelen indulatból keletkezett tanácsaik és szándékaik irányában, az okosság nyugalmas fegyverét ügyesen forgatja; s végül is, midőn vezérei egyenetlenségeit, sokaknak közölök elestét, fenyítéktelen népe pusztulását, a magyarok okossággal párosult, s így nagy előnyeket aránytalanul kisdéd áron vásárló vitézségöket látná, elcsügged, az ostrommal felhagyandó, ha a tudva levő galambposta által a várbeliek való-ságos állapotjáról még jókor nem értesül. E rajz ellen semmi kifogásunk nem lehet, sőt ama pszichologiai s tapasztalási adaton nyugszik az, mely szerint a túlremény csalatkozását ernyedés követi, ha erős lelki alapja nincs, mi itt az agg kornál fogva természetesen már hiányzott. Fogyatkozásnak vehetjük, hogy a költő a török táborban működő *egy* gondolat, *egy* akaratnak láthatóbb képviselőt s intézőt nem adott: e szerepre *Szokolovics Mehmet*, a fővezér, volt meghívatva a história úgy, mint állása által: ő csak egy párszor s úgy jelenik meg, mint a szultán paran-

csainak kifejezője; s ép ezért a törökök működései is úgy jelennek meg inkább mint egy nem jól vezényelt hadé, s az alvezérek önkénye s szeszélyeitől függő, szerves élet nélküli, testek. De már a vezérek sorában több, éles vonásokkal jelzett egyéniségek tűnnek ki. A tanács emberei, főleg *Rustán*, a császári vő, ész s nem érzés által vezetett, ehez képest a körülményeket nyugton megfontoló, helyesen belátó, s a tettet gondolva intéző, lassú természet; *Petráf*, a körülményesen bizonyító, higgadt szónok; *Halul*, a kígyó-okosságú, álnok, számoló, sima diplomata: másfelül ezeknek természetes ellentételei főleg a tatár khánfi *Delimán*, s a szerecsen *Demirhám*: amaz legbátrabb, ez legvadabb vezér a török táborban, az ész s ildom szavára nem hallgató, nyugtalan, rohanó természetek. Mindamellet is *Delimán* élénk részvételt gerjeszt mindenek előtt lovagias és tisztán-emberi vonással mérsékelt bátorságával, különösen azon érdekes jelenetben, hol Szigetbe szorúlván, s támadóit mind leölvén, pirúlva ugyan, hogy hátat mutasson ellenének, de az élet szeretetétől indítatva, még is, melyet itt céltalanul áldoz vala fel, kivonúl; utólag mindazáltal, a hátrálás tudatában evődve, s Rustántól, a Kumilla gyűlölt férjétől, gúnyolva, ezt legyilkolja, amiért a táborból barátjai tanácsára kibújdosik; de érdekelő úgy is mint szerelem betege, s utóbb a bosszúé a végzet felett, mely őt a valahára kivívott kedvestől rövid boldogság után ismét megfosztotta. Vonzó *Demirhám* is, afrikai ég forralta

habzó vérével, ki vadsága dacára szintoly lovagias, mint a barátság érzései iránt fogékony: Hamviván megbosszulására vívja azon hármas párbajt, melynek végre is áldozatául esik. Érdekes alakok még *Mehmet* a boszniai pasa, a lágy s meggondolatlan jólélő, de ki fia veszedelmétől, majd eleste által, rendkívüli csatára bátoríttatván, az általa már-már Zrínyire hozott veszély szinte csodásan fordul vissza saját fejére; továbbá *Kamber*, Hamviván atyai kísérője, s midőn ez elesett, hűségének halállal megpecsétlője; *Kumilla*, a forró szerelmes; végre mind két részről némely csak egy-egy percre megjelenő, s így csak pár vonással vázolt alakok. Mi pedig költőnk módját illeti a jellemzésben: ő ezt kevesbbé leírások, mint helyzetek, tettek s beszédek, tehát önnyilatkozások által fejti ki, minélfogva alakjai nem csak éles, szemlélhető, de gyakran valóban drámai étellel bíró képek.

Még a *csodálatosra*, vagy az úgynevezett gépezetre, machinára, a Zrínyiászban kell egy futópillantást vetnünk. Szükségtelen megjegyezmem, hogy a költő helyesen cselekedett, midőn azt műve vezéreszméjébe vette fel: az epopoea karaktere kívánta azt, a történetrendkívülisége pedig, valamint kora is, melyben élénk vallásos érzet íhlette a nép többségét, megengedte. Miképen intézte azt Zrínyi, láttuk; s láttuk, miképen az nem valami külső ékesítmény, melyet eltávoztathatni; hanem maga az eszme, lelke a költeménynek. Mindamellettt takarékos kézzel használta Zrínyi e motívumot: a protestantismus megren-

dítette volt a csodák iránti hitet; s így ő, egy lényegben még akkor protestáns országban, csak óvatosan és kimélve fordulhatott e hithez, s névszerint a tisztán bibliai s általános keresztyén nézethez tartotta magát.

Mondottam, takarékos kézzel: ugyan is, miután Szulimán fel van a magyar hadjáratra indítva (I), Zrínyi pedig isteni szózat által önfeláldozó határozatában megerősítve s vértanuvá avatva (II. 78), csak egyszer, egy nagy veszély percében nyúl be az isteni hatalom az eseménybe, t. i. hol a siklósi ütközetben Mehmet, fia eleste fölötti kétségbeesésében, halálos csapást mér Zrínyi fejére, de

Az isten angyala az csapást megtartá,
Az Mehmet kezében szablyát megfordítá . . .

(III. 86.)

Innen kezdve természetes erőkkal éri be, mert a Zrínyi ihletett beszédeinek ihlető hatását seregére csak erkölcsi tényzőként vehetjük, és csak, miután épen az erkölcsi erők oly rendkívüli, szinte emberfeletti hatásokat gyakorlottak az ellenségén, avatkozik a pokol a dolgok folyamába, s idézi elő a fő ostromban azon nagy pusztítást a várban, melynek közvetlen következése a szigetiek vég kirohanása: de hogy e magasztos tett véghez mehessen, hogy ők a török erőt még lehetőleg leszállíthassák, és Szulimán, legjobb népeivel, a keresztnak áldozatul eshessék, küldi le isten mennybeli legióit a pokol seregének vissza-

verésére. S ez így helyesen van. De mire észrevételünk lehet, az a classicai hitrege összeolvasztása a keresztyén nézettel, mely ott érezteti leginkább visszásságát, hol Alderán Plútót s a többi Orkoszbeli lelkeket Krisztusnak rajtok vett győzedelmére emlékezteti, s ezzel izgatja fel a keresztyénség ellen (XIV: 42. stb). A leghivőbb elme is azt kérdi: mit keresnek Plútó és Briareus, Lykaon s az Eumenidák, Geryon s Mezentius stb stb a törökök mellett és Sziget ellen, holott sem azok, sem ezek nem ismerik hatalmokat, és mind azok, mind ez, egyistenhívők s bálványmegvetők? De e hiba nem Zrínyié: a classica literatúra felocsúdása korában a görög mythologia nem csak a mívelt világ köztudatába s szinte érzetébe olvadt be, hanem képes beszéd gyanánt úgy ellep minden előadást, hogy Marsot háború helyett, Ámort szerelem helyett stb még a tanultak közbeszédében is lehetett hallani. Szinte így átment az valamennyi európai népek költői nézletébe is, s már itt nem csak pusztá nevek-, de működő hatalmakként lépnek fel szinte a tizennyolcadik századig Görögország istenei, noha — ami a visszásságot csak nevelte — a keresztyén mythossal megosztva birodalmukat, mint azt névszerint Dante óta az olasz költőknél, s különösen Tassónál is, látjuk.

S már most néhány vég szót az *előadásról*. Ez egészben tárgyilagos, eposi nyugalommal és szobor-szerű kiképzettséggel haladó; s ha mégis a költő tiszta elbeszélő szerepéből többször kilép, s a maga érzései és reflexióinak kölcsönöz hangot, úgy az csak

a keresztyén költészet kiválólag alanyi álláspontjának beszámítható, s amennyiben mérsékkel, s mintegy a tárgyalt dolog folyamányaként jelenik meg, mert a tárgyas hatást előmozdítja, elnézhető. Csak ha az ily kitérések a tárggyal semmi összeköttetésben nincsenek, mint kinövésök, méltán gáncsolandók; s mint ilyent kell múlhatlanúl a tizennegyedik ének különben igen szép bevezetését megrónunk, melyben a költő egy, időközben az olasz földre tett útjáról megtérvén, reá váró barátait érzékenyen köszönti, s különösen öcscsét Pétert dicsőíti. Különben Zrínyi előadása áradozás nélkül könnyű és szabad, lelkes, erős színekkel festő, néha meglepőleg szép leírásokkal gyönyörködtető; gyakran él hasonlatokkal, képekkel, képes kifejezésekkel, mik többnyire az újság színét viselik. Az eposi jellemző s festő mellékneveknek ő a behozója költészetünkbe: világrontó tábor (a török), világbíró (győző) császár, hadverő isten, világröttentő Halál, halálhozó Zrínyi, nagy, kegyetlen, vitéz Delimán, okos Ajgás, földemésztő seregek, sereget megbontó isten, fegyverhordozó sas, emberölő dárda stb: ilyek azon hathatós ecsetvonások, mikkel ő személyei és tárgyainak gyakran nyomossabb kifejezést ad, a nélkül, hogy azokat stereotipekké s végre üresekké tenné: minek csak tetemes kiterjedésű műben van célja.

Kevesbbé felel meg, sőt összes költői nagyságához mérve egyáltalában gyenge, Zrínyi verselő *technikája és nyelvezete*. Érzi ugyan ő azt maga is, s

ezért igen naívnál így mentegetőzik a Zrínyiász előszavában: „Virgilius tíz esztendeig írta Aeneidost, énnékem pedig egy esztendőben, sőt egy télben történt véghez vinnem munkámat. Egyikhez is (t. i. előbb még Homer említettett) nem hasonlítom penámat, de avval öelöttök kérkedhetem, hogy az én professióm, avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál. Azt, kit írtam, multságért írtam, semmi jutalmat nem várok érette; önekik más gondjok nem volt: nékem ez legutolsó volt. Írtam azmint tudtam, noha *némely helyen jobban is tudtam volna*, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni . . . Soha meg nem corrigáltam munkámat, mert időm nem volt hozzá, hanem első szülése elmémnek . . .“ Mindamellet a külső forma elhanyagolása az egyedül belső szépségekre figyelő olvasó örömét is, nem tagadhatni, gyakran megzavarja. Nem a néha erőltetett szórendet, az itt-ott előforduló nyelvhibákat, még csak nem is a kor szokásában levő idegen szókat — bár a komoly, néha fenséges helyeket egy ily folt néha egész szépségökből kivetköztetni képes; nem is a rossznál rosszabb rímekeket értem — gyakran igen szépek és correctek fordulnak elő — : hanem értem az általa behozott tizenkét soros, és trochaeusi eséssel bíró, négyes stanza (előtte t. i. az ily stanzák choriambusi lejtéssel bírtak) fő csínjának, úgy szólván lüktető pontjának: a középnyugnak, elhanyaglását, mi által gyakorinál gyakrabban nem csak versnek szűnik meg a

vers lenni, de prózának is, mert minden numerust nélkülöz. Másfelül nem tagadhatni, hogy helyenként meglepő szép sorok és versszakok fordulnak elő: de ezek a részben zavart élményt tisztává nem deríthetik.

Egyébiránt ez utóbbi fogyatkozások, s azon, előadásimban itt-ott megrótt, apróbb hibák dacára is, miket műtani szigorral emeltem ki, a Zrínyiász úgy is mint eredeti mű — mert a helyenként kimutatott s még könnyen bővíthető reminiscentiák mellett is, milyektől Virgil, Ariost, Tassó s más nagy költők előzőikhez képest hemzsegnék, Zrínyi legeredetibb költőink közt fénylik — úgy is mint lángelműleg fogalmazott, eszméletes biztossággal s alkotó talentommal kivitt nemzeti szépmű fő rangot foglal el eposi irodalmunkban, s mint ilyen megérdemli, hogy ne legyen mívelt magyar, ki a nyers héjon áthatolva, a nemes magvat ne ismerje, ne élvezze, ne becsúlje.

HUSZONNEGYEDIK ELŐADÁS.

Zrínyi, mint lyrai költő. — *Liszi László*, s a Mohácsi Veszedelem. Ennek boncolata s bírálata. Liszi kisebb költeményei.

Mielőtt a tizenhetedik század más két híres eposi költőjéhez mennénk által, Zrínyit, a lyrai költőt, kell még tárgyalnunk, hogy mint egészlet egy tagban mutassam fel azon író, kiről mondtam, hogy külön magára állt irodalmunkban, s megelőzve korát, nem vett s nem gyakorolt — legalább sikeres — befolyást író társaira, s így iskolát nem képezett.

Míg a Zrínyiászt tárgyilagosságnak és eposi nyugalom bélyegzik, lyrai műveiben egész mélységét s emésztő tüzet tárja fel költőnk alanyi érzeményeinek. Van okunk hinni, hogy szerelmes énekei sokkal nagyobb számmal készültek vala. Korán kezdett ő saját vallomása szerint*) annak, ami szívét elfoglalta,

*) Én, azki azelőtt iffiú elmével

Játszottam szerelemnek édes versével . . .

Mastan immár Mársnak hangassabb versével

Fegyvert s vitézt éneklek (Zrínyiász. I. 1. 2.)

hangokat adni; egyiko pedig a munkái közt álló lyrai költeményeknek, a Zrínyiászszal, melyet harminc s néhány éves korában írt, egykorú lévén*), a két időpont közé eső esztendőök száma több mint egy tizedre tehető. S ha alig lehet kétség benne, hogy a Zrínyiász mellett megjelent darabok, valamint kezelésre, úgy tárgyra és érzésre nézve rokonok, egy időben, azaz eposírása korában készültek: úgy sajnálva kell amaz ifjúi darabjait nélkülöznünk, melyeket hihetileg azért nem tett közzé a bán és hadvezér, mert állásához nem illő játékoknak ítélte, s még inkább, mert ezekben saját szíve érzéseit fejezte ki: míg az újabbakban az idyll formáját választván, vadászai és pásztorai személyeibe rejtezhett. De mi ex ungue leonem! s ez utóbbiakból ítélve nem tehetjük elég nagyra a veszteséget.

Ily *idyllium* négy fekszik előttünk: *A vadász*, *Violához*, *Tityrus és Viola*, és *Vadász és Echo*. Ha kedély mélysége, gazdag képzelem, képes beszéd leginkább a lyra kellékei: amily mértékben ezek Zrínyi ezen és többi énekeiben vannak meg, ő egyzersmind lyrikusaink közt is előkelő rangot foglal el. Az elsőben „a vadász Violának kegyetlenségéről panaszkodik”: a kikelet jöttével minden víg, min-

*) Én Márst énekelek haragos fegyverrel,
Kínzó szerelmemet hogy felejtsem evel;
Másfelől kis isten megkerül fegyverrel,
Harcol, vagdalkozik lángozó szüvemmel.

den teli van szeretettel, csak neki nincs tavasza, csak őiránta érzéketlen az, kit szeret: de gondolja meg Viola is szépsége mulandóságát, s szakaszszá le virágjában a rózsát. Végül reményt fejez ki kedve megfordulásához. A másodikban kérleli őt, s egyszersmind elpártolással fenyegetőzik. A harmadikban már kötődnek: szemrehányások, harag, vallomások, kiengesztelődés követik egymást. A negyedikben a bizodalmatlan vadász az Echót faggatja Júlia szerelmé iránt, s midőn az biztatá, általa dalt küld kedvesének. *Arianna sírása* is csak a költő saját érzéseinek beöltöztetése. Cupido meghagyásából éneklí Ariadne keservét Theseus hűtlensége felett, hajthatatlan kedvesének eszméltetésére, mint aki szinte így járhat, ha őt, a hű szeretőt, másnak feláldozza. Még *Orpheus keservében* is saját fájdalmát szólaltatja meg, ki, mint látszik, úgy vesztette el Violáját, mint amaz Eurydicét. Rohanó, saját medrét romboló árja az indulatnak az, mely e nagy költeményekben zajlik, s majd ismét, hol csendesben foly, bájos édes hangokban csörgedez. És semmi sem lehet naívabb, érzékenyebb és édesebb azon dalocskáknál, melyek az idyllekbe beszövék. Másfelül egész vallásos költészetünk nem mutat fel darabot, melyben több hév, mélyebb egélyes buzgóság, nagyobb gondolat és szebb képek, mint a *Feszületre* írt énekben. Az általa úgynevezett *Epigrammák* nem egyebek apró emlékeknél a Zrínyiászbán is szerepelt néhány kedves hőseire: mindannyi igénytelen szép gondolat, érzé-

keny utóhang; a Budára írott egy tanmondat; *Atila* is, de már itt az előrészben ismét a neki saját nagy képek. Zrínyiben minden ér, minden ízecke egy-egy költő!

Zrínyit nyomban Liszti, s kevéssel utóbb Gyöngösi István követték, s ez utóbbi hosszú időre kitolta őt a nemzet emlékezetéből. Hiányzott az igazi költészet iránti fogékonyság. Ráday Gedeon volt első, ki az ő nagyságát ismerte, s őt először hexameteres, utóbb prózai átdolgozásban szándékozott újra ajánlani a nemzet figyelmébe, de bele halván munkájába, csak az I. III. és V. énekek láthattak, a kassai Magyar Muzeumban, mutatványúl világot. Utána, s pedig Ráday által figyelmeztetve, Kazinczy Ferenc adta ki Zrínyit újra 1817-ben, az eredeti írásmód megtartásával; harminc évvel utóbb ismét Székács Pál, de már nem csak a helyesírás megújításával, hanem itt-ott a kifejezésmódnak is hivatlan megváltoztatása s a verselésnek helyenkénti javításával; ismét egymásután kétszer magam a „Nemzeti Könyvtár“ című gyűjteményben, s végre a Zrínyiászt Greguss Ágost, nyelvileg simítva és glosszákkal ellátva (1863).

Két évvel a Zrínyiász után báró Liszti László adta ki munkáit, egy a bel- és külföldön gondos tudományos neveltetésben részesült ifjú férfi, kinek erkölcsi nemes elveket s férfias érzületet lehelő írsai, s másfelül a bűnök minden lealázó nemeivel eltöltött élete szomorú ellentétet mutattak, míg 1659 és

62 közt ezek díjában a hóhér pallosa alatt vérzett el. Munkái közül figyelmünket leginkább a *Moñácsi Veszedelem* című tizenhárom énekes hősköltemény követeli. Kétségtelen nyomait viseli e mű azon behatásnak, melyet szerzőjére Zrínyi tett, de lángelmét ez nem önthetett követőjébe, s így ama nyomok csak az első ének gondolatfonalán, nevekben, s itt-ott egyes reminiscenciákban észrevehetők. Tartalma, énekek szerint, röviden ez. Egy hosszas bevezetés után, melyben a vitézség s a dicsőség becsét énekli, a rómaiaknál szokásban volt diadalmi szertartásokra, az óvilág nagy emberei dicsőítésére, ismét a hír kíváncsós voltára, a kilenc Múzsákra s a görög istenek világára bőven kiereszkedik; végre magára megyen át, és Melpomenét híván segédül, nagy későn tárgyhoz lát, s elmondja, mikép isten a magyarokat megpróbálandó, a törököt küldi reájok, s különösen Szulimánt indítja fel ellenök. Ez elődei és eddigi saját dicső tetteit híván emlékezetébe, elméjét Magyarországra megtámadására veti, dívánt hirdet, melyben tanácsosai, az egy Olaj basán kívül, a hadjáratot ajánlván, seregeit összegyűjti, s a tavasz beálltával megindul. Miután a török hadakat elszámlálta, így kiált fel:

Mely ország tájára avagy határára,

Terjed ez az szörnyűség?

Vigyázz Magyarország! mert föld alattad ág,

S majd levágja ellenség!

Oltalmazd magadat s féltsed te hazádat,

Te henyélő nemesség!

Mozdítá táborát s vongatá sátorát
 Drinápolyi mezőben,
 Hol magyar királylyal, vitéz bajnokával
 Szállhasson szemtül szemben.
 Be nagy vérontás lesz, s be sok nemzetség vesz
 Szegény magyar nemzetben!

nem kevésbé emlékeztetve Zrínyire, ki miután a szinte Drinápoly alatt összegyűlt török hadakat leírta volna, így sóhajt fel;

Jaj hová ez a nagy folyhő fog omlani?
 Mely világszegletre fog ez leszakadni?
 Mely nagy haragját istennek fogja látni stb.

S ezzel végződik az *első ének*. A *másodikban* költőnk a magyarokhoz menvén át, Lajost és országnagyait írja le. Azalatt a törökök elérvén határainkat, a Szerémségbe törnek be. Tömöri Pál (így nevezi ő Tomorit mindég), a kalocsai érsek s ama részek főkapitánya, Visegrádra megy, a királyt a történőkről tudósítani. Országgyűlés, közfelkelés, segélykérés az idegen fejedelmektől, s egyéb készülétek közt Szulimán a Száván is általszáll. A *harmadik ének* csak Magyarország leírásával foglalkodik; a *negyedikben* a négy kor leírása után Ovid szerint, mely az epos folyamatával semminemű összefüggésbe nem tétetik, a szávai átkelésről tudósított király rendelkezik, de Szapolyai Moldva felé van, a nemesség nem mozdul, Szulimán már Pétervárad alatt, sehonnan semmi segítség: Lajos tehát megindul, reménylven, hogy út-

közben hozzá szövetkeznek a magyarok; megállapodik Érden, hol lova halálából sokan rosszat sejtnek; csak Bátori András csatlakozik a királyhoz, míg Szapolyai Erdélyben mozgatja a dolgot. Szulimán már Újlakhoz közelít. Az *ötödik ének* Tömöri Pál fogatlan erőlködéseit írja le Pétervárad megoltalmazásában, miknek meghallása után a király Tolnára száll, hol néhány csapat s némi kevés pápai s lengyel segédhad csatlakozván hozzá, a nádort Eszék megvédésére akarja küldeni, de a főurak, nem tartozván — erre hivatkoztak! — a királytól különválva harcolni, vonakodnak; mire Lajos, kemény feddő beszéd után, maga indul előre, vezérekül Tömörit és Szapolyai Györgyöt nevezvén, kik Mohácsra szállanak. Ennek leírása rekeszti be az *ötödik ének*et. A *hatodik ének*ben az itteni táborozás bő leírása után, Podmaniczky a király elébe küldetik, jövetelét s a harcot sürgetni, azalatt hogy a vajda és Frangyepán követei várást javasolnak. Lajos tehát Brodericust, a cancellárt, küldi a mohácsi táborba azon javaslattal, hogy válassanak be a közelgető hadak. A *hetedik ének*ben maga a megérkező király inti a türelmetlen magyarokat; már Tömöri is rá áll a segédhadak bevárására, midőn ennek serege követeket küld a tanácsba, s általalok ütközetet kíván, mely végre is elhatároztatik. A bán jelenti közeledését, s haladékat kíván; mások is; Perényi Ferenc látnoki hangon vég veszedelmet jósol, ha ily csekély erővel állatik a harc: de siker nélkül. A *nyolcadik ének*ben hosszas kitérések után

Magyarország romlása, a szerencse állhatatlansága stb felett, Tömöri rá bírja seregeit, hogy a török elől vissza Mohácsra vonúlva, a királyéihoz csatlakozzanak; végre a horvátok, s egyéb csapatok, s némi készületek is megérkezvén, a had dolga elintéztetik. E thémát hosszas elmélkedések után folytatja a *kilencedik* ének is. A *tizedik*, a halandóság feletti kitérés után, a nádort tünteti fel, miképen ez a királyt a táborban körülhordozza, s buzdító beszédet mond a sereghez. Ezalatt a törökök feltűnvén, bár a nap már estvére hajlott, Tömöri sürgetésére a hadi kürt megszólal, (a *tizenegyedikben*) a sereg imádkozik, Szulimán pedig áldozattétel után, s miután egy sátora felett feltűnt hullócsillag s a főpap jóslata seregét kedvező siker reményével élesztette, annak hírére, hogy a magyarok, előjáró hadaiban immár nagy pusztítást tesznek, egész hadával támadást rendel. Eleinte visszanyomatik ugyan a magyarok által; maga a királyi dandár is előnyomúl már, midőn a török ágyúk rendetlenségbe hozzák a jobb szárnyat; ezzel megtolatik a horvát bán; a király eltűnik, s egy hosszas intermezzo után, melyben a költő védi a magyarokat, miszerint nem ők hagyták el királyukat, de hogy feslett erkölceikért büntette így isten stb, vég erőlködéseit írja le a magyar tábornak, míg az a török ágyúk torkába kerülván, részben megfutamlik, nagyobb részt lekoncoltatik. A *tizenkettődik* ének első felét, hosszas értekezés után a régiek hét érdemkoronáiról, Lajos király apothéosisa foglalja

el; s második fele már csak mintegy utólag írja le a Csele patakjába fúladását; majd Tömöri halálát adja, bő lajstromát az elesett fő embereknek, s a törökök dúlásait az ütközet után. Ezekhez végül még egy *tizenharmadik* ének is járúl a csatát közvetlenül követett eseményekkel: Szapolyai Szegeden, mindenfelől közelítő segédhadak, a királyné fut, Szulimán Budán, pusztításai, visszatérése; — berekesztés.

S íme ez Liszti Mohácsi Veszedelme. Mit alkotott Zrínyi a szigeti eseményből, s mivé zsugorodott a mohácsi nagyszerű romlás Liszti keze alatt! Történetíró, nem költő, rendezi itt tárgyat; szoros históriai egymásutánban adja az eseményeket, beszéllve rólok, nem festve azokat; általánosan mindent, egyéni éles rajz és színezet, s így szemlélhetőség, nélkül. Hiányzik a két fél párhuzamos felmutatása is; a törökök közül alig ismerkedünk meg egy-egy alakkal közelebbről; még csak erejükkel, készületeik s intézkedéseikkel sem. Epizód nem szakasztja meg a fő történet folyását, hogy változatosságot hozzon a különben egyszínű nagy egészbe, kellemes nyugpontokat nyújtson s egyszersmind új érdekekkel éleszsze a fáradni akaró figyelmet; de annál szaporább kézzel van az egész, a tárgygyal szorosan össze nem függő hosszadalmas leírások és elmélkedésekkel átszőve, mik annál zavaróbban és fárasztóbban hatnak, hogy gyakran épen a felgerjedt érdek helyein vezetnek félre a megkedvelt tárgytól. Jellem nem festetik, mert e leírások jellemfestésnek nem mondathatnak.

S hiányzik végre, mi a históriai eposzt valóságos epopoeává teendé: a *csodálatos*, melyre a szerző, Zrínyi példájára, törekedett ugyan, de melyet megteremteni nem bírt. Mert hogy a magyarokat isten akarta megbüntetni e csapással, hogy isten indította fel Szulimánt e nép ellen: *mondja* ugyan költőnk, de mi *nem látjuk*. A rossz és jó előjelek a két félnél nem ízei egy nagyban működő machinának; s Lajos apotheosisa igen ügyetlen utánzása a szigeti hősök apotheosisának a Zrínyiász végén, s az előzményekkel semmi összefüggésben nincsen. És így költeményekkel és egyéb mellékművekkel bővített, verselt história inkább e mű, mint epos, mely azon felül a balúl választott szchéma-, úgymint a kilenc rövid sorra szakadó hármasnál fogva, szavakban áradoz s erőtlenségéből csak ritkán bír kiemelkedni.

Mindazáltal a munka nincs reánk nézve becs nélkül, bár e becs a költészet határain kívül fekszik. Számos adatok elhintvék az egészben, mik közönségesen nem ismereteseek, szájhagyományból vétettek, vagy tán épen mondai eredetűek; maga a tárgy felfogása s a szerző világnézete, mint visszasugárzása kora nézeteinek, érdekel bír; s elég gondos előadása a nyelvbuvár kalászatának itt-ott termékeny szemeket nyújt. Azért méltó volt Liszti munkáit, mik első, bécsi, kiadásukban a legritkább magyar könyvek közé tartoznak, a „Nemzeti Könyvtár“-ban újra közzé tenni.

Vannak Lisztinek a „Mohácsi Veszedelman“ ki-

vül még egyéb költeményei: *A magyar királyok és fejedelmek* 57 szakaszban, melyek mindenike hat-hat négyes versszakból áll: *A szerencsének állhatatlanságáról*, tanköltemény; két ének a bold. szűzhöz, s Magyarország címeréhez. Mindezekben szinte a leíró és elmélkedő irány érzik elő, s a tisztes érzület, helyenkénti felmelegedő és ékesgető előadás a valódi költői szikra hiányát egyáltalában nem pótolja.

HUSZONÖTÖDIK ELŐADÁS.

A verses regény: *Gyöngyösi István*. A „Murányi Vénus.“ „Kemény János emlékezete.“ Chariclia. Rózsakoszorú. Cupido. Palinodia. Gyöngyösi kortársai a tizenhatodik század rímeskrónikáinak utánczói. Gyöngyösi jelentősége.

A magyar epopoea, mely Zrínyivel született és egyszersmind tetőzött, Lisztivel pedig legott alászállott, *Gyöngyösi Istvánnál* a verses regénybe ment által. Ezen írónk, ki felsőbb költői íhletre nézve anynyival állott Zrínyi alatt, amennyivel őt mindenben, mi a költészet külsejéhez tartozik, tehát a mesterségben, meghaladta: e technikai virtuositása által — mert csekély művészi kiképzettséggel bíró nemzetek épen ez iránt viseltetnek legtöbb fogékonysággal — epochális író lett, s közel másfél századig szinte közönségesen a magyar Parnassus fejedelmének ismeretett el. Minélfogva érdemes lesz vele s munkái va közelebbről foglalkodnunk.

Gyöngyösi István 1620 körül született. Holl nyerte legyen kiképeztetését, nem tudjuk. Első alkalmazását gróf Wesselényi Ferenc nádor, akkori

még füleki kapitánynál lelte 1640-ben mint komornok, mely állásában volt a murányi híres esemény idején (1644), sőt azon túl is még, midőn ura gróf Szécsi Máriával összekelt. Ekkor és itt felvevén újra rég letett lantját (I. 10.), írta „Murányi Vénusát,” melyért asszonyától Babaluska faluval jutalmaztatott meg. Úgy látszik 1653-ban hagyta el Wesselényi udvarát, mire megházasodott, s közpályára Gömörben mint táblabíró lépett. E megye részéről az 1681-iki hazamentő országgyűlésen jelen volt mint annak követé, 1686 óta több ízben alispánja, 1687-ben ismét követé. 1704-ben már nem élt. Régibb munkái közül ő maga az egy Murányi Vénust adta ki, és pedig 1664-ben. Második ismeretes munkája „Kemény János” is soká hevert kéziratban, sőt szerzőjétől elidegenítettén, és csak elrongyolva és csonkán kerülván hozzá vissza, némely régibb töredékeiből kiegészítve Lőcsén 1693-ban egymás után kétszer jelent meg. Többi munkái már aggkorában készültek: a *Palinódia* 1681-ben, nyomtatva 1695-ben, a *Rózsakoszorú* 1690-ben, *Cupido* 1695-ben, és *Chariclia* 1700-ban; mikről most egyenként fogok értekezni.

A *Murányi Vénus* tárgya Murányváranak Wesselényi és Szécsi Mária szerelmök-szötte ármány általi megvétele. Három énekben tárgyalja azt a költő, melyek elsejében az előzmények, a másodikban a szerelem, a harmadikban a tett adatnak elő. Egy hosszas bevezetés után, melyben az 1644-ki (Gyön-

gyösi emlékezeti tévedésből 1646-ot ír) háború keletkezését érinti, s ehez hazafiúi sohajtásokat és fedéseket köt az egyenetlenkedő nemességhez, az *első énekben* Wesselényi rendeletet vesz Eszterházy Miklós nádortól Murány elfoglalására. Tünődik a feladás nehézségén, mely alkalommal e sziklavár, s mellesleg birtokosainak, köztök Szécsi Máriának is leírása után ennek Erdélyből akadémikus hazajövetele adatik olé. Végre hogy Wesselényi

. . . . így fárad gondos elméjében,
Szíves óhajta felhat az egekben ;
Hogy megsegíttessék igyekezetében,
Az egekbeliek kelnek ily beszédben

Az istenek (kik mások mint a görög istenek?) tanácskozván Wesselényi ügye felett, azt Vénusra és Mársra bízzák. Vénus, fiához Cupidóhoz megyen — itt Cupido lakása íratik le bőven, annak két része szerint, hol a boldog szerelmesek gyönyörködnek, s a szerencsétlenek kínlódnak — s azt hagyja meg neki, hogy Wesselényit Szécsi Mária szerelmére gerjeszse, mit a kis isten, Fülekre sietve, s nyilával a hőst találva, legott eszközöl is. A *második ének* a hajnal s a szerelem hosszas leírása nyitja meg. Wesselényi azon töprenkedik, mikép férjen Máriához: menjen? izenjen? írjon-e? Ez utóbbit cselekszi, titkos összejövetelet kér; s midőn azt forgatná, ki által juttassa levelét kézhez, „hihető Vénustól arra mozdítatván“ Nagy János toppan be, Kürti Ferencnének, Szécsi Mária barátnéjának tiszte, ki jutalomért a

a levél belopását a várba eszközli. Cupido Máriát megsebzén, az kedvező válaszszal küldi hű szolgáját Kádas, s találkozási helyet rendel. Mire Wesselényi, nem gondolva egy közbe jött nagyszerű viharral, néhány hű társsal Murány alá indul, s miután itt különféle nehézségeken s viszontagságokon szerencsésen átesett, Máriával a vár alatti erdőben találkozik, őt szívének és pártjának megnyeri, s a várnak, melynek őrhada I. Rákóczi Györgynek volt híve, elvételében segédkezésének ígéretét veszi. A *harmadik ének* Mária nyugtalanságával kezd, mely közt végre cselet gondol és készít; s ismét Kádas által értesíti kedvesét. Ez seregével éji csendben Murány alá száll, s miután soká tévedeztek, s emberei már cselet sajdítanak, Mária követje jelenti, hogy váratnak, s nagy-nehezen megtalálván a belopózásra kitűzött helyet, kötélaljtorján felszállnak. Azalatt Mária, használva az éji nyugalmat, megesketi híveit, általok az öröket egyenként elfogatja; s miután az aggodalmasan várt Wesselényi Kádas által vezetve baráttal végre megjelenik, a várkapitányt, porkolábot, hadnagyot, tizedeseket egyenként magához hivatja, hol Wesselényi által, mint aki a várat meglepés által már bevette volna, fenyegetések közt a császár s király hűségére esketteti. Végre Szécsi Évától a kulcsok vétetnek el, s Wesselényi hada bebocsáttatik. Az esküvő, a hőspár dicsérete, a Wesselényi utóbb elért polcainak (bizonyosan később beiktatott) felemléstései rekesztik be a költeményt.

Láttuk elül mindjárt, hogy a költő epopoeát akart írni, *machinát* alkotva s az Olympust avatkoztatva a tervbe, midőn Vénus, Cupido és Mársnak tulajdonítja, mit emberi erővel lehetett véghez vitetni; aminthogy csakugyan a Cupido nyilain kívül sehol az istenségek közvetlen nem működnek; sőt végül is csak a szerelem s vitézi bátorság képes kifejezéseivé oldódni fel. Kétségkívül hatásosabb lett volna a hőspár vonzalmát keblök belsejéből fejteni elő, mire azon, a III. ének vége felé érintett, hihetőleg történeti alappal bíró említés is nyújthatott volna szálat, mely szerint a hős első hitvese Bosnyák Zsófia e viszonyt némiképp már előérezte. S a csodálatosnak feleslege ott, hol a történet új, és sem nagyszerű, sem egy nemzet sorsára ki nem ható; de játszi alakja, s végre a nemzet felfogásától idegen volta is csökkeneti inkább a történetben természeténél fogva fekvő érdeket, mint hogy azt nevelné.

A *szerkezetet* illetőleg, az események egyszerű természetes rendökben folynak. Tulajdonképi szövevény abban nincs; az ellenfél tisztán szenvedőleg vezetetik be, s így hiányzik az összeütköző erők mérkőzése, mely életet s elevenséget kölcsönöz a történetnek, s várakozás és remény, félelem és öröm váltakozó stádiumain hullámoztatná az olvasót. Epi-zódok nem szövetnek be, mik változatosságot adnak, miktől új érdekekkel térünk a fő meséhez, mik azt egy és más oldalról megvilágosítják és kiegészítik. Annál több a hosszabb leíró és elmélkedő kitérés, mely a

tárgytól elvon és fáraszt: s pedig annál inkább, mert gyakran oly helyeken beszövék, hol a válságos pontok felé siető történet részvételünket feszítve bírja. *Jellemrajzai* egyéni éles körvonalok nélkül vannak: itt egy szerető, ott egy hű, s ismét egy haszonleső szolga, milyen minden szerető, minden hű, s minden haszonleső szolga: fogalmak, nem egyéni életű alakok. A *színezet* nem nemzeties, nem korhű, általában nem az élet- és világ emberéé, hanem a tudósé, még pedig a tizenhetedik század tudósáé, ki egész világnézetét a classica irodalom hagyományából meríti. A vitézek a legaggasztóbb percekben a görög hitregével és történettel példázgatnak, okaikat képeiket nem a tapasztalásból s az őket körülvevő érzéki világból, hanem Ovid Elváltozásából szedik. De leginkább érezteti magát ez az iskolás költészet a *leírásokban*, melyek iránt amily erős hajlammal, oly kitünő tehetséggel bírt Gyöngyösi: de melyek a mai olvasót erőtlennítő bőségökkel fárasztják és untatják.

S mégis a Murányi Vénus általános olvasatott, kedveltetett, csodáztatott, s inkább mint a Zrínyiász, mely iránt az iskola nem költött és nem nevelt fogékonyságot. E köz helyeslés egy része azonban Gyöngyösi nyelvbéli előadásának, könnyen áradó verselésének tulajdonítandó, melylyel elődeit felülmúlta, utódainak pedig mesterök lett.

Osztozott e regényes költemény szerencséjében, sőt vetélkedett vele, második eposa, a „Poraiból megéledett Phoenix“ vagyis *Kemény János emléke-*

zete. Nem fárasztom Önöket a három könyv húsz énekének részletes tartalmával, mert a Murányi Vénuséból Gyöngyösi módja eléggé kitűnik. A különbség csak a tárgyban van, mely itt gazdagabb, fontosb, színhelye változatosabb, szereplői többek, az erkölcsi motívumok hathatósabak s az emberi szívhez inkább szólók, a katastroph tragikai, s így mélyebb, húzamosb hatású. A szerelem félelmei és jutalma, az elszakadás gyötrelmei, nagy veszélyek és szenvedések, országos állapotok és érdekek, harc és halál pörögnek le itt előttünk. Épen a tárgy e gazdagsága szorította meg költőnket kedvelt kicsapongásaiban, bár itt sincs ő ezek nélkül; festői ügyességének több és tarkább mező nyílt, de ez előnyök mind a tárgyéi; a költő érdemei körülte semmivel sem nagyobb, mint a Murányi Vénusban. A csodálatost nem működtette ugyan benne, mi helyesen van; de a compositió, mert a tárgy által ragadtatott s nem ő uralkodott a tárgy felett, hibás. Hiányzik t. i. minden költemény első kelléke: az egység. Az első könyv Kemény szerelmét festi Lónyai Annához, annak keletkezését, fáradaimait, míg a szeretett nő szívét bírja; de ők — s itt kezd a második könyv — egymásé még nem lehetnek, mert a béke arany-idejét háború váltja fel. Keményt a köteleesség II. Rákóczi György lengyel hadjáratakor a becsület mezejére hívja; ott csel által a tatár khánnál fogságba esik, honnan hosszas szenvedések után, miket egyedül a kedvesével válthatott levelek és követségek enyhítettek, sok akadályok

után s tetemes áldozatokkal végre kiszabadulván, haza jut, s e hosszú kínos távollét után a szerető pár, valahára egyesülésében találja fel a kölcsönös hűség jutalmát. Íme egy teljes kerek egész, képe egy, vára-kozással, akadályokkal és gyötrő kínokkal küzdött szerelem boldogtalan és boldogító élményeinek. Külön áll harmadik könyvül egy az előbbiekkal, a fő hős azonságán kívül, semmi által össze nem függő historiai kis epos, melynek amaz nem szükséges előzménye, ez abból nem fejlődik, s így egymástól belsőleg teljesen független két egész, melynek másodikában Kemény János rövid fejedelemsége, az ennek megtartására viselt háború s ebben bekövetkezett elesése íratik le. Itt is szoros történeti rendet találunk az elbeszélésben, költői uralkodó eszme kifejezése nélkül; a költőiség külső ékességek, úgymint leírások, hasonlatok, képek s a verses előadásban van. S amaz eszme hiányánál fogva hiányzik a költői érdek s az epopoeai nagyszerűség is; a tisztán historiai előadásnál fogva az epopoeai méltóság. De bír az egy nemével a becsnek, mely bár a költemény természetén kívül fekszik, maradandó: a történeti hűség és hitelesség becsével az események és motívumok, a személyiségek és erkölcsök, a viselet s az érzületek előadásában, mely eddig egyáltalában nem méltattott, de melynek tulajdonítandó azon nagyobb hatás, mit a munka, későbbi időben, ösztönszerűleg gyakorolt a magyar olvasóra.

Harmadik eposi költeményéről Gyöngyösinek, az

Új életrehozott Charicliáról tizenhárom részben, kevés mondani valóm van. Verselt regény ez, mely költőnknek csak külső öltözetét köszöni. Heliodór híres Aethiopikáit, vagy is „Theagenes és Charikléa históriáját,” a legszebb görög regényt, mely utódjainak is oly sokáig mintául szolgált, egy névtelen a tizenhetedik században szabadon dolgozván, de Dugonics véleménye szerint a nyolcadik könyvnél beléhalván, egy más, szinte ismeretlen, ki az eredetit nem bírta, az utolsó öt könyvvvel saját leleményéből kiegészítette. Áll-e a mű ezen genesise, elhatározni nem merem: de annyi bizonyos, hogy a magyar átdolgozó már kezdet óta nagy kedvet mutat saját képzeletét követni, s hogy e formájában járt a munka kézzől kézre, s olvastatott széltiben, míg Gyöngyösi azt többek óhajására újból dolgozta. Változtatott-e rajta költőnk, nyúlt-e a dolog velejéhez? nem tudjuk; annyi bizonyos, hogy Heliodórt nem ösmerte, mert azon össze nem hangzás, mely a két részben az eszme, mese és szereplők rajzában észrevehető, s mit Dugonics is megjegyzett már, mutatja, hogy előtte ama régi versek rongyán kívül egyéb nem volt. De annyi bizonyos, hogy a felöltöztetés, mikép a mű most áll, egészen Gyöngyösié, tudni való, csak a nyelvi előadásra értve, s hogy ő a magáéból nem sokat toldott hozzá; azért is e verselt regény tárgyilagosabban van tartva, s nincs oly hosszas leírások s elmélkedő kitérésekkel terhelve, mint költőnk eredeti munkái.

Még két elbeszélő munkája van Gyöngyösinek,

mely azonban irányánál fogva már nem az eposi, hanem a tanköltészethez tartozik: a *Rózsakoszorú*, 1690, s a *Cupido* vagy, mint ő szerette, bővebben címezve: „A család Cupidónak kegyetlenségét megismerő és mérges nyilait kerülő tiszta életnek geniussa“ 1695-ből. A „Rózsakoszorú“ egy hosszas, a költemény tartalmát unalmasan elésoroló „készület“ után három énekben a megváltó életét éneкли meg; az elsőben („Örömmek rózsái“) gyermekkorra tárgyalatik, fogantatásától a templomban feltaláltatásáig, a másodikban („Keserűségnek rózsái“) kínszenvedése és halála, a harmadikban („Dicsőségnek rózsái“) feltámadása, mennybe-menetele és szent anyjának felmagasztaltatása. Történet fonálán perdül tehát le az egész, mégis az előadás inkább leiró, mint sajátkép elbeszélő s történetető, s e történet is nem magáért van, hanem főleg kiinduló s mintegy támpontjául azon vallásos elmélkedéseknek s buzgó ahitatos ömledéseknek, melyek az egésznek lyrai jellemet adnak. Ehez képest választatott a lyrai forma is, t. i. azon hatsorú versszak, mely két részben két nyolcas s egy hetes sorból áll, s dallamosságával rövid énekekhez igen illő, de ily hosszú művet fárasztóvá tenne, ha bőségre nem csábítaná is e sűrű rimelés által az áradozni oly kész költőt. És csakugyan e bőség, szövetkezve a mysticus iránynyal, csökkenti és gátolja azon tiszta hatást, melyet az egészet átmelegítő vallásos mély érzelemtől várnánk.

Tisztább s egyenlőbb, formájában, *Cupido*, egy

1695-ben névtelenül megjelent tankölteménye öt*) részben, újabban még háromszor. Ennek meséjét azért mondom el, mert Gyöngyösi itt nem kész-, hanem saját leleménybeli, tárgygyal bánt, s azért ez reá nézve jellemzőbb és tanulságosabb. A költő egy téli nap reggelén erdős halmokon sétálván, a fia eltévedtén búsongó Vénussal találkozik, kinek kérésére a csak magyarázatból ismert Ámort keresni indul. Az Echo irányában haladván, egy ifjat pillant meg, ki neki Cupidó miatt szenvedett kínjait festvén, az ezt kereső költőt a bérceen túl küldi. Itt az Ámor sok rabjainak nyomorát tapasztalván, Vénus fiától Diánához, a tiszta élet istennőjéhez kívánczik, kit (III. ének) meglelvén, általa az őt üldöző Cupidó ellen oltalmaztatik. Részt vesz Diána seregei vadászatiban, s egy fácán meglövetése az istennőnek alkalmat nyújt (a IV. leghosszabb énekben) a Tereus mythosa elbeszélése, hogy hallgatói „ebből is megtanulják, ki legyen Cupidó?“ Ez elbeszélés után (V. r.) Diána számos-egyéb példákban rajzolja Cupidó csalárdságát, mely közben őt a kis isten félbeszakasztja, de az istennő fenyegetőzésére eltávozik. A költő visszatérvén, csakhamar ismét Vénussal találkozik, kit pirítva tudósít, hogy Diána szolgálatába állt. — A feltalálás, mint Önök látják, elég szegény: a tisztátalan szerelemtől Cupidó képében óni, s Diána képében a tiszta

*) Dugonics kiadása a szerző későbbi, castigált, kézírata szerint adta Cupidót, melyben a II. rész kimaradván, lett négy.

életet ajánlani, a költemény morális eszméje. Ez eszme nem lélektanilag, hanem jelképes előadásban vitetik ki; s a választott hitregei képviselők nem önmunkálva vezettetnek fel, hanem vagy beszélnek, vagy tetteik beszéltetnek. Az indokolásra eleitől fogva már semmi gond: Vénus, az istennő! nem találja fiát, s egy halandóhoz folyamodik segedelemért... bár itt Vénust inkább a csel részesének tekinthetjük: de ez kifejezve nincsen; minden utóbbi dolgok is inkább esetleg mint szükségesen szövetnek be, s Tereus ismeretes mythosa aránytalan terjedelmével már szinte elfelejteti a költemény fonalát. Hallgatok azon gondolat furcsaságáról, mely szerint az egész történet vivőjeként maga a költő szerepel; s a pogány, a jelképes s a keresztyén felfogás vegyítéséről, mely szerint Diána ajkain igen rendesen hangzik az ily intés:

Igaz hit, reménység, isteni félelem,
Szeretet, bójt, szegént tápláló kegyelem,
A szíves könyörgés s tűrő engedelem
A te oltalmadra derék segedelem;

hallgatok egyéb anachronismusokról, mikre Gyöngyösit, a régiség ismerőjét, csak a könnyűség által nevelt gondatlanság csábíthatta.

Még egy alkalmi költeményünk van Gyöngyösitől, az úgy nevezett *Palinodia*, melyben Magyarország egy nymphea képében „a maga gyámoltalanságán kesereg, s a kardos griff — azaz Eszterházy Pál nádor — szárnya alá folyamodik.“ A jelképes con-

ceptiótól eltekintve, mely bármily természetű modern tárgyhoz rosszul illik, a tartalom érdekes, a hazafiúi panaszok helyenként meghatók. — 1681-ben intézte azt Gyöngyösi, mint Gömörnek országgyűlési követé, az újdön választott nádorhoz, kire akkor a köz aggodalom reménynyel tekintett, mint a nemzet hájójának szinte egyetlen horgonyára.

Ezek Gyöngyösinek megjelent és bizonyos munkái. Hogy a Murányi Vénus nem első költeménye, többi közt ennek következő soraiból is kitűnik:

Músám! Parnassusból ki régen távoztál,
Pegasus kútjától messze szakadoztál,
Ha még valamit tudsz amit onnan hoztál,
Láss felvett munkádhoz stb;

és csakugyan tulajdonít neki a hagyomány egy, életében nyomatlanul maradt, ifjúságabeli munkát, mely e hosszú címet viseli: „Cúma városában építettett *Daedalus temploma*, melybe ment volt Aeneás király Trójából való kibújdosásában, és ebben mutat öneki az Apolló Sibyllája külömb-külobmb képeket, s azoknak históriájokat renddel megbeszéli“ (sok kiadásai közül a legújabb h. n. 1840.), mely minden sorában a Tereus mythosa elbeszéléjének képzelemmódja s előadása bélyegét viseli. De az óra int, hogy némely általános észrevételek mellett a Gyöngyösi epikus kortársai megemlítésével felvett tárgyunkat befejezzem.

Szigorú voltam e sokáig bálványzott író megbírálásában. De semmi nincs ok nélkül. Zrínyi nem érte-

tett meg korától, és csak kevés valóban költői fogékonyságú szellemek által kedveltetett, melyek Liszti és Gyöngyösi is voltak, de az első által csak utánoztatott, s fel nem fogatott, az utóbbi által épen csak játékaiban követtetett: emlékezzünk például az Echo gyakori alkalmazására Daedalus templomában, Cupídóban, sőt Keményben is! Köz kézen tehát csak a tizenhatodik század némely népszerű költeményei forgottak, új meg új kiadásokban, s azoknak követői, melyek az utóbbiak közt *Köröspataki János* Lupuly vajda históriájával (1655.), az *ilyefalvi névtelen* az ilyefalvi veszedelem történetével (1658.), Székelyhidi *Paskó Kristóf* az 1658—60. éveki erdélyi pusztítások feletti „Siralmával“ (1663), mely a század legterjedelmesb rímes kronikája; ismét egy *névtelen* éneke „az híres nevezetes nemes nemzetes és vitézlő Túnyogi Sámuelről (1689.), ama Siralmas krónika Tesla Mihályról (1696.) stb. Ily szülemények e tudósan iskolázott korban a magyar költészetet lenézés tárgyává tették volt: Gyöngyösi, ez iskolai szellem fia maga, volt meghivatva egy új, az uralkodó ízlésnek megfelelő, költészet előteremtése által annak tekintetét helyre állítani, azt köz kedvesség tárgyává emelni. Ekkép ő egészen úgy, mint Opitz a németeknél, egy új, egy tudós és szabályzott költészet atyja lett. Kevés feltaláló, annál több festői képzelemmel felruházva, azon neme a költészetnek kedvezett neki leginkább, mely a leírásoknak bő tért nyitott, s ez az elbeszélő volt; tárgyait a kor részvételét

bíró események tették, színezetét a közönségesen értett mythosi világból kölcsönözte; a compositióhoz nem értett, de ez nem kívántatott oly közönség által, mely több ismerettel mint szellemmel bírt; iránya didaktikai, mely saját s szinte kortársainak is reflectáló hajlamával egyezett: valódi érdeme azonban a nyelvben és technikában ragyog. T. i. Gyöngyösi valóban választékos, ékes és korához mérve ízléses író volt. Nála kifejezés, kép, rím, minden, öntudattal van választva; nyelve képes, eleven, figurákkal ékes; verselése correct, folyó, zengő; a mértékhez még fel nem emelkedett, de a tactus kellemét érezte, s a met-szetet mellőzhetlen törvényévé tette a Zrínyi-stanzának. Bizonyos szabályosság érzik művein minden tekintetben, mely által az eddig csak műkedvelői költészetet mesterséggé emelte. Kevesen mertek a szabályadó író mellett fellépni: kik felléptek, őt igyekeztek követni: felülmúlni őt senkinek sem volt bátorsága. Ekép ő több mint száz évig költészetünk törvényhozójának, az egyedüli magyar classicus költőnek tekintetett. Annyi áll, hogy az új korhoz ő készítette az átmenő hidat, s mint ilyen a nemzet há-lóját érdemli.

A tizennyolcadik század, számos kiadásait látta. Dugonicsnak köszönünk egy szép öszves kiadást (1796), de nem teljeset, és nem hívet. Cupídót nem a régi kiadások, hanem a költőnek azon castigált kézírata szerint adta, melyet ez, tán túlkényes olvasók által intve, maga csonkított meg. Daedalus Temploma egészen

hiányzik. Azonkívül az elég számos sajtó- s egyéb fontosb hibákon túl Dugonics sok változtatást engedett magának, mik Gyöngyösi nyelvét korabeli és egyéni sajátságaiból sok helyt kiveszik. Ez bírt rá, hogy legalább válogatott kiadását adtam e költőnek, az eredeti kiadások alapján teljes hűséggel (1864).

HUSZONHATODIK ELŐADÁS.

Átmenet a tanköltészethez. Haller János Hármas Istóriája. Gróf Kohári István. Tudományos tárgyak verselői. — *Alkalmi költészet.* — *Lyrái költészet:* II. gr. Balassa Bálint, gróf Zichy Péter. Egyházi énekek. — Színészet és színiköltészet.

Az átmenetet az eposi irodalomtól a tanköltészet-hez Hallerkői *Haller János*nak, fogarasvári fogsága idején készített, egykor köz kedvességű prózai népkönyve, a *Hármas Istória* teszi, mely első könyvében Nagy Sándor dolgait, a másodikban általa úgy nevezett Példabeszédeket, helyesben példázó elbeszéléseket, szám szerint száz nyolevanegy, a harmadikban Colonnai Guidó Trójai Veszedelmét foglalja magában. Az első egyikét adja a nagy Sándor történeteiről a középkorban kelendő szerkezetnek, mely sem história, sem regény, hanem száraz és ízetlen összeállítása félig való félig mesés történeteknek, azon a tizenkettődik századnál minden esetre régebbi könyv szerint, mely „*Liber Alexandri de proeliis*” címet visel, s Haller saját jegyzése szerint Strassburgban 1494. jelent meg. Érdekesb ennél a Trójai

Veszedelem, melynek eredetiéről már a tizenhatodik századbeli trójai mondáink alkalmával emlékeztem; a legérdekesebb azonban, melynek a Hármas Istória leginkább, és száz esztendőnél tovább köszönte méltó népszerűségét, a második könyv, mely nem egyéb a „Római Gesták“ itt-ott rövidített s változtatott fordításánál, megtoldva mindenik erkölcsi és vallási tanulsággal: mely utóbbiak, nem tudom, Halleréi-e, de a Gesták általam ismert szerkezeteiben hiányzanak. Az így kitoldott gestai beszélynél fogva tartozik e könyv a tanköltészethez, valamint harmadik része után a regényekhez. A mi figyelmünket nagy hatásán és elterjedésén kívül — mert 1690 óta 1865-ig nagysága dacára hat vagy hét kiadást ért — azon egyszerű, természetes folyamatú, egészséges előadás és nyelv igényli, melylyel prózairó kortársai közt magát megkülönbözteti. Azonban itt is hiába keressük még a szépirodalmi elbeszélő irályt: históriai az egész lényegében, és csakugyan ezzel különbözik tizenhatodik századbeli regényprózáinktól, mely még egészen a biblia nyelvében van elfogúlva, melyből minden keresztyén népek prózája kiindult, s mely alól valamennyi új nép oly nehezen bírta magát emancipálni.

A tulajdonképi *tanköltészet* ez időszakban hol a gondolat tárgyaival, milyek isten, világ, emberélet; hol a tudáséival, tehát ismeretekkel, foglalkodott. Az elsőtől mindenek előtt, mint nagyobb művek, *Gyöngyösi* Istvánnak már tárgyalt két költeménye, Cupidó és a Rózsakoszorú tartozik, erkölcsi s erköl-

csős-vallási irányukkal. Utána gróf *Kohári István* érdemli figyelmünket, ki 1648-ban születve és Bécsben képezve, szinte azon tudós irányt vette jókorán, mely akkor az iskolákat, s az irodalmak közt a német költészetet fogta el. Azonban az iskolából ő csak tudományos tökélet s gondolkodási hajlamot hozott: a költői érzeményt és alkotási belső szükségét az élet gerjesztette föl benne. T. i. mint füleki kapitány a Tököliék által megszállott várat át nem akarván adni, az őrség őt az ellenségnek kiadta, Tököli pedig Munkács várában fogva tartotta, hol éhség, szomjúság és nehéz békók által egyiránt sanyargattatott: kivált miután minden sürgető felszólítások dacára a király hűségében állandóan megmaradt. Még súlyosabb lett rabsága, midőn a szabadságot még csak azon feltétel alatt sem fogadta el, hogy többé Tököli ellen ne harcoljon. Ínsége most a legnagyobb fokra hágott. A legmélyebb tömlöcbe vettetett, s nem csak minden közösüléstől elzáratott a külvilággal, de még az egészség minden szükségétől is megfosztatott. E méltatlan bánásnak Kohári ritka lelki erőt szegzett ellent, s egyetlen enyhülését három éven túl tartó rabsága alatt a költészetben lelte fel. A földi jók hiúsága s a szerencse állhatatlansága azon eszmekör, mely szerencsétlenségében elméjét mintegy magától elfogván, tárgyat nyújt költeményeinek, melyet minden oreiben kiaknász, s átérezve s átszenvedve nyomosan és szépen énekel meg. Később íróeszközeitől is megfosztva, verseit egyedül emlékezetében tar-

togathatta. Tököli bukásával kiszabadulván, I. Leopold őt Bécsbe hívta, megölelte férfiasság kitartásáért, s a dunáninnyi részek és bányavárosok főkapitányává nevezte, mely állásában 1687-ben Eger alatt egy török golyó jobb kezét összezúzta. Így is altábornagyságig emelkedett; tanácsa Leopold és József alatt minden békeértekezleteknél kikéretett. III. Károly alatt országbíró s a pesti bizottmány tagja, 1730-ban, nyolcvankét éves korában rekesztette bémunkás, befolyásos, s részben a tudományoknak szentelt életét. Kohári komoly philosophiai szellem, s így fogságában úgy, mint szabadságában, s különösen magas állása viszonyai közt is, „az élet“ nyújtott tárgyat elmélkedéseinek, költeményeinek; a szemlélődés egyik fő forrása költészetének, mely érzéssel párosúlva, s azon elegiai színben, melylyel eleinte szenvedései, utóbb tapasztalásai vonták be kedélyét. Mint Gyöngyösi, kivel egyenlő kiképeztetést nyert, s kinek fiatalabb kortársa, a költészetben kedvelője s követője volt, szereti ő is a jelképest, a példázást, a mythologiai kifejezésmódot, de szűk eszmekörénél fogva gyakran szélessé és bágyadttá lesz: kevésbé ugyan a Zrínyi négyeseiben, mint a kurta sorú versszakokban, melyek már Balassa óta igen elhatalmaztak, s a rím gyakori megfordultával az író áradozásra csábítják. Nyelvbéli előadása nemes, szabályos, gondos. — Ide sorozandó még egy *névtelennek* németből fordított és fametszetekkel illusztrált *Aesopusa* (Lőcse 1673).

Másik neme a tanköltészetnek, melyet érintettünk, a tudományos t. i., részben csak emlékversekből állt, de amennyiben némi tudományos rendszert tárgyalt is, eszmében és tárgyalásban tökéletesen költőietlen volt. A nagyobb ily verselt művek: *Oroszhegyi Mihályé*: „Vad erdőknek szelid élőfája,“ vagy a fenyőfa hasznos voltáról (1655.); Örvendi *Molnár Ferenc* Lelki Tárháza, t. i. a kánoni könyvek rövid foglalata (1666, s még többször); Ónodi *János* Arithmetikája! két részben (1693); *Szentpáli Ferenc* Tripartituma (1701), mikhez, bár fordítások, sorozandók: Menyői *Tolvaj Ferenc* erkölcsi szabályai Enyedi Sámuel Praecepta Morumja után (1690), és *Felvinci Györgytől* a salernói iskola egészség megtartásáról írott könyve (1693. s azontúl többször); mely mellett Felvinci egyéb saját költeményeit csak azért nem említem fel, mert előttem eddig pusztán címeik után ismeretesek.

A világi *lyrai költészet* e században született meg igazán. Leggyakoribb tárgya a *szerелеm*; s e dalok többnyire panaszosak: a kedvesnek hidegsége vagy hűtlensége szólaltatja meg a költőt; gyakran a szívek érzései titkos cseréjének szolgáltak közlönyül, s ekkor nem ritkán a lyrai levél formáját vették fel. Kedvelt tárgy a házások közti rossz viszony, mindig a nők rovására, mert hiszen férfiak írták e dalokat, a vén leányok kigúnyolása, menyekző, lakoma, bor — s már itt a tréfa és gúny dévajkodik. Nemzetiségi viszonyok is tárgyaltatnak, s ilyenkor a szegény tót atyafi

tárgya leginkább a tréfának. A szerelmi költészetben sok a hév, bensőség, sokszor gyöngédség; gyakran egyes meglepőleg szép gondolatokkal találkozunk, melyek kifejezve is szépen vannak: de rendszerint hiányzik az alakító képesség vagy gond, a nyelv egyenetlen, hol virágos hol prózai, többnyire darabos; a technika incorrect. A szeszélyes dalokban széles jó kedv kötődik, pajkosság a sikamlósáig és eleven gúny csapong, mely viszont könnyen alszerűvé lesz; míg a világ folyásának témája az unalomig ömlesztzi a panaszt, erőtlenül többnyire és siránkozva, csak ritkán fejtve ki erőt és férfias elszánást. A formában, *Balassa és Szenci Molnár nyomain*, nevezetes változatoság tűnik fel, tekintve mind a sorok tagszámát és elrendelését, mind a rímjátékot; de megjelenik most már a refrain is, kivételesen a lánchrím s egyéb játsszóság; a lejtés többnyire a choriambus lebegését érezteti, mi a népdallamok befolyására mutat. E gazdag lyrai költészetnek legnagyobb részt névtelen maradványait XVII. századbeli verses kódexek tartották fenn (a Csoma-, a Lipcsei, a Kuun, Lugossy, Mátray, Szencsej-códexek), részben még XVIII. századbeli gyűjtők is, mert nem kevés, bebizonyíthatólag a nép ajkaira is elszármazott, s még ma is fenn van (Jankowich, Horváth Ádám gyűjt.). E költők nem a nagy közönség, nem a sajtó számára írtak, hanem magokuak, kedveseiknek, legfelebb baráti köröknek, s ekép csak a legújabb időkben kezdtek ismereteseek lenni. Így *Kazinczy András* lyrai levelei Ödönfi Vinnai

Erzsébethoz (1685) Kazinczy Ferenc által (Orpheus VI.); *gr. Zichy Péter* dalai Homonnai Drugeth Klárához (1697) általam (Új M. Muz. II. foly. V.): kedélyes ömledezések, kortársaikéhoz képest mívelt nyelven. Legtöbbet Thaly Kálmán hozott „Vitézi Énekek és Elegyes Dalok“ című gyűjteményében (2 köt. Pest 1864), s tartalmaz az én gyűjteményem: „A XVII. század Lyrai Költői,“ mely azonban még kéziratban van. Egészen ismeretlenek még *Petróczi Kata Szidónia* *gr. Pekry Lőrincné*nek, több vallásos munka ismert fordítójának, Énekei (1678 s köv.): egy mély vallásos kedély megható keservei árvaságán, férje üldöztetésén, majd ennek hűtlenségén; kifejezésben is hathatósak, s többnyire jól verselve (az eredeti cód. *gr. Rhédey Klára b. Radák Istvánné* birtokában). A neves költők közül még *gr. Balassa Bálint* honti főispán említhető († 1684). Meg kell e lelkes és talentomos költőt I. Bálinttól különböztetnünk, kiról, mint a magyar lyrai költészet valóságos atyjáról, téli előadásaimban szóltam, s hibáztunk, kik ama szép lengyel grófnéval, Tarnovska Zsófiával volt viszonyt I. Bálintra vezettük vissza, s különösen én, midőn a magam által 1828-ban fényre hozott „*Átok*“ című költeményt az esztergami hősnek tulajdonítottam. Mindkettő II. Bálintot, költő nagybátyja tisztelőjét s követőjét a pályán, illeti: kinek csakugyan a nevezett grófnéhoz intézett érzékeny énekeit s egyéb költeményeit, köztök egy allegorikai játékát is, mely a költő fiatalkori viszontagságaira vonatkozik,

b. Balassa Antal úr sajtó alá rendezte. Világot azonban eddig a II. Balassa dalaik közül csak néhány látott, szinte Balassa Antal által közölve („Hazánk“ I. 1859). Egyébiránt, bármennyi egyes szép és érdekes termékeket e század világi lyrájának hozott napfényre a jelenkor: valamint eddig egyetlen közönségesen ismert, úgy örökké legnagyobb képviselője *gr. Zrínyi Miklós* marad, a maga aetnai lángú idylljeivel, melyeket itt csak megneveznem kell, miután rólok a múlt előadások egyikében immár külön szoltam volt.

A nyilvános lyra még mindig csak istenes vagy erkölcsies tárgyakkal foglalkodott. A *római egyház*, a részben avúlt, részben magánosok által készült, gyakran nem eléggé dogmaszerű, és csak írásban forgó énekek helyébe köz tekintély által helybenhagyandó énekeskönyvet igyekezett eszközölni. De az 1629-ki nagyszombati zsinat ebbeli rendelkezése sikerének semmi látszatja; csak nagy későn, *Szelepcsényi* György főérsek kormánya alatt, létesült azon cancionále, mely Nagyszombatban 1672-ben megjelenván, a római egyházban a legújabb időig szabályadó lett. Legtöbb abban a régi breviári ének, csak itt-ott megújítva, vagy épen újból dolgozva. Az ekép megindult mozgalom nem maradt a fő egyházmegegyére szorítkozva. Nyomban követte ezt egy második, a *Szegedi Lénárd* egri püspök indításából és pártfogásából eszközölt énekeskönyv Kassán 1674-ben, mely amaz elsőnél nem csak sokkal gazdagabb, de a magyar egyházi zenészet és költészet lelkes és

tudományos ismerője, Haas Mihály, ítélete szerint különösen a dallamok tekintetéből is Szelopcsényi fölött elsőséget érdemel, melyek itt tisztán, egyszerűen, cifrázatlanul megőrizték az ősi magyar jellemet; „a szöveget tekintve pedig a szent öröm rózsái, a bűn fölötti bánat, a marcangoló lelkiismeret tövisei dús változékonyságban találhatók fel énekeiben, s a legmagasztosb keresztyén honszeretet szelleme nem egyet lèng át közölök.“ Ez egyébiránt mind a római egyház régi, mind a tizenhetedik században ezekhez járult újabb énekeiről nagy részben elmondható. E köztekintélyű két gyűjtemény mellett mint elkülönzött igyekezetek gyümölcseit említhetem e korból az üldöztetések közt is buzgón működő csíki ferenciek énekeskönyvi kiadásaikat, mik *Kájonitól* 1676, és *Balás Ágoston* gondjai alatt 1681. 1685. s újból 1719. láttak világot; *Illyés István* esztergami nagyprépost zsoldári és halottas énekeit (N. Szomb. 1693. s azon innen sokszor); *Nárai György* esztergami kanonok „Lyra coelestisét“ (N. Szomb. 1695.), és *Illyés András* erdélyi püspök Régi és Új Énekeit (Nagy Szomb. 1703.), ide nem tudva ennek többféle kisebb énekfüzeteit. Ezen s más énekszerzők munkássága mellett a katolikus istenes ének ez időszakaszban második virágzását érte; míg a *protestánsok*, szent költészetök aranykorát túlélvén, már kirekosztóleg régi zsoldáraik és egyéb énekeikkel éltek, s azokat időről időre újra, de változtatlanul, kinyomatták.

Hátra van ez időszak *színköltészetéről* és szín-

ügyéről szólanom. Adatok hiányában nem tudom, mily kiterjedésben tartotta magát fenn a tizenhetedik században a *vándorszínészet*, s mily darabokkal. Lehet, hogy a főurak itt-ott tartottak még udvaraikban színészeket, mint ezt Eszterházy Miklós nádorról okmányilag tudom. De annyi bizonyos, hogy azon súlyos csapások, mik Magyarországot és Erdélyt a polgári, vallási, török és tatár háburúk e véres korában folyton folyvást nyomorgatták, annak legalább nem kedveztek. Mindazáltal létét az mégis vagy bármi vékonyan fentartotta, vagy ismét megújította, Erdélyben legalább, mihelyt e tartomány pogány felsőség alól kiszabadulván, I. Leopold alatt régi sebeiből valahogy üdülni kezdett. De már most a köz tekintély felügyelete alá állíttatott, sőt ennek engedményezésétől tétetett függővé. Felette tanulságos azon Endrődy által közlött kiváltságlevél, melyet a király 1692-ben egy tanult*) kolosvári polgárnak adott, melylyel tehát méltó itt közelebbről megismerkednünk. Engedményt ad neki „a szükséges költeményeket vagy rhythmusokat (mert a darabok nagyobb részt verselve voltak) mind deák, mind magyar nyelven szerkesztteni, összeállítani, elrendelni, e comico-tragicus játékokat és komédiákat, felvonásokra és jelenetekre osztva, beszéllgetés formában Erdélyországban s a hozzá kapcsolt részek városai,

*) „Commodam literaturae dispositionem assecutus“-nak nevezi az oklevél.

mezővárosai, várai és falvaiban, mind országgyűlések, mind sokadalmak és vásárok, s bármi más gyülekezetek alkalmával, hozzá szerződött társaival együtt előadni. De tisztességesek legyenek, s ne szennyes tréfák s egyéb ily dolgokkal megrakva; s a helyhatóságok azon rhythmusok- vagyis költeményeket, ha szükségesnek látszanék, megvizsgálják és kijavítsák. E mellett a kérelmező, minthogy vagyontalan, s e vállalatból magát fentartani s adósságait törleszteni kívánja, minden adótól s bármi terhektől felmentetik, míg fekvő vagyont nem szerez, s azon feltétel alatt, hogy szabad helységekből a hatóságnak, nemesek jószágain a földesúrnak a jövedelemből bizonyos részesekét, de mely annak tized részénél kisebb ne legyen, fizetni köteles.“ Magok a színészek voltak tehát a darabok szerzői, kik kétségkívül deákokból kerültek ki, minthogy latin darabokat is adogattak, melyek az iskolákban is szokványosak voltak bizonyos ünnepi alkalmakkor; de jelent-e meg ilyes színdarab nyomtatásban, nem tudom, s ha történt, csak kivételesen történhetett. Látjuk azt is, hogy hol comico-tragoediákat, melyet a múlt időszakból is ösmertettem egyet, hol komédiákat adtak, melyek néha sikamlós tréfákkal voltak elegyítve, amiért szükségesnek látszott azokat felsőbbbségi előleges vizsgálat alá vetni. Végre jövedelmező is lehetett még akkor a vándor színpad, miután e vállalkozó abból kívánt magán segíteni, sőt a fekvő vagyont szerzése is lehetségesnek érintetik.

E félig népies szín mellett virágzott a *tanodai* is. Mióta a jezsuiták látták el a katolikus tanügyet, az iskolai Thalia többnyire deákul szólott ugyan, azonban fordúlnak elő 1629 óta magyar ily színdarabok nyomai is emlegetésekben és programokban. Tárgyaik többnyire a bibliai, mythosi, görög és római, néha a hazai történetekből vették, s iskolázott hallgatók ínyéhez voltak alkalmazva.

Könyvészeink itt *Felvinci György* Comico-Tra-gédiáját sorolják be Plútó és Jupiter egymás közti villongásáról (1693; újra 1767). Meséje, ha annak mondható, ez: Plútó nemelégedvén meg a neki osztály-részül jutott alvilággal, felszólítja Jnpitert hogy, szűk levén országa, s az oda gyűlő sok lélek felett bajos a kormányzás, vagy nagyobbítsa azt, a poklot t. i., vagy több lelket ne bocsásson abba, különben pártot üt ellene. Jupiter a követet visszautasítja; s Plútó, hogy bosszút álljon, dühében azon meghagyással bocsátja több híveit a földre, hogy kölcsönben ott minél több bajt és izgágát szerezzenek. Ebből kellene aztán valaminek fejlődni — de itt vége van. Unalmas, szeszélyben, sőt, mit pedig várhatánk a kortól, erkölcsi irányban is meddő darab, bonyolodás és kifejlődés nélkül.

Ennyiből áll, mit azon időszakról, mely a bécsi és szatmári béke közé esik, a költészetet illetőleg mondhattam. Láttuk, hogy szaporaságban az a tizenhatodik századbéli verses irodalom mögött elmaradt ugyan, s a közélettől eltávolodván, népies jellemét és

népszerűségét elvesztette; de a művelt rendek kezében részint valódi művészetté emelve, részint legalább a tudományos kultúra akkori igényeinek hódolva, folyvást műveltetett, s a sülyedés bekövetkezett korának oly szüleményeket hagyott, melyek a legkedvezőtlenebb és meddőbb időszakban az irodalmi életet némileg táplálták, sőt annak egy jövődő jobb korhoz átmehetését biztosították.

HUSZONHETEDIK ELŐADÁS.

Az irodalmi hanyatlás kora. Annak okai. A költészet állapotja. *Elbeszélő költészet*: gróf Lázár János. Gróf Haller László Telemachja. — *Tanköltészet*. — *Dalköltészet*: báró Amade László, Faludi Ferenc. Egyházi lyra: Rádai Pál, Szőnyi Benjamin. — *Színköltészet*. A tanodai dráma: Faludi, Kúnics, Illei. „Moralitások.« — Új jövőendő előzményei.

A szatmári békekötés véget vetett a százados forradalmaknak. I. József, egyike a legnemesb lelkű fejedelmeknek, kik e haza trónján ültek, kiengesztelte a visszahatást, s Károly és ennek nagy leánya tőle egy, fejedelmeit őszintén szerető, minden sorsban hű, s áldozataiban kitűró nemzetet örökölték. A harcok zajló korát az építés csendes és üdvös munkája váltotta fel; s ha ez kevésbbé ügyelt a nemzetiség érdekeire mint az alkotmányos szervezésre: ez természetes következménye volt azon nézetmódnak, mely amaz elsőt az utóbbinak oltalma alatt biztosítva hitte. S nem is közintézkedések, mint inkább az új viszonyok folytán elváltozó élet, s ebben különböző elemek fölülkerekedése okozták a nemzeti nyelvnek, s ezzel az irodalom

s különösen a költészetnek azon hanyatlását, mely e hatvan évet, mik III. Károlytól a testőrsereg irodalmi fellépéteig elfolytak, szomorúan bélyegzi. A főrendek mind szorosb és sűrűbb érintkezésbe és családi összeköttetésekbe jővén a szomszéd nyugattal, felsőbb körökben francia nevelőnek és abbék, komornikok és szakácsok, francia nyelv és erkölcsök, s ezekkel az Európa felett akkor uralkodó francia irodalom szivárogta; a közép nemességnél a jezsuiták buzgósága által a deák irodalom jutott kirekesztő uralomra; a Bécscseli mind sűrűbb közlekedéssel, a városok növekedő jelentőségével, számos tisztviselők és mesteremberek betelepülésével a német szóé is emelkedett; a legjobb fők, belső megragadó események által — mert a Mária királyné mellett külföldön vívott harcoknak a nemzet nem volt közvetlen érdekeltje és tanuja — többé sem énekekre, sem szónoklatra fel nem gerjesztve, idegen irodalmak olvasására szorítkoztak, s hozzá szoktak érzéseiket és gondolataikat az iskola vagy a divat nyelvein fejezni ki. Így a magyar irodalom, bár termékei évről évre szaporodtak, de csak a vallás örök, s az élet némely szükségére szorítkozott.

A költészet szinte csak a közép s az alsóbb rendek élvezeteihez tartozott, melyek a tizenhatodik századbeli históriai énekeken kívül Balassa, Rimay, Beniczky és Gyöngyösi munkáikkal táplálkoztak. Az elbeszélő költészet csak egy pár darabbal szaporodott, melyek — hogy a Stilfrídeket és társait valamint a

kortörténetekről szülemlett népies verses darabokat (Peró veszedelme 1735, Pető Ferenc lázadása 1753 stb) elhallgassam — *Kolumbán János* kedvelt népkönyve, melyben „néhai tordai hadnagy Vida György tréfálódásainak históriáját . . hevertében mélankóliái között magyar versekben foglalta szödemeteri házá-
nál“ (1758) öt énekben; *Csizi István* rímes krónikái, mik (ha Sándor Istvánnak hihetünk) Buda felszabadulását énekelték (1763. 1767.) és gróf *Lázár János*, az erdélyi rendek elnökének egykor oly híres Florindája (1766.), melyben Spanyolországnak a mórok általi meghódíttatását írja le, motívumúl használva a *Rodrígó király* mondáját; de az író, bár nem minden költői képesség nélküli, deigen sejtelve nélkül a művészet kívánalmainak, öt énekre terjedő művét leírások és epizódokkal tölté el, mik semminemű összefüggésben regés tárgyával nincsenek, míg végre ezt az ötödik énekben beszéli el. Nagyobb terv szerint dolgozott sajpüspöki *Hriággjel Márton*, ki két nagy épost adott az antik mondakörből, névszerint egy „*Telemachust*“ (1757) s egy „*Világbíró Nagy Sándort*“ tíz könyvben, (1758), de világot egyik sem látott (az eszterg. könyvtár.). *Veszprémi István*, a tudós irodalmi történész, „*Magyar királyai*“ (1752) nem emelkednek a történelmi emlékversek fölébe. Annál méltóbb a fölemlítésre Fenelon *Telemachjának* fordítása gróf *Haller Lászlótól* (1755, húsz év alatt négyszer), mert ezzel tűnt fel a francia irodalom először a magyarban, s mert ennek még kissé bő, de

nemes és hajlékonyabb prózájával a szépirodalmi nyelv tetemesen nyert.

Még nagyobb parlagságot mutatott a *tanköltészet* mezeje. T. i. néhány jelentéktelen vallásos tankölteményen kívül, melyek egy *névtelentől* a „Boldog halál hajócskája“ (1737), *Bertalanfi Pál* „Nagyravagyó“ja (1750), a „Jó szerencse irígyei“ (1751) stb; néhány alkalmiakon kívül, mik közt *Verestói György* Versei (1762) azon időben valami rendkívülinek tartattak; holmi emlékverseken, milyen *Pap István* „Magyarországa“ (harmadszor 1763); s végre néhány különböző becsű fordításon kívül — milyenek egy névtelennek *Heptalogusa*, melyben a hét görög bölcse és Cátó erkölcsi tanversei a „Rózsakoszorú formájára“ dolgozva foglaltatnak (1750), Felsőbüki Nagy Lajos *Cátója* (1756) és Füsi Piusé (1768), mik több kiadástértek, Illei János *Boethiusa* (1766), végre *Aesóp* több redactiói és kiadásai (Kol. 1767, 1774, 1777) — semmi gerjedezése a költői reflexiónak, hacsak a nyelvész *Kalmár György* több ezer hexameterből álló tanversezetét az emberről et de quibusdam aliis ide nem számítjuk, mely ez időszakba esik (írva 1761.), de mint költemény a fagypontra alatt áll, mint nyelvmunka pedig már egy új mozgalom kezdete, melynek súlypontja a következő időszakba esik.

E kétségbe ejtő szegénység mellett a *lyra* az, mely szinte ugyan kevés virágot tenyészített, de örvendetes előpostáit egy vidító tavasznak. Báró *Amade* László és a jezsuita *Faludi* Ferenc azok, kik ez

egész időszakból fenmaradásra méltó műveket hagytak. *Amade* (szül. 1703.) nem csak az élet embere, melyet mint a felsőbb karok tagja, mint katona és utóbb felsőbb állású tisztviselő ismerni tanult, de mint az élvezet embere is, gazdag költői erének nem csak belső szükségből engedett ömlengő folyamatot, hanem azzal támogatta szerelmes ohajtásait és kalandait is. Nagy könnyűséggel alkotta hol méla és epedő, majd ismét lángoló vagy dacos, majd kötődő, és édes, és gyermekded dalait, melyek többnyire jól gondolva, szemléletes költői nyelven előadva vannak. De valamint a XVII. század lyrai termékei, úgy *Amade* dalai is, részint a nép ajkaira is elszármazva, részint csak írott gyűjteményekben voltak elterjedve, míg majdnem csak egy század múlva láttak egyenként, végre (1836) összegyűjtve, a sajtó útján, világot! Pedig e gyűjtemény sem teljes. Nélkülözzük benne „Szerelmeit,” egy lyrai regényt, melyben saját szerelmes kalandjait, melyek bőven voltak, beszéli el; nélkülözzük 1775-b. megjelent, de kézíratszerű ritkaságú vallásos énekeit; s nincsenek benne gúnyos versei, melyek közül egyet: „A házasság által elvesztett szabadság megsíratása” *Sándor István* adott ki (*Sokf. IV.*) s mely, ha szó szerint nem is, de körvonalalaiban aligha nem saját első házasságát festi, minden esetre pedig érdekes genreképben tünteti fel egy száz év előtti, bőven költeni szerető magyar gavallér délceg könnyű életét míg nőtlen, s epeségeit, midőn egy gondos háziasszony a szabadosságnak féket vetni

törekszik. (E sok tekintetben figyelemre méltó darabbal felcseréltetve, hibásan tulajdoníttatott Amadénak a „Házi Kereszt.“ Ez Poocs Andrásé, s ennek versei közt találhatik kiadva 1791-ben).

E hév, e gazdag képzelem, e termékenység nem találhatik fel *Faludinál*, deigen a forma tökélye, mely magára is maradandóságot biztosítana költeményeinek. Kétségkívül a választott életmód s klastromi nevelés az, mely Faludi kitűnő lyrai képességét gazdagabban nem engedte kifejlődni. Mégis az olasz ég kicsalta azt alvó csiráiból. Faludi 1704-ben születvén, már harminchat éves volt, mikor Romába jutott. Itt, hazájától távol, érezte legforróbban a haza szeretetét ébredni kebelében, itt folytatta, vagy inkább kezdte azon műveket, melyek által a Pázmány óta ismét alászállott prózának valóságos másod restaurátora lett; és itt emlékeztetik az éjjeli serenádák azon hol méla, hol dévaj dalokra, miket egykor, ifjúsága éveiben, a Rába és Gyöngyös partjain, s holdvilágos éjeken a Duna szürke hajóiról, hallott. S e néphangok emlékezetének melegítő, az olasz áriák és francia chansonok ízléstisztító befolyása alatt írogatta olykor-olykor a szeszély, jó kedv s derült életbölcset által meghiggasztott léleknyugalom dalait, mik első classicaí mintái a magyar dalnak, általában az első *műdalok* irodalmunkban.

Faludi minden lyrikusaink közt a legtárgyilagosabb. Rég túl van ő azon harcokon, melyeket eleven természete a szerzet törvényeivel küzdött, míg azon

megnyugvásra jutott, melyet „Remetéje“ ajkain oly valóan és megkapólag szólaltat meg. Azontúl ő csak észlel, s az észleltet költőileg újra-teremti; nem saját érzéseiből, hanem költői helyzetekből indulva, észleleteit ő konkrét valósággá emeli, s mert nem a tárgy őfelette, de ő uralkodik a tárgyon, azért oly plastikus, alakjai oly minden oldalról kiképzettek, oly elevenek s a festői háttérből kiszökők. A természet-élet örömei, miket a *Tavas* s *A Hajnalban* énekel meg, az emberi dolgok hívsága, melyet a *Szerencséről* szóló két dal, a „*Vigaság nem vigaság*“ s a *Pipadal* tárgyalnak, egyéni, de tapasztalás és gondolkodás által lecsillapult, s a világ befolyásain túlemelkedett érzések igazán költőileg tárgyilagossított nyilatkozásai. De legszebbek a szerelmes kötődés (*Kisztő; Felelet*), a féltés és kiengesztelődés, az idylli ártatlanság és bizodalom (*Klorinda*), úgy a szabadságnak jelképes előadásai (*Tarka madár*), mikben kedély és naivság váltakoznak; csupa erő és nyers tűz a *Nádasdi dala*; jókedvű gúny a *Phyllis*, a „*Nincsen neve*“, mely utóbbi, valamint az *Útravaló*, igazi népies hangon szól. Ritkábban buzdul vallásos érzésekre; de kettőben istenes dalai közül (*Úr Jézushoz, A Feszülethez*) mélyen lángoló buzgóság rebeg, s azokat szent énekeink legszebbjeivé avatja. Alkalmi darabjai jelentéktelenek; a tárgyaknak nincs költői oldaluk, s azért lelkesedés nélkül írvák; de igen szépek *pásztori énekei*, melyek egykor annyira csodáltattak, most oly kevésre becsültetnek. Eszme, élet és ne-

vek idegenek: mégis, nem tagadhatni, az öltöztetés elég nemzeti, és csak a conceptió és forma közti öszhang hía az, mi a hatást zavarja.

Faludinak, a költőnek, egyik eddig nem méltott érdeme, a formában van. Az ő dalai gondolatban és előadásban jelesen kiformált egészek; szchémai pedig oly dallamosak, oly könnyűk és tiszták, hogy valamint szellemök szerint Faludi a francia, úgy formára az újjiskolának valódi kezdőjeül tekinthető. T. i. énekei nagyobb része igen tiszta trochaeusi lejtéssel bír, néha szinte mértéki tisztasággal; de van, mely oly kibélyegzett jambusos emelkedést (A győzedelmeskedő Nádasdi; Remete), más mely oly dactylusos lengedezést éreztet (Klorinda, Forgandó szerencse), miszerint innen a német iskola híveinek tiszta mértékéhez már csak fél lépés volt hátra.

Az ő dalai is, mint Amadeéi, sokáig kéziratban forogtak, és közzé azok is nagy-későn, csak Révai által (1786) lettek. S így mit a hanyatlás kora legbecsesébbet bírt, e két költő lyrai műveik is, meg volt tőle tagadva.

Az *egyházi lyra* még ily szerencsés sem volt. A katolikusoknál a XVII. század iparkodásai után megállapodás állt be. Ami létesült, említésre sem méltó (Bíró Márton, Bertalanfi stb). Így az evangélikus *Sartorius János* Lelki Órája (1730) is, amennyiben újat adott, költői tartalomra s formára egyformán gyenge. Csak a reformátusoknál csillámlott még egyszer fel a vallásos költészet, még pedig

régibb hymnológiákat elhomályosító fényben, *Rádai Pál*, a II. Rákóczi Ferenc belső titkárának „Lelki Hódolat“ című, egykor köz kedvességű imakönyvéhez (1715) ragasztott énekeiben, melyeket valódi vallásos buzgóság, hathatós gondolatok és nemes nyelv tüntetnek ki. Hasonló jellemű *Szönyi Benjamin*, ki a maga mind maig híres és kedvelt „Szentek Hegedűje“ című dalmunkájában (1762) tartalomra, kivált a keresztyéni életet tárgyaló énekeiben, méltó utóda Rádainak, de igaz keresztyén szelleme s gondolatgazdagsága, sőt egyes valóban költői s szerencsésen előadott helyei dacára, darabos és sokszor prózai nyelvével s harmóniátlan verselésével a lyrai művészetet egyáltalában nem mozdította elő.

Mit mondjak végül a *színköltészetről*? Pozsonyban német színház emelkedett; a magyar népies színeszethez többé semmi nyoma. Egyedül a *tanodai dráma* virágzott. Nagyobb részt ugyan ez időszakban is, mint a múltban, deákul szólt az, mikép ezt az 1713 óta itt-ott fenmaradt színlapféle programmok mutatják: kivételesen németül (a legrégibb német előadás előrajza 1758-ból van); de többször, a jezsuiták s itt-ott a pálosok buzgóságánál fogva magyarul is. Tárgyaik a régi s újabb, hazai s kül történetből, majd a bibliából vétettek, néha allegorikai erkölcsdarabok adattak, énekkel, zenével, viaskodással, táncal vegyítve, sőt a mulatság intermezzókkal is tarkítatott. E darabok többnyire az illető tanárok által irattak vagy fordítottak; és színlap helyett néha

rövid, többször bő, minden jelenet rövid tartalmát hol csak az illető nyelven, hol — deák daraboknál t. i. — magyarul, ritkábban németül is előterjesztő *előrajzok* adattak ki, ez utóbbiak a nyílt ajtók mellett előadott daraboknál, a deáktalan és női közönség tekintetéből. Magyar eféle darabok, miknek előrajzai fenmaradtak, a következők: *Constantinus Porphyrogenitus*, „jelesjáték“ öt felv., adatott 1750. a jezsuiták nagyszombati és 1754-ben azoknak egri collegiumaiban; *Fridericus szász herceg*, három felv., adva 1753. a jezsuiták sárospataki collégiumában; valódi hitvitázó iránydarab, tárgya Frígyes-Ágost szász választófejedeleme és lengyel király romai hitre térése; *Cyrus*, adva 1758. Nagyszombatban az érseki convictusban; *Semiramis*, szomorújáték, három felv., adva 1758. a győri ifjuságtól; *Maga-magán győzedelmeskedő Tamerlán*, szomorújáték három felv., adva 1761. a pápai pálosoknál; *Joacház*, szomorújáték, adva 1762. az egri jezsuitáknál; *Imre és Konrád*, adva 1765. a kassai jezs. akademiában; *Alifeld*, vígjáték, adva 1767. a trencsényi convictusban. A magyar akadémia könyvtárában kéziratilag őriztetnek: *Pál*, szomorújáték három felvonásb. és énekekkel; egy intermezzo három felvonásban és énekekkel, mely egy deák darab felvonásközeiben adatott; *Bacchus*, mythologiai színmű három felv. énekekkel: mind ezek Táncz Menyhért szentpálos tanár művei, s 1761. 1765. a pápai és újhelyi középtanodákban adattak elő. Ezekből áll, minek ez időszakból vagy csak emlékezete

(nyomtatott előrajzokban), vagy kézirati szövege maradt fenn. Világot is mindössze csak nyolc látott, u. m. *Jekóniás* „szomorú szabású, víg (inkább: szerencsés) kimenetelű játék, melyet egynémely Jézus-társaságbéli tanítómester szerzett és előállatott“ (azaz: előadatott), öt felv., megjelent Győrött év nélkül, de kétséggkívül Mária Terézia első éveiben; *Sedeciás* „keserves játék“ öt felv., Kunics Ferenc jezsuitától, Kassán 1753.; *Salamon király* szomorúj. egy felv.; *Ptolomaeus*, szomorúj. öt felv.; e kettő Illei János jezsuitától; *Titus kegyelmessége* három felv. Metastasióból, ugyanattól „Három szomorújjáték“ cím alatt Kassán 1767.; *Mauritius császár*, szomorúj. három felv., és *Cyrus*, szomorúj. szinte három felv., mindkettő ford. Kereskényi Ádám jezsuitától s kiadva Kassán 1767. Faludi Constantinusa később, 1786-ban, látott először világot.

E kisded drámairodalom, a megjelent darabok után ítélve, több tekintetben ez időszak költészetének fényoldala volt, s az elfogulatlan olvasóra most is még örömdetes benyomást teszen. Különösen a *győri névtelen jezsuita Jekóniása*, *Faludi Constantinusa*, *Kunics Ferenc Sedeciása* és *Illei János Ptolomaeusa* költőiket úgy tüntetik fel, mint választott tárgyak ügyes — s talán gyakorlott — drámai alakítóit. Mind a négy — sőt a programok után ítélve a többi is, miknek szövegét nem bírjuk — az ármánydarabok közé tartozik, melyekben a költők nem annyira a jellemből, mint az érdekek külső összeütkö-

zéséből indulva kötik meg a csomót; s így hiányzik ugyan a felsőbb drámai és költői becs, de nem tagadhatni, hogy a mindenütt csekély históriai alap mellett, s a szerelemnek, mint egyik drámai fő motívumnak megfogható okokból nélkülözése dacára, a figyelemfeszítő bonyolításban, érdekes helyzetek szövésében nem csekély lelékenységet, a drámai cselekvény haladó kifejtésében, sőt az idegenszerű, eposi és lyrai elemektől ment, s tisztán a helyzetekből előforró élénk dialogban, nem közönséges hivatottságot tanúsítottak. Különösen észrevehető az élet nyelve visszaadására célzó igyekezet, bár ez még egyáltalában nem akar sikerülni, s a szerzőket gyakran a komoly tárgyakhoz nem illő mindennapiságba téveszti: míg másfelül ismét, épen ezt akarván kerülni, nyelvök keresetté, szónokivá leszen. Az első hibába Illei, az utóbbiba Kunics esik, ki különösen a festő melléknevekben gyönyörködik. Legszerencsésben, a többiek közt t. i., a Jekóniás névtelen szerzője verekedik át a két szikla között, bár tartalmas és gyors dialógja olykor mégis kiszélesedik. De ha mindenik, a felsőbb irányra törekvő Kunicsot sem véve ki, s ez még a Jeremiás pathetikus ömledezéseiben is, gyakran elmarad a tragoediai beszéd méltóságától: ebben az úttörő kezdetek közös sorsát, s a még fejletlen drámai nyelv és ízlés következményeit ismerjük fel. Egyébiránt mint nyelvművek épen a drámák érdeklik, szinte minden egyéb költői munkák felett, méltatásunkat. A szerzők a classikai nyelvek tudós

ismerői; ők elsőként éreztetik némi művészi kezelését az irálynak, de, birtokában még a tősgyökeres népies magyarságnak, valamint régi írói nyelvünknek is, azon idegenszerű zamat nélkül, mely azontúl szinte minden irodalmi iskolák emberein nagyobb-kisebb mértékben észrevehető lett. S így ez időszakbeli drámaköltőink mind egyes irányi szépségekben, mind szók és szólásmódokban nem kevés böngészni valót nyújtanak a stilistának és nyelvésznek egyszersmind. Különben is, tekintve a drámai életet és formát, önkénytelenül felkiáltunk: Mily színeköltők veszték el ez íróinkban, ha ők, más életirányt nyerve, az emberi szív mindennemű rejtekeibe közvetlen tapasztalás által beavatva, egy pezsgő nemzeti élet s virágzó színpad korában dolgoznak vala!

De fájdalom, e talentomos és tudós költők művei kis számú és többnyire ismét csak tudós nézők előtt előadva, s tárgyaik úgy, mint drámai akkor még szokatlan formájok, sőt prózai előadásuknál fogva is szinte kevesek által olvasva, kiterjedt hatással nem bírtak. Annál kedvesbék voltak — sőt maradtak mind maig — a közönséges magyar olvasónál a régi népies *moralitások* módjára készült, kényelmesen terjedelmes, érzékeny és verselt darabok, melyek az „Igaz barátságnak és szíves szeretetnek tüköre“ Z. Sz. J-től, „Az igazság bujdosása“ E. S. I-től, Izsák és Rebeka egy névtelentől stb; de bár ezek scéánakra, sőt actusokra is osztattak, nem voltak egyebek beszéllgetésekbe fűzött, sőt helyenként elbeszélléssel is

megszakasztott tanításoknál; s miután az azokat egykor előadott hegedősök rendje végkép megszűnt, pusztán az alsóbb rendek építő olvasására szánva.

Mindössze tehát mely kevés az, mit e korszak egy vagy más tekintetben figyelemre méltót lendített! s a legjobb vagy kizárólag a közszükségii irodalomhoz tartozó, vagy csak írásban kézzől kézre járó, vagy, ha nyomtatva is, nem az öszves nemzetig elható!

Nyelv, irodalom, különösen a költészet, meg látszottak halva.

Valami eseménynek kelle bekövetkeznie, hogy bebizonyodjék: valóban halottnak tekintendő-e a magyar irodalom, vagy életre ébreszthető, alvó erő-e az? Végre ez esemény a tizennyolcadik század második felében bekövetkezett, s a tetem melegedni kezdett. E kor küszöbéhez értünk.

De szökés a szellemi világban sincs. Sem azon tekintélyes sora a lelkes férfiaknak, kik Bessenyei mellett és után munkásan léptek az irodalmi térre; sem azon, most még elég mérsékelt, de mégis nevedő fogékonyság, mely 1772 óta észrevehető lett, nem jött minden előzmények nélkül. T. i. valamint a tél a tavasznak, úgy a hanyatlás egyszersmind az emelkedésnek csiráit hordozza magában, ha az nem az addigi szellemi nyeremények, a históriai emlékezések s az általok táplált nemzeti öntudat megsemmisülésével jár, hanem inkább kifáradásnak és külső viszonyok kedvezőtlen találkozásának következménye

volt. Így nálunk. Azon ivadék, melyet a 1711-diki esemény ért: pusztult, vagy elcsüggedt, vagy elkorcsosodott; az, mely következett, hasonlatlan lett régi elődeihez: de egyeseknél feldobogott a köz hanyatlás tudatára elkeseredett szív, elkezdődött a visszahatás, bár még most csak a család s a magán körök csendes terén. A kezdet mégis megvolt. Illei János, egyike azon buzgó jezsuitáknak, kiknek a nemzetiség annyit köszönhetett a múlt században, s Orczy Lőrinc véndence, 1764-ben Boethiusa előtt már ezt írhatta: „Majdhogy sírban nem szállott nyelvünk egynehány esztendőktől fogva, de ugyancsak még sem temetett el egyáltalában, sőt naponként előbb meg előbb veszi magát, és szebben meg szebben virágzik. Mert szaporodnak immár lassan könyveink, s a kik bennek gyönyörködnek, és pedig sokkal inkább, mintsem az idegenekben. Egy szóval úgy látszik, hogy éppen hajdani korában van ismét becsületi a magyar nyelvnek egész hazánkban: és már nem tanuljuk, mint ez előtt nem szinte oly régen; hanem, mint nagy emlékezetű eleink, anyánk tejével szopjuk. S kinek kell pedig mind ezeket köszönnünk? Nem másnak bizonyára, hanem a hazaszerető úri személyeinknek, kik buzgó s példás ösztönözésekkel, bőkezűségekkel az írók pennáját meg nem szűnnek szívesíteni a magyar munkák gyakorlására: jól s bölcsen általértvén tudniaillik, mily foganatos, derék segítő eszközök legyenek a könyvek akár micsoda nyelvnek is előmozdítására.“ Tehát azon főúri rendből keletkeztek az

elhagyottnak pártfogói, mely azt az idegen csillámnak feláldozta volt. Felismertetett a panacea, mely bár lassan és későn, de biztosan meggyógyoslandja a nemzeti élet minden sebeit; megszületett a csira, mely ha nedvvel és meleggel találkozik, ki volt hajtandó. A természet meglelte útját; új időnek kellett bekövetkezni.

Jövőkor ez ébredéssel lesz dolgunk.

HUSZONNYOLCADIK ELŐADÁS.

A legújabb kor. Annak jelleme a megelőzőtt időkhöz képest. Időszakai. Kezdeté, vagyis *az újjászületés kora*: a nemes testőrsereg irodalmi fellépése. Általános mozgalom, s annak eszközei.

Uraim!

A legújabb irodalom kezdetéhez, az epochális 1772. évhez érkeztünk.

Nem valamely megrázó országos esemény vagy hathatós intézmény volt az, mely a végkép kimerült s mármár enyésző magyar irodalmat Mária Terézia országlása utolsó tizedében új életre támasztotta. Mind addig az irodalom nemzeti életünk folyománya volt; annak pezsgésével pezsgett maga is, annak hanyatlásával hanyatlott el maga is: míg a tárgyalásba vett korban saját erejéből újjúlva meg, maga vette oltalmába a nyelvet, a nemzetiséget, s lett regenerátora a nemzeti, s végre nagy részben az országos életnek. Ez pedig egyszersmind elválasztó jegye a legújabb irodalomnak az ezt megelőzőtt korszakokétól; ez időtől kezdi az irodalom visszaadni a külső, a gyakorlati életnek azt, mit egykor tőle vett; nem

alárendelt egyik ága többé a köz életnek, hanem a többi külső tényezőkkel hason hatalmú tényezője annak: ez időtől kezdődik az önálló, az önható irodalom, összes irodalomtörténetünk negyedik, vagyis a legújabb irodalom kora.

Tehát nem a híres József-féle rendeletek által gerjedt visszahatással kezdjük ezt, mely nagyobb részt politikai volt, de lehetővé téve azon tizenkét fényes év által, mely közvetlenül megelőzte (1772—84); nem az 1790-ki országgyűlés visszahatásával, mely, amennyiben főleg nemzeties volt, szinte már az irodalom eredményeként mutatkozik; hanem kezdődik, mint mondtam, ama nevezetes 1772. évvel: a nemes testőrsereg irodalmi fellépésével, midőn Bessenyei György fúvá hatalmas riadóját, s tőle vettek lángot gárdatársai és gárdautódai: Báróczy és Barcsay, báró Naláczi és Harsányi, Czirjék és Bessenyei Sándor, sőt utóbb Kisfaludy Sándor is; s a két hazában gróf Teleki Ádám és József, Zechenter és báró Dániel István, Ányos és Péczeli, báró Orczy Lőrinc, Kovács Ferenc, Gőből, Szilágyi Sámuel stb, ide sem számítva a más irányok követőit: a classicistákat, a népieseket, a divat irodalmát s az új iskola kezdőit, kik mind szinte a hatalmas mozgató által adott lökés rezzenetétől ébredvezve a költészet új s minden alakú gazdagítására serkentek.

Ez időszak, mely Bessenyei által megindítva Kisfaludy Sándorig foly, s irányok és kísérletekben

gazdag harmincöt évre terjed, irodalmunk s főleg *költészetünknek* valóságos *újjá-születési kora*. Ezt a nyelvújításé követte, melyben kitünő szellemek öntudatosan és tüzetesen vették a nyelvet széptani művelés alá, míg mások azt tudományos tanulmányozás tárgyává tevén, annak természetét és törvényeit nyomozták s határozták meg. Ez a Kazinczy és Révai, Berzsenyi és Kisfaludy Károly, Kölcsey és Vörösmarty koruk, *költészetünknek* valóságos *aranykora*, melyet 1830-ban a legújabb irodalom harmadik időszaka váltott fel. Ez a nyelvnek egyetemes kimíveltetését szépirodalomban, tudományban és életben mutatja; a költészet mellett a tudományos irodalom is sokat ígérő fejlődésnek indult, a nyelv minden irányok szerint határozott formákban állapodott meg, s országos és társaséletben uralomra emelkedett. E kor, Széchenyié az életben, az akademiáé a tudományban, az *epigónoké a költészetben*, alig húsz év után, a forradalomban lelte zárkövét.

Előadásim jelen folyama csak az újjászületés korát karolja által; de szükséges volt Önöknek jóelőre kimutatnom azon fordulópontokat, melyek közt e gazdag és nagy érdekű történet lepergett, mielőtt annak első szakát, a többinek valóságos szülőanyját, részletesen tárgyalnám.

Mária Terézia a nemes testőrsereg felállításával 1760-ban, számos magyar ifjúnak alkalmat szolgáltatott oly nevelést nyerhetni, melyet azelőtt csak nagy és gazdag házak fiai nyerhettek, és csak a

hazán kívül. Otthon már a classica literatúrába bevezetve, amint azt a jezsuiták gondjai alatt álló iskoláink engedék: Bécsben a német és francia nyelvvel, a francia irodalommal, a felső rendek finomított életével, az udvar szokásaival, magával Európával ismerkedtek meg. Bécsben akkor a német irodalom még a franciának zsarnoksága alatt nyögött. Az előkelők, megvetve saját nyelvöket, franciául beszéltek; francia komornik és pap, nevelő és nevelőné, titoknok és szakács voltak a német nagy házak legbefolyásosabb tagjai: az udvari színházban francia dráma, az operaházban olasz énekmű, a német nyelv a lipótvárosi Hanswurst színpadára kiszorúlva. Künn „a birodalomban“ már mozgott Wieland, és Klopstock, és Lessing, de nemzeti tekintélyre még nem vergődhettek fel, kivált a német fővárosokban, melyek egyikében a francia (lothringi) I. Ferenc, másikában a német, de a német irodalmat megvető s franciául író II. Fridrik, székeltek; s bár igyekezeteik lelkesek, hatalmasak voltak, de megállapodott irodalmi formák és irányok nélkül: forrongás minden, jegecedésre törekvés, de azon nemes classicitás, melyre néhány évtizeddel utóbb a német irodalmat Herder, Goethe és Schiller emelék, még csak vajadásban volt. Ellenben a francia irodalom egy századdal elébb már, XIV. Lajos udvara verőfényében, elérte volt művelődése tetőpontját: Corneille, Racine megírták már francia szellemben remek tragédiáikat, Molière, lángelmű komédiáit, Boileau, finom satiráit s leve-

leit, La-Fontaine, bájos beszélykéit, Rosseau János, fellengző ódáit, Fenelon, Telemachját: sőt ezek epigónjai, a XV. Lajos alatti utóvirágzás emberei, kik nem kevesebb lélekkel bírtak, de kikben egy új, egy philosophiai kor lépett a tiszta költészeté helyébe, minden európai miveltségű ember kezében forgottak: Montesquieu és Helvétius, Voltaire s a genfi Rousseau, Diderot és d'Alembert; II. Fridrik pedig veszedelmes példáját adá a fajmegtagadásnak, az önkivetköztetésnek a szellem országában. A mi nemes hazánkfiái iskolája is ezen, Angliát és Spanyol-, Olasz- és Németországot akkor függésben tartott, valóban universális francia irodalom volt; de a németnek, saját honában megaláztatásában, úgy látszik, az édes magokénak sorsát kezdék felismerni, hazájok határain kívül kezdék érezni hogy magyarok, kezdék érteni azon becset, mely abban fekszik, ha ily nemes alapú, a természettől minden jó, szép és nagyra meghivatott nemzet fiai vagyunk; kezdék a távolból megismerni, mit itthon a köz pangás nyűgében talán észre nem vettek volna: a dísztelen önfelédést, a veszélyes nyugalmat.

Midőn *Bessenyei* a testőrsereg tagja lett, sem németül, sem franciául nem értett, deákul keveset és rosszul. Bécsben lett ő minden, azon erőnél fogva, mely neki társai felett oly ritka mértékben jutott. Felébresztve a francia irodalom s főleg Montesquieu és Voltaire által, kik saját philosophiai-költői ikertermészetének leginkább feleltek meg, irogatni kezdett, társaiban,

az idősbekben is, egy új magyar irodalom eszméjét és reményét költeni, s megalkotni azon irodalmi kört, mely *Bessenyei György társasága* néven lett ismeretes, s tizenöt-húsz évvel utóbb a magyar nemzeti irodalmat megmentendő volt. De a Bessenyei társasága nem hatott még az egész nemzetre. Csak a lelkesebb, a melegebb keblek, kik a nemzeti dicsőség iránt érzékenyebb szívvel áldattak meg, azok buzdultak fel tetterre, azok léptek munkásan a pályára s tevék a magyart figyelmessé megmentése azon egy eszközére, mely nem egyébben, mint az értelmiség és nemzetiség közös kifejtésében áll.

Időközben Mária Terézia meghalálozott, s az új fejedelem, philosophiai úton kifejtett rendszere folyományaképen, kiadta az örökké nevezetes 1784-diki rendelményeket. Szándéka nemes volt: eszközei felett ítélte a történelem, sőt halálos ágyán maga. A nemzet, legbensőbb érdekei veszélyeztetése által, eleinte figyelmessé léve az intézmény valódi horderejére, s végre megtanítatva az irodalom férfiai által, hogy öszves léte ingatag, ha annak alapját nem a nemzetiség teendi, jelekben nyilatkozott, mik végre is a nagylelkű fejedelem által méltányoltattak. Bekövetkezett az örökké dicső II. Leopold rövid, de felépítő és megnyugtató kormánya is, mely a nemzeti nyelvet a törvény oltalma alá helyezte.

Az irodalom e hathatós mozgalomban, melynek részletei nem szorosan ide tartozók, mint kezdeményező, előkészítő, s mint erkölcsi vezér nyomosan

működött. Eltekintve a könyvliteratúrától, három úton hatott legtöbb sikerrel az életre: az időszakai sajtó, az egyesületi törekvések, s a magyar színészet feltámasztása által. A *hírlapirodalmat* Ráth Mátyás indította meg 1780-ban, mely híven képviselte az irodalmat is; nem-politikai, s nagyobb részt szépirodalmi lapokat *Magyar Múzájával* 1787-ben Szacsvai Sándor; melyet a kassai magyar társaság (Kazinczy, Baróti, Bacsányi) által kiadott *Magyar Muzeum* 1788-ban, Péczeli *Mindenek Gyűjteménye* 1789-ben, Kazinczy *Orpheusa* 1790-ben, Kármán és Pajor *Uranidajok* 1794-ben, s Kazinczy és Kis János apróbb, almanachszerű kötetkéik, követtek. Egy *magyar akademia* eszméjét, a veszedelem közeledtekor, a francia akademia mintájára Bessenyei pendített meg 1781-ben, de munkája akkor világot nem láthatott. Révai magának a császárnak adott be ilyennek tervét az 1784-ki rendelmények kijötte után, nyilatkozványúl-e vagy védfalúl: ki tudja? de az, mint látszik, s mint látható volt, válasz nélkül maradt. Az 1790-ki országgyűlés elég élénk irodalma legbecsesebb része a magyar nyelv védelmét s egy tudós társaság felállítását tárgyalók lettek, melyek a most már megjelenhetett Bessenyei-féle „Jámbor Szándék,” Révai, Báróczy, Gáti és Vedres, Vályi, s főleg Dr. Decsi Sámuel írásaik valának. Míg így a magyar nyelv művelése, köznyelvvé előkészítése s egy nyelvakademia eszméje sokkép tárgyalatott, Sopronban egy fiatal tanuló, az utóbb oly szép fényben felragyogott Kis János, kivitte

ezt, kicsinyben, s felállt a *soproni magyar társaság* 1790., melyet gróf Cziráky Antal elnöklete alatt a *pesti*, s másutt mások, követtek. Nagyobb szerencsével, mint Magyarországon Révai, sürgette ez ügyet Erdély országgyűlésén Aranka György: a rendek elfogadták azt s felterjesztették, s addig is, míg megerősíttetnék, a *magyar nyelvmívelő társaság*, s a *kézírások társasága*, mint magán intézetek, csakugyan megkezdék működéseiket. A *magyar színészetet* is az 1790—1-ki pozsonyi, kolosvári és budai országgyűlések hívták új életre. Itt is nem csak a repertórium előállításában, hanem az igazgatás és szervezésben is az írói kar tett legtöbbet; s bár a magyar Thaliának Magyarországi fővárosában hihetetlen akadályokkal kelle küzdenie: csirája megfogamzott, s noha vándorolva, de épen így élesztve mindenütt a nemzeti géniust, s terjesztve a magyarság és színművészet iránti érdeket, hathatós térkészítője lett irodalomnak és nemzetiségnek.

Ezekben határozódik főleg az újjá-születésnek előttünk levő kora. Most már felekezetenként, vagy, mint szívesben nevezzük, iskolánként, külön tárgyalás alá veendjük azon hazafiúi iparkodásokat, melyekkel íróink egy új költészetet előteremteni buzogtak.

A francia, mint korra első, iskolával fogom kezdeni.

HUSZONKILENCEDIK ELŐADÁS.

A legújabb irodalom megkezdője *Bessenyei György*. Elágazó munkásságának átnézete. Bessenyei mint drámaíró; mint tanköltő. Hatása a költészetre, s általában az irodalomra. Visszavonulása, s kéziratban maradt munkái.

Azon férfiú, tisztelt hallgatóim, kinek irányadó munkássága teszi e mai előadás tárgyát, mintegy végzetszerűleg látszott azon hatásos szerep viselésére rendeltetve, mely neki irodalmunk múlt századi újjá-születésekor jutott. *Bessenyei György* 1742-ben született, Bercelen Szabolcs vármegyében, ivadéka egy régi nemes és birtokos háznak, mégis a gyermekekkel megterhelt s gazdálkodni nem igen értő szülék nevelésére nem fordítottak elég gondot. Elküldetett ugyan a pataki iskolába, de már első négy osztálya után, tizenhárom esztendő korától fogva, otthon tartatott, hol azt a kevés deákságot is elfelejtette, melyet azon néhány év alatt a collegiumban szerzett. Így kezdett ifjúsága folyni, a benne rejlő szép tehetségek táplálása nélkül, s elaljasodásnak indulandó, ha Szabolcs vármegye őt, a deli athleta ifjút, az újonnan felállított nemes testőrsereghez nem ajánlja

Tizenkilenc éves volt Bessenyei, mikor Bécsbe érkezett. Itt látta, mennyire elmaradt önművelésében; s míg más ifjak a fővárosban élveztek, az iskolázatlan szabolcsi ifjú — tanulásnak eredt, s nem csak az újabb művelt nyelveket tette magáévá, hanem ezek segédelmével tizenegy évig, mint maga írja, a legnagyobb erőfeszítéssel, első oktatása hiányait igyekezett pótolni. Mély és terjedelmes stúdiumokat tett különösen a bölcsészetben és történetben, s ott állt harminc éves korában mint egyik nem csak legszellemdúsabb, de legkiképzettebb tudósunk, midőn a magyar irodalom emelésére fellépett.

Bessenyei György először ugyan mint költő működött, de lelke mindig meg volt osztva a művészet s a tudomány között. Hunyadi Jánosában a történet művészi tárgyalását kísérlette meg, „Futó darab“-jaiban, „Anyai oktatás“ című leveleiben, Magyar Nézőjében, Holmiában, sőt az Ember Próbája toldalékában is már, a philosophia felsőbb tárgyait pengette oly önállósággal és mélységgel, milyennel addig magyar e téren nem forgolódott. De a könyvvizsgálat akkori viszonyai között a Montesquieu és Voltaire tanítványa legnevezeteseb munkáinak homályban kellett maradniok. A magyar nemzet philosophiai története, Európa a XI-dik században, „A törvénynek útja,“ az emberi nem boldogításáról írt beszélgetése eltiltatván, azokat 1778-ban szomorú szívvel egy klastromi könyvtárban tette le. Nincs itt helye Bessenyeit mint bölcsészt méltatnom, s őt,

amint vagy előleges úton az ember viszonyait istenhez és embertársaihoz, vagy gyakorlatilag, s a történetben, erkölcsök és polgári intézményekben históriailag, vizsgálja, bírálatom tárgyává tennem: de szükséges volt ebbeli irányait és kísérleteit megemlítenem, mert ez volt lelkének előuralkodó hajlama; ő, szellemének beható élet, vizsgálatai kiterjedését s philosophiájának az életre célzó gyakorlati irányát tekintve legkitünőbb bölcsészeink közé tartozott, s mint költő is lényegben philosophus volt.

Első fellépése 1772-ben történt Mária Terézia pártfogása alatt, kinek első nyomtatott művét: „Agis tragédiáját,” ajánlotta is. Nyomban követték ezt azon évben még Hunyadi László, szomorújáték, az Ember Próbája, tanköltemény Pope után, vegyes költemények e kettőhöz toldva, az Eszterházi Vigasságok, Delfin, s „Mátyás király“ hőskölteménye hatékonyan, de ez utóbbi meg nem jelenhetett. 1773-ban „Buda tragédiája“ következett, 1776-ban Lucán Pharsáliájának első könyve, műfordítási kísérletül, 1777-ben A philosophus című vígjátéka, kisebb tanköltemények a Futó darabokban, és epistolák „Bessenyei György Társaságá“ban, végre 1779-ben Voltaire Triumvirátusa szabad fordításban. Ezekben határozódik Bessenyei költői munkássága élte első időszakában.

Mint látjuk, a költői munkák közt öt *dráma* van, sőt kéziratban is maradt tőle egy csomó színmű, melyek közül én csak egyet ismerek és bírok „Láisz, vagy az erkölcsi makacs“ cím alatt. Valamint e for-

mát nem az élet, nem a külső szükség választotta vele, miután magyar színészet többé nem létezett, hanem a franciák példája: úgy e darabjai csakugyan leggyengébb munkái közé tartoznak. *Ágisban* két nemes hazafi a feltámadt nép élén Lykurg törvénye visszaállítását kívánja Leonidás királytól, s azt ki is nyeri, de nem akarván magokat vétkeseknek vallva bocsánatot kérni, a király veje Kleombrot száműzetik, Ágis pedig megöletik. A fő ható erők itt Agesilaus ármánya s a király gyengesége, ki a két hazafi férfias nyilatkozásaiban, miszerint a király hűségökre számot tarthat ugyan, de köz jóra célzott tetteket s magokat nem vádolhatják, nem megnyugvásra, sőt inkább ellenkezőre talált okot. Mivé lett ily conceptió mellett a gyönyörű tárgy, mivé a kivitel által, mely a helyett hogy egy nagyszerű historiai képet mutatna fel, udvari cselszövénynyé hagyja azt összezsugorodni! De mint is lehetett volna a francia classica iskola hely- s időegységi ál törvényeinek korlátai közt egyebet tenni? Azonban itt mégis találunknálá olyasmit, mit jellemrajznak nevezhetünk, habár az sem történetű, mit historiai tárgy fő személynél méltán megkívánhatunk, sem kimerítő. A hozzá függesztett *Agiáris keserve* című utójáték, melyben e hű nő, ki barátnéja Telonis (Chelonis) vigasztalásait s egy új szerencsével biztatásait oly állandóan visszautasítván, férje megjelenő árnyékának intésére mindkettőnek rögtön megnyitja kebelét, úgy lélektanilag hibás, mint drámailag, miután tulaj-

donkép cselekvénynyel sem bír, s a tragédiával semmi szükséges összefüggésben nincs. Még gyengébb Bessenyei két nemzeti szomorújátéka: *Hunyadi László*, és *Buda*. Amott úgy, mint itt, hiányzik a drámai cselekvény, a dolog ott áll a darabok elején, hol azoknak végén, s így méltán azt kérdezhetni, mire, különösen Budában, a hosszas öt felvonáson keresztül a sok declamáció, mely a dolgon semmit nem változtat. Hunyadiban a király megtudván Cilley megöletését magának Hunyadinak szájából, megkegyelmez neki, de jó Garai, a királyból kisajtolja a halálos ítélet aláíratását, s hogy az végrehajtatik, azt egy a színpadon átfutó személytől tudjuk meg. Az anya s két fiának keserve, Rozgonyi buzgósága, Garai Anna megmakacsodása atyja irányában, egynél sem idéz elő csak árnyékát sem az ellenhatásnak, még kevesbbé késlelteti vagy nehezíti a végzés betöltését. Buda tízszer is elvonulhatna Atila haragja elől, de neki s az övéinek és barátjainak csak panaszaik vannak: a legkisebb erő-kifejtésnek semmi híre, s végtére is Atila *véletlen* találkozásban gyilkolja meg Budát, maga pedig, „Jupiter“ rendeléséből, a Buda elveszését ünneplő dőzsölés következtén, ön vérében megfúl. Ágisban legalább Ágis, Kleombrot és Agesilaus jellemrajzait találjuk kielégítőeknek; de Hunyadi Lászlóban semmi nyoma azon nyers ifjúi erőnek, mely nélkül a fiatal hős nem képzelhető; Atilában pedig nem tudjuk: vérengző gyávasága, vagy tehetetlensége

okoz-e nagyobb undorodást, mik, amely valótlanok történelmi álláspontokról, annyira ellenkeznek azon önérzettel, mely a nagy hódító kebelét oly nyíltan dagasztja. Mégis e művek egykor elragadtatással olvastattak. Az indulatok, s még inkább a szenvedélyek festésében Bessenyei sokszor szerencsés; és sententiosus, ragyogó dictiója, pompás hangzatos verselése nem engedé kortársainak észrevenniök a szerkezet, a felfogás hibáit, nem engedé megkülönböztetniök az érzelgést a páthostól, a dagályt a fenségtől, mely nála gyakran találkozik egymással; s ki nem mívelt ízlések nem akadt fenn a prózaiságon, melybe a méltóságos nála annyiszor sülyed. A *Hármas Vitézekben*, bár maga azt jegyzi meg e darabról Bessenyei, hogy „fordítás is nem is,” a dialógon kívül nincs neki egyéb része: ez pedig darabos, erőtlen, épen ellenkezője annak, amit ő maga tartott e dolgozásáról. De nevezetes lépés volt Bessenyei drámai pályáján: A *Philosophus* című (prózai) vígjátéka; mert bár a hosszas öt felvonásban semmi sem történik egyéb, mint hogy Parménio, az ifjú philosophus, és Szidalisz, a philosophusnő, egymással megismerkedvén, egymást megszeretik s összekelnek, miben semmi legkisebb akadály nem vet gátat, sőt minden személyek csak előmozdítólag hatnak; bár minden bonyolodás hiánya mellett tulajdonképi szerkezetről nem is lehet szó, s a dialóg gyakran, ha nem üres is, de hosszadalmassá válik: épen a dialóg életszerű valóságot vesz fel, mi a drámai élet egyik lényeges

nyilatkozása; s a jellemek, habár drámai fejlődés azokban nincsen is, s azokat eleitől fogva készen kapjuk, mégis, nem tagadhatni, az életből vannak kikapva, s elég élesen és határozottan rajzolva. Múltán elhíresült a „Philosophus“ alakjai közül a Pontyié, kiből gondolkodás, érzés és formákban egész a beszéd-
ejtésig élethűn, egy becsületes, de szűk álláspontjához képest értelmileg korlátozott, falusi magyar ne-
mesember szerencsésen rajzoltatik. Drámai élet azon-
ban benne sincs: neki tulajdonkép semmi egyéb dolga a darabban, mint beszélni: ő nem tesz, nem bonyolít, nem is változik.

Így jelentette magát nálunk a drámai Músa ez időszakban: bukdácsolva és ügyetlenül, mert alap-
ját nem a színpad tette. De a dráma volt XIV. Lajos irodalmának egyik fényoldala, s ez irodalom tanítványa, különben is hajlamot érezyén magában e forma iránt, sőt hivatást is — mely nélkül nem volt, de melyet a gyakorlati iskola hiánya mellett ki nem fejthetett — mi csoda, ha leginkább ezzel kívánta az újabb költészetet megindítani?

A *tanköltészetben* Bessenyei annyiban volt szeren-
csésebb, mert itt a szabadabb, könnyebb, nem oly ké-
nyes forma ellen tettelegesen nem véthetett; s a reflexió,
mely drámáiban oly szívest szerepel, itt egészen helyén
levén, benne fenn nem akadunk. Ő itt erős gondola-
tokban gazdag, mély, tartalmas; de szerencsétlenségére
előképe az angol Pope volt, ki után készítette első
nagyobb tankölteményét, az igen rosszúl úgy nevezett

Ember Próbáját is, s kinek művei, bármily szellemdúsak, s elmés, választékos előadásukkal megnyerők, de sem conceptióban, sem tárgyalásban, a külsőségeket kivéve, nem költőiek. Bessenyeinek szinte jutott szellem, beható értelem, komoly hajlam az emberiség szellemi és gyakorlati legfontosb érdekei vizsgálata; ő is sikárlott, szép zengésű versekben dolgozott: de didaktikumaiban sokkal kevesbbé költői, mint drámai, leíró s vegyes költeményeiben, például a heroidok s némely epistoláiban. Már a felfogás nem költői Popnál, s Bessenyei egészen Pope nyomain indult; előadása pedig némely prózai apróbb darabjaiban nem kevesbbé élénk, elmés és szemlélhető, mint a verseltekben, hol azonfelül a metaphysikai mélyebb elmélkedésekre még ki nem képzett nyelvvel s egyszersmind a külső formával küzdvén, gyakran homályossá is lesz. Nem alapos tudomány hía okozta tehát, mint Balogh Pál állítja a magyar philosophia történetében, a világosság hiányát Bessenyeinél; s ha ugyanezen itészünk *rendszeres* összefüggést, rendet és átgondolt előadást is nélkülöz nála, iskolai szempontból bírálja a költőt s a szellemdús világbölcset, másfelül pedig nem méltatja azon nehézségeket, mikkel ily járatlan mezőn az elmélkedés eszközének, egy szabatosan meghatározott műnyelvnek, nem léte mellett a világos kifejezés jár.

Mindamellet Bessenyei hatása a költészetre mély és üdvös volt. Ő azt eszmékkal termékenyítette meg,

s valamint a formákat — a lyrain kívül — úgy a tárgyakat tekintve is, kiemelte azon szűk körből, melyben addig mozgott. Az előadást a szélességre csábító, sőt kényszerítő, négyes Zrínyi-stanza mellőzésével, Illei János pár példája után, a tizenkétsoros párosvers behozatala által szépítette, nemesítette, tömöttebbé tette: de mennyivel többet nyert volna az még, ha ő a maga ál alexandrínusát nem trochaeusos, hanem, mint annak természete s rendeltetése kívánja — amennyiben tudniillik a tragédiában és tanköltészetben alkalmaztatik — jambusos lejtéssel alkotja!

Bessenyei hatása nem a költő működéseiben határozódik; nem is philosophiai és historiai munkáiban: ő azonkívül hogy számtalan új eszmét és ismereteket hozott forgásba, főleg példa s irányadólag és gerjesztőleg hatott mint írásaiban, úgy leveleiben és szóban; buzdított, izgatott, vezérkedett: ő mondta ki első, hogy nemzetet egyedül saját nyelvén lehet művelni: hogy idegen irodalmak segédelmével lehetnek többnél több tudósai, de a nemzet vérévé az idegen tudomány nem lesz soha; ő volt első, ki ugyanezért a tudományoknak magyar nyelven műveltetését, s e célra egy tudós társaság felállítását nyilván sürgette; ő, ki hódító személyessége által egy sereg lelkes és előkelő embert a nemzeti nyelv és irodalom pártolására, sőt művelésére is megnyert, megvetésével azon sugillatióknak, mikkel az új mozgalom horderejét felfogni nem tudó sok született

magyarok s tudomány-barátok tartózkodás nélkül szinte üldözték.

Bessenyei írói szereplése, elég meglepőleg mintegy rögtön, megszakad ott, hol a cs. udvari könyvtár alőreül neveztetett; honnan végre 1784-ben bucsút vevén, közel huszonöt évi távollét után hazájába tért, s berettyó-kovácsii jószágán teljesen megvonulva élt. De itt is örökké munkás szelleme nem nyugodott. Meglehetős sora a költői, bölcsészeti és történeti, többnyire terjedelmes, munkáknak készült életének e második időszakában. Az utóbbiak a következők: A társaságnak eredetéről és országlásáról; Magyarország törvényes állása, 2 kötet; A bihari remete, 2 kötet; Római történetek, 2 kötet, Sully élete stb.; a költőiek, és pedig *tanköltemények*: A méltóság keserve, I. könyv; A természet világa, három könyvben; Az ember, Pope után, újra; *leíró költemény*: Debrecen siralma (az 1802-diki égéskor); egy philosophiai *regény*: Tarimenes utazása, melyből nem rég a „Szépirodalmi Lapok” egy érdekes és jellemző mutatványt közöltek; s több *színdarab*. De mind ezek kéziratban maradtak, s mind maig várják még a kiadást. Nagyobb részt ismerem, s részben bírom is. Azon ismeretek, mik Bessenyei tudományos munkái alapját teszik, ma már általában el vannak terjedve; de a mélyelmű férfi egyénisége azokban oly kibélyegzett, oly nyomos és vonzó, hogy ohajtva várom azon időt, midőn az öreg philosoph-költő minden kiadatlan

munkáit a nemzet köz vagyonává tehetem. Akkor leszen idején rólok bírálólág szólni: e kor historiájához nem tartoznak, mert világot nem látván, tetté, eseménynyé azok nem váltak.

Jövőkor a Bessenyei követői s ez iskola hatásáról szólok irodalmunkra.

HARMINCADIK ELŐADÁS.

A francia iskola többi írói: *Orczy*, *Barcsay*; *Ányos*, legkitünőbb elegia-költőnk; *I. Teleki József*, *Péczei*. — Francia s angol művek átültetése: Drámák. Eposzok. Regények. *Báróczy Sándor* a magyar szépirodalmi próza megteremtője. Tanköltemények. Lyraiak.

Uraim!

Azok közül, kik a „Bessenyei György Társaságában“ léptek fel, bár némely versei csak 1777-ben jelentek meg először nyomtatásban, mégis mindenek előtt báró *Orczy Lőrincről* kell szólanom, mint aki nem csak korra, de munkálkodására nézve is jóval megelőzvéen az új mozgalom többi embereit, a múlt időkben volt volna tárgyalandó, ha azon kor félnék tartózkodásával ő is nem rejtegette volna titokban írt költeményeit. Már ifjone korában áldozgatott az 1718-ban született férfi a Músáknak, de amaz emlékezetes 1741-ki országgyűlés következtén ő is az ifjú szép királyné oltalmára fölkelő nemesség zászlóihoz állván, s ez óta hadban szolgálván hazáját, hosszú időre felhagyott a versköltéssel. Csak 1756-tól kezdve akadunk költeményeire, melyek ke-

vés év alatt egy kötetre szaporodván, már el volt határozva azokat, engedve régi barátja Barkóczy Ferenc primás sürgetéseinek, közzé tenni, mikor ennek közbejött halálával azok több mint húsz évig homályban maradtak. Ez alatt történt Bessenyei fellépése. Ismerte-e ez Orczy verseit, tőle vette-e által a páros alexandrínt, nem tudom; de első, ki a négyest párosra kezdte szállítani, ha nem tévedek, csakugyan Orczy volt, kitől azt annak védenice Illei János tanulta el, s Boethiusában (1764) itt-ott alkalmazta is, bár, mint Orczy maga, még szoros ragaszkodással a stróphai alkotáshoz. Azonban Orczy irodalmi érdeme nem ezen verstani újítságban határozódik, melynek ő, fel nem lépése miatt, úgy sem szerzett általánosabb érvényt; hanem ő volt egyike azon kevés buzgó és messzelátó hazafiaknak, kik a múlt időszak eltompultságát fájdalmasan érezvén, a nemzeti nyelv szeretetét és művelése horderejét, bár magán körökben csak, már akkor hirdetni, írókat pártolni, munkákat nyomtatni, kezdtek; s midőn Bessenyei és társai ifjú erővel és tüzszel alkotó munkásságban léptek fel, Orczy, ki születése, hadi és polgári magas állása, tiszteletes kora és egyéni becse fényében egyik legtekinélyesebb fia volt a hazának, atyai, sőt baráti nyájassággal vegyült közérjük, s a lelketlenség, fanyarság és gáncsoskodással küzdőkben szerető gondossággal tartotta a lelket. E nemét is a hatásnak figyelemmel nyomozni s kegyelő méltánnyalattal hirdetni annál szentebb kötelessége az irodalom történé-

szének, mert a buzdító érdeme gyakran nem kisebb azokénál, kik munkaerejük egy részét nem kedvező időkben sokszor ily buzdításból merítik.

De Orczy mint író is figyelemre méltó volt. Munkáit Révai 1787. és 89-ben tette közzé. Azok nagyobb kisebb tankölteményekből állanak, mik közt huszonhárom szám Boethiusból, és számos epistola. Orczy becse nem a költőiségben van, s könnyűsége rendszerint áradozásra s prózai ellapulásra csábítja: de annál tiszteletesb azon nemes érzület által, mely minden darabját lelkesíti. Nem a philosophia elvont tárgyai foglalták el őtet, mint Bessenyeit, sőt azok neki szellemi fényűzés, mely az emberi elme vizsgáló szomját csak felgerjeszteni, de soha nem oltani, a kedélyt kételyek által felháborítani, de megnyugtattani nem képes. Az ő bölcsészete tisztán ethikai és gyakorlati: „ismerd az embert és tenmagadat, s ez ismeret alapján úgy élj, hogy boldogíts és boldogulj; tanítsd az embereket az erkölcsbentalálni fel szerencséjüket; feddjed és korhold a hibát és vétket”: ez az irány tűnik ki minden darabjából. Tiszta önérzeten alapuló boldogság és léleknyugalom neki az élet vég célja; ami oda nem vezet, a nagy világ ezer bolondsága, hívságok hívsága. De e mellett ő nem nézi önző megelégteltséggel mások nyomorát. Államnézeteiben aristokrata, erkölcsében egyszerű; a királyi és főúri palotákban a csendes mezei élet az, mit a nagy úr mindennek felett becsülni tanult; s szoros érintkezéseiben a kiváltságatlan osztályokkal

ezeknek szenvedései, részvételét, munkáik és erényeik, tiszteletét bírják. Ő ember a szó legnemesb értelmében, s mindenek felett magyar: szívének minden lüktetése Magyarországért van: ez neki a föld Eldorádója, mely tehát megérdemli, hogy érette éljünk és haljunk. Ily egyéniség tiszteletet gerjesztő, melegítő, hódító: s innen azon magas becslés, melylyel e ritka ember és hazafi személyessége és költeményei szeretttetek.

Midőn Bessenyei és Orczyról van szó, e két névhez a *Barcsay Ábrahámé* mintegy önkényt csatlatkozik. Amannak társa és követője, ennek tisztelője, mindkettőhöz a legtisztább baráti érzés által csatolva, mindkettővel, de sűrűbben az agg Orczyval, folytatta kedélyes költői levelezését, melyben változatos élte külön helyzeteiben felvett benyomásait kellemes csevegéssel adja vissza. Benne nem bélyegzi ki magát az a határozott körvonalú egyéniség, mely a philosophus Orczy verseiben; de viszont élénkebb képzelemmel bír, mihez képest érzékibb, képesebb nyelven játszik; s kényesebb ízléssel, minél fogva előadása nem oly terjedékeny, s verseit szabályosabb, könnyebb folyamat, tisztább nyelv tüntetik ki. Barcsay Bessenyeitől vett lángot, első kísérletei is ehez intézve, ennek „Társaság“ában 1777. láttak világot; nagyobb csomójokat csak 1789-ben adott Révai az Orczy második kötetében, s hagyományaiból néhány apróságot Döbrönteit.

Mind ezeket túlrepeste fényben és népszerű-

ségben *Ányos Pál*, egyike a legköltőibb kebleknek, mik magyar nyelven zengették érzelmeiket. Lelke csupa hév és élelményvágy, nem tudjuk, mi határozta el őt, midőn 1772-ben, még nem egészen tizenhat éves ifjú, a szent Pál szerzetébe lépett. Az első év a mária-nostrai regényes magányban a világot nem ismerő méla kedélynek vonzó lehetett, s így az újonci nehéz próbaév szerencsésen ki lévén állva, a második professió letételével a nagyszombati egyetemre küldetett, hol a bölcsészeti tanulmányok végeztével 1776-ban tudorrá avattatott. A következő évben az egyetemmel együtt Budára költözött, honnan, 1781-ben a hittudományi folyam befejeztével áldorrá szenteltetve, a felsőelefánti vadonban fekvő klastromba, s átesvén itt az utolsó próbaéven, 1782-ben a székesfejérvári iskolához tétetett által első osztályi tanítónak. Elbetegesedett, fogyva fogyott, úgy hogy az élet reménye távozik. Veszprémbe kecsegtették még gyógyulással: 1784-ki júliusban oda vitette magát, szeptemberben a még nem huszonnyolc éves ifjú férfit eltemették.

Ányos elvétett rendeltetésének lett főleg áldozata. Midőn ő ennek öntudatára ébredt, azon változtatni vagy nem akart, vagy nem lehetett többé. Lángoló keble csak vétekkel elégítheték ki vágyait. Hagyományos hírek oda mutatnak, hogy le nem győzhetett szenvedélyek nevelték benne azon férget, mely életét korán felemésztette. Pótlékot az elvesztett boldogságért a barátság ígért, nyugalmat a phi-

losophia. Amazt bizonyos pontig lelt azon jeles férfakkal szőtt viszonyban, kik akkor az irodalmi törekvések zászlaja alatt szolgálták a hazát; de emezt a nappal-éjjel mohón űzött stúdiumok neki nem adtak. Vizsgáló elméje a tudásból fájdalmat merített, a világ folyásának megismerése meghasonlást szült elméje és keble között. Az az elegiai nyugalom, mely munkáin elterül, nem a kiengesztelődés, hanem a resignáció nyugalma volt. A mulandóság gyötrő tudata véres fonalként szövődik keresztül érzéseinek titkos fájdalom forrásává lesz, mert önmagára alkalmazva előérzetévé lett korai enyészetének. A nemzeti emelkedés öröme tartotta még a lelket benne, s midőn ez ellen gátok vetődtek, elkeseredés mérgezte meg ezt is. Vég horgonya a barátság maradt.

Az a gyűjtemény, melyet Bacsányi 1798-ban kegyeletos fáradozások közt egybe szerkesztett, nem meríti ki költői munkássága gyümölcseit. Sok munkáját a gondatlanság hagyá elveszni; soktól balúl értett illem fosztott meg, s tán örökre; egyebet rejtegetésre kárhoztat az idő; vallásos énekei, mik 1785-ben külön kötetben neve nélkül láttak világot, egészen mellőzvék. S így megjelent munkái csak töredékes képét adják e kiégett vulkán pházisainak: nem szerelmeit, nem haragját, csak nyögéseit a szenvedőnek. De a nyögésnek e költészete mély együtt-érzést gerjeszt motívumai valóságával, elfoglal reflexiói tartalmasságával, gyönyörködtet a költői előadás, a szemlélhető érzéki képes beszéd minden bájaival. Ezek

mellett Anyost, ha a szakmányként dolgozott „Énekek könyvét“ kiveszszük, productióiban azon finom érzése a szépnek vezette, mely nem hágy zavaró foltot sehol, mely gondolatban, képben, szóban a tisztaságot és öszhangzást gondosan megója. Verse-lése, a lyrai schemákon kívül, dallamos és könnyű, s pedig nem az előadás tömötsége árán, mi kortársai-nak általános hibájok volt; ritkán, de néha mégis nem csak bátor, de helytelen inversiókat enged magának a soha el nem hanyatlott középnyug kedvéért.

Anyos inkább eredeténél, mint egyébnél fogva számítható a francia iskolához. Bessenyei költötte fel benne az irodalom iránti figyelmet és vonzódást, Barcsay személyes barátsága nevelte bátorságát, s mint emez, ő is főleg az epistolát művelte, s azon formákban, miket ez az iskola hirdetett. A francia irodalom ismeretes volt előtte, de csak úgy mint a classica, s a német; s ő attól nem kölcsönzött semmit: ő mindig magát adta, és csak magát. Ő a leg-alanyibb, a leglyraibb költők közé tartozik: reflexiói is mindig a szíven keresztül jutnak nyilatkozásra. Érzett gondolatok.

I. gróf *Teleki József*, az ugocsaí főispán és korona-őr, ugyanezen időben, 1779-ben, ritka mértékben vonta magára a köz figyelmet húga gr. *Teleki Eszter* halálára írt elegiájával. A több mint ötszáz versre terjedő költeményben leírás és reflexió benső-leg összeolvad az elegiai fájdalom festésével, s az egész annyi szép és megillető gondolatot foglal ma-

gában, hogy, ha szerzője mind azt, mi a műben az alkalmi költemény prózai pontosságára tartozik, szerencsésben be tudja olvasztani a költői képbe, az kétségkívül mesterműveink közt tartja vala fenn magát. Amily megilletődéssel tesszük le e szép költeményt, oly fanyar érzéssel lep el egy más nagyobb költeménye *Az emberi életről*, melyben a földi lét minden állapotainak csak árnyékoldalait, s ezeket is mind végig sötét színekkel festi. De nem szabad felednünk, hogy az ránk csak töredékben maradt (mintegy ötödfél száz vers), hogy különösen végső részét nem bírjuk, mely e dissonantiákat annál bizonyosabban fel vala oldozandó s bennünket az élettel kiengesztelendő, miután azt nem csak a szerző kedélyességétől és higgadt világszemléletétől, de célzatától is várhattuk: mert e költemény kisded fiához levén intézve, nem lehetett rendeltetése az élet nyomorúságait jótékonyan eltakaró fátylot előtte azon végből rántani le, hogy az ifjúi kebel maholnap elkeseredéssel találja fel magát a való világban, hanem inkább arra, hogy a bajokkal együtt egyszersmind azok erkölcsi gyógy-, sőt védszereivel megismerkedjék, s meggyőződjék a felől, miszerint az emberi lélekben oly erők lakoznak, mik, dacára a világ hidegsége, vagy épen üldözéseinek, már idelent is képesek nem ugyan a költők aranyidejét, deigen tűrhető földi létet, sőt bizonyos fokát a boldogságnak is biztosítani a halandóknak. Méltán fájlalhatjuk tehát, hogy az egész nem bírjuk, s általában hogy többet

nem bírunk kiadva a költő maradványaiból; mert hogy hagyott olyakat, nem csak fia László írásaiból tudjuk, de tanúsítja azon könnyű és biztos, és így gyakorlott kéz, melyet ismert darabjai mutatnak. Telekiben tehát jeles tanköltőt vesztett a nemzet. De ő nem csinált mesterséget a költésből: magának irogatott, s mit Kazinczy a kassai M. Muzeumban adott ki számos versei közül, csak lopva jelent meg.

Még *I. Péczeli József*, a történetíró atyja, komáromi ref. pred. tartozik e sorhoz. 1750-ben születve, külföldön, névszerint a schweizi és hollandi akademiákon tudományosan kiképezve, 1783 végén haza tért, s itt papi hivatala mellett minden erejét s idejét legott az irodalomnak kezdte szentelni. Épen azon évben, 1784, midőn Péczeli magát Zayrjával először mutatta be hazájának, Bessenyei visszavonúlt tiszamelléki jószágára, Ányos meghalt, az irodalom mintegy főnök, munkás nevezetesség nélkül volt. Péczeli, munkásságát az egyházi és világi literatúra több ágaira kiterjesztve, csakhamar köztisztelet tárgyává s a készülő ivadék középpontja lett. 1789-ben vegyes irodalmi folyóiratot indított meg: a Mindenest Gyűjteményt, s azt buzgón és buzdítva halálaig folytatta, mely őt már 1792-ben ragadta el, miután nyolc rövid év alatt többet és többneműt adott, mint őelőtte e században Molnár Jánoson kívül bárki. Költői fordításairól még ma lesz szó: itt az önállók közül *Meséit* kell említenem (1788), mik részben eredetiek, részben szabad feldolgozásai aescópusi motívumoknak,

könnyű s kellemes elbeszélő modorjokkal a legkedveltebb ifjusági iratok voltak.

Ez a hat költő jóformán kimeríti francia iskolánk eredeti productióit. A többiek francia szépművek átételében vagy követésében fáradoztak. Eleinte leginkább a *dráma* élesztette íróink munkásságát. S itt *Zechenter Antalt* kell mindenek előtt felemlítenem, budai német szülék sarjadékát, ki oly hévvel csatlakozott az új mozgalomhoz, hogy bár magyartalanságaiért gyakran és méltán kíméletlenül sujtatott, ernyedetlen buzgósággal folytatta a pályát. Alig lőn Bessenyei által kitűzve a zászló, midőn ő a legbuzgóbb munkálkodásnak eredve, több szomorú- és vígjátékokat dolgozott, de mik közül csak a következők láttak világot: Geklen (Guesclin) *Adelaide* Voltaire után (1772), *Phaedra* és *Hippolytus* Racine után (1775), a hitető *Mahomet* Voltaireből (év n.), a *Horátiusok* és *Curiátiusok* Corneilleből, és *Mithridates* Racineből (mindkettő 1781): prózában mind, a Corneilleé versben. Áldatlan munkásság, és egyedül mint oly hazafiúi érzés művei emlékezetesek, mely a szerzőt, bár hivatalköre által korán kiszármazott hazájából, egész halálaig nem hagyta el, s mely őt nyolcvanadik éven túl Prágában szólította ki az élők közül. Annál nagyobb hivatottsággal és szerencsével egyszersmind működtek e téren gróf *Teleki Ádám* és *Péczei József*. Amaz 1773-ban Corneille Cídjét adta, az eredetinek erejét s nyelvünk akkori állapotját tekintve meglepő szerencsével. Tömöttség, erő, nemes

nyelv túl emelik e művet kora minden társain. Péczeli is szerencsésen látott Voltairehez első kísérlétében, a *Zayre* verses áttételében (1784), de a mindenütt és sokat tenni akaró férfi a későbbiekben, mint a *Mérope*, *Tancred* (1789) és *Alzire* (1790) prózai fordításaikban, az eredetiek minden szépségét lesúrolta rólok. A Bessenyei által dolgozott Voltaire-féle „Triumvirátus“-ról már emlékeztem. Szerencsésb volt Voltairenél az ennél sokkal kisebb d'Arnaud, kinek sentimentális két szomorújátékát: *Euphémia*t (1783) és gróf Cominget (1793) báró *Naláczi* József sok érzéssel fordította.

Az *epos* mezején természetesen a *Henriád* vonta magára mindennek előtt ez iskola figyelmét. Péczeli azt először 1786-ban adta; nem sokára követte id. *Szilágyi Sámuel* superintendens fordítása (1789.), s mindkettő csakhamar elkapdostatván, Péczelié másodsor is, és átdolgozva (1792). Mind a két dolgozat figyelemre méltó: Szilágyié hívebb, tömöttebb, hathatós, de gyakran darabos: Péczelié több könnyűséggel és csínnal bír, de kevésbé költői, és kelleltinél szabadabb. Mind a két nézet, a szoros s a körülíró fordítások barátjaié, ki volt elégítve. E mellett Durand Dávidnak eddig már elfelejtett didaktikai eposa is: „Az első embernek elesése, hét énekben“ meglegelte átdolgozóját *Göböl Gáspárban* (1789). Itt kell Önöknek Milton *Elvesztett Paradicsoma* és *Visszanyert Paradicsoma* fordításait is felemlítenem *Bessenyei Sándortól*, *Györgynek bátyjától*, mert azt

is francia úton, francia fordítás után, vettük (1796). Azonban e dolgozat nem csak nem hű, de még csak nem is sejteti azt a fenséget, méltóságot, tömörséget és erőt, mely az eredetit a világirodalom egyik főrangú művévé teszi. A fordítás nem csak kötetlen, de teljesen prózai nyelven szól, minden szépség, erő, költőiség nélkül. Történetet, helyenként értekezést vélnénk olvasni; semmi viszhanga azon nagyszerű túlvilági zenének, mely Milton rendkívüli művéből felénk hangzik. — Egy *víg eposzt*, a Boileau híres Lutrinjét Kovács Ferenc adta (A pulpitus, 1789.), híven, s nem érzése nélkül a szeszélynek; de minden verse az eredetinek kettővel adatván vissza, igenis kényelmes szélességgel, mi által a gravis tonus s a kis-szerű tárgy közti ellentételből keletkező furcsa nagy mértékben csökken.

Fontosabb a francia *regény és elbeszélés* átültetése irodalmunkba. Már a múlt korszakban történt e nemben az első próbatét Fenelon Telemachjával gr. Haller László által, mely első szerencsésb kísérlete volt a szépirodalmi prózának nyelvünkön. Most Báróczy Sándor lépett fel. Kazinczy Ferenc felőle mint nagy íróról úgy szól; ez ítélet mai nap megfoghatatlannak tetszik egy pusztá fordítóról, s mégis visszautkrözője az azon valóban rendkívüli hatásnak, melyet ezen, minden saját teremtmő erő nélküli, de korát megelőző kényes ízléssel megáldott író az özszes közönségre, s különösen egy a szépet oly finomúl érezni tudó lélekre, milyen Kazinczyé, tett. A szép-

lelkű, de félénk, tartózkodó ember, engedve végre Bessenyei ösztönzéseinek, közzé tette, mit dolgoztatott; így jelent meg 1774-ben a hét kötetes *Kassandra*, Calprenedetől, 1775-ben az *Erkölcsei Mesék* (contes moreaux) Marmonteltól, és Dusch *Erkölcsei Levelei* (mindezek másodszor 1794, 86, 84, és harmadszor 1814). Az elsőről korunk méltatlanul szól oly lenézőleg. Az a tizenhetedik századbeli francia költészet nagy vétkei, de egyszersmind nagy előnyeivel is bír. Kassandrában úgy nem fogunk az erkölcsök és jellemek festésében történelmi, sőt nem is mindig pszichológiai, valóságot lelteni, mint nem azon kor nagyírű drámaköltőinél; de Calprenede tetőtől talpig költő és ragyogó előadó volt: amiért ez a nagy regény, melyet Báróczy irodalmunkban *eladdig ismeretlen szépségű prózában* adott vissza, nem kevésbbé villanyozta fel a magyar közönséget, mint az eredeti szerző egykor a párisi szépvilágot. Szerencsésb választás volt Marmontel kisebb beszélyeié, és csak Báróczy azon időben képes azt a könnyű mívelt tónust visszaadni, mely azokat a sikerült erkölcsrajz mellett oly vonzókká teszi. Dusch *Erkölcsei Levelei* több tetszést arattak Báróczy dolgozatában, mint eredetiben, azon mesterségnél fogva, melyet ez rájuk fordított. Báróczy teremője azon választékos, tiszta, dallamos folyású, egyszersmind az élet tónusát nemesítve visszaadó prózának, melynek neki nálunk semmi elődje nem volt, s melylyel ő maga eszközölte azt a szépirodalmi prózában, mit rendszerint

csak egy egész kor fejt ki. Megelőzte őt két földie, Marmontelnek épen akkor feltűnt s az egész irodalmi világ által bámult Belizárja áttételében, t. i. báró *Dániel István* 1769-ben (kiadva 1776), és *Zalányi Péter* 1773-ban; sőt még jóval előbb *Zoltán József*, ki még 1753-ban, tehát Haller László előtt, s nem kisebb érdemmel, kivált hűség tekintetében, adta Fenelon Telemachját, de mely szerzője közbejött halála miatt csak harminc évvel később (1783) látott világot. Ezekkel kell Báróczyt összevetnünk, hogy azon szökés nagyságát megmérhessük, melyet általa a nyelv tett. S mily egészen más nyelven szólnak a Báróczy kortársainál az ő utódai: ama *névtelen*, ki 1793. Voltaire *Candidj*t, és főleg *Harsányi Sámuel*, ki 1794. d'Arnaud *Érzékeny Meséit* (azaz beszélyeit) adta — nehogy más iskolabélieket itt, előzőleg, felemlítsek.

Mit ez időszakban a *tanköltészet* mezején ültettek át íróink, jobbára angol eredetű, de, mint Milton, francia paraphrasisok útjánjött által hozzánk. Young, Pope, sőt mulólag Hervey is, bírták e szakban az elsőséget: a mieink nem mulatták el azokat magyarul adni. Popot, mint láttuk, Bessenyei követte az *Ember Próbájában*; újabban adta ezt *Pápai István* n.-szebeni pred. (1798). A kritikáról szóló költeményét a pesti magyar társaság franciából dolgozta (1792); Young *Éjtszakáit* s többi költeményeit *Péczeli* (1787, újra 92 és 1815), szinte az *Éjjeleket* b. *Naláczi József* (1801. de csak 13 éneket); Hervey

Sírhalmait ismét *Péczei* (1790. újra 1821.) adták, prózában mind. *Péczei Youngja* ez írónknak legnevezetesebb dolgozata. Távol van az eredetinek concis és fárasztó, de erőteljes tömötségétől; hosszú szók, körülményes kifejezésmód, sajátjai azon időnek, erőtlenebbé, gyakran prózaivá teszik azt; itt-ott félre is érti költőjét: de annak vallásos lelkesedését, komor fenségét, minden mi abban megillető, fanyar, megrendítő s ismét emelő van, ő mélyen után-érezte, s azon eszközök erejéig, miket korának nyelve nyújtott, visszaadta. Ányos után, kinek néhány kötetlen darabja a forma dacára egészen költői, ez a *Péczei Youngja* első példája nálunk a költői prózának. Ide való még *Racine* Lajosnak sok melegséggel s helyenként fenséggel írt hat-énekes tanköltevénye a válásról, melyet *Kovács József* n.-kőrösi pred. fordított le (1798.), s nem szerencse nélkül, ha a nyugalmas jambusos, vagy bár trochaeusos lejtésű magyar alexandrín helyett a choriambicus szökdelésű azon tizenötöst nem választja, melylyel utóbb, egy más irodalmi kör tárgyalásánál, helytelenítő találkozásunk lesz.

A francia lyrai költészetnek csak egy formája talált kedvelőket, fordítókat: a *heróid*. *Czirjék Mihály* négy ilyet adott: *Heloíz* Abelardhoz *Colardeau* után, *Abelard* *Heloíz*hez *Dorat* után, *Valière* hercegné *XIV. Lajos*hoz *Blin de Sainmore* után, és *Barnevelt* *Truman*hoz, ismét *Dorat* után, szabadon, sok szép helyekkel, de egészben nehéz

küzdéssel. A pálma e téren Dayka Gáboré, kívül
utóbb, s más körben fogunk találkozni. — *Zechen-*
ter Anákreoni Dalait (Prága, 1785.) csak annyi-
ból említem e helyt, mert ezek is francia módra
népszerűsítvék. Érdemök semmi.

HARMINCEGYEDIK ELŐADÁS.

A classica iskola; annak előzményei. Alapítói: Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Rájnis József. Virgíl magyarul. Prosodiai tollharcok. — Másod korszaka: a classicismus köz érvényre jutása. Sikertelen kísérletek a hellen költők körül. Az iskola a maga önállóságában: Virág Benédek. Horác magyarul.

Míg a Bécsben keletkezett francia iskola nagy világban forgó, többnyire előkelő állású emberei, elhanyaglott, szinte elnémult költői irodalmunkat az Európán akkor egyetemleg uralkodott francia költészet alapján iparkodtak regenerálni, s új nemű szüleményeikkel a nemzet eltompúlt figyelmét hathatósan élesztgették: a hazában néhány szerzetes férfiú, növendékei a classica literatúrának, más ízlés, de ugyanazon hazafiúi buzgóság befolyása alatt egy más, a kor élén álló felekezet mellett nem sokára hatalmas, sőt veszélyes vetélytárssá növekedendő újabb iskola alapjait észrevétlen csendben rakogaták.

A messzeható újítás, első lendületét a régi versformáktól vette, melyeknek első nyomai még a tizen-

hatodik századba, Erdősi Jánosig szolgálnak vissza, ki első ismerte fel nyelvünk prosodiai természetét, s ehhez képest az antik verselésre alkalmas voltát. Önök emlékezni fognak reá téli óráinkból. Talált ő követőket, s azon időkhöz, és a csekély irodalmi közlekedéshez mérve, eleget. T. i. a tizenhatodik századból Erdősi után nyomozóink öt, a tizenhetedikből tizennyolc, a tizennyolcadik század első feléből ismét öt verselőt gyűjtöttek össze, kik között a sapphói, az alcaeusi, s az anákreoni formák is leltek egy-egy, bár általában gyenge, megkisérlőket. Az egymásra-hatás fonalát azonban csak Szilágyi Sámuelig, a Henriád fordítójáig vihetjük vissza, ki Kazinczy Ferenc tudósítása szerint nem tudva semmit a felől, hogy Ráday Gedeon már 1746-ban próbálgatta a Zrínyiászt hexametererekbe átönteni, még 1750 előtt fordítgatott ódákat Horácból és Klopstockból; tőle vett példát Kalmár György 1760-ban; de mind ezek vagy nem, vagy későbbben, jelentek meg: a polyhistor *Molnár János* lépett ki a „Régi jeles Épületekről“ szóló munkája folytában nem csak újabb és szerencsésebb példákkal, hanem ajánlgatta ez újítást mind magánlag, mind említett műve előszavában, s abban elméletét is, bár néhány sorban csak, közzé tette. Több tüzzel és tervszerűleg haladott azonban *Kőszegi Rájinis József* jezsuita, kinek első kísérlete szinte 1760-ból való, s ki buzdítva Molnár és Mártonfi, a híres erdélyi püspök által, folytatta azokat, leginkább régi classicusokból fordítgatva; s végre 1773-ban több tekin-

tetből nevezetes „Magyar Helikonra vezérlő Kallauz“-át dolgozta ki. De világot ez még nem látott. Különben ez utóbbi évet tekinthetjük *classica*i iskolánk valódi születési évének. Abban kezdé a nevezetes triász — Rájnis, Baróti Szabó Dávid és Révai Miklós — két utóbbika is, távol egymástól, nem ismerve egymást — Baróti Besztercebányán a Molnár kísérleteit bizonyosan ismerő egyik szerzetes társától buzdítva, Révai Veszprémben, egyenesen Molnárt vallva be mesterének — *classica*i formákban dolgozni; s első, ki fellépett, Baróti volt 1777. második, egy évvel utóbb, Révai, legkésőbbben az elsőbbséget oly büszkén követelő Rájnis 1781.

Baróti Szabó Dávid „Új mértékre vett külömb versei“ három könyvben „hatlábú, alagyás (elegiai) és lantos verseket“ tartalmaznak, különösen eklogákat, leiró-, tankölteményeket, leveleket, epigrammákat deákából, és ódákat részben Horácából. Nagy részök bizonyos alkalmakra készült, s ezek, a többiekkel együtt, a mai olvasó álláspontjáról megítélve nem többek prosodiai és nyelvi gyakorlatoknál, lelkesedés, költői érzemény és feltalálás nélkül; még nyelve is darabos, szókötése gyakorta erőltetett, magyartalan, a verselés az előre bocsátott szabályok szerint ugyan correct, de a nélkül, mit a legcorrectebb versnek is csak a kifejtett ízlés ad meg: numerus nélkül. Az eklogák egyike drámai formát is veszen fel (pásztori játék), a leiró költemények egyike „a komáromi földindulásról“ eposit, amennyiben e híres catastroph mint

egy a (természetesen görög!) istenek közt véghezmenő ármány tárgya és eredményeként adatik elő. Baróti fellépése könyvének igen mérsékelt műbecse mellett is nagy hatással volt az összes deákos közönségre, mi fontos volt oly időben, midőn ez képviselte a tudományt és irodalmat. Ennek számára a modern literatúrák nem léteztek. S ez ünneplő fogadtatás buzdította Barótit az iskolai embereknél akkor meg lehetséges kedvességben álló Vanière tankölteményét, a „Paraszti Majorság“-ot XVI könyvben, magyar hexameterekben fordítani, mely 1779. és 80. két kötetben meg is jelent. Nevelte e munka Baróti tekintetét, s országossá tette nevét, bár az nem egyéb egy verselt s néhány költői leirással ékesített gazdasági kézikönyvnél: de a nyelv és technikában a haladás igen érezhető volt, s e forma baráti abban lelték fel azon időben magát a költészetet is. Versei rövid időközökben (1786, 89, 1802) még három kiadást láttak, melyekbe a régiek közül mind kevesebbet, s azokat ismételve gondosan átdolgoztán, s egyszersmind annál több újat vet fel a szerző; mik ha költői tőkéje szaporodását nem is, de az állandó tanulmányozás, az elfogulatlan önmívelés erejét igenis érezhetővé tették. Ez újabb dolgozásai közül figyelemre legméltóbb az „*Első szülőink eleste*“ című hat énekes épos, mely Neumann epitomált Miltonja után készült ugyan, de az „Elvesztett Paradicsomból,“ e hosszas úton át is, sok szépséget, s költői nyelvünk akkori állásához képest nem érdem nélkül, ültetett által. A hazafiúi

irány is mind bátrabban lépett elő. Koronája mégis a korosodó költő munkáinak *Virgíl Aeneise* lett, mely Virten, Pyber Benedek, egykori tanítványa, majd barátja, végre aggkorának támasza házánál, s ennek buzdításai közt készült el 1806-ban (megjelent 1810-13.). Hozzá advák az *Eklogák* is. Baróti érdemét e műfordítmánynál leginkább a Rájniséival összevetése tünteti elé, ki ha néha könnyebb, velősebb, s kevesebb szabadságokkal él is a nyelv körül, Barótié több költőiséget és műveltebb ízlést anusít.

Igénytelenül lépett fel 1778-ban *Révai Miklós* egy füzet elegiával. Köztök néhány alkalmi, a többi epistola jó barátaihoz, és fordítmányok Catull, Tibull, Propert és Horácból. Kilenc évvel utóbb egy nagyobbka kötetben adta „Elegyes Verseit,“ melyek tartalmát a három könyvre szaporodott *elegiák*, egy könyv *énekek*, *Moschus éneke* *Bion* felett alexandrinekben stb teszik. Révai sem bír költői teremtmő erővel, de igen költői érzéssel, bír szenvedélylyel és kényesebb ízléssel társainál: azért ő gyakran meghat, és mindig érdekel. Elegiáit valódi elegiai szellem lengi át. Látni, hogy ez élet, tán az életnem is melyet választott, nem elégíti ki; hogy azon sok apró szenvedés, mely azzal jár, érzékenységet sokféleképp sérti; a nemzeti lassú haladás is fájdalmasan hangolja: annál melegebben ragaszkodik azokhoz, kik baráti kezet nyújtanak, annál hevesben örül, midőn a hazai ügyet pártoltatni látja. Nyelv és verselésben is meg-

haladja társait: mindkettő nála már nem csak correct, de szép is. Az énekben Faludi óta nem látunk ily figyelemre méltó kísérleteket; itt ő elhagyva iskolája kizárólagosságát, nem csak antikk, hanem az új literatúrák formái közt is mozog, s akár saját találmányú, akár kölcsönzött anyagot alakít dallá, érzéssel és ügyességgel teszi azt, s különösen a dalhangot szerencsésen eltalálja. Nem hagyhatom még említetlen az Iliás első könyve nagyobb részének fordítását, melyet 1801-ben készített, s melylyel szinte meghaladta társai műfordítási kísérleteit: Révai érezte, nem csak értette, eredetieit, s azért azok mindig bírnak önálló becsesél is.

Rájnis volt az utolsó, ki munkája kiadására módot lelt. Kalaúza „a magyar versszerzésnek példáit és reguláit“ adja. Baróti is vetett munkái első kiadása elibe egy magyar prosodia elemeit: Rájnisé részletesb, kiterjedőbb, s több nyelvtudományi és irodalmi készüllettel van kiállítva. Rájnis csak a mértékes verset tartotta versnek; s hogy neki beútat szeressen, azt is kívánta busás példákkal megmutatni, miszerint az időmérés elve annyira nem újság a magyarra nézve, hogy ez a mindennapi beszédben és közmondásaiban minduntalan, bár öntudatlanul, görög szchémaú verseket ejt. — Az elméletet megelőző „példák“ néhány íven jóformán kimerítették Rájnis költői termékeit; néhány óda s epigrammból állnak azok; mikhez még azon évben a Kalaúzhoz adott „Megszerzés“-ben néhány fordítmány járult görög

és római költőkből. E kevésből látszik, hogy *Rájnis* különösen a fenséges és hathatós iránt bírt érzékkel, de tisztulatlan ízlése miatt azt nyers és aljas képzetekkel gyakran legott megsemmisítette. Azonkívül hiányzott nála a feltaláló erő, hiányzott az érzés: s így minden, mi a költő lényegét teszi. Mindamellett is ő minden erővel költőnek szeretett volna tiszteltetni, s így végre elhatározta magát Virgíl fordítására — mert a classicisták azt hívék, hogy fordítás által is lehet költői dicsőséget aratni, miben bizonyos pontig igazok is volt. De Rájnis lassan dolgozott, s az 1789-ben világot látott *Bucolicák* után nagy-későn készültek csak el a *Georgicák*, az *Aeneis* dolgozása közben pedig, élte hetvenegyedik évében, a halál érte utól, a nélkül, hogy azon koszorúknak örvendhetett volna, miket utolsó munkájáért a nemzet tanult része sírjára hintett: mert a *Georgicák* kijövetelét már csak halála után Kondé kegyeletes gondoskodásának köszönhetjük. Rájnis épen azzal nem bírt, mit Virgíl fordítójának mindenek előtt kell bírnia: elegantiával; különben értelmesen járt el eredetie körül, s ha Baróti meghaladja is őt később dolgozott eklogáiban kellemre, Rájnis — bár kőszegi s német származású volt (eredetileg őt Rheinischnek hívták) — a „székely poetát“ a nyelv tösmagyar, hathatós és erőtetés nélküli kezelésében kétség kívül meghaladta. Az ő ereje általában a nyelvben volt, s ha az új nyűg terhét tekintjük, legrégibb dolgozataiban már mutatkozó szabad és biztos bánásától méltatásunkat meg nem tagadhatjuk.

E három férfi vetette meg alapját a magyar költői dictió e nagyszerű átalakulásának, mely múlhatlan feltétele volt ama gazdag felvirágzásnak, melynek az a tizenennyolcadik század végén elibe sietett. A könnyűség, melylyel a magyar versírás a régibb úgy, mint a francia iskolabeli költőknél járt, miután a rhythmust és a rímet még semmi törvény nem szabályozta, okozá, hogy a költői és prózai nyelv határai szorosan még meg nem voltak vonva. Az időmérték elve a széphangzás észlelésére, a classicai példányok tanulmányozása, utánképzése és mind hívebb áttétele a classicai dictió szépségei felérzésére és visszaadására vezetett; s míg eleinte mind a költők, mind az olvasó közönség a magyar nyelv prosodiai szerencsés természetét fedezvén fel, ennek örültek: észrevétlenül megnyilatkozott annak a római nyelvéhez analóg azon képessége is, mely szerint talán egy újabb nyelv sem bírja azon ünnepélyes komolyságot, azon tömött rövidséget és hathatós erélyt inkább visszaadni, melyet a római írókban oly méltán csodál az összes új kor. S ez irányban az érdem nagy része épen Rájnisé, több minden esetre mint Barótié, sőt több mint Révaié is, kinek lelke az Ovidéval rokonabb, több kelemmel, gyakran édességgel is bírt mint társai, de áradozóbb, s lyrai hangulatával az új költészet felé hajlóbb: amiért ő gyakran csakugyan ennek formáival is szeretett élni.

Nem keveset köszön a classicai formák iránti részvét azon *tollharcnak* is, melylyel Rájnis a közönség

figyelmét magára s az általa képviselt ügyre vonta. Alig jelent meg a Kalaúz, az ő ellenmondást, sőt csak kételkedést sem tűrő kevély lelke tűzbe jött azon jóakaró és ártatlan megjegyzéseken, miket arra Ráth Mátyás, Magyar Hírmondójában, tett; s rögtön bekövetkezett amaz elhírhedett „*Megszerzés a Kalaúzhoz*,” melyben szegény Ráthot s az általa oltalomba vett Kalmár Györgyöt irgalmatlanul s ugyan durván ostorozza; de mely egyszersmind számos, a nyelvet érdeklő észrevételekkel van elhintve, mik, helyesek vagy nem, gondolkodásra ébresztők voltak; s megtoldva ismét több fordítási példákkal, s Gyöngyösi néhány töredékével elegiai versekben dolgozva, mik egyebek felett meggyőzhették iróinkat, mily előnyök van a régi mértékeknek amaz igen szabad verselés felett a beszéd költőibb alakítása körül, s mint csábít az vizenyős áradozásra, míg ez az író a kifejezés választékos kezelésére s hathatós rövidségre mintegy kényszeríti. A második tollhare Baróttal folyt. Ez „*Ki nyertes az hangmérséklésben*” című vita-iratában (1787) tudományos feszegetésébe bocsátkozott a Kalaúz számos prosodiai, s mik ezzel szoros összefüggésben vannak, nyelvtani állításainak; mire Rájnis viszont Magyar Virgiliusa első kötetéhez (az Eklogákhoz, 1789) adott „*Sisakos paizsos kardos Mentőírás*”-ában vette fel a keztyűt, melynek személyes bánatalmai ellen Barótit a Magyar Muzeum II. negyede „*Toldalék*”-ában Bacsányi vette védelme alá. Baróti akkor hallgatott, s 1800-ban megjelent „*Orthographia*

és Grammatikabéli Észrevételeiben,“ mikhez újra járúlt egy rövid magyar prosodia, nyugalommal és sok becses adatok felhozása mellett fejtegette a nyelvnek akkor kérdésben levő pontjait. Révainak is volt Barótival egy mellékes pöre, de mely egyszeri felszólalással végeztetett el (a Révai Elegyes Versei közt adott levelekben 1787.), s melyből azt emelem ki, hogy itt mondatott ki először Révai által az, miszerint a *h* nem pusztá lehelet, aminek azt társaival együtt maga is vette addig, hanem valóságos mássalhangzó. De a néma és folyó mássalhangzók találkozását illető deák szabály még épségben állott.

Alig múlt el ily mozgalmak közt a classica i iskola felléptének első tizede, máris az öszves új ivadék széltiben kezdte használni annak formáit, s bennök azon új nyelvet is, mely a rómainak szépségeit behonosítani igyekezett. A „Magyar Múza“ 1787-ben éreztette már az új jövődőt: *Szathmári Mihály* a Horác első sermója eszméjét adta szépen verselt paraphrasisban; *Döme Károly* elegiát; *Kazinczy Ferenc*, első ódáját (az Esthajnal); *Földi János* figyelmet gerjesztett értekezésében a magyar versekről, ajánlotta a mértékes verseket „characteristicus“ azaz festői „szép és kellemes voltokért,“ s *Horváth Ádám* is, ki Földi ellenében azokat megvetette, mert ú. m. „minden versnembe nem fér be minden szó;“ magasztalta mégis „kettős szépségöknél fogva“ a leoninus kicsapongásokat, melyek által Gyöngyösi János épen akkor annyi kétes becsú koszorúkat aratott, míg

végre ugyanez a Horváth Ádám pár évvel utóbb állítását azon szép epistolával maga cáfolta meg, melyet az Orpheusban Kazinczyhoz intézett. A Mindenes Gyűjtemény is hozott koronként mértékes kísérleteket; s itt lépett fel Belgrád megvétele feletti himnuszával először *Kis János*. Nem csak sűrűbben, hanem új szerencsével képviseltetett ez irány az 1788-tól 92-ig megjelent Magyar Muzeumban s az 1790-ki Orpheusban; hol az öreg *Ráday* régi s újabb külön formáú próbatételeivel állt elő, *Kazinczy*, *Dayka*, *Földi*, *Virág* lyrai darabokat adtak, *Döme*, *Dayka*, *Szuhányi Ferenc* elegiákat, az első kettő elég szerencsével próbálkozva meg Tibull és Ovíddel, az utóbbi ezt követve; *Bacsányi* egy ossziáni töredéket adott hexameterekben, s *Verseghy*, ki 1790. az országgyűlésére kiadott, nem ugyan költői, de igen hazafiúi érdemű elegiával figyelmet gerjesztett, s 1791-ben megjelent „Jó szívből költ Szatirájával“ hexameterekben az akkori irodalmi villongókat, különösen Rájnist, ostorozta, egy nagyobb tankölteménybe vágott *A teremtésről*, szinte hexameterekben, melynek a M. Muzeum első énekét hozta. Költői becsé kevés: természettudományi értekezés inkább versben, mint költői koncepciója tudományos igazságoknak. De bátor gondolata volt, még 1792-ben, *Verseghy*nek Aeschylus Lebilincselte Prometheusával küzdeni meg: s nem tagadhatni, mint első kísérlet figyelemre méltó, miután nyelvünk akkori kényelmes terjedelmessége mellett, kivált a karokat, eléggé tűrhetően adta. *Vályi-Nagy*

Ferenc is, elhagyogatva az elébb általa is buzgón pártolt leonínusi ízetlenséget, dolgozgatta már ekkor titkon elsőit azon ódáknak, melyekkel egykor, ha dicsőséget nem is, de dicséretet méltán volt aratandó; így Csokonai, kiről utóbb leszen még szó; sőt már *Berzsenyi* is: de ennek súlypontja egy későbbi korba esik.

Mind ezen írók úgy fogadták az antik formákat, mint gazdagodását a magyar poetikának, nem mint helyetteseit az addig divatozottaknak, s azokkal s egyebekkel, a tárgy, gondolat s a költemény jelleme szerint, váltva éltek. Csak egy vált ki közülök, ki az alexandrint, melylyel Bessenyei nyomán fellépett volt, csakhamar megvetve, a kizáró classicismus zászlaját tűzte ki: *Virág Benedek*, nem csak legügyesebb és legízletesb kezelője a külső formának kortársai között, hanem legtisztább kifejezője egyszersmind azon szellemnek, mely a classicai régiséget örökké minta- s szabályadóvá teszi. Virágnál a forma nem többé grammatikai vagy technikai tény, bár mint ilyen is igazi önállásra nála jutott először: hanem valóságos költői alak, külső és szükséges nyilatkozása a classicai szellemnek, mely nála nem sajátított valami, hanem vele született csira, kiköltve a stoicismusra nevelő szerzetes élet által, s táplálva a vele válrokonságban levő római philosophusok és poeták, különösen Horác tanulmányozása által.

Nem követek el plágiumot, ha őt azon szókkal ismertetem meg Önökkel, melyeket felőle egy jellem-

rajzoló cikkben magam mondtam el. „Baróti Szabó Dávid csak nyelvész, Révai inkább a kecsnek érzékével bírt: Virágnak a fenségé adott, s így ő a philosophiai s a herosi óda teremtője lett. Aki ma olvassa e műveket, miután Berzsenyi e nemet a legmagasabb polcra emelte, sejteni sem fogja, mikép ragadhaták el azok a kort mint költői-, mennyit lendítettek a nyelven mint nyelv-művek; s mióta a hazafiúi költészet hosszas nyílt csatát vívott mindennemű ellenséges elemekkel, sejteni sem fogja, e tartózkodva elé-elétörő hangok mily felrázó hatást gyakoroltak a kebelre, s egy-egy bátor szava a költőnek mint járta be a hazát jelige és vezérszózat gyanánt, bár, hasonlólag a villanyfolyamhoz, csendesen és láthatatlanul. De éppen ezért az irodalmi virágzó korok megindítóit soha sem szabad pusztán széptani, de kell szükségkép históriai szempontból is megítélni, és méltatni az akadályokat, mik leküzdendőek voltak. A költőnek, egy kor kezdetén, mindenek előtt és felett kifejező eszközével, a nyelvvel, van küzdelme, s e küzdésben jobbra erejének legnemesebb része felemésztetik. Mennyi gondolat, érzés, képnek kelle Virágnál elveszni e küzdésben, miután annyi megmaradt: míg a nyelv kifejlett korában a kész formákkal, kész eszme-esirák és képek tola-kodnak a kevésbbé adományozott-nak is tolla alá. E külső nehézségek, okai, hogy ily korban a hathatósabb erők is más erőkhöz támaszkodnak, mintegy megvetett háttal annál szerencsésben vívandók a fő nehézséggel, mely örökké a nyelv-

ben van. Virág tehát Horácból indúlt ki, de nem mert Horác szabad választásának embere, hanem szükségkép, mert lelki rokona volt. A forma s egy-egy lelkebe átment gondolat emlékeztet a római dalnokra, de a forró hazafiság, ez életbölcseiség, e philosophusi nyugalom, derűtség, s minden erkölcsi és érzületi szigor mellett e higgadt és jóakaró világnézet úgy magáé Virágé, mint teste és vérmérséklete övé volt. Virág tehát eredeti költő volt — mint volt Horác maga, ki úgy használta a görögöket, mint őt Virág, s mindkettőt Berzsenyi.

Virág a hazaszeretet és erény megénekelője volt. A hadi és polgári érdem, a valódiság minden hiú fény ellenében, a szabadság hűséggel párosúlva dicsőítése fő tárgyai. A hírt és jó nevet, mely nemes munkásság által szereztetik, épen úgy állította fel legfelsőbb földi jó gyanánt, mikép a lelketlenséget, honfiatlanságot, meghasonlást hol korholta ódáiban, hol gúnynyal ostromolta epistoláiban.

A két fő forma, melyekben mozgott, az óda s a költői levél volt. Amott, különösen hősi ódáiban, komoly, emelkedett, sententiosus, lyrai szökellésű, nem ritkán fellengző; nyelve választékos, folyó, de kevesbbé képes, mint az ódái lehet, sőt helyenként prózailag ellapuló, mint az ízlés kezdetében a legnagyobb szellemeké is: ellenben rhythmusa mindig zengzetes, teljes, gyakran a hegyomlás erejével rohanó. Ez ódák közül többek külön lapokon nyomtatva széltibe bejárták a hazát, s közönségesen ismertettek

már, midőn először összegyűjtve megjelentek (1799). Annál csendesebb s bájosabb *philosophiai ódái* menetele: ezüst tó, melyen a nap sugaraiban ártatlan rovarok táncolva röpdösnek. Régibb *epistolái* tartalmas, nyájas, néha gúnyos terményei a pedestris Músanak; az újabbak, mik poetai munkái második gyűjteményében állanak (1823), gyakran oly tárgyakkal is bíbelődők, mik kivált a nagyon józan tárgyalásnál fogva minden költői érdem nélkül vannak. Többire valóságos levelek, mik a levélíró és levélvevő kölcsönös viszonya és száz apró körülmény ismerete nélkül helyenként érthetetlenekké is válnak, s amennyiben értjük, kedvesek, de csak mint életrajzi adatok; holott az epistolának elsőben ugyan valóban ahoz kell szólnia, kihez intézve van, s az író és vevő egyéniségével összeforrnia; de e kívül minden fogékony kobelhez is, mi nélkül az érdek egyetemisége úgy, mint költőisége, hiányozni fog. Ezeken kívül adott Virág egy tragédiát is: *Hunyadi Lászlót*, de mely nem egyéb, mint Bessenyei darabjának jambusos átdolgozása, és *apológokat*, mik oly időben jelentek már meg (1817—19), midőn a senárius Berzsenyi és Kazinczy szabályos járdalású quináriusa által tökéletesen népszerűtlenné lett, s azért ép oly kevéssé hatottak, mint „Magyar Lantja“ (1826), melyben a zsoltárokat hanyatlott kora erőtlenségével szelíd léptű trochaeusokban, részben philosophiai óda formájában, adta. E szerint Virág költői virágzása csakugyan poetai munkái első kiadása idejébe

(1799) teendő. Minden, mi utóbb következett, a késő őszi hervatag színét mutatta. De ez ősz egy nemes gyümölcsöt hozott még: Horác minden munkáit, Horácét, kivel ő a húzamos társalkodás után egészen összeforrt. Már 1801-ben adta annak „Poetikáját,” még csak prózában, bevezetéssel, magyarázatokkal; utóbb egyes füzetekben (Poeták, Poémák, Thalia, Eurydice 1804—14) Epistolákat, Sermókat, míg végre a Levelek 1815, a Satirák 1820, s az Ódák 1824-ben mindannyi külön kötetben teljesen következtek. E munka által Virág homályt vont minden elődeire, kik a római költőt részben vagy egészen adták, mind hűségre — kinél Horácot senki inkább nem értette s nem érezte, — mind szépségre; s bár a sebesen haladó idők a fordítást is sok részben elavították, szerencsésb utódját még mind e napig várja.“

Így tetőzte be a tárgyalt időszakban a classica iskola építményét Virág Benedek. Még néhány classikai művek fordítóit kell az említetteken kívül megneveznem, s pedig először is *Fábchich Józsefet*, kit ugyan nem tehetsége, sem a siker, deigen buzgósága teszen emlékezetessé, s abbéli igyekezete: a *hellen költészet remekeit* meghonosítani. Azonban a nyelven s a reál oldalon túl ő nem hatott eredetieibe: szépségeiket nem érezte, még kevésbbé bírta visszaadni. Lefordította egész Pindart, s a kilenc lyrikus töredékeit, az eredeti formákban s felvilágosító készlettel (Győr 1804), azonban zordon ízlése elrettenté inkább a magyar olvasót a különben is nehéz költőtől, hogy-

sem vonzá ; lefordította még Aeschylus és Sophokles hét-hét tragédiáit is, de már ezek számára nem találkozott kiadó. Forgattam kéziratait : irodalmunk úgy nem vesztett ezekkel, mint nem vesztett volna, ha amazok örökké homályban maradnak. A rómaiak közül *Kovácsnai Sándor* Plautusból és Terenciából (1782) adott egy-egy darabot: a *Mostelláriát* s az *Androsi Leányt*, prózában, eredetieik szellemének még csak sejtelmével sem; *Nagy János* pedig, Győr vármegyei szolgabíró, az *Aeneist* fordította le, megelőzve időben Barótit ; de 1806-ban adott egy füzetnyi mutatványai a műkedvelő kísérleténél magasabbra nem emelkedvén, az egész világot nem látott. *Sturmann Ferenc* és *Kulcsár István* ovidiusi heroídjaik kéziratban maradtak.

HARMINCKETTÖDIK ELŐADÁS.

A népiesek iskolája. Dugonics. Annak történeti regényei s színművei. A népies *epos*: az új Zrínyiász Kónyitól; a Hunniás *Horváth Ádámtól*; a Magyar Gyász Etéditől; Vályi Nagy és Perecsenyi Nagy, Gáti István stb.

Uraim!

Bármilyen közel fekszik minden költő előtt önnön népe, ennek saját múltja történetben és költészetben: mégis, midőn a költészet öntudatos irodalmi foglalatosság tárgya lesz, rendszerint más virágzó irodalmak szolgálnak példányiúl, és csak akkor bontakozik ki ily új irodalom idegen tekintélyek uralma alól, ha már azok körét megfutotta, a nélkül, hogy a célt, mely mindenkor csak egy önálló, a nemzet saját érzéseit saját formákban visszatükröző költészet előteremtése, elérte volna. E kibontakozás itt eleinte öntudatlan, inkább ösztönszerű szokott lenni, és csak később, midőn a mindennemű kísérletek sikerei teljesb tájékozást engednek, válik a *nemzeti*, eszmélt és célzatos tárgyává az írói s főleg költői iparkodásoknak. De ez az út húzamos és lassú. Ezt a menetelt mutatja a mi

költészetünk is múlt századbeli újjászületése korában. A francia iskola teljes virágzásban állott, a classicisták fényes jövődő zálogait bírtak már; és csak akkor álltak elő a *népiesek*, nem ugyan visszahatásúl az idegen példányok után járók ellen, deigen mint azok negatívója, amennyiben azoknak reformjairól eleinte szinte tudomást sem véve, a régibb magyar irodalom formáit és módját folytatták, míg végre közvetlenül a népi elemeket vevén fel költészetükbe, azt megifjították, egyszersmind új kiterjedést adtak annak, s új formákkal, új tárgyakkal gazdagították.

Első, ki ily irányban lépett fel, *Dugonics András* volt. 1740-ben Szegeden születve, s korán a piarista szerzetbe lépve, Meggyesen Erdélyben kezdte tanítói pályáját. E classicus földön, a régi Dácia emlékezéseinek befolyása alatt, különös vonzalom ébredezett benne a régiségek iránt; s eleinte ő is, mint minden papjaink azon időben, a classica literatúrában mélyedve el, első munkáiban a classicai mondakörből vett tárgyakat dolgozott fel: Trója Veszedelmét 1774-ben, kevéssel ezután Ulysses történetét (kiadva csak 1780.), s az argonauták járatát (még most deákul): az elsőben Virgílt, a másodikban Homért szabadon követve, s mindkettőt Zrínyi négyes strópháiban. De folytonos stúdiumok a régi magyar történet körül is, mikre szinte e kis hazában gerjedett, hol az irodalmi régiségek kézen forgóbb tárgyak valának, nem sokára elhagyták vele az idegen motívumokat, s minden igyekvése a nemzeti történet és régiségek megismer-

tetését, kedveltetését és népszerűsítését vette célba. Első munkája ez irányban, mely csakugyan rendkívüli hatást idézett elő, s szerzője híret rögtön és állandóan megalapította, *Etelka* volt 1788; követték ezt az *Arany Perecek* 1790, *Jólánka* 1803., *Cserei* 1808: regény mind, melyek elseje Árpád és Zsolt korában játszik, *Jólánka* Zsoltéban, *Cserei* Taksonyében, az *Arany Perecek* Barcsai Ákos fejedelemeiben. Nem tagadhatni: Dugonics nem közönséges költői tehetség volt. A feltalálásban gazdag, lelki állapotok festésében széles és hatályos ecsettel élő: de történelmi felfogása nem emelkedvén fel az elfogulatlan vizsgálódás eredményeihez, valamint költőnek historicus, úgy historicusnak költő volt; csinálta a történelmet mint a geographiát, s mindkettőt gyakran helynevek és szójárások, közmondások s töredékes hagyományokhoz, mondhatni gyermekes módon, kötötte; kútfőkből merítette gazdag ismereteit, de azokat élénk képzelme találmányaival s etymologiai játékokkal kénye szerint módosíttatta, kitoldotta, s nem költőileg, de tudományosan tárgyalva, mint tiszta történelmet adta. Másfelől a világot s embereket inkább színpadról s könyvekből ismerve, hogysém élő tapasztalásból, erkölcei és jellemei szintoly anachronistikaiak, mint legragyogóbb festései majd lélektanilag valótlannak, majd a torzításig túlzottak. Előadása is nem az élet, nem a társaság nyelvén, hanem a régi classicus írók módján szól, gyakran kétségkívül hathatósan, lelkesen, melylyel aztán a népies, nem ritkán aljas,

kifejezőmód merő ellentétben áll. Mégis e művek kiterjedett és mély hatással voltak az összes nemzetre; iránya, mely a magyar név minden tekintetbeni felmagasztalása volt, kész fogékonyságot lelt legtöbb olvasói elővéleményei és óhajtaiban, miknek ő folyvást hízelkedett: ez által a hazafi érzést, a nemzeti büszke öntudatot hathatósan felélesztette vagy táplálta; s alig sikerült írónak ily mértékben költeni fel a nemzeti történet tiszteletét, s annyi magyar archaeologiai ismeretet terjeszteni, mint mikkel ő regényeit, hosszas és számos jegyzéseiben is átszötte; bár azok igenis sokszor a források gondos egyeztetése hiányából keletkezett tévedéseket s pusztá boldog álmadozásokat terjesztettek. Mivelőleg nem hatott ő: mert egyáltalában tiszteletes érzülete mellett, erkölcei meglehetősen nyersen, ízlése zordon volt, s e nyersség sok helyt a botrányig nyíltan patvarodik: hol a kifejezésben, úgy hogy női közönségnek is szánt regényeit nő nem mindenkor olvashatja neheztelés nélkül, hol ismét azon türelmetlenségben, melylyel más ajkú népek iránt viseltetik, s mit mai nap a legbuzgóbb olvasó is megsokallana. Nyelve, mint érdekeltem, az irányi classici formái dacára, akár a gyakori példabeszédek beszövését, akár egyáltalában a kifejezések választását, s még az alkalmazott nyelvjárást véve is — a szegedit — most már, kivált a közönség bizonyos osztályaira nézve, olvashatlanná teszi e munkákat, melyek egykor, azon új világnál fogva, mit az olvasók nagy része előtt feltár-

tak, oly nagy jelentékenységgel, oly gyakorlati hatással bírtak, miszerint Dugonicsot újabb irodalmunkban a nemzeti iránynak szinte első s leghatalmasabb ébresztőjének tekinthetni. S regényei nem csak olvastattak, hanem „Az ártatlan Etelka,“ az „Arany Perecek“ színre is alkalmazva, amaz Soos Márton, ez Endrődy János által, a pesti, budai, kolosvári színpadokon kedvesen fogadtattak, s Dugonicsot arra bírták, hogy maga is színre kezdene dolgozni. Így kaptuk tőle (1794—5) *Toldi Miklóst* három, *Etelkát Karjelen* négy, *Bátori Máriát* öt, és *Kún Lászlót* négy felvonásban, sajátos módon elbeszéléssel összefüggesztett jelenetekben: amiért, tudtomra legalább, csak az Inez de Castro után alkotott Bátori Mária tartotta fenn magát húzamosb ideig a színpadon. Hasonlót tett már ő Toldival, hol a feltalálás szinte nem övé, s jóval később Csereivel, melyet maga is fordításnak nevez: de Dugonics nem csak a neveket magyarosította meg, mint az akkor s még sokaig divatban volt „magyarosítók,“ hanem erős egyénisége magyar színt is tudott adni e nem tiszta eredetű szüleményeknek, ha új jellemeket nem teremtett is, mi-ben úgy is, kivált a korok erkölceit tekintve, szerencsés nem volt. Amily modern arcokkal és jelmezekben adják Dugonics rajzolói a címképeken régi alakjait, oly modern módon adja azokat költői ecsetje is. Többire azon irányt, melyet Dugonics, regényei és színműveiben követett, követte történelmi munkáiban is, melyek „*A magyarok uradalmai*“ (1801), hol a

magyar tartományokat ismerteti, kivált azok régiségeit, és „*Szittyiai történetei*“ (1806), melyek a hún és magyar dolgokat tárgyalják Árpád haláláig, s kútfőtanulmányon alapszanak. Mindamellett is a képzelemnek inkább, mint a történelmi kritikának befolyása alatt készülvén ezek, nem annyira történelmi dolgozatokul, mint inkább iránymunkákul tekintendők, s e helyt épen mint forma szerint is ikertestvérei regényeinek hozattak fel. Még *Radnai történetei* is, egy a búcsúsok számára készült uti könyvecske, a történeti szükségnek kívántak megfelelni.

Amely munkáit felhoztam, nem meritik ki Dugonics munkásságát. Két regénye tartozik még ide, de idegen tárgyú: *A Gyapjas Vitézek* (1793), és *A Szerecsenek* (1798), melyek elsejét saját már említett Argonautikái, emezt Heliodór Aethiopikái után dolgozta: mindkettőben azon népies előadás, mely az elsőhelyt említetteket jellemzi, s nem kisebb az érdek, kivált az utóbbiban. Római Történetei, Nevezetes Hadvezérei, mint tisztán történelmi dolgozatok, nem tartoznak többé ide; annál becsesb végső hagyománya, mely a hetvennyolc éves kort ért férfiútól maradt reánk: a Magyar Példabeszédek és Jeles Mondások gyűjteménye, mely a nyelv- és népismének sok ismeretlen kincsét tartotta fenn, s melyet egy buzgó szerzettársától már csak halála után vettünk.

Dugonics sok tekintetben mély és maradandó, bár nem minden irányban üdvös, hatást gyakorlott irodalmunkra, s általa a nemzetre. Történeti álmadozá-

sai sok hamis nézetet, nemzeti túlbuzgósága kelleténél több önbizalmat s más népiségek lenézését gerjesztett vagy táplált, zordon ízlése a népiest a póriasal azonította: s e hármasság hatás az irodalmon, kivált a népies iskoláén, húzamosan megismerszett. Ellenben nem tagadhatni, hogy a nemzeti iránynak ő volt az irodalom újjászületése óta első és leghatalmasabb ébresztője; hogy huszonhárom kötetet betöltő munkáival, mik közül több, második, sőt harmadik kiadást is ért, nem csak mulattató és tanulságos olvasmányt nyújtott a hathatósan képviselt erkölcsi és nemzeti érzület által, nem csak gyakorlati hatással volt az életre: de a középnemességnél s a népnél legtisztábban fenmaradt magyar gondolkodás-, érzés- és kifejezőmód behozatalával az irodalomba, ezt nem csak hasznosan megtermékenyítette, hanem soha nem hallgató intést adott író társainak, miszerint azon pólus, mely felé az irodalom hajóját kormányozni kell, nem más, mint a nemzeti valóság. Végre a nyelvújítás történetében is megilleti Dugonicsot a maga díszes helye, mire még visszatérünk.

Az általa kitűzött zászló körül nem kevés hívek sereglettek össze. Működéseiket szak szerint tárgyaljuk, hogy könnyebb áttekintetést nyerjünk annak, mit ez iskola ilyen vagy olyan sikerrel lendített. Különösen négy ága az irodalomnak az, melyekben a népiesek szerepeltek: a verses regény, az epos, a tan- és a lyrai költészet. A dráma csak egy pár gyarló kísérletet mutatott fel.

Kor szerint az *epos* áll elül. Dugonics, sőt előtte még gr. Lázár János, kiről az előbbi korszakban emlékeztünk, mentek előre : ez Florindájával, amaz Trójai Veszedelmével: mindkettőt a művészietlen nyelven s a négysoros stróphán kívül, a szorosan chronologiai tárgyalás jelzi. Követték már most 1779-ben Kónyi János az új Zrínyiászszal, 1787-ben Horváth Ádám, Hunniásával, s jóval később (1815) Rudolfiásával, 1790-ben Kulcsár István a Nandorfejevári Győzödelemmel, 1792-ben, Gáti István „Második Józsefével a marmarosi éhségben,“ s Etédi Márton a Magyar Gyászszal, 1793-ban Vályi-Nagy Ferenc Hunyadi Lászlóval s 1799. Pártos Jeruzsálemével, Perecsenyi Nagy László Szakadárjával 1801-ben, sőt Kovács József, a körösi pred. is e sorba tartozik saját módon tárgyalt Aeneisével (1799).

Sor szerint, mint láttuk, az első, ki a magyar epost ismét honi földére, a magyar történetre, vezette vissza, Kónyi János.

Sok tekintetben szép kor volt ez, uraim, ez az újjászületés kora a magyar irodalomban! midőn e lovagi ifjak az udvarnál, e főurak, kastélyaikban, annyi nemes, egyszerű cúriáján, a szegény szerzetesek, celláikban, végre Kónyi János, „a nemes magyar hazának együgyű hadiszolgája,“ őrszobájában, egy messzeható eszme apostolaiként, jutalom, sőt csak díj igénye nélkül is, de fényes nemzeti jövőnek reményével kebleikben, kezét fogva dolgoztak az irodalom megifjításán! Érdemök, a tehetség és műveltség külön

arányai szerint, igen különböző, de céljokat tekintve egyforma; s innen úr és közlegény közt egy neme a barátságnak, a kölcsönös elismerésnek, mely őket egymásközt egyformáknak tüntette fel, s gazdag pótlékot adott a kicsinyeknek feláldozásokért.

Ez a buzgóság, ez a kifogyhatatlan munkásság, az ő feláldozott éjszakái, míg társai a nap fáradalmai után deszkaágyaikon nyugtatták törődött tagjaikat, teszik Kónyit megemléltendővé az irodalom történetében; nem tehetsége, mely közepszerű, s tán ennél is kevesebb volt. Érezte ő ezt, s fordítónak állván be az irodalomban, adott mulattató, és tanulságos, és közhasznú dolgokat, nagy számmal; pedig az akkori szegénység mellett, midőn az irodalmi szüleményektől nem kérték elő a keresztlevelet, érdem volt a sok, kivált ha jó vagy legalább éldelhető, habár idegen eredetű is. Egymást érték 1774 óta az ő elbeszélő és színi fordítmányai: a *Mulató Óra*, a *Várta-Mulatság*, az *Ártatlan Mulatság*, Marmontel némely szív-képző beszélyei („díszes erkölcsökre tanító beszédek”-nek nevezi.), Gellert meséi, Ábel halála, az *Első hajós Gessnerből*, *Orpheus és Eurydice*, gr. *Waltron*, *Bellebelle* és *Carpillio* tündér történetei, a mindig nevető *Demokritus*, mik közül többek számos kiadásokban terjedtek el, s részben még most is újra meg újra nyomtatnak — hogy egyebeket, mint a *Keresztyén Elmélkedéseket*, *Ganganelli* leveleit, *Tessedik* gazdasági munkáit stb, mint ide nem tartozókat, mellőzzem. Ezeket e hív közmunkás emlékezetére átme-

nőleg érintvén, „Zrínyi Miklósnak Szigetben tett vitéz dolgai“-nál kell megállapodnom.

Kónyt ennek megírására, mint előszavában mondja, a magyar hadi dicsőség emlékezetének felélesztése gerjesztette, midőn sorsa őt Szigetvárra tette által. Bevallja, hogy egy „régí eredetbeli írást használt,“ de „annál nem maradt, mivel, úgymond, a mostani mód szerint mind a versek, mind pedig a történet is ízetlen volna; hanem sokat belőle kihagyván, sokat pedig más historicus könyvekből megjobbítván, csak egy vers sem maradt a régi formában.“

— Ez a régi eredetbeli írás nem más — a Zrínyi-ásznál! Ezt követi Kónyi nyomról nyomra, de új bevezetéssel, s hol rövidítve, hol bővítve eredetiét, különben ennek nyolcadik és kilencedik énekét egybevonva, a tizenharmadiknak másod felétől kezdve pedig teljesen elhagyva eredetiét, s a katasztróphát tisztán a történethez alkalmaztatva. Az episdokat, mint a siklósi scénát, Deli Vid és nője kalandját, Vid és Demirhám párbaját, Delimán és Kumilla szerelmöket, e regényes alkrészeket, híven megtartja, mert hiszen verselt „hadi románt“ akart adni; de mi a Zrínyi művét epopoeává magasítja, a költemény eszméjét, s a csodálatost, gondosan kiszedi belőle. Ez volt kétségkívül az, mi neki úgy, mint korának, ízetlennék tetszett, mely az epost rég a regénynyel azonosította, sőt felcserélte. Mi lett tehát Kónyi kezében a Zrínyiász? Egy, kora kívánságaihoz alkalmazott — nem regény ugyan, de — szerelemmel s

költői képekkel fűszerezott, lényegében igen józan, különben eléggé olvasható (négyes) versekben írt, *történeti* epos! S így is, kifosztva bár fő szépségeiből, mennyi szépség maradt még rajta! mennyivel több, mint van ez időszak minden eposaiban együtt.

S épen az tanusítja a kor ízléstelenségét, hogy még az ekkép jnyéhez alkalmazott Zrínyiász is észrevétlenül elhangzott; ellenben egy oly költőietlen mű mint Pálóci *Horváth Ádám Hunniása*, köz lelkesedéssel fogadtathatott. Lássuk már ezt közelebbről. A költemény folytatja ez. A Músa segédül hívása után, az első könyvben Hunyadi Jánossal találkozunk a rigómezei nap estvéjén, ki a vadonban két útonállótól megtámadtatván, miután ezektől megmenekedett, egy pásztorral találkozik, s annak kunyhájába fogadtatik. Ez az alvót gyűrűjéről, Hunyadi vizsont a pásztort beszélgetésében Drakula legkisebb fiának ismervén fel, összebarátkoznak, s Drakula kéri Hunyadi, hogy neki a várnai veszedelmet beszélné el, mire a vezér ráállván, ez a második könyv tárgyát teszi. A harmadikban folytatja Hunyadi, dolgai elbeszélését a rigómezei ütközetig. A következőben, midőn mindketten elaludtak, az Irígység beszáll az ifjú Drakula szívébe, s arra bírja, miszerint atyja megölőjét, a helyett hogy Magyarországra kalaúzolná, Szendrőbe vezesse, és ott György vajda kezére játssza. Azalatt nagy Lajos megjelenti a kis Mátyásnak, álmában, atyja sorsát, s ez bátyjával és Dénes érsekkel Szendrőbe megyen, hol frígyet esz-

eszközölvén, László túsznak marad, Mátyásnak pedig Brankovics leánya eljegyeztetik. A haza menekült Hunyadi elfoglalja az álnok vajda magyar birtokait, míg barátjai által megkérlelve nem csak visszabocsátja azokat, hanem György kérésére az erre ütött törökökre is indul, s meggyőzve és elfogván Fric béget, Györggyel megújítja a kötést, s foglyait neki ajándékozza. Az ötödik könyvben a Kevélység, az Irigység, Visszavonás és Pártütés összeeskszenek Hunyadi ellen, s így a Giskrára ment vezért övéi cserben hagyják, míg új erővel rajta ütven, a cseh rablót békére kényszeríti. Az alatt méhben hagyott László kiszabadíttatván az ausztriaiak által Fridrik kezéből, Hunyadi jelen van Bécsben a három nemzet, a magyar, osztrák és cseh, tanácsán, s László őt beszercei gróffá s örökös kormányzóvá nevezi. — Erre az Irigység Cilley Ulrik szívébe száll, s Hunyadi ellen felizgatja, azonban nagy Lajos, ki

e vezért soha el nem hagyta,
 az ásott vermetekért adta,
 Úgy hogy az Irigység sok mesterkedése
 S a Pártütésnek is ál incselkedése
 Lett mind a Hunyadi neve nevelése,
 S Mátyásnak királyi székre készítése.

A hatodik könyv Mohammedet Nandorfejérvár alá hozza, hol Hunyadi Capistrán társaságában győz, megbetegszik, nagy Lajos megjelenti neki fiának királyságra jutandását, láttatja vele birodalmát, s elenyésszik; Capistrán pedig fölfedezi előtte igaz eredetét,

mely szerint *Hunyadi* — *Zsigmond* és *Mária* fiok, s így Lajos unokája. Erre a haldokló vezér hosszas intésekkel látja el Mátyást — a láz elhatalmazik rajta, s körülállói siratják.

Uraim, ez nem epos, hanem az epos torzképe. Mindenek előtt hiányzik az *egy* alapeszme, mert az, melyet a szerző, előszavában, annak határoz, hogy t. i. Hunyadi tettei „fia királyi székre leendő emeltetésének elleneállhatatlan eszköze volt”: nincs a költeménybe bele fektetve, csak a végéhez biggyesztve. Hiányzik a történet egysége, mert Hunyadi életének több, egymással semmi okbeli összefüggésben nem levő, dolgaira terjed ki. Hiányzik az epos éltető szellete: a csodálatos, s helyette, Voltaire nyomán, az álmok — de a túlságig — szerepelnek, s mint ott szent Lajos Henriket, úgy itt nagy Lajos Hunyadit veszi körül folyvást, a nélkül, hogy valamit *eszközölne*; a mellett allegorikai személyei: az Irígység, Kevélység, Visszavonás stb csak nagy betűvel írt indulatok, még csak annyi alakiséggel sem bírók, mint a *Henriád* szerzőjénél. Motívumokról Horváthnak sejtelme sem volt. Az ifjú Drakula csak azért látszik Hunyadival összebarátkozni, hogy vele régiebb történeteit elbeszélltesse, vagy — mert hiszen ezek épen nem lélek-emelők — hogy az Aeneas elbeszéllésének Virgil második énekében mellékdarabúl szolgáljon. Hunyadi születése, úgy az e körüli titoktartás, valamint Capistrán tudomása felőle — nem, mert történetileg nem igazolható, hanem, mert minden helyes indoko-

lás nélkül szűkösködik — képtelenségnek mutatkozik már magában is; de egyéb következményeket sem szül, hacsak Hunyadi ügyetlen beszédét nem, Mátyáshoz. Az események leírásán semmi szemléltetőség: futólagos vázolatok, részletesség, egyéni rajzok nélkül; annál több beszéd, s e mellett a költői jellemrajzok teljes hiánya. Mit szeretett tehát a kor ez elvétett műben? Talán a dictiót? De ha azt mondom, hogy az nem csak minden költőiségtől pusztá, hanem az eposi méltóság helyett köznapias, sőt praegnans momentumokban is sokszor aljas: mi marad egyéb mint: Hunniás történeti anyagja, mely a magyart mindig lelkesítette; a gerjesztő gondolatok, hazafias és erkölcsies beszédek, mik iránt a magyar olvasó speciális fogékonysággal bír; a nemzeti büszkeségnek hízelkedő számos vonások — bár itt meg nem foghatni miért épen a Hunyadi megveretése szerepelnek, melyek az állított alapeszmével semmi viszonyban nem állanak, s miért helyettök nem inkább nagyszerű fényes tettei rajzoltatnak —; végre a könnyű verselés — hogy ne mondjam, az alantjáró dictió is, miután a közönség nagy része egy felsőbb iránt fogékonysággal nem bírt!

Szomorú képe ez, kétségkívül, az irodalom egy ágának s a közönség egy osztályának, de való. Azon kornak Vörösmarty úgy nem kellett volna, mint Zrínyi nem kellett a maga korának, sőt nem kellett Kónyi józan átírásában sem egy századdal utóbb — mert hiányzott költő és olvasó közt azon szellemi

Mily epos megteremtője lehetett Horváth Ádám, ezekből is gyaníthatják Önök. Őt nem sokára *Etédi Márton* követte a „Magyar Gyász“-szal, melynek tárgya a mohácsi veszedelem. Íme tehát *egy* országos esemény, a legáltalánosb nemzeti fontossággal bíró, s ennyiben szerencsésb a választás Horváthénál, ki hőse fél életét énekelte meg; a tárgyalás is correctebb, amennyiben Horváth ügyetlen szövedéke, vér és élet nélküli machinái helyett, tisztán és szorosan történeti menetelt tart: de aztán épen ellenkező hibába esik, nem ad egyebet verselt históriánál, és, mi a legnagyobb hiba, magát a katastrophális eseményt nem is mint *történőt* adja elő, hanem Brodericscsel úgy beszélteti mint már *elmúltat*. A mohácsi vésznek nem is közvetlen előzményeivel kezdi; hanem Szabács és Nandorfejevár elestével, mik több évvel megelőzték amazt; azután szép chronologiai rendben elmondja Szulejmán hadi és Lajos országgyűlési készülleteit, az utóbbin tartott beszédek, Lajos tolnai táborozását — s itt, hogy a költészet igényeinek is eleget tegyen, Mátyás király jelenik meg Lajosnak, álmában, s ad intéseket! (Így gyümöleszött a Voltaire s a Hunniás példája!) — de siker nélkül, mert megérkezik Zápolya intő levele, Tomori eltépi azt, s bántó üzenettel küldi vissza ennek követét. Zápolya megretten, személyesen siet a király táborába: *azalatt az ütközet már megtörtént,*

Mily epos megteremtője lehetett Horváth Ádám, ezekből is gyaníthatják Önök. Őt nem sokára *Etédi Márton* követte a „Magyar Gyász“-szal, melynek tárgya a mohácsi veszedelem. Íme tehát *egy* országos esemény, a legáltalánosb nemzeti fontossággal bíró, s ennyiben szerencsésb a választás Horváthénál, ki hőse fél életét énekelte meg; a tárgyalás is correctebb, amennyiben Horváth ügyetlen szövédéke, vér és élet nélküli machinái helyett, tisztán és szorosan történeti menetelt tart: de aztán épen ellenkező hibába esik, nem ad egyebet verselt históriánál, és, mi a legnagyobb hiba, magát a katastróphális eseményt nem is mint *történőt* adja elő, hanem Brodericscsel úgy beszélteti mint már *elmúltat*. A mohácsi vésznek nem is közvetlen előzményeivel kezdi; hanem Szabács és Nandorfejérvár elestével, mik több évvel megelőzték amaszt; azután szép chronologiai rendben elmondja Szulejmán hadi és Lajos országgyűlési készülleteit, az utóbbin tartott beszédet, Lajos tolnai táborozását — s itt, hogy a költészet igényeinek is eleget tegyen, Mátyás király jelenik meg Lajosnak, álmában, s ad intéseket! (Így gyümölcsezött a Voltaire s a Hunniás példája!) — de siker nélkül, mert megérkezik Zápolya intő levele, Tomori eltépi azt, s bántó üzenettel küldi vissza ennek követét. Zápolya megretten, személyesen siet a király táborába: *azalatt az ütközet már megtörtént,*

s mint ilyet beszéli el neki a cancellár. Mily epos legyen ez, e rövid vázlatból láthatni, de az hihetetlen lesz Önök előtt, hogy e Magyar Gyász, mely azonfelül rakva van görög mythologiai vonatkozásokkal, mikép lehetett egy embernyomon túl oly kedves olvasmánya épen a közép osztályoknak, hogy csak kevés évvel ezelőtt is még új kiadás szükségelteték! Az érdek itt is tisztán a tárgyé, s az idegen elemektől eltekintve, a népszerű előadásé, mely ez iskolát jellemezte.

Ily tisztán históriai elbeszélés a *Vályi-Nagy Ferencé*, melyre címe is utal: *Hunyadi László története*. Hunyadi története maga oly teljes és egységes, hogy az iskola ál nézete kellett hozzá azt költői kerekdedségéből kivenni, s kitoldva az előző s utóbbi dolgokkal Mátyás fölemeltetéseig, belőle verses életrajzot készíteni. Van egyébiránt a Horváth példájára machina ebben a Hunyadiiban is: Cilley Ulrikot, kinek ellenkezését a Corvín házzal igen emberi módon lehetett indokolni, Erinnyis mozgatja!

Perecsenyi Nagy László hat énekes eposa a tárgy választásánál fogva költi fel kíváncsiságunkat. Szakadár, az „esthonjai“ (eszt, lapp, finn) magyarok fejedelme, Eszthonból negyven hajón indul ki boldogabb hont keresni. Hajótörésből haza menekülván, de itt a tartományába rontott oroszoktól meggyőzetvén, elfut, s a gótokkal folytatott szerencsés harcok után Grönlandba s Amerikába hatol, hol végre hősieś halált hal. A feltalálás regényírói inkább mint hőś-

költői; s a hiányzó történeti alapot nem pótolja költőiség. Érdeke csupán literárai; a finn kérdés iránt Sajnovics által felköltött figyelem gyümölcse, melyet Dugonics a költői térre is átjátszott.

Említettem volt néhány elbeszélő költeményt, mely egykorú történeteket tárgyalt. Mily hatással lehetett *Kulcsár Nandorfejérvári Győzedelmében* Jupiter beavatkozása, *Gáti István II. Józsefében* Cybele patvarkodása: elképzelhetni. Csodálatos nélkül nincs epopoea, de ez maga nem teszi azt. Gáti kilenc énekes költeménye is, bár itt a régi istenaszszony többször alkalmatlankodik, s Józsefnek igen tarka és célzatos álomlátása van (neki Mária Terézia jelenik meg), nem egyéb egy historico-statisticai leírásnál, mely elég részletes és pontos, hogy szükség esetében a marmarosi éhség s az adminisztratív intézkedések történetét (!) igen híven ki lehessen belőle vonni: de ez aztán vajmi furcsa költemény!

Még két idegen tárgyú epos tartozik ide: *Vályi-Nagy Pártos Jeruzsáleme* kilenc énekben, és — melyel Horváth Ádám harminc évvel a Hunniás után pályáját befejezte — a *Rudolfiás* hat énekben. Amabban ismét nem egy esemény, hanem az öszves zsidó-római háborúk iratnak le, Josephus Fláviushoz híven! itt a szerző II. Frigyes császár jeruzsálemi királyságával kezdi, Habsburgi Albert palaestínai dolgait beszéli, ennek fiát Rudolfot is oda viszi, ezt egy scythia főpappal scythia földön hordoztatja, s miután mindenféle szép és nem igaz dolgokat mutogatott volna

neki Illyés barlangjától kezdve II. Ferenc császárig, Rudolf haza jó, császárrá választatik, Ottokárt megveri, s Ausztriát fiának adományozza.

Elég! így fejezte be a népies iskola ünnepelt epikusa a maga által alkotott epost. A tervetlenség itt végre feloszlássá vált.

Jövőkor a verselt regényről szólunk.

HARMINCHARMADIK ELŐADÁS.

A népies iskola folytatása. A verses regény : Poocs, Etédi, Perecsenyi, gróf Gvadányi József: a Falusi Notárius trilógiája. Rontó Pál. — Tanköltészet. — Lyrai költészet: Horváth Ádám népies dalai. — A leoninisták. — A debreceni kör. Földi, Fazekas: »Ludas Matyi«, Ifj. Kovács József.

Uraim!

A Horváth Ádám által népszerűsített epos, mint egykor Gyöngyösi idejében is, a kor behatása alatt, mely távol a hősi élet mezejétől, inkább a magán és kebelélet mozzanatai festésére érzett vonzalmat, csakhamar ismét a (verses) regénybe ment által. Már Vályi-Nagynál is Hunyadi Lászlót inkább házi mintsem országos tárgyként találjuk kezelve; Perecsenyi-Nagy Szakadárja is inkább regényhős, mint valamely nemzeti ügy képviselője. Ezeknél, sőt egyéb társainál is, kétségkívül több hivatása volt az elbeszélő költészetre Csenkeszfai *Poocs Andrásnak*, kinek Sénai Lucrétiaja, Aeneas Sylvius után teljes szabadsággal dolgozva, nem ugyan feltalálás, de előadás tekintetében az ide tartozó darabok legkitünőbbike

(1791). Poocs phantasiával és szeszélylyel bír, s ismeri az emberi szívet; így, ha könnyűsége és bősége rendszerint áradozásra csalja is, érdek nélkül előadása nincsen. De ő is ez iskola közös hiányában sínlik: az ízlésében; s ha azonfelül azzal hízelkedik magának ajánlólevelében, hogy „ha rút dolgokat is esett feljegyeznie, Aeneásnál szemérmetesebben tette ki“, nagy öncsalódásban él. Ő Ovidnál semmivel sem tartózkodóbb, szívesen késik a sikamlós perceknél, azokat szeretettel ecseteli, gyengédség nélkül mindig, és fátyol alatt is többet láttatva mint a tudós pápa, ki a szenvedély csapongásait a szenvedélyért, s nem a csapongásokért, s azért komolyan festi. Poocs egy dévaj Faunus, ki a kárpit mögé érkezvén, a jelene-ten mulattatja kedvét, a nélkül hogy részvétre gerjedne a láng iránt, mely ön házát végképen elemész- tendő vala. Ő hivatta volt egy második Pucellet írni: Lucrétiaja felsőséggel ugyan a tárgy felett, mit nem tagadhatni, de kegyeletlen kedélylyel van általa újra teremtvé. — *Etédi Márton* verses regényét, a „Scytha királyt“, csak szerzője nevének akkori keletéért említem (1796): a mese a szerző találmánya, melyben a hős is, ez a „Záton herceg“, költött személy; de szerepel benne Anacharsis, Tomiris, Cyrus és Croesus is stb, csodálatos vegyítékeül a történelmi elemeknek e rosszul talált, s különösen erkölcsrajz tekintetében gyarló költeményekkel. — *Perecsenyi Nagy László* is próbálkozott e téren, nem nagyobb szerencsével, bár több találékonysággal, „*Léta* magyar vitéz és Za-

míra pannóniai kisasszonynak a földön és tengereken történt viszontagságaival“ (1800).

Mind e három költőt túlhaladta gr. *Gvadányi József*, a *Peleskei Notárius* és *Rontó Pál* híres szerzője, kiről részletesben kell szólanom. Első munkája, melylyel az öreg tábornok köz figyelmet gerjesztett, *Egy falusi notáriusnak budai utazása* volt, „melyet önnön maga, abban esett viszontagságaival együtt az elaludt vérű magyar szívek felserkentésére és mulatságára e versekbe foglalt.“ A peleskei jegyző, Zajtai uram, — mert ki volna más — budai útra szánja el magát, hogy az oda áttett országos táblák ügyfolyáját kitanulván, a falu tábláját is a szerint intézze. Az út lóháton tétetik, kellő készülettel, de azért nem minden nehézségek és kalandok nélkül. Itt bikák szalasztják meg a hortobágyi pusztán, majd vasas németek énekeltetik és táncoltatják meg; zivatar is éri, sőt a Csörsz árka is szerepel, melybe midőn beesik éjjel, már a Tisza medrében véli magát tantae molis erat Budát elérni; hol azonban dolgai szerencsésben folynak: egy elébbi tanítványa ingyen szállásra segíti, s megkezdetnek a tanulságos vándorlások a két városban. Azonban csakhamar elszomorodik a jó jegyző, mert ahol csupa ősmagyarsággal reménylett találkozni, általa soha sem látott különféle idegen öltözeteket, általa nem hallott nyelvet tapasztal, a törvényes táblánál s a színházban, a templomban és sétákon, a vadak viadalán és bálban; s jegyzőnk, igazsága érzetében s magyar őszinteségében

egy és más úrral és nővel beszédbe, és pedig bátor beszédbe, elegyedik e borzasztó romlás felett; nehányszor szinte rosszúl jár; de vannak győzedelmei is, mert egy-egy ily újmódi-magyart, kivált nőket, csakugyan sikerül megtérítenie! De kitör épen ekkor a török háború — jegyzőnk t. i. József cs. alatt 1788-ban tette nevezetes útját — nincs tehát sürgetősb teendője mint haza sietni, hol az újoncozás, s nem kevesbbé Sándor fia, otthonlétét kívánják, nehogy ez valahogy valami bolondesínyt tegyen. És csakugyan első, amit Szatmárt látott, Sándor fia, ki azalatt csakugyan felcsapott huszárnak: azonban meggondolván az elbúsult apa, hogy van még egy fia ki törzsökét fentartandja, nyugodt lélekkel haza megy, hol becsületes községe által ünnepélyesen fogadtatik.

Látják Önök a munka fonalából, mit címéből is észrevehettek, hogy itt nincs valamely több ágú, szorosán összefüggő, egységes mesével dolgunk: a jegyző világot látni megy: ami őt véletlenül éri, azt azon módon beszéli el, s kalandjai semmi által nem függenek össze, kivéven a személy azonsága által. De megvan benne az *egy* eszme. T. i. mit várhatott a becsületes jegyző egyebet hazája fővárosától „hol Mátyás király palotája áll“ s az ország kormányshékei vannak egy rakáson, mint hogy ott a haza valóságos szívére akadjon, a magyarság székhelyére, a nemzeti-ség prototyponaira? De mindenütt csalódás! s e csalódás hazafias együgyűségével egyetemben kijelöli szerepét: ő úton-útfélen predikál, s nem előbb

fejezi be missióját, mint midőn atyai s hivatali kötelemek új színpadáról leszólitják. Az egész oda céloz, hogy az ősihez ragaszkodó egyszerű magyar életet a külföldiessel szembe állítva emelje. Lehet-e ezt egy comica persónával eszközölni? kérdés. Hogy Gvadányi a nemzeti öltözet sürgetésénél itt tovább nem megy, tudva vagy öntudatlanúl, jól esett, miután nem ő, hanem egy falusi jegyző beszéll, de különben is az akkor számüzött nemzeti öltözet, mint látható jele a láthatatlan szellemnek, fontosb volt, mint más időkben, hol e szellem elég erős magát jelvények nélkül is érezhetővé tenni. Ami egyébiránt a kivitelt illeti, nem tagadhatni, hogy a *dolog* érdekes, de magánál, s nem az előadásnál fogva. Ez útiképecskék- s apró kalandokban meglepő természetes valóság van; az alföldi életnek anyagilag hű arcképe ez, mindennel, ami benne jellemző, vagy esetékes: ellenben hiányzik a költői eszme, mint az arcképek azon neménél, melyek megismertetik ugyan az eredetit, de nem adják annak szellemisségét, nem lényegét, nem emelik azt eszmévé. Az elbeszéléásban kedélyes őszinteség uralkodik, mely tetszik, de nem eléggé mély, azért meg nem ragadó. Költőnk nagyúr volt, de élete legelhatározóbb éveit táborban, katonák közt töltötte, s világnézete ez állásponton feljebb soha sem emelkedett. Innen cynismusa, innen nála a furcsa itt, mint egyebütt, azon visszásságban fekszik, mely a szereplő egyénisége s a tárgyilagos élet összekoccanásai-ból áll elő: de ez alsóbb, pusztán tárgyas, csak is

gondolat és valóság ellenkezéséből szülemelő neme annak, nem a költő öntudatos műve. Ő excellentiája tetőtől talpig naturalista, s másfelül szigorú conservatív volt; s bár a francia irodalom előtte ismeretes lehetett, de a francia iskola ellen leveleiben s előszavaiban harcolt. *Omnis mutatio periculosa! Perditio tua ex te Israel!* sóhajtott fel; s Gyöngyösi s ennek hozzá nem fogható követői voltak neki a magyar költészet egyedüli kánonai. Ennélfogva szenvedelmesen ragaszkodott a Zrínyi-stanzához is, s bár a dámáknak, kik őt az írásra egyszernél többször buzdították, mint valódi gavallér engedett, és Notáriusa későbbi részeit, sőt Rontó Pálját is, Bessenyei módja szerint kétsoros alexandrínekben írta, a jó öreg úr azt szelíd dörmögés nélkül soha sem tette.

Notáriusunk egyébiránt a kor bibéjét annyira eltalálta irányával, és népies genre-festései azon időben, midőn elbeszélő költészetünk épen leginkább életvalóság nélkül szükölködött, annyira tetszettek, hogy pár év alatt az egész trilogiává nőtte magát ki. Így 1792-ben egy névtelentől, a *Peleskei notárius pokolba menetele*, 1796-ban pedig, ismét Gvadányitól, annak *Elmélkedései, betegsége, halála és testamentoma* következtek. Amott a notárius pokolról álmodik. Két út nyílik egy völgyből: egy szűk, akadémikus: az erény útja; egy más, széles, kényelmes: ide toldúl az egész világ, ezen a pokolbajut, s már itt hol ő maga beszéll az elkárhozottakkal, hol valóságos ördögök a cicerónék. Erkölcsi gúnyor e költemény: tanszerű,

elmésség és alkotás nélkül, de jól írva (prózában). A harmadik rész, lényegében tanköltemény inkább, mint regény. Ami benne történet, nem annyira magáért van, mint inkább hogy hordozójául szolgáljon a szerző életnézeteinek, ki alatt itt nem annyira Zajtai uramat, bár többnyire ismét maga szól, mint Gvadányit kell értenünk. S ez fő hibája a műnek. Mert jegyzőnk diákos ember volt ugyan, sőt egykor praeceptor is: mégis mind azon ismeretek, melyek itt elhintettek, mind e nézetek az ő tudományát és korlátolt élettapasztalását meghaladják.

Sok tekintetben analóg a Budai Utazással a „*Mos-tan folyó országgyűlésének satirico-critice való leírása*“ (1790), melyet a peleskei jegyző helyett egy becsületes istenmezei palóc polgár rajzol. Már ez sokat reflectál, politizál, polemizál, gúnyol és fedd: a többiben a mű inkább leírás, semhogy történet. Mint iránydarab azon időben nem kisebb hatást tett azon röpiratok seregénél, melyek a második Leopold alatti mozgalmaknak oly fontos organumai voltak; mai nap már csak erköcsrajzainál fogva van némi érdeke.

Legtovább „*Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának, és gróf Benyóvszky Móricnak életek*“ tartotta fenn magát (első kiadás 1793). Gvadányi semmiben sem volt gyengébb, mint tárgyai elrendezésében. Itt ő a nevezett két kalandornak dolgait, szoros ragaszkodással a történeti valósághoz, nagyobb részt úgy, mint azokat tőlök magoktól értette, s egy-szersmind szigorú időrendben, beszéli el. Ehez

képest a darab két része valósággal két külön mű, melyek elsejében Rontó Pál a maga életét, iskolai és katonai csínyait, születésétől fogva gróf Benyóvszkyhoz kerültéig, beszéli el; a másodiknak „első cikkelyében“ folytatja a grófhoz jutását; a második cikkelyben aztán a költő foglalja el az elbeszélő szerepét, és Benyóvszky-nak az előbbiekkal össze nem függő viszontagságait egész haláláig tizenegy nagy cikkelyben írja le: u. m. részvételét a lengyel conföderáció háborújában, moszka fogságát, szibíriai száműzetését, a foglyok ottani támadását és kiszabadulását, Benyóvszky tengeri bújdosásait, japáni s egyéb szigetekeni viszontagságait, Európába visszatérését s ismét Madagascarba megtelepedését, háborúit, második franciaországi útját, Magyarországra térését Rontó Pállal együtt, ki itt marad; végre Benyóvszky utolsó útját Madagascarba, egész haláláig. Bármennyire kedveltetett ez a munka, mai nap csak az első résznek van már érdeke, s ennek is egyedül Rontó Pál dolgai arcképszerű erkölcsfestő elbeszéléseknél fogva, mely itt is áradozó és vizenyős, s melyben a tanítások pótolnák a költői tartalmat.

E dolgozatai sorába tartoznak még Gvadányi *Badalai dolgai*, melyek még 1765-ben irattak, de világot csak harminc évvel utóbb „Időtöltésében“ láttak. Itt is egymástól független kalandok, tiszai vadászatai és halászatai, népi jelenetek stb. beszéltetnek el.

A tanköltészet volt még az, melyet a népies iskola

előszeretettel üzött. Némelyek ethikai motívumokat tárgyaltak. Legkedveltebbek közülök *Göböl Gáspár* (1785) volt, kinek „Utazó lelke“ (12 énekb.) a nappal körülforogva a földön, a rajta itt-ott látottakhoz köti az istent s az emberi társadalmat tárgyzó elmélkedéseit; Betleni *Hari Péter*, a Magyar Músa egyik buzgó dolgozó társa (1787, 9) s az Erkölcsei Énekek szerzője (Bécs, 1789), melyekben a mezei életet, a barátságot, az embernek vég célját tárgyalta; *Mátyási József*, ki üres tan- és alkalmi verseivel (két kötet, 1794—8) még Csokonainak is nagy embere volt! Pályáját „A Barátság“ról írt nagyobb költeményével rekesztette be (1821) az élve már elfeledett férfi; *Molnár Borbála*, köz tetszésben részesült első nő költőnk (1792—1804), kinek iránya mind Élete Tükreben (13 énekb.), és „Mesés Történetei“-ben, mik nem egyebek egy verselt erkölcsi regénynél, mind utóbbi beszédeiben, pusztán didaktikai. Sokkal több különféleséget a formában, csint, s költőibb tárgyalást lelünk *Endrődy János* vegyes költeményeiben (1797—1801), *Hatvani István* meséiben (1799), s főleg Péteri *Takács József*ben (1796), kinek philosophiai lelke a tanversben, beszélyben és énekb. a magyar szellemnek nemesb kifejezést adott. Mások tudományos tárgyakat vettek fel, mint — hogy Szőnyi Benjaming (1774) tisztán oktató céllal írt Gyermekek Physikájával mellőzzem — Pálóci *Horváth Ádám*, ki „Nyári Éjtszakájában“ (1791) az égtant tárgyalja, közbeszöve ugyan mythosokkal és elmélkedésekkel,

de egészben mégis igen prózai józansággal; *Édes Gergely*, ki a Természet Könyvében (1793) az összes testi világ szemlélésére terjeszkedik ki; s kik hogy egykor annyi kedvességet találhattak a közép rendeknél, a költői érzéknek szinte kihaltáról tesznek tanubizonyságot.

Csak a *lyra* mutatott, s ez is egyedül *Horváth Ádámnál*, életrevalóságot. Inkább életviszonyainak mint tiszta eszméletnek tulajdoníthatni, hogy, a népköltés ismerete mellett, Holmiának (1788) némely dalaiban oly jól adta vissza a természetes érzést, s a népdal formáját oly szerencsésen találta el, hogy népies lyrikánk első megkezdőjének őt kell neveznünk. Több dalait, mint Vídulását (De mit töröm fejemet), Paraszténekét (Sári rózsám hová mégy), Csatadalait stb, mind maig énekli a dunántuli nép. Csokonai és majdan Vitkovics az ő példáján melegedtek. S szinte ebből áll — pedig vajmi kevés ez! — mit a népies iskola maradandót hagyott. Hallgatok a verses levelözőkről — közéjük tartozott egy második poetriánk, *Fábián Juliánna*, — kiknek írásaiban mívelt egyéniségek meleg és vonzó eszmecseréje sincs, még kevesebbé költőiség; hallgatok végre ez iskola embereinek nagy hajlamáról az alkalmi verselésre, mely halakodalmak, keresztelők, névnapok s halálozásoknál az illetőknek örömet tett, hagyján! de hogy ezekkel folyóiratok és opera-omniák is megtöltettek, az e csoport lelki nagy szegénységéről szánandó tanúságot tett.

Legnagyobb aberrációját a népieseknek *Gyöngyössi Jánosban* kell megrónunk. Ma már megfoghatatlannak látszik, hogy ez a lelketlen *leoninista* annyi csodálót, annyi követőt találhatott, s ezek közt eleinte még Csokonait is. Hiába apostrophálta őt maga a szelid lelkű, de kényes ízlésű Ráday: vég nélkül öntötte ő csengő pengő distichonait és ódáit, s munkái rövid időn két kiadásban nyelettek el. De örvendjünk, hogy ez irány nyom nélkül kienyészett. Az irodalomtörténész azonban nagy elterjedtségénél fogva említés nélkül nem hagyhatja.

Egy külön felekezet vált még ki a népiesek közül: az úgynevezett *debreceni kör*, mely alaki reformjával az új iskolával függ össze, s Földivel kezdődve, Fazekasban és Csokonaiban fénypontját érte el, végre az ifj. Kovács Józseffel ismét letűnt a színről. E kör is a népi elemet vette fel, de összekötve a forma tisztaságával, mind a mértéket, mind a rímet tekintve. *Földi*, ennek alapítója, még 1781-ben tette első kísérleteit. Néhány dal, néhány utánzat Catull, Horác és Anákreonból, Reland Galateája tizenhárom elegiában, Lucindája s egy pár nyaláb verses rejtvény méritik ki költői munkásságát. Fontosabb volt felszólalása a Magyar Műsában 1787-ben, hol a magyar verselésről értekezve, az énekelhetőséget a lyrai költészet egyik fő kellékeül állította fel. Ő volt első, ki az akkor divatozott iskolák közt közletőleg lépett fel: a classica iskolától elfogadta a mértéket, ellenben védte az ez által megtámadt rímet; de elsíklott, midőn

nem csak a rímelt versek scansióját ajánlotta, hanem a leoninisták módja szerint a szchémak és rímnek vad házasságát is megszentésítette. Kiemelte azon szabadabb formák szépségét, melyekben mind a szótagok száma változik, mind a rímek sora szabadon játszik, miképen ő azt Lucindájában, az első magyar énekesjátékban, mely azonban világot nem látott, állandó tekintettel a zeneszerzemény természetére, megkísérlette. Ez új tudomány oltalmára kelt *Horváth Ádám*, szinte a Magyar Músában, a nélkül mégis, hogy azt maga követné. De ő a rím elméletével egészítette ki a Földi tanát, s így lett az valósággá Fazekas Mihálynál, Csokonainál s az ifjabb Kovács Józsefnél. *Fazekas* dalai, ódái, didaktikumai rég keringtek a debreceni, sőt az összes tiszántúli közönségnél kéziratban, mielőtt azokat Lovász Imre (1836) összeszedte. Híres tőle főkép egy furcsa hőskölteményke: *Ludas Matyi* (illustált kiadása Mártontól Bécs 1817), melynek az, hogy a ponyvairadalomba is beférkezett, nem utolsó dicséretére válik. Itt az elnyomott népnek egyik embere keserű bosszút áll a zsarnok földesúron; tárgy, érzés, szólásmód a népé, formája, a hexameter, jól van választva, mert ez, méltóságos portamentójával szintoly éles, mint mulattató ellentételt képez az alant forgó tartalommal: de Fazekasnál a hatásnak e faja elvész, mert hexameterre pompa s numerus nélküli. Általában a furcsa itt is, mint Gvadányinál, inkább a dologban mint az előadásban van, s azért ezen, a művelt közönségnél is

egykor kedvességben állott mű, az ízlés haladásával, mindinkább feledékenységbe ment. Ellenben dalai közt vannak, melyek még most is figyelmet érdemelnek, mert bár a lelkesedés hevével e nagyon is józan természetbuvár nem bírt, mégis nem volt üres, mint annyi társai, s a dalformát jól kezelte. Csokonairól, mint kinek talentoma a költészet több irányaira terjedt ki, külön fogok értekezni. *Kovács József*, az öngyilkos felsőpátkai oskolatanító, kit az azon nevű kö-rösi paptól, az ifj. Racine és Virgil fordítójától meg kell különböztetnünk, s kinek versei Fördös Dávid által (1817) összeszedve, kétszer láttak napvilágot, mestere volt a formának, kivált rím dolgában: de annál lelketlenebb, vizenyősebb, ízetlenebb a tartalom. Vele járta le magát e kör iránya, a győzelem másoknak volt fentartva, kikkel jövő alkalommal lesz örömünk találkozhatni.

HARMINCNEGYEDIK ELŐADÁS.

Az új iskola kezdetei. Szépészi irány, újítás a nyelvben és technikában. Gróf Ráday Gedeon, s a Ráday-nem. Verseghy. Bacsányi. A lyrai triász: Kazinczy, Szentjóni, Dayka.

Uraim!

Eddig három fő irányát vettük észre a szépirodalmi törekvéseknek, melyek egymásról tudomást is alig véve, sőt egymást kizárva, sokáig szinte párhuzamosan haladtak egymás mellett; míg íróink egy negyedik csoportozata mindeniknek eredményeit magáévá tévén, ez egyes ösvényeket *egy* országúttá egyesíté, mely egyenesen és biztosan a közös célpont — *a nemzeti költészet önálló, lehető legmagasabb, kifejlődése* — felé vezetendő volt. E negyedik kört, e kiengesztelőjét, egyesítőjét s nemesítőjét amaz elszórt irányoknak, az úgynevezett *új iskolában* ismerjük fel. De nekünk itt közvetlenül nem annak virágzó korával, mely nem egyéb mint költészetünk classica i kora, s így a tárgyalásban levő legújabb kor következő (második) időszakát képezi, van dolgunk; hanem csak kezdeteivel, azon előzményekkel, mik a következőnek útját egyengették.

Az új szellem lengedezése először is a kassai magyar társaság által 1788-ban megindított *Magyar Muzeumban*, s az e mellett 1790-ben folyt *Orpheusban* volt észrevehető. Mind a két közlöny határozottan pártolása alá vette a *szépet*, bármely nemzet irodalmában tűnt is az fel; pártolta azt a nyelv és formák szabályos tiszta kezelésében, pártolta műnézeteiben, bár gyakorlatilag inkább, mint elméleti vizsgálatok által, mik azonban szinte nem hiányzottak. A nyelvbeli újítás még igen tartózkodva és óvatosan engedtetett meg a Magyar Muzeum által, s inkább correctnességben, választékosságban s új fordulatok és szövegekben, hogysen újon alkotott szókban nyilvánult. Kazinczy Ferenc maga elég szigorúan nyilatkozott *Barcafalvi Szabó Dávid* „Szigvárt”ja ellen, s midőn ennek új szavait, mik, a szóképzés törvényeinek még akkor kifejtetlen volta miatt, kevesek hián törvénytelenül is, ügyetlenül is képeztettek, s e mellett nem jelzők, s nem eléggé érthetők voltak, majd szinte az elvvel együtt elvetette: csak a köz aggodalomnak adott kifejezést, mely ily újításoktól méltán féltette a nyelvet; de az egyes ily foltoktól észre nem vette azon csínt, melyet a szegény üldözött „újító” könyvén előnteni tudott. Szerencsésbek voltak előtte, s vele egykorúlag, Illei, Bessenyei, Baróti, Dugonics és mások, kik szinte csináltak elég új szót, de nem oly sűrűen, nem oly bátorsággal, s kiknek írásain részben a magyar zamat is érezhetőbb volt. A költői technikában messzeható újítást először Földi János

által láttuk hirdetve, midőn a rímes verseket trochaeusi és jámbusi mértékre vonni javaslá. Sokkal régebben (1735) tett e részben próbát *Ráday Gedeon*, mely azonban csak az Orpheusban látott világot, de Árpádjával csakugyan megelőzte Földit (1787), példával legalább (innen a Ráday-nem nevezete). De Ráday a tiszta trochaeust oly egyhangúnak tartotta, hogy a spondeuson kívül azt pyrrhichiussal, sőt, bár ritkábban, jámbussal is vegyíteni nem tartotta helytelennek. *Verseghy Ferencé* a dicsőség, hogy a rhythmust, t. i. a beszéd dallamos hullámlását, első sürgette hathatósan, és tudományos indokolással. Értekezései a muzsikáról (1791.) s a költészetről (1793.) a magyar széptannak a nemzeti költészetre alkalmazott első önálló mozgásai, s bár azokban a rímre nézve, melyet hol elvet, mint a barbár középkor maradványát, hol mint divat és köz kedvesség tárgyát, engedvénykép tűr, a túlzott nézetek s tétovázások nem hiányzanak: a hagyományos formák öntudatlan barátnak elég anyagot nyújtott az elmélkedésre; dalaiban pedig, miket azokhoz ragasztott, a rhythmus szépségeit mélyebben éreztette valamennyi elődeinél. Hogy pedig ezt annál elfogadhatóbbá tegye, a dalformákra nézve a hangsúly elvét állította fel, mely szerint megelégedett, ha az arsisra súlyos, a thesisre pedig gyenge szótagok estek, s így a szöveget a dallammal kiengesztelhetette. Az ily, általa „félmetrumos“ aknak nevezett sorokat különösen a rímes költeményekben tartotta alkalmazandóknak, sőt utóbb

az Aglájában (1806) a rímes formáktól azokat egyenesen meg is kívánta: bár maga gyakorlatban csak a dalnál alkalmazta az énekelhetőség végett; a kisebb költői beszélyben, melyet ő első mívelt közöttünk, az alexandrínnel, vígeposában végre, „Rikóti Mátyás“-ban (1804) egyenesen a négyes versszakkal élt. Mely üdvös lökést adott volna Verseghy a költői technikának, s általa a költészetnek is, ha figyelmét, a debreceni kör előzményei nyomán, a rím elméletére is fordítja, s azon szépség fogalmára emelkedik, mely a külön beszédrészekből vett rímeken ömlik el; a helyett, hogy a hangegyeztést a régieknél is szabadabb pórázra eresztette.

E két költő egyébiránt valódi költői érdemre különböző, de magasabb fokon egyik sem áll. Teremtő erővel sem Ráday, sem Verseghy nem bírt. Mindkettő többnyire idegen anyagot dolgozott fel, Ráday mint fordító, Verseghy mint ki azzal gondolatban és formában szabadon bánva, azt magáévá tette; amannak hosszas pályája csak a műkedvelő küzdelmes kísérletei voltak, de mik, levelezés útján, melyben a haza szinte minden íróival állt, ezek közt elterjedvén, sokfélekép gerjesztve hatottak; s rajtok a tisztult ízlés csínja mindenütt érezhető volt: a termékeny Verseghy dolgozatain gyakran némi nyersség a kifejezésben, de könnyűség és biztosság mindig tapasztalható. Ráday kevés megjelent dalain, meséin és epigrammáin kívül két nagyobb költeménybe fogott: egy eposba, mely a honfoglalást *Árpád* alatt volt

tárgyalandó, s a közzé tett bővezetés szerint saját alkatú, szépen és teljesen hangzó nyolcas stanzákban volt irandó; de Ráday az önválasztott nehéz nyűg alatt csakhamar elfáradt épen úgy, mint a hexametekbe szedni kezdett *Zrínyiász* alatt: Verseghy *dalokat* adott, melyek által nyelvünk dallamos elemének kifejtésére sok másnál nagyobb mértékben hatott; *gúnyos* és *elbeszélő költeményeket*, nevezetes könnyűséggel, mulattató vidorsággal s korában páratlan nyelvhatalommal bár ez előtte s utána keveset mívelt nem volt; regényeket, s „Rikóti Mátyás”-ban egy tizenkét énekből álló *satirai eposzt* adott amaz avatás nélküli alkalmi „rigmusos verselők”-re, melyekben az idő, s különösen a népiesek iskolája, oly szapora volt, s általok a költészet hitelvesztésére, vagy inkább lényegének félreismerésére, s a költői érzék eltompítására a közönség nagyobb részénél azon szomorú sikerrel dolgozott, melylyel már megismerkedtünk. De hogy az unalmas nemet unalmasan gúnyolja, azt ugyan érdemül neki sem számíthatjuk be *).

Bacsányi János neve is megérdemli, hogy tisztelttel neveztessek. A ridegségig élesen kibélyegzett jellem volt mint ember, mint író, mint költő. Dacára felsőséget követelő, büszke, visszataszító egyéniségének, melyért nem szerette senki, s mely sokakat igazságtalanná tett irányában: itt az idő, hogy legalább

*) Verseghy költői tevékenysége áttekintését lényegesen könnyíti versei új kiadása: Verseghy Ferenc *Költeményei*, összeszedte Toldy Ferenc. Pest, 1865.

a történelem szolgáltasson neki igazságot. T. i. most, hogy költeményei valahára teljes épségökben láthattak világot *), most áll csak alakja egész teljében előttünk. Politikai költő volt, első nálunk, a szó szoros értelmében, s nem csak hazafiúi, mint annyi más; költőisége nem a szavakban, hanem a gondolat erejében, emelkedettségében, az érzület nemességében, s az érzés mélységében van. Forrón óhajtotta ő is a magyar nemzet politikai feltámadását, nemzetisége virágzását, de álláspontja nem csak a magyar nemesé volt, mint az ő korában minden hazafié. Valamint látkörének a Lajta nem vetett határt, úgy az ő politikai vallása is az egész emberiséget, s első sorban a kiváltságtalan emberiséget foglalta be. Mélyen érezte a népek és a **nép** bajait; hímezetlen nyíltsággal s bátor erővel adott érzésének kifejezést. Demokrata volt, s azért jacobínusnak csúfolták; a censúra pedig, sőt a kir. tábla is gondoskodott róla, hogy költeményei nagyon meg ne szaporodjanak. Nyelvén és formáin nagy gond és tisztaság terjed el; dalait az új iskola szigorú követeléseihez tudta alkalmazni. De Bacsányi hatása leginkább mint szépészé tűnt ki. Amit a műfordítások körül, először ugyan a M. Múzában tanított, utóbb a M. Muzeumban bővebben fejtegetett, s a Rájnissal való harcban szerencsésen védelmezett, a múltkor említettem már, s említettem miszerint ő a kényelmes széles szabad fordítás helyett az anyag-

*) Bacsányi János Költeményei, válogatott prózai írásai-val egyetemben, kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1865.

és alakhívet ajánlotta, mely, míg az eredeti író művének mélyebb s részletesebb tanulmányozását teszi fel, másfelől a nyelv szunnyadó erői kifejtésére is biztos eszköz. Amit a Magyar Muzeumban az irodalmat illetőleg itt-ott elhintett, úgy Osszián körüli cikkeiben, kit ő vezetett be első irodalmunkba, sok helyes nézetet s új ismereteket hozott keletbe. Egyébiránt:

A *lyra* az, melyben az új iskola, általánosan nemesisítő hatásán kívül, saját fényben lépett fel, sőt annak tulajdonképi megindítójául tekinthető. *Szentjóni Szabó Lászlótól* egy kis kötet szerelemdallal bírunk (1791), melyek a mértéket fel nem vették ugyan, de ő is, a népiesek áldott naturalismusáról lemondva, a németek nyomán indult, mint Ráday és Verseghy, dalai belső elrendezésében és szchémaiban: ehez képest azok jól vannak gondolva, csinos fordulatokban megalkotva; érzékenysége naív szeszélylyel vegyül, s ha nem mindig eléggé dallamos is, de bizonyos kecs dalain nem hiányzik. Classicitásra emelkedve azonban messze túlhaladták őt *Kazinczy Ferenc* és *Dayka Gábor*. Amaz 1787 óta a M. Múzában, a Muzeumban és Orpheusban részint antikk, részint mértékelt rímelt stróphákban nem sok, de conceptióban, dallamosságban és nyelvezetben annyira minden kortársai felett álló ódákat és dalokat adott, hogy azok mintegy más világból látszottak az övébe áthatangani. Költői munkásságának súlya azonban már a következő időszakba esik. *Dayka* egészen e koré. Rövid pályája 1787 és 1796 közé esik, mely utóbbi

évben, mint Ányos, Szentjóbi és Kármán, huszonnyolcadik évében végezte üldözések és gyengélkedések közt emésztődött ifjú életét. Elegiai dolgozásai legott felléptével magokra vonván Kazinczy figyelmét, ennek befolyása alatt az antik formák mellett a Ráday-versnemet is gyakorlatba vette, s abban adta némelyeit azon lángoló és bájjal teljes énekeinek, melyek költészetünknek soha nem avúlható gyöngyszemei közé tartoznak. Dayka Ányossal feltűnő lelki rokonságban áll. Mindkettő érzékeny és mély alanyiség, mindkettőnek sovárgó lelkét elegiai hangulat fogja el, Ányos tüzét azonban mérsékli a reflexió, beszéde nyugalmasabb és képesebb: Dayka mélyebben lángol, csupa szenvedély, mely sem elmélkedésre nem elég nyugalmas, sem lelki állapotjai festésében érzéki képekkel nem él: t. i. amannak szellemi szeme a külső világban, a történetben, s az őt körülvevő természetben keresi kifejezését annak, mi kedélyét mozgatja: Daykáé befelé van fordúlva, azon örvény felé, mely ön keblében tátong; ő mindig magából költ, s azért tömöttebb, hathatósabb mint előde. Némely anákreoni formában írt dalai könnyebb stílusban mozognak, s a kecses nemhez tartoznak. Nyelve választékos, verse ott is, hol a prosodia láncait lerázza, a legszebb hullámvázok közt foly le. Az ily szellemek nemszaporák, *egy* érzésgóc körül kereng költészetök örökké: de új meg új változatokban mindig megragadók, mindig hódítók. Azért Daykában lyrai költészetünk egyik leendő nagyságát vesztette el.

E lyrai triászt egy más váltotta fel, mely úgy tekinthető, mint a kezdődő új iskola legfelsőbb, mert legönállóbb, eredménye, s ezek teszik az átmenetelt költészetünk classicai korához: Kármán, Csokonai és Himfy. Ezek lesznek tehát következő előadásaim tárgyai.

HARMINCÖTÖDIK ELŐADÁS.

Az önállók. Az irodalmi központosítás eszméje és Kármán. „Uránia.“ Fanni Hagyományai. Kármán írói jelleme. Csokonai Vitéz Mihály. Költői jelleme, s neveltetésének erre volt kedvezőtlen befolyása. Védelme Kölcsey irányában.

Messzeható eszme volt az, Uraim, melyet Kármán József egy emlékezetes írói estvélyen indítványozott Schedius Lajosnál 1793-ban: *Pestnek irodalmi közép-ponttá tétele*. Hálával emlegette a bécsi magyarok, a komáromiak s kassaiak, debreceniek s az erdélyiek buzgó tevékenységét; de míg Pest nem ragadja meg a kormányt, úgy mond, addig a dialectusok be nem fognak egy egységes könyvnyelvbe olvadni; addig ez elszórt tartományi irányok nem termik meg azt az országos irodalmat, mely maga egyenlítheti ki a nyelv, az ízlések, az egyének differentiáit; addig a vidéki igyekezetek vidékeikre maradnak szorítva. Pesten van csak egy nagyobb szép társaság, a Telekiek, Rádayak, Podmaniczkyak, Orczyak itt folytatnak magyar házakat; itt van csak e tekintélyes serege a tudósoknak, kiket az egyetem egyesít; itt egy köz

könyvtár, egy a külfölddel közvetlenül összefüggő s a világot velünk közvetítő könyvkereskedés; itt fordul meg minden nemes ifjú egyszer életében, midőn törvénygyakorlatra feljő; itt nagyobb száma a tisztviselőknek, ügyvédeknek, orvosoknak, kikből nagyobb számú olvasók, nyelvterjesztők, könyvírók telnek ki: itt a nagy mező, honnan társalkodás és szövetkezés útján kitisztázott nézetek áradhatnak ki az egész országra, s egy irodalmi köztársasággá olvaszthatják a sok elszigetelt erőket. Az eszme jónak találtatott elméletben, de ki legyen az egyesítő? Az indítványozó, lelkes fiatal embernek ismertetett, a fényes házak szerették mint világ fiát, de írói tehetségét nem ismerték. Nem csatlakozott senki Schediuson és Pajoron kívül, kik az irodalomban magok is még nevetlenek, mint ő. De generális Beleznainé mélyebben nézett az érett lelkű ifjúba, mint a tekintélyes férfiak, és segedelmét ígérte. Kármán bízott a maga tudományában, kitűrésében, talentomában, bízott a jövőben: s kihirdette negyedes írását. Elmentek az előfizettető ívek, olvasó mégis másfél száz gyűlt: az írók hidegen várták mi lesz belőle, s hidegen vették, mikor látták. Az egy Csokonai lelke kapott lángot, s hozta áldozatát. Kármán fel nem véve a ráncos szemöldeket, az olvasónékhoz fordult: övék, úgy hitte, a jövő. „Gyenge leánya, indulj el immár kimért úton — így szólítá meg *Urániáját* — emlékezzél meg mennyei származásodról: *taníts* és igyekezz *tetszeni!* Légy tiszta és kellemetes! Légy

hasznos társalkodónéja hazánk szerelmes leányinak, akik közzé most bocsátunk.“ Ezekhez képest adott szépirodalmi dolgokat, de ismereteket is, a szépművészetek, a nép- és természetrajz, s a történetből: sőt hasznos házi jegyzeteket is. Nem ide, hanem Kármán életrajzába tartozik megemlékezni gyászos végéről, mely a harmadik kötet kijötte után már megszakasztotta azon vállalatot, mely világosabb eszméletével a célnak indult meg, mint bármely más, de mely éppen rövid életénél s még szűk körénél fogva hatni csak kezdett. A Kármán központosító eszméinek elment a hírok, de a vidéki irodalom ignorálta őt míg élt, ignorálta miután elhalt: csak a méltányosabb utókor karolta fel emlékezetét, s miután írásai 1842-ben általam újra világot láttak, el van ismervé tiszta látása, ritka képessége, írói érdeme. Senki sem látta be tisztábban csínosodásunk akadályait, senki sem fogta fel helyesebben a nemzet szükségét, s nem mondta bátrabban szemébe a kornak, félszégeit. Mit és mennyit tehetett volna ő, ha a szerencsés kezdemény sikerét kivívhatja? Költőnek ő mint moralista lépett fel, valamint elmélkedéseit viszont költői emelkedés jelzi. Fiatalsága dacára világ- és emberismeret lepnek meg nála oly időben, midőn költészetünk mindennel, csak tárgyilagossággal még nem bírt. „Fejvesztésége“ töredék maradt, de így is fényes tanubizonysága azon erőnek, melyet mint kor- és jellemfestő volt kifejtendő, s melynél fogva csalhatatlanul arra volt hivatva, hogy már negyven évvel Jósika

előtt eredeti s egészen nemzeti regény tónusát hallasson.

Még egy rejtélyes eredetű, csodálatos művet vetünk az ő kezeiből, melyből nem tudjuk mennyi belőle övé, mennyi azon széplelkű szerencsétlen nőé, ki Kármán iránti szerelmének áldozatja lett. *Fanni Hagyományait* értem. Lélektani regény ez, melyben a történet fonala főleg arra szolgál, hogy reá egy mélyen lángoló kedély küzdelmeit, szenvedéseit s azon lassú lelki halál folyamatját festő vallomások sora felfűzessék, mely alatt gyenge alkotása végre összeroskadt. Belátunk a kebelbe, hol ez érzések ébrednek, nőnek, küzdenek; látjuk minden gerjesztő, tápláló, csüggesztő mozzanat munkáját s következményeit a legapróbb szálakig, a szív kelő és sebesen elhatalmazó betegségét, s e mély kebelélet kölcsönviszonyait az őt körülvevő világgal. Ez a mélység, a belső valóságnak e megragadó ereje egyetlenné teszik e művet irodalmunkban. Vagy Werther alkottatta volna-e Kármánnal ezt a Fannit, mint Foscolóval az Ortis Utolsó Leveleit? Lehet. De annyi bizonyos, hogy Fanni létezett, hogy Kármánt szerette, érte szenvedett, miatta meghalt, hogy naplózott és levelezett; valamint másfelől az, hogy a mesterség, mely a szerkezeten felismerszik, a szakadozott részletek egybeillesztése, s egy teljes arányos egésznek kikerekítése, a nyelvvel együtt, Kármáné *).

*) Legújabbán, de helytelenül »Gróf M-né Levelei Kármánhoz« (Pest 1862) tekintettek a »Fanni Hagyományai« alapjának.

Kármán József, amily elszigetelten a kor íróitól dolgozott — mert visszautasított, vagy inkább fel nem karoltatott, — épen oly különös és saját állását és irányát veszszük észre, hasonlítva őt az akkor létezett írói csoportozatokhoz. Eredetileg már a bölcsészet és művészet embere, s ez irányokban kiművelve, az igaz és szép tette alkotásai célját, de amaz is mindig a szépnak alakjában, mert ő a nemzetre a nők, a leendő nemzedékek szülőanyjai által akart hatni. Ellensége a pusztá szívjátéknak s az üres költészetnek, mely neki „pepecselés“ volt, tartalmat sürgetett, de annyi jogát ismerve el a szívnek mint az észnek, s ugyanezért a kettőnek arányos kimíveltetését követelve. Nem indulva ki egy vagy más iskola előszere-
téből, oly magyar irodalmat kívánt, mely a magyar nemzet szellemi szükségeiről is szellemi készültségéhez mért önálló munkássággal tegyen. A nyelvben megtámadta az újítókat, tudnivaló a hivatlanokat — s nem tagadhatjuk, hogy a nyelvújítás akkortörvény és ízlés nélkül, egy homályos ösztön sugallásai szerint üzetett, — különben ő maga is újított, de nem a nyelv fordulataiban, melyek körül inkább tiszta nemzeties kifejezésre törekedett, miben őt finom ízlése mindenkor biztosan vezette. Verset alig néhány sort írt, ereje a prózában volt, s ez nem csak eredeti s valóban magyar, hanem hathatós, teljes és zengzetes is. Az ő nyelvműsája arányos vonású, egészséges, szellemes mezei lyányka volt: a Kazinczyén a kecs mellett némi városias halaványság volt észrevehető.

Ha Kármán életben marad, e két különböző természet maholnap kétségkívül összekoccan, s két ellenkező felekezetet alkot: de irodalmunk nyert volna ez ellentétek hathatós működése által: a tartalom és forma arányosabb mértékben fejlődik s hatja vala át egymást, s a két szépség, a természeté s a művészeté, a nemzeti s az idegen, a versenyző küzdelem folytán korábban lelik vala meg a kiegyenlítés középpontját. Így állnak vala a kilátások, midőn Kármán váratlanul elhalt, s Kazinczy évekre tétlenné lőn a sors csapásai által. Űresség támadt, irodalmi interregnum — de a gondviselés ennek is megadta hőseit: s ezek elseje íme *Csokonai Vitéz Mihály* volt.

Csokonai gazdag értelmi és költői erőkkal s nemes szívbélyeggel kiállított természet volt. Minden, mit a tudomány becses és tanulságost, a művészet szépet és művelőt, az erkölcsi világ nagyot és nemest mutatott, azt ő heves szeretettel fogta fel, kitűnő tanulmányozással igyekezett magáévá tenni, s viszhangzott azon túlnyomólag didaktikai irányában, mely különösen költői munkássága korábbi gyümölcseit jelzi. Ezek mellett, de utóbb valamivel, kezde csak egyéni érzéseket dallani, úgy hogy nála a lyra nem megelőzte, hanem követte a didaxist: fordított renddel, ha a szokott, s kétségkívül természetesen fejlődési utat, — természetesen mégis, ha neveltetését, gerjesztő körülményeit s korai hajlamát a gondolkodásra és tudományra tekintjük. Neveltetése t. i. szorosan iskolás volt; korán bevezetve Kovács József, az

ifj. Racine s az Aeneis fordítójától a verselés mester-ségébe, általa, mint azt az iskolai divat magával hozta, költői leírások készítésére buzdíttatott, mely ál irányt utóbb, miután gondos széptani stúdiumokat tett, felismervén, azokat kiinduló pontokúl használta fel erkölcsi és életbölcseési igazságok előterjesztésére, hogy így a természet holt képeit szellemi jelentéssel és lélettel ruházza fel, mi immár oly belátást tanusított a költészet lényegébe, melylyel tanítói nem bírtak. Fiatalabbmég, mint hogy az életet ismerhetné a hittudománytanulók tógáját vevén fel, a szűk házi kört a még szűkebb collegiumi váltotta fel; e klastromi élet könyvek közé temette, s elzárta egyszersmind azon befolyásoktól, melyek alatt a szív felébred, a képzelem a szemtül szembe megismert élet által sokfélekép gerjesztetik. Így fejlődött nála a reflexió az érzés előtt, s esze ismerte idegen tapasztalásból az emberiség állapotait, mielőtt szíve azon lángba borúlt volna, mely a kevesbbé költői lélekben is olyasmit gyújt, mi, ha nem költészet is mindig, azzal mégis rokon. Azonban a természet, ha későbben is, megkívánja a maga jogait; a költő eszményt alkot magának, melyet imád s megénekel, míg a valóságban fölleli annak hasonképét, vagy ha ilyet nem lel, képzelmeből pótolja mi abban hiányzik, s eszménye minden bájaival ruházza fel, hogy költészetének élő tárgyat szerezzen. Csokonai első szerelmét, úgy látszik, az a leány bírta, ki verseiben Rozáliának neveztetik, és csakhamar elhalt, mielőtt még közte s a

félénk ifjú közt viszony szövődött. Lillát hévvel szeretete, de midőn szülői azt férhez adták, resignációval vette az esetet, mit versei és levelei egyaránt mutatnak, s mit azért említék, mert Kölcsey convulsiókról beszéll, melyeken pedig Csokonai keresztül nem ment, s melyek, hogy verseiben nem találták a zabolátlan indulat oly kifejezését, mint Bürgernél, kivel Kölcsey a magyar költőt, ennek hátrányára, állítja össze, érzését tanultnak mondja, s hathatóság nélkülinek. Csokonai, mint mondám, szeretett, de részint félénksége — meg nem szokván a női társaságot, — nem engedé egy komolyabb következésű viszony fejlődését; részint lelkének felsőbb tárgyaktóli elfoglaltatása nem hagyá érzéseit a szerelem által absorbeáltatni. Nem tanult érzés az, hanem mély, hathatós, s őt az életen végig kísérő, mely szívét az emberiség legszentebb érdekei: az erkölcsi tökéletesedés, felvilágosodás és szabadságért, a haza, nemzetiség s az irodalom dicsőségeért dobogtatta. Ifjusága azon időbe esett, midőn a francia republica a magyar királynak háborút izent, midőn a szabadság nevét szabadosság és gyilkolás bitorolta. Az ő erkölcsi és hazafiúi érzése fellázadt e nemzet ellen, s egyik akkori költőnknel sem lelte e köz érzés azt a hű kifejezést, melyet nála; ehhez képest úgy harcra buzdító, mint győzelmi énekei teli vannak tűzzel, erővel, hathatós gondolatok és képekkel. Ezek az érdekek uralkodnak Csokonai kedélyén túlsúlylyal a szerelem felett; ide száll költészetének súlypontja is, s nem szerelmi

dalaira; s ezért nem illik őt Bürgerrel s Himfyvel vetni össze, mint Kölcsey tett. Ő ódaköltő volt, bár ódai emelkedése és gondolattelje nem az óda külső alakjában lelte szerencsésebb kifejezését. Egy más oldala Csokonai tehetségeinek a *furcsa* volt, s nem tagadhatni, hogy ezzel nagy mértékben bírt. *Dorotty*a című furcsa epósa nem csak compositióra, hanem a komikum, s még inkább a gúny kimeríthetlen erére nézve óriásilag kimagaslik kortársai, u. m. Gvadányi, Verseggy, Fazekas felett. Ugyanígy vígjátékaiban. Mégis Dorotty, az alsó-komikum azon kinövéseinél fogva, mikért a munka jó társaságban fel nem olvasható, egyetemiségre számot nem tarthat. S ennek korántsem kiválólág nemtelen hajlamok, hanem azon körök, melyekben Csokonai felnőtt s forgott többnyire, voltak okai. Debrecen és Patak, s főleg a collegiumok erkölcei sokkal később is még nagy mértékét mutatták a nyerseségnek, hogy ne mondjuk vadságnak; azontúl is, jártában keltében, úgy csurgói tanársága idején, mindig falun, mindig férfi társaságban forgolódván, mely nálunk most is még oly szívesen átcsap a scurrilitások terére, s akkor még a női jelenlétet sem tisztelte: nem csoda, ha erkölcei azon csínra, elméssége azon finomságra, tréfái azon mocsoktalan tisztaságra nem vergődhettek fel, melyet csak a szebb társaság adhat meg. E tekintetek, igaz, nem mentik meg Csokonai komikai műveit, miket, genialitásoknál fogva, inkább az irodalomnak mint a szépnak barátja fog olvasni: de kimentik a szerzőt, s mu-

tatják, mely nehéz a nemesb természeteknek is környezetök folytonos behatása alól magokat elvonni. Nem lehet tehát méltatlanabb párhuzam a Kölcseyénél, ki Csokonai Dorottyájának Pópot, Boileaut, Wielandot állítja ellenébe. Hát Csokonai volt-e oka, hogy Debrecen nem Páris, Patak nem Weimár, Csurgó nem Windsor? Ha mi igazságosabbak tudnánk lenni minnen embereink iránt, el kellene ismerünk, hogy Boileau és Pope bizonyosan nem emelkedtek volna Debrecenben csak oda is, hová a Dorottya szerzője: de hogy ez, egy XIV. Lajos udvarában, nem kevesebb ízléssel és finomsággal, s hihetőleg több lángelmével alkotta volna meg Lutrinjét, mint Boileau.

De hiszen itt nem annyira Csokonai védelme lehet feladásom, mint költői jellemzése. Azonban önök olvasni fogják Kölcsey munkái közt a Csokonai bírálatát, s ily széptani tekintély irányában szükséges volt, bár csak érintőleg, figyelmeztetnem, mely ovakodva kelljen külön nemzetek és korok jelenetei közt a párhuzamot megvonni. A többiben, ha e vita tárgya önök figyelmét megkapná egykor, azok is megtekintendők lesznek, miket a Csokonai egy-kötetes kiadása előtt álló életrajzban mondtam.

S épen azon szakadatlan küzdés, mely Csokonai egész élte folyását, nem csak a szegénység, hanem az irodalmi nehézségek irányában is jelzi, mutatja nemesb természetét. Debrecenben születve, Kovács József által oktatva, a népiesek atmosphaerájában

leledzve, a leoninista Gyöngyössi, Horváth Ádám, és Dugonics tiszteletében nevelve, épen ezen határozó körülmények ellen tusakodott ő folyvást, valami szebb, nemesebb, mint eszmény után törve — mikép ezt élete és papirosainak tanulmányozása tanusítja. De épen az őt körülvevő elemeknek, s annak, ami után törekedett, soha ki nem engesztelhetett ellentétele okozta azon egyenetlenséget, mely mai nap, a kitisztult ízlés korában, a biztos érzéket oly kellemetlenül érinti. Ez oka, hogy a fenséges, a nemes, melyre határozott tehetsége volt, annyiszor megsemmisítetik egy-egy mellé férkező közönséges képzet, vagy idegen, vagy közönséges kifejezés által; és hogy bár, elszakasztva mesterei pórázát, a nyelvvel annak minden forrásait szabadon használva bánt, mégis új színt, azt a nemesebb tónust meg nem adhatta műveinek, melyet Báróczy és Kazinczy egészen más környületekben öntöttek el műveiken.

A fejletlen ízlés e következményitől eltekintve, Csokonai, Himfy megjelenéseig, korának első költője volt, akár alkotó, akár szerkesztő erejét tekintsük, akár ragyogó képzelmet, gondolatgazdagságát, s azon változatosságot, mely nála a fenségestől az érzékenyig, a hűmortól az alsó furesáig nyilatkozik, és csak lángelmék tulajdona; valamint azt, melyet a formákban fejtett ki, levén neki lyrai, és elbeszélő, és drámai dolgozatai, melyek mindenikében a hangot mesterileg eltalálta; hogy a technikáról ne is szóljak, melynek ő minden alakjaiban ura volt; akár

végre a képes, szemléletes, valóban költői előadást, ragyogó dictióját s azon erőt vegyük, melylyel a nyelvet hatalmában tartja: oly szabad, könnyű, bő és hathatós az.

Csokonai harmincegy éves korában halt meg, hagyva maga után annyi — legnagyobb részt halála után megjelent — dolgozatokat, hogy egyszersmind legtermékenyebb költőink közé számítandó. Kazinczy írta róla, hogy sokat szeretett írni; Kölcsey azt, hogy e sokból sem látszik meg egészen, mely pontig fogott volna törekedhetni vele született erejénél fogva. Az elsőre meg kell mondanom, hogy ő nem azért dolgozott sokat, mert a sokat-írásban keresett dicsőséget, hanem mert természetétől productióra hajló, gazdag szellem volt, s mert az irodalom, bálványa lévén, minden idejét arra fordította. De nem volt gondatlan sem azok kidolgozásában. Sokszor vette ő darabjait simítás, sőt átdolgozás alá, míg végre kibocsátotta kezéből, mikép én arról gonddal áttanult nagy sokaságú papirosaiból meggyőződtem. Mennyire mehetett volna még? e kérdés hiúnak látszhatik. De bár én Csokonait szeretem, sőt csodálom: úgy hiszem, hogy a költészet különféle formáiban még igen sok jót várhatánk, de hogy magasabbra hágandó többé alig volt. Előzményei t. i., melyeket, mint Csokonai méltatása mellőzhetlen alkotó elemeit ismételve érintettem, ugyanazok maradtak, s ő többé mássá magát nem teheté, s annál inkább nem, mert ily fiatalsága mellett is, annyi hányattatások, képzelt és valódi

szenvedések s tett tapasztalások után, ha nem misanthrop is, de elvonulóbb lett mint valaha. A tudomány, mely szellemi élte folyásában mindinkább előtérbe lépett, megtermékenyítendő volt ugyan a költő szellemét is; de ha ő a baráti közepet meg nem leli az igaz és szép között, idegen elem gyanánt betolakodva könnyen el is fojtandá ezt. Végzetként látjuk tehát e kitűnő szellemet születése átkától üldöztetve egész a sírig, nem engedve, hogy azt a magasságot, melyre képesítve volt, valahára elérhesse. S ha azért Csokonai részben elavúlt, s fog még inkább elavulni, mégis mint az országos és nemzeti élet bizonyos irányaiban kora, s különösen felekezete nagy adományú képviselője örökké méltó lesz, hogy tanuljuk, s tanulása nem hagyandja jutalom nélkül kedvelőit.

HARMINCHATODIK ELŐADÁS.

Kisfaludy Sándor. Életének és költészetének egysége. „Himfy Szerelmei.“ Kisfaludy és Petrarca. A költői nyelv nála emelkedik először felsőbb nemzeties szépségre. Regéi a magyar előidéből.

*Kisfaludy Sándor*hoz értünk. Igen jelentesen azon évben születve (1772), melyben Bessenyei György egy új kor zászlóit tűzte ki, huszonkilenc évvel utóbb lépett fel, hogy ez új kort munkái legnemesbikével, *Himfy Szerelmeivel*, bétetőzze. Ezzel kell legelőbb is megismerkednünk, mint a költő legbelsőbb lényege kifejezésével: ez nyújt kulcsot másnemű, különösen elbeszélő, dolgozásai helyes méltánylásához is. „Himfy“ azon helyzetek lyrai képeinek hosszú sora, melyekbe a költő, szerelme által jutott. A helyzetek ez összefüggő egymásutánja, a festett lelki állapotoknak azokkal párhuzamos fejlődése, hullámozása, Himfy Szerelmeit valódi egységgé és egészszé teszi, ami által nem azt akarom mondani, hogy a huszonnyolc ének és négyszáz dal közül igen sok más elhelyezést is ne engedett volna az egészhez képest, miután igen

sok azonegy kedélyhangulatban támadott, s egymás közt semmi bizonyos sort nem követel, mi különösen a „Boldog Szerelem“ dalairól mondható. Az egésznek meséje így volna adható. Himfy megpillantja Lízát, és szereti. Nem nyervén viszonyszerelmet, futja látását, sőt hazáját is, s a távolban, a harcok viharában keres belső békét, vagy éltének, s ezzel kínainak is, véget. Mindkettőt hiába. S az imádott tudja szenvedéseit, de folyton érzéketlen marad. Változnak az évrészek, gyötrelmei maradnak. Az öngyilkolás gondolata kerülgeti: de épen Líza által csügg az életen is, sőt koronként egy homályos sejtelem reményt kápráztat elébe, s ilyenkor biztató emlékezeteken legelteti érzéseit. A háborúnak vége, nem az övének, mely keblében folyt. Eltökélli magát látni szeretettjét: haza jó, látja: ő szebb mint valaha, gyötrelme megújul. Azon kínos gondolatot, hogy vágytárs által szorítottatott ki, alaptalannak találja ugyan, sőt szerelmi gerjedezésék jeleit olvas lényében, reményleni kezd már, midőn, amitől leginkább tartott, mégis bebizonyodik: Líza — mást szeret. Lelke lassú halálnak ered. Itt végződik az első rész: a Kesergő Szerelem. A másodikban a boldogított szerető diadalmas örömben zengeti lantját. Választottja mindig szeretett: rágalmak okozák visszavonulását. Hymen szentesíti a frígyet, s Himfy immár a legboldogabb életet éli, melyet szabadon született férfiú, házilag boldogítva, csendes mezei jószágán leélhet. Ez körülbelül azon fonal, melyre az egyes énekek és dalok gyöngyök

gyanánt felfűzvék; s így képez a dalgyűjtemény valójában egy egészet; mit hogy a költő célba is vett, több egyes dal bizonyítja, mik bevezető s befejező darabokul hozzá költettek, hogy annak a kellő kike-rekítést megadják. A két rész becsét egymás iránt mérlegelve, az elsőség kétségkívül a Kesergő Szerel-met illeti. Több változatosság a helyzetekben, több belső összefüggés, s a részletek nagyobb szükséges-sége mellett az egészhez, e ragyogó képzelem s ma-gával ragadó szenvedély teszi az elsőnek előuralkodó elemeit; a másodiknak fő forrása a szemlélődés, s nyelve nem oly virágos. Nem tagadhatni ugyan, hogy több teremtető erő kívántatik hozzá a birtokolt szeren-csét, melyet oly hamar megszok az emberi kebel, annyi változatban, s oly lelkesen és hathatósan éne-kelni meg, mint az óhajtott s el nem érhető után so-várgva epedni; de a „Boldog Szerelem“ igen sok dala nem is a bírt boldogságot énekli meg, hanem oly elmélkedésekkel foglalkodik az élet körül, melye-ket philosophiai szellem majd minden helyzetekben tehet; azonkívül itt gyakoriak az ismétlések, azon-bájos változatosság nélkül, mely az első részben foly-ton fenn bírja tartani az érdeket.

Mi Kisfaludy canzonéit és sonettóit — mikép énekeit és dalait, belső formájok után, vonatkozva Petrarcára, nevezhetni — egyenként tekintve is illeti, azoknak sok darabjai a legszebbhez tartoznak, mit lyrai költészetünk előállított. Részei egy nagyobb egésznek, legtöbb mégis magára egy kisdud kerek

egészet képez; van azonban, mely csak szomszédjával ad egészet. A dalokat bizonyos igyekvés bélyegzi az olvasó figyelmét mindig egy pont felé fordítani, míg az a végső quatrainben, vagy épen a vég sorban, többnyire egy sebes, nem ritkán antithetikus, fordulat által, kisebb-nagyobb mértékben kielégíttetik. Minden előzmény az élpont végett látszik lenni: s hol a fordulat nem oly éles, vagy hol nincs is, az összes hatás mindamellett a dal végén öszpontosúl úgy, hogy a különben is mindig valamely egységes érzésképet vagy egyszerű gondolatot tárgyazó e dalokat Kazinczy Ferenczel jellemzőleg szerelem epigrammjainak nevezhetjük. S e belső alkotáshoz a Kisfaludy által talált versalak derekasan hozzá simul. Az első két quatrain t. i., melyben egy-egy nyolc s egy hét tagú sor váltakozik, s az egyenlő-hosszúak egyszersmind rímlenek is, az exposítiót tartalmazza; az utolsó pedig, egy nyolc, s egy héttagú, szinte rímlő, verspárból álló, az élpontot hozza; mely néha sok szerencsével az utolsó sorra van halasztva. Különben a sorok trochaeosus esést éreztetnek. Bizonyos széparányt, s ha a gondolat a formával párhuzamosan fejlődik, belső öszhangot, s némi sajátoságos kikerekedettséget e szchématól megtagadni nem lehet, de csak a maga helyén: midőn Kisfaludy maga azt utóbb hosszabb elbeszélő művekben használta, modorra szállította le, kivevén azt sajátosságából, mely szerint az mindig valamely egységes, egyszerű, s nekelhető érzés- vagy gondolatvillanatot fejez ki

mely egy elő- s egy utórészből áll. A beszély nyugalmasbfolyama hosszabb, nem ily pattanó alakot kíván.

A Kisfaludy lyrájának lényege az érzés azon lobogó lángja, mely emésztve s gyűjtva egész valóját eltölti; élénk képzelem, mely a természettel való rokonságban él, azt bekalandozza, hogy minden jeleneteit saját szívélete körébe vonja, s itt jelentéssel ruházza fel: innen e gazdagság képek és hasonlatokban, e ragyogó színvegyület festéseiben, e képes, átvitt, érzéki, egész valójában költői nyelv. Sajátja az ellentétek iránti hajlam, mik által a keblet folytonos mozgalomban tartja, s olvadó érzés és szenvedély változtatja egymást. A második részben kevesbbé tevékeny a képzelem; e boldog élet, a megelégedés egyenlő édessége inkább a szemlélődést költi fel: de gyakran e derült életphilosophia is a gyönyör, a kéj dacáig csapongva, magával ragad. A szenvedély és képzelem ez előuralkodó hatalmától van a melléknevek e bősége, e kiáltó összeköttetések, e sajátlan s képes beszéd. Nyelve új s szokatlan szók, összetételek, inversiók által az újság ingerével is hatott, s e könnyű gazdag árja gondolatok- és képeknek hasonló könnyűséggel folyó nyelvben találta hű kifejezését. A nyelvtani hibátlanság, valamint helyenként a választékosság hiányát is, s a prózai elemek közbevegyülését az ízlés zsenge kora menti ki. S Himfy mégis, Kazinczy műveit sem véve ki, az ízlés dolgában is korának legnemesebb nyilatkozása volt.

Mondhatni: természet és sors baráti frigyben egyesültek, hogy Kisfaludy Sándort, művei jellemére és formáira, felülemeljék kora minden kitünő költőin. Amaz a legnemesebb adományokkal állítván őt ki, s azon képességgel mindennek, mit szíve s lelke érzett s gondolt, hangot adni tudni; ez a csinos társaság, sőt a legválogatottabb, s legfelsőbb körökbe, valamint a világesemények színpada kellő közepére vezetvén őt, s egyszersmind oly lényt mutatván fel neki, mely a legszebb burokba a legszebb lelket rejtette. E ritka szerencsés találkozás eredményezte azon, érzésben és kifejezésben oly nemes költészetet, mely ama romlott, anyagiságba és hitlenségbe süllyedt század felett olajágas galambként lebegett. Keble romlatlanságát azon regényesen szép s minden salaktól tiszta viszony tanúsította, mely őt Lízához kötötte. A sybarisi főváros ifja megpillantja a szűzet, s az érzés, mely őt elfogja, ama szent szemérmű, félénk szerelem volt, mely tárgya bűbajos körén még csak gondolatban sem mer átlépni; azon eszményképet, melyet ő tiszta álmadozásaiban alkotott magának, feltalálja benne, vagy azonítja vele, de a tisztelő szívében elérhetlennek gondolt előtt ajka vallomásra nem bátorodik; egy nyájas pillantás a jövő fátyla mögött tündérkerttel biztatja, melynek uralkodónéja Líza; míg halálos ítélet gyanánt hat reá egy hidegnek látszó, tán csak egykedű, vagy illem, tanuk jelenléte által parancsolt, vagy éppen részvétét elrejteni igyekvő, vagy, igenis, neheztelő, tán féltő pillantás — mert ő

távozik, s vagy szívét a világban, vagy életét a harcban veszélyezteti. Megy tehát, de az élvezetek- és veszélyekkel változatos élet közepett csak Líza kegyetlen s egyszersmind vonzó alakja lebeg előtte. Őt látja a természetben, az embervilágban; minden szép, jó, nemesben reá eszmél, Líza főnlebeg, bájsugarakkal öntve el a világot: ő pedig kéjelgve szíja a mellőztetés kínjait belőlők. E mindeneket átszellemítő szenvedély, rohanó árával, e mindent költészete körébe vonó alkotó képzelem, gazdagságával, elragad s megbájol, eszményi tisztaságával pedig, mely szerint a lelki kecsket mindenek fölibe állítja, nevel és nemesít. A Kesergő Szerelemnek szükséges kiegészítője a Boldog Szerelem: a félreértések kiderülnek, a csalatkozás szétfoszlik, az egykor oly elborúlt kedély felderül, s mikép azelőtt csak bút szítt az őt körülvevő világból, úgy most az eszményi világ valósággá valódisulván, a legtisztább, legtermészetszerűbb életphilosophia váltja azt fel: igazság szolgáltat ki a hűségnek, szenvedéseieért. Innen e fonnyasztó, de indokoltságával egyszersmind fentartó, s jutalmaztatása után diadalmi örömet zengedező szerelem poézise, mely nem csak egy szép test hervadékony bájait, hanem a szép burookban nyilatkozó s magát kifejező szép lelket dicsőíti, véghetetlen nemesítő erővel bír a fiatal szívre. Azért szerencsét kívánhatunk azon ifjúnak, ki általa el bír ragadtatni: az meg van óva az elaljasodástól, az érzékiség kábító és kimerítő

maszlagától. Ez a könyvnek költői, s egyszersmind morális jelentése.

Ezek után kevés szóval igazíthatjuk el azon, egykor érdekkal forgatott, kérdést: mint viszonylik Himfy Petrarcahoz. Némelyek a magyar költőt az olasznak követőjévé tettek, mások magyar Petrarcává. Sem ezek-, sem amazoknak nincs igazságok. Himfy is saját kebeléből merített, mint amaz; s ha dalai csakugyan a Petrarca sonettói dispositiójára emlékeztetnek, ez által ő nem lesz inkább utánzó, mint minden sonettíró. De egészen független sem maradhatott tőle, mert kinek kebelére hasson mélyebben az elsőnek géniusa, mint azéra, ki vele oly közel lélekrokonságban áll; s hogyan ne lepje meg ezt amannak egy-egy fordulata, eszméje, képe, a nélkül hogy maga is észre vegye? Így folytatta, így vette fel magába öntudatlanul — sőt tudva — a kétségkívül gazdag s teremtményes lelkű Petrarca maga is a provençálok költészetét; így Horác a görögökét stb. De van egy különbség a magyar és olasz közt: ez nem egyedül költő, hanem korának legmélyebb tudósa, leglelkesebb bölcsésze volt; s ha költészete mélyebb, tartalmasabb, változatosb, azt, — bátran ki merem mondani — nem nagyobb költői lángelméjének, hanem philosophiájának s tudományának köszönte. Ellenben Petrarca egy, szépségében már tetőzött, költészetet talált: Himfy csak kísérleteket, csak mintegy szétszórt töredékes elemeket, s a magyar lyrai költészet az ő idejében még csak bizonyos külső formát

sem képzett ki magának. Ez pedig sok, igen sok; azért mondja ő maga Himfy második kiadása előszavában: „Ha Petrarcha és mások előtttem nem énekeltek volna is, én Himfyt mégis írhattam volna, és így talán még nagyobb eredetiséggel; mert ami az emberben vagyon, az jöhet is az emberből: de ha Gyöngyösi, Zrínyi, Orczy, Faludi . . . előtttem magyarul nem írnak vala, hát ha három Petrarcha laknék is kebelemben, Himfy még sem születhetett volna.“

E hely több tekintetben figyelemre méltó. Helyes önismerettel s ezen alapvó önérzettel utasítja vissza Kisfaludy azok ítéletét, kik nem várva ily jeles tüneeményt magyar elmétől, vagy kik az eredetiséget formákban, egyes gondolatok és kifejezésekben keresve, nem a szellem sajátos öszletében, őt, a nélkül hogy Petrarcat ismerék, Petrarca utánczójának alajtották; de érezve egyszersmind, mennyivel tartozik minden író, pályatörőinek, az őszinteség és kegyelet szép tettét viszi véghez, midőn megadja elődeinek azt, mi őket illeti. Tehát voltak elődei: de vessék önök most össze ez egész egykorú irodalmát Himfynek Himfyvel s ennek nyelvezetével: s egy óriásnak lépését látandnak, melyet az, előzői vállairól, nem gyanított magasságra tett. Ez a bőség és gazdagság a kifejezésben, e természetes folyam és könnyűség, mely távol van minden mesterkéeltségtől, keresettől, és erőltetéstől; ez az új szín, mely mégis újságával meg nem akaszt, hanem ingerel és gyönyörködtet: ezek nem kevésbé alkotó, teremto,

eredeti szellem bélyegei, mint a tartalom maga. Ami szép, ami ízléses mellette és előtte előállítatott, az a határok közé szorított talentom *munkája*, a tisztult tanult ízlés gonddal előhozott gyümölcse: Kisfaludy, szellemének kimeríthetlen gazdagságában, önmaga teremt nyelvet és formát magának, s vele a lángelme autokrátiájával játszik. S ez mindig bélyege az eredetiségnek. Ő nem volt tudós nyelvész, sőt még grammatikus sem: mégis nagyobb lökést adott a költői nyelvnek őmaga minden társainál. De azért ezek érdemét, melyet helyenként háladatosan kiemeltem, legkisebbé sem rövidítem meg. Sokat felvett ő azoktól, s egy is más is, egy és más irányban, jellem és formában fentartja mellette külön becsét; ő egyszínű, mert nem annyira műköltő, hanem, miként Petrarca, olasz költeményeiben, a természet fia: de épen a természetnek e költése nála új, nemesített formát veszen fel; s távol minden idegen zamatától — melyet nem kárhoztatunk, ha szerencsével elsajátíttatik, mert a költészet és nyelv több oldalú kifejtésére szolgál — a népiest nemzetivé emeli fel. Ami amott még törekvés volt, nála, mint eredmény, mint tény lép fel. S ez értelemben iktatta ő be kora költői épületébe a zárkövet, így emelte tetőzésre azon külön ágazó igyekvéseket, s bizonyos, határozott, *nemzeti* typust adva a költői nyelvnek tette lehetővé azon aranykort, melynek ő ragyogó hajnala volt.

„Himfy“ mutatja, hogy Kisfaludy per *eminentiam*, sőt kizárólag lyrai természet volt; s mert ő

csak keble önkénytelen ösztönét követte, s nem emelkedett fel művészi öntudatos productióra, a lyrai elem *regéiben* is annyira uralkodik, miszerint a mese csak arra látszik szolgálni, hogy saját szerelme fájó és boldogító emlékezeteit különféle helyzetekben felléptetett különféle egyéneiben újra meg újra élvezve, reproducálja. Azért ezek becse, nem a feltalálásban, mely igen gyakran kölcsönzött is, hanem az érzület és érzemények festésében van, melyek mindig az ő érzülete, az ő érzeményei. Egy új elem járúl még csak ezekben hozzá: a hazafiság, és pedig neveltetése, osztálya és kora nézetei szerint nyilatkozó hazafisága, melynek hangjai már a „Boldog Szerelem“ folytában is érintik keblünket. *Regéiben* t. i. a magyar nemesség tagja szól, mely maga volt korában a nemzet s a nemzetiség képviselője: a nép csak staffage gyanánt tűnik még itt-ott fel; amannak köréből választvák minden fő személyei, az események, az összes színezet: és akkor csak ez volt természetes is. Emlékezzünk csak az 1790-diki ellenzék jellemére. Az új kor eszméi csak 1805-től fogva kezdtek észrevehetőek lenni. Kisfaludy ekkor már befejezte nagyobb részt azon műveit, melyek őt halhatatlanná teszik.

Utóbb is folytatta ő még költői tevékenységét: ez esthajnala volt azon napnak, mely a tárgyalás alatti időben delelt. Nem előzöm azt meg itt; visszatérendő még reá, hol őt, a mindig s egyéb formákban is magához hasonlót, egy körüle feltűnt új világban másnak

fogjuk találni mégis, mert viszonya ez új világhoz más lett. Becse szállani kezdett, de csak ezújkor szempontjából : ami őt valóban dicsőítette, azt a história köteles felsőbb szempontjából dicsőíteni akkor is, midőn az őt túlszárnyaló eszmék és formák, divatjából immár kiejtették.

HARMINCHETEDIK ELŐADÁS.

Visszapillantás a különféle irodalmi felekezetekre. — A *prózai regény*. Mészáros Ignác és Kártigámja. — A *dráma*. A *színészet* föléledése. Ennek közvetlen előzményei: Fejér György s a pozsonyi papnövelde. Az *első pesti színésztársaság*. Országos részvét. Az *erdélyiek*. Színköltészet. — Széptani mozgalmak. — Befejezés.

Uraim!

Elvégezvén azon különféle irányok részletes tárgyalását, melyek által egyes adományzott és lelkesedett férfiak a magyar költészetet újjá szülni akarták, valamint azon hathatós szellemekét is, melyek mind ezen irányokat magukban egyesítve, vagy azoknak bizonyos önállóságra vergődött eredményeiül tekintve, egy új kor jelei gyanánt tűntek fel: még egy általános tekintetet kellez iskolákra vetnem, s az időszaknak ekép összezett képét még néhány mellékrészeivel kiegészítenem.

A *francia iskola* a költészetbe nem költészetet, hanem épen ennek megölő betűjét, a philosophiai reflexiót hozta be. Ennek a *tanköltemény*, e síkos, veszedelmes tér a közép erővel bíró talentomokra

nézve, nyitotta meg tág mesgyéit, s minthogy ez mégis bizonyos fokra emelkedett feltalálás nélkül be nem ültethető, mellette az *epistola* ajánlkozott a lyrai productiókra nem fokozott alanyiség érzései és elmélkedéseinek kényelmesb, s mert kisebb, tehát egyszerűsmind könnyebb, formájával. Azért ez nem csak sürűbben, de szerencsésebben is műveltetett, s míg amaz legjobb esetben a tisztán philosophiai elmélkedésnek, de gyakrabban az ismeretnek is szolgált rakhelyül, mely téren a költészetet egészen megsemmisítette; ez az érzeménynyel egyesült, melylyel több valóban költői kedélyű művelői csakugyan bírtak. A drámában is tett az kísérleteket, de csak az egy Bessenyei György által, ki valamint szerzője volt ez iskolának, úgy legtöbb feltaláló és szerkesztő erővel is bírt; azonban ő is inkább gondolkodó mint költői alkotó lévén, declamációkban s e jellemtelen-újtársasági formákban fojtotta el az érzést s a dráma meleg életét. Az epos pedig, rajta kívül, meg sem kísérllette orejét hazai tárgyon, s ez egy kísérlet is nem láthatott világot. Átmenetet jegyez tehát csak ez iskola, de mely a dictió tartalmazása és nemesítése, a versforma szerencsés reformja, a szépirodalmi próza megteremtése által hatalmas befolyást gyakorlott költészetünkre, sőt a nyelvre is; számba sem véve azon eszmei gazdagítást, melylyel több jeles francia és angol művek átültetésével a magyar elmét megtermékenyítette.

Nem kisebb, sőt az előbbi irány nyereségei birtokában még elhatározóbb s maradandóbb hatással

volt a *classicisták* felekezete. Ez újította meg közöttünk a classicusok tanulmányozását, ez táplálta főleg a magyar szellem komoly, hazafiúi irányát, ez oktatta íróinkat szabatosságra, arányos, tömött, teljes körmondatok alkotására a prózában, s adta meg a beszédnek azt a szoborszerű classicaí tartást, melyet utóbb Kazinczyban, Berzsenyiben és Vörösmartyban csodálunk; általa lett a magyar fül a rhythmus bájaira figyelmes; az ő prosodiájával jött csak a dallam fogalma költészetünkbe, s tette lehetővé a lyrát, s azon szépségeket, mikkel az újiskola ennek vállain gazdagította utóbb nyelvünket. Különben ez az iskola, igen megfoghatólag, drámát épen nem állított elő, de az epos előtt, Virgil és — bár még most csak töredékesen — Homer fordításaival, egyengette az utat, s a hexameter kiképezésével lehetővé tette Horvát Endrét, Czuczort és Vörösmartyt, a görög lyrai szché-máké által Berzsenyit; sőt a lyrát, mely a népiesek által csak egyik, alsóbb, nemében kapott lökést, a maga nemesb és felsőbb formáiban ez alkotta meg, az ódával, anakreoni dallal s az epigrammal gazdagítván költészetünket.

Egészen máskép, s formailag épen nem, de tárgyilag annál jelentesebben, hatottak a *népiesek* költészetünkre. Ők közvetve ellentmondtak az idegen irányoknak formában, mi által kétségkívül hátráltatták a költészetre oly lényeges széptani fejlődést, de tisztán hazai tárgyak feldolgozása, ezek nemzeti elfogása, s a népies kifejezésmód megpendítése által

oly életerős és szükséges elemet hoztak be költészetünkbe, mely nélkül az sokkal későbbben fejtette volna ki nemzeti jellemét; s bár a kiválólag széptani irányú *újiskola*, mely vele párhuzamosan működött, s a classicisták, ignorálták azt míveletlen nyersségében, annak vére mégis átment észrevétlenül az ő vérökbe is, az ő szelleméből kezdtek táplálkozni, s e hasznos lökés adott lételt azon nemes triásznak, melyet ez időszak végén az *önállók* neve alatt tárgyaltunk. Így bebizonyodott költészetünk ezen átmeneteli korszaka történetében is a természet azon örök törvénye, mely szerint az minden ellentételeket végre kiegyenlít s hasznára fordít, sőt szökést nem ismerve, épen azok fokozatain emelkedik fel, s szüli meg ama felsőbb, öntudatos lényt, mely a teremtés csúcsán áll. — Költészetünk is e külön kísérletek végén, s a külön utak egyesülése után találta fel magát azon ponton, hol a tizenkilencedik század folytában önálló virágzásra emelkedett.

De hogy képünk hézagos ne legyen, az országútról félre térve, azon mellék részleteket is be kell még tekintenünk, melyek, ha a kép jelleme meghatározására nem hatnak is, annak teljes kiegészítésére nélkülözhetlenek. A nemzet nagy száma nem maradhattott érintetlen a külföld szellemi életétől; új szükségek lettek érezhetővé itt is, a magyar ifjú s a magyar leány is óhajtotta azt a táplálatot, melyet francia és német műveltségű társaik a külföldi szellemművekből merítettek. Ezen, bár eleinte még csak gyengén

jelentkezett, szükség adott életet egy, bármilyen, *prózaí regényirodalomnak*. Az még most eredeti nem lehetett, mert a magyar társadalom a városi élet által közvetített szorosb érintkezést nélkülözte. Az úri rend, a nemzet akkori képviselője, vagy elszórva, jószágain, vagy külföldön, vagy polgári elemeik szerint kevés kivételekkel jobbára idegenszerű városokban lakott. A társasterem még nem létezett. Ekép a társadalom mai állapotjában főkép a városi élet földéből táplálkozó fa nálunk saját földdel még nem bírt. Az írók tehát idegenhez folyamodtak, s a mindennapi szükség lebegvén előttök, nem a költészet eszményének valósítóihoz, hanem természetesen ahoz, mi ott épen divatos volt. Az első munka, mely ez irodalmat megnyitotta, s szinte az időszakos 1772. évben tűnt fel, *Mészáros Ignác Kartigámja*, németből tétetett által *). Egy török leány Buda visszavételekor egy ott harcoló francia gróf fogságába esvén, ez által Párisba vitetik e harcának élő emlékezetéül, ott megkeresztelkedik, s rövid időn kedvencévé válván több felsőbb rendű dámáknak, s XIV. Lajos által egyszeri látásra megkedveltetvén, grófságra emeltetik, egy örökös hercegfő által pedig megszerettetvén, ennek azonnal menyasszonyává, s végre, sok ármány és viszontagságok után, hitvesévé lesz. A mesében, s még inkább a kivitelben, nincs sem külső, sem belső valóság; de megvan az erkölcsi eszme, mely nélkül

*) Az álnevű szerző Menandernek nevezi magát; s munkája Frankfurt és Lipcsében jelent meg 1723-ban.

az, a regények bal híre mellett nem lelt volna beutat a magyar családokba; megvan az a neme a szépléleknek, mely soha sem volt ritkább, mint épen XIV. Lajos korában Párisban, s a romlott tizennyolcadik században, mely tán épen ezért negédlette ezeket a tőle oly messzeálló erényeket, a regényben legalább. Ez az erkölcsi irány, a nálunk új hang, mely a műben uralkodott, s a költészetet az élethez kötötte, nem csak a családokba szolgált útilevélül a könyvnek, hanem a fiatalság szívéig is, s nem volt magyar leány, mely ne szégyenlette volna Kártigámot nem ismerni, s mely annak szomorú énekeit ne dalolta volna — mely végre „szerzője“ elég gondos volt azokat már eleve kótákkal is ellátni. Így Kártigám, négy kiadásban, egy embernymon keresztül a legkedvesebb olvasmány volt. Mások egyebet ültettek át, szinte németből, s válogatás nélkül, ha a becsét tekintjük; ha az irányt, az erkölcsinek, s mellette a didaktikainak, előuralkodásával. Így jöttek által hozzánk Gellert, Svéd grófnéjával, Miller János Márton, Szigvártjával, Sintenis, Halló boldog estvéjével, Dusch, a Tiszta és nemes szeretet erejével, Adolf Levelei Kazinczy által Bácsmegyeivé átmagyarítva, Gróf Pontisz, Della Valle, s más több édeskés és szomorkás terményei a német erkölcsös Músának, sőt a kétes erkölcsiségű (német) Lafontaine meg Kotzebue is; de mellettök az egészségesb, bár szinte irányköltő Barclay, Argenisével, két fordításban, s illusztrálva is, Holberg, Klimiusával, Haller, Úzongjával, Lesage, kivonatos

Sánta Ördögével, Wieland pár bölcsészeti regényeivel, a nemes Chateaubriand, Atalájával, s azok kivül sok rég elfelejtett napi notabilitás. Kezdek gyűjteményeket is — milyek a kassai Rózsaszínű Gyűjtemény, a pozsonyi Téli és Nyári Könyvtár, Kis János Flórája, mikben az elhírhedett lovagi és rémlelki regények is képviseltettek, s mindössze csak minden-napi kenyérül szolgáltak. Az irodalom fejlődési menetében azok semmi nyomot nem hagytak, még a nyelvben sem, mely többnyire készületlen kezek alatt még a társalkodási beszédet megillető természetességtől, könnyúségtől és símaságtól is messze maradt. E részben egyedül Báróczy tett valamit, sőt sokat, s követőivel mindent: a többiek akkor is csak vásári munkát tettek épen úgy, mint a mai fordítók.

A színészet és színiköltészet is ez időszakban lépett ismét a tanodai termékből ki a nemzet színe elébe. Bessenyei és társai még csak olvasásra szánták volt darabjaikat. Barcsay ezt írja ugyan egyik epistolájában iskolája főnökéhez:

Ha »Atila s Buda« szomorújátékát

Már elkészítetted, *Kómusok hajlékát*

Olykor örvendeztesd Thalia kedvével . . .

de itt nem értetik színpad: a beszéd pusztán képes. A többiek is, kik egyes színműveket németből fordítottak, mint Kónyi, b. Bornemisza János (Cronegk Kódrusát), Kún Szabó Sándor (Shakespeare Rómeóját) stb, csak az olvasókat tartották szem előtt.

Révaié és Péczelié a dicsőség, hogy a II. József alatt terjedő német színügy ellenében kimondták az első eszméltető és buzdító szót; az öreg *Illei János* pedig, az exjezsuita, ki húsz évvel előbb Ptolomaeusával voná magára méltatásunkat, ismét megragadta, tán egyenesen a nemzeti színpad számára, rég pihent tollát, s adta 1789-ben *Tornyos Péter* című „fársangi játékát.” Ebben egy garaboncás deák megcsal egy tudatlan, s álorcás bál adása által magának hírt szerezni akaró vén bolondot. Ármánydarab volna mint a megelőzőtt időszaké mind, a jellemek s motívumokra gyenge, de igen figyelemre méltó annyiban, hogy, mi Bessenyeinek a „Philosophusban” csak helyenként sikerült, eleven, igazán magyaros, népies dialógot pendített meg. A buzdítók szava s a tiszteletre méltó öregnek példája legközelebb *Fejér György* kebelében lelt viszhangot. Az ő izgatásaira a pozsonyi várban székelte egyetemes papnövelde magyar ifjai közt támadt némi mozgalom, melynek egyik, akkor köz figyelmet gerjesztett gyümölcse az volt, hogy a szokott (már csak deák) farsangi játékok közé ismét magyarok vegyültek, s amely teremben fél századdal előbb atyáink a Moriámurt kiáltották nemes lelkesedésben, a nem kevesbbé nemes nemzeti buzgóság ifjú papnövéndékeink ajkain újra megszólaltatá a két tized óta immár végkép elnémult magyar Thaliát, bár nem csekély ellenkezése mellett előljáróiknak, miről nekem a nyolcvanas aggastyán a kedves emlékezés melegével nem keveset tudott regélni. Ő dol-

gozta *Atisztásra vágyódókat*, miket 1789-ben, *A nevelőket*, miket 1790-ben játszatott el az új jövődönk szeretetével eltölt jobb keblek kimondhatatlan örömei közt; s azonkívül rá bírta Landerert, hogy egy egész sorát kezdje meg a magyar színdaraboknak, mely azonban a főnevelőnek József halálával széteszlása miatt három darabnál többre nem szaporodott, mik közt az említett kettőn kívül, még *Az öreg fősvény* volt. Az első Gottsched után dolgoztatott. Célja a hazai nyelvnek idegen szókkal elkorcsosítását megutáltatni, s a nyelvtisztaságot megkedveltetni. A nyelvben — mondja a „pozsonyi papság“ nevében írt előszó — a természetet és a közönséges beszéllgetés módját vettük követésünk céljának; válogatott közmondásokkal, úgymint szintannyi nyelvünk kincseivel felékesítettük . . . mert minden játéknak a jelenlévők, a nemzetiség és a felvett személyek természetéhez kelletik alkalmaztatva lenni, hogy a természetesség, mely legkülönösebb dísze a játéknak, el ne vesszen“ stb. „A Fősvény“ deák kézirat után magyarosítottatott, e nyíltan bevallott óhaj-tással: „Vajha csak legcsekélyebb okok lehetnének a magyar játékoknak és játéknéző színeknek megkedveltetésére!“ „A Nevelők“, mely víg erkölcsi játéknak neveztetik, nagyon szomorún végződik, különben, valamint a többi is, élénk ármánydarab, a katastróphán kívül jól van gondolva, valódi drámai étellel, s mint a többi, eleven s igazán élethű magyaros dialóggal bír, mely Illei példájának hatását tagadha-

tatlanul mutatja. E szerint az első lépések legalább a drámai, különösen a vígjátéki, nyelvre nézve sokat ígértek. A következés e reményt nem igazolta. Erről mindjárt.

Rövid időn bekövetkezett a rég várt országgyűlés, mely az elhalt császár helyett II. Lipótot koronázta: s a nemzeti színészet fontossága a zöld asztalnál is kikiáltatott. A szó beröpdöste a két hazát, a figyelmet vágy, a vágyat tervezések követték. Néhány sikertelen kísérlet után egy, főleg *Kelemen László* buzgólkodása mellett, összeállott színésztársaság, miután Pest vármegye a helytartótanácsnál, nyerendő engedvény végett, közbenjárt volna, a budapesti színházak albérlőjétől tapasztalt méltatlan bánás, kijátszások s nehézségek eltűrése és meggyőzése után, végre arra mehetett, hogy 1790. octób. 25. Budán, 27-kén pedig Pesten a hazának magát bemutathatta. Azonban az országgyűlés időközben Pozsonyba vitetvén által, az ottani városnál tétettek lépések magyar mutatványok adhatása iránt, mindazáltal hiában. Amely színház kötél tánccsokat és szemfényvesztőket mindenkor szívesen befogadott, a magyar Músa előtt, dacára a törvényhozás jelenlétének, kapuit bezárta. Végre Budán Kelemen Lászlónak kimeríthetlen türéssel folytatott fáradozásai következtén, bár igen nyomasztó feltételek alatt, megkötetett mégis esztendő múlva gróf Unwerth színi albérlővel a szerződés, mely szerint a magyar társaság csak a játszhatási engedelemért közel két annyi

kötött le neki, mennyit ő a két színházért a városoknak. S még ezenkívül játszóhelyről is Kelemennek kellett gondoskodni. Bérbe vett tehát ő egy, a Duna budai partján üresen állott, fából épült, nyári színházat, azt személyesen gyűjtött segedelmekből felszerelte, s miután a társaság hálátlansága s ármányai elől, saját bántódásait az ügyért feledve, ritka önmegtágadással háromszor is hátrált az igazgatásban, mégis mindig lelke s jótevő nemtője maradt az intézetnek. Így lőn végre, hogy a magyar előadások valahára — 1792. május 5-dikén — megindúlhattak, s négy szakaszban, úgymint Protászevicz Benedek, Kelemen László, gróf Ráday Pál és Kármán, s ismét Protászevicz egymást csakhamar felváltott igazgatásai alatt september végeig folyhattak. Az első eredeti darab, mely színre jutott, a piarista *Simai Kristóf Igazházia* volt, melylyel *Bessenyei Philosophusa*, és *Endrődynek* Dugonics után dolgozott *Arany Peercei* vetélkedtek. A többi darab mind fordítás vagy magyarítás, többnyire víg, részben komoly, s köztök néhány énekesjáték. Belső egyenetlenségei miatt reá unván a közönség e társaságra s egyszersmind az általa képviselt ügyre, újra szünet lépett be; míg huszonnyolc megye felírására a Helytartótanács élin Sándor-Lipót nádor terjesztvén ki reá gondoskodását, azzal báró Podmaniczky Józsefet mint „a nemzeti játékszínnek főigazgatóját“ bízta meg, ki mellett Szentkirályi László Pestmegye részéről mint „a jóvedelem gondviselője,“ Schedius Lajos aesthetika tanára

mint „a tudomány igazgatója,“ végre Protászevicz, s utána Busch Jenő, mint „a játék igazgatója“ működtek. A színész testületet tizenegy férfi s öt nő alkotta, kik közül Sehy Ferenc és Moor Anna első rangban állottak, a zenekar élin pedig az annyira elhíresült Lavota. Ez volt az első, köz tekintély alatt szerkesztett, s „nemzeti“ címmel felruházott színésztársaság, mely egyébiránt előadásait a két főváros színházaiban, váltva az Unwerth német társaságával, folytatta, vendégkép saját hazájában. Sőt miután a főigazgató által a magyar színügy állandósítása érdekében készített, s a Helytartótanács által jóváhagyott, terv a megyéktől anyagi pártolást nem nyert, s ekép az intézet egészen a fővárosi közönség kegyétől függött, lelkes igyekvései dacára is az nem egészen három év múlva, 1795-ben, feloszlott.

Több szerencsével indult meg az ügy Erdélyben. A budapesti mozgalmak csakhamar lelkes követőket találtak négy *Fejér* testvérben, kik Kolosvárt kormányzéki engedélylyel s az ottani nagyok tettleges segedelmével színpadot állítván, miután még tizenkét férfi és nő társ csatlakozott hozzájuk, nemes házak mívelt gyermekei mind, az első előadás 1792. nov. 11-kén létesült. A kezdeményező Fejér Jánost a derek vezér, *Kocsi János*, váltotta fel az igazgatásban, s a társaság alatta mind sikeres játék, mind buzgó összetartás által annyira kívánta a köz becsültetést, hogy 1795-ben az összegyűlt országos rendek annak országos pártolását s *egy állandó színház építését*

elhatározták. Nem sokára letétetett e nemzeti színház alapköve is, s míg az, bár lassan, adakozások útján épült, az országosan megbízott főigazgató, báró *Wesselényi Miklós*, az idősb, lankadatlan fáradozással és áldozatokkal nem csak fentartotta, de gyarapította is e „nemzeti játszó társaságot“ minden módon úgy, hogy az 1806-ig már harminc tagra növekedvén, abból, tizenkét tagból álló szakaszt, mint az ügy apostolait, kiküldhetett Magyarországra, hol Debrecenben, Szegeден és Pesten húzamosban adván előadásait, az itt már elhalt részvétet újra felélesztette. Midőn aztán *Vida László* vevé azt közvetlen pártfogása alá, s neki egy saját teremben színpadot állított, Wesselényi annak igazgatóját, *Ernyi Mihályt* visszahíván, alatta egy második rajt is bocsátott ki Újhelybe és Debrecenbe a színügy iránti részvét fentartása és ápolására. Wesselényi halálával (1809.) és *Vida László*nak tetemes áldozatok hozatala utáni visszavonulásával (1812.) végződik az állandó színházak eszméjét több magyar városban felköltött ezen úttörő társaság életének első szakasza, melylyel, felvett időkörünk végéhez érve, e vázlatot berekesztem.

Az ekkép feléledt színészet természetesen egy új drámai irodalomnak is meghozta kezdetét. A külön önállóan megjelent darabokon kívül, Pesten a buzgó *Endrődy János*, kinek költeményeit másutt érintetem, 1792-ben indított meg egy „Magyar Játékszínt,“ Kolosvárt pedig 1793. *Barcsai László* és *Boér Sándor* egy „Erdélyi Játékos Gyűjteményt;“ mindenik csak

négy kötetre szaporodott, de becses mindkettő, mert néhány eredeti és számos fordított, azon időben többnyire el is játszott, darabokat hozván, mind a közönségben segítették a színiköltészetet megkedveltetni, mind tanuságot tesznek az akkori színi nyelvről és színiköltőink tehetségéről. *Simai* és *Dugonics*, kik közül az első öt, ez három darabot hozott színpadra, az idegen művekben a mese és jellemeknek magyar alkalmazással magyar földre áttevése által jókorán veszedelmes példáját adták a jellemzés elhanyaglásának. Náluk az ármány minden, ellenben a viszonyok, a jellemek nemzetiségére semmi gond: innen magyar nevek alatt a legidegenszerűbb alakok leledznek, idegen erkölcsökkel, nálunk ismeretlen viszonyok közt. Simainál legalább a dialóg életszerű, bár sokszor elaljasodó. Ő még a tanodaiszínpadról hozott némi szerkesztő ügyességet magával, melylyel ifjúságában tapsot aratott. *Soos Márton*, a „Magyar Penelope“ szerzője „Az ártatlan Etelka méltatlan szenvedése“-ben, *Endrődy* „Az Arany Perecek“-ben csak Dugonicsot dialogizálták. A darabok szerencsét tettek, s az öreg regényíró, ki regényeiben megszokta volt a kényelmes csevegést, már egyenesen színre írta Etelkát Karjelben és Toldit; de húzamosb tetszést csak a Bátori Máriává travesztált Inez de Castro aratott. *Szentjóbí* „Mátyás Királya“ csak mint percszerű alkalmi darab tetszett. Erdélyben az egy *Boér Sándor* kísérlette meg saját erejét „Negyedik László“-jával s egy *Mar-montel-féle* motívumot feldolgozó „Oberster,-jével;

s bár a szerkesztéssel nem tudott bánni, a korjellemzéssel még kevesbbé, nem hiányzottak a pattogó sikerű momentumok, s az elnéző közönség örvendett a becsületes próbának. Tűnt fel a budapesti színpadon még több más eredeti darab, de mik ki nem nyomtatván, néhányszori adatás után nyom nélkül letűntek. Nagyját s állandóbb elemeit a játékrendnek a német színpad kedvelt darabjainak fordításai tették, mi természetes volt; de sajnos az, hogy a drámai nyelv, mely Illei, Simai, s a pozsonyiak kezei alatt az élet után kezdé magát képezni, e sok hanyag fordítmány által idegenszerű, mesterkéltné, élethűtlen lett, s így a drámát ez egy nyeresémtől is hosszabb időre elejtette. De másfelől a feléledt, s a haza mind több s több pontjain mutatkozott színészet úgy hatott széltiben, mint a nyelv és költészet apostola, s bár észrevétlen, mégis nyomos és mély hatásával a vele solidáris irodalmi ügynek is országszerte kezére dolgozott, mely azon időben neki kevesebbet adott, mint tőle vett. Ennél többet egy újra feltámadt, s itt akadályok-, sőt méltatlansággal, ott részvétlenséggel küzdött fiatal művészet nem tehetett.

Egy harmadik neme a költészet csatornáinak a *folyóiratok* és *zsebkönyvek* voltak. Amazok közül a M. Muzeum, az Orpheus, az Uránia, mint tüzetes közlönyei az ízlésnek, voltak egyedül némi hatással költészetünkre; a többi lapok hoztak verseket is, de nagyobb részt salakját annak, mit a kor termelt. Valami olyast, mint a külföld zsebkönyvei, de nem ezek

alakjában és díszével, Kazinczy Ferenc indított meg 1790-ben Helikoni Virágai-ban; de második folyama már nem talált nyomtatót. Öt Kis János követte „Zsebbe való könyvével,” mely 1797- és 99-re, Bozóki István „Tavaszi Virágaival,” mik 1805-re jöttek ki: meggyökeredzeni azonban még most egyik sem bírt. Az itt-ott keletkezett *magyar társulatok* sem voltak szerencsésbék. Elseje ezeknek, a *soproni*, csak 1804-ben adott első tizenkét évi munkálataiból szedett mutatványokat; a *pesti* mindjárt 1792-ben lépett fel, de amaz egy, ez fél kötetnél többet nem állított elé. Az irodalom, maga a költészet is, köz szükséggé még nem vált. Azon, a szellemi iránynyal ellenkező hatályok, miket Kármán oly mély belátással fejtegetett 1794-ben, most is, és még soká, folytatták hatásukat. Író s olvasók közt hiányzott a szükséges kölcsönhatás, míg Kisfaludy Sándor vetette meg egy új, egy nagyobb közönség alapjait. Erről már szóltam.

Végül még egy pillantást a *széptan* állására ez időszakban. — Első szépészünk *Szerdahelyi György* volt, ki a nagyszombati egyetemnél 1774-ben felállított szépészeti tanszékbe ülven, e még új tudományt a maga korában kitünő, s a külföld által is méltánylott deák munkájával *) honosította meg köztünk. A szépnek fogalmát neki úgy nem sikerült lényegében meghatározni, mint másoknak nem egész az újabb

*) *Aesthetica, sive doctrina boni gustus ex philosophia pulcri deducta.* Budaë, 1778. 2 db.

időig: neki az „a különféleség, egység és érezhetőség (aesthesis)“ egyesületében van: s így ő a tárgyas és alanyi szempontot egyesíti ugyan, de tárgyas elemekül csak a szépnek némely alaki tulajdonait veszi fel, az alanyit pedig nem határozza meg kellő szabatsósággal: mert lehet valami különféle, a különféle lehet egységgé összekötve, s végre érezhetőkép, vagy, mint magyar feldolgozója Szép János fejezi ki magát, „az érzésekhez helyesen illetetve,“ a nélkül mégis hogy szép legyen. Eltérve a fő fogalomtól, Szerdahelyi ennek elemeit, úgy a széptani mellék fogalmakat, lélektani alapon, mély belátással fejtegeti; alkalmazott széptana megjelent három részében pedig a költészetet általában, a drámai és az elbeszélő költészetet különösen tárgyalja, folytonos tekintettel a szépművekre, s a tárgyak lényegébe ható, termékeny, s egyoldalúságoktól lehetőleg óvakodó módon. Munkája Szép János által a magyar irodalomba is bevezettetett (1794.), de azon szabatsóság s ezen alapvó világosság nélkül, mely csak kifejlett bölcsészeti műnyelv korában elérhető. Több széptani eszmét s ismeretet terjesztettek azon írók, kik alkalmilag egy vagy más műágra vagy a technika elméletére vonatkozó értekezéseket közlöttek. Így Révai a pásztori költészetről írt Faludi Költeményes Maradványai mellett (1786.) Batteux szerint; Verseghy a muzsikáról és rhythmusról (1791.), továbbá Sulzer után a szépmesterségek és ezek történeteiről általán, s majd a muzsikáról különösen a M. Muzeumban (1792.), s

ismét a poézisről (1793.); *Péczei* az eposról Henriása mellett (1792.), s egyebekről Mindenös Gyűjteményében elszórva; *Bacsányi* a műfordításról a M. Múzában és Muzeumban (1787-8.), *Földi János* és *Horváth Ádám* a Múzában, *Sándor István* pedig Rabenernek általa fordított satirái mellett a verselésről; Pope tankölteményét az ítészetről a pesti társaság, Horác tanlevelét a költészetről *Verseghy* (1793.) és *Virág* (1801.) magyarázták, *Csokonai* végre a furcsa eposról értekezett Dorottyája előszavában (1804.), mikhez számíthatók még a magok idején említett prosodiai harok. De ebből állt aztán minden, mit a művészet elméletére s egyszersmind történetére a magyar olvasó kapott. Megis látszott a költészetben és nyelven szintűgy, mint a közönségen, hogy művészet körüli tájékozottsága szintoly korlátolt, mint hiányos. A talentom volt minden: annál kevesebb, vagy legalább tökéletlen, az elmélet. Különben nem vettünk volna annyi, gondolatban, szerkezetben, kivitelben elvétett műveket.

S ezzel bejártuk volna szépirodalmunk összes körét a tizennyolcadik század végeig; be azon ezeréves alapfalzat minden osztályait, melyre a tizenkilencedik század a magyar költészet jelen pompás építményét rakta; futólag, mikép azt a tárgynak szánt idő engedte, de mégis eléggé behatólag arra, hogy — ha hiú reménynyel nem kecsegtetem magamat — önök előtt a költészetünk aranykorát megelőzőt hosszú idő mint egy szerves, s mióta megszületett, soha meg

nem szakadt, folytonos, szellemi életképe tűnjék fel. Szeressék önök ez irodalmat! Az sok nemesítőt és mivelőt foglal magában; sokat ami gyengeségében is tanulságos, s fajunk teljes megismerésére beszédesebb kalauz a legfényesb harci műveleteknél: egészben pedig hathatós ébresztője azon öntudatnak, mely nélkül a népek lelketlen aggregátumok, és soha nemzet, soha a mívelt emberiség csalá dai közt méltánylatra számot tartható, egyenjogú, családtag nem lehetnek.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Abigail assz. hist. 167.
 Ábrahám pátriárka áldozatja 167.
 Absolon támadása hist. 167.
 Ádámi János 172.
 Adolf Levelei 446.
 Aeneas Sylvius 130.
 Aeneis 126
 Aeschylus magy. 369.
 Aesop élete és fabulái 177.
 Aesop magy. 179. 298. 311.
 Ágis tragédiája 335.
 Aglája 410.
 Ajax és Ulysses hist. 126.
 Alboin hist. 114.
 Ali basa hist. 152.
 Ali basa haláláról 160.
 Alifeld 317.
 Álmos mondaköre 55.
 Álmosmonda jelentése 62.
 Alvinci Énok 187.
 Amade László 312.
 Anákreon dalai 358.
 Anonymus, a m. hősmondák egyik megőrizője 50.
 Antik mondakör 122.
 Antikrisztus országa 174.
 Antiochus kir. hist. 167.
 Ányos Pál 347.
 Apáti Ferenc 95.
 Apollonius királyfi hist. 122.
 Apológok 177. 373.
 Aranka György 331.
 Arany Perecek 263. 378.
 Árgírus királyfi 112.
 Arithmetika versben 299.
 d'Arnaud Euphemiája, Cominge-e 353.
 d'ArnaudÉrzékenyMeséi 356.
 Árpád mondaköre 64.
 Árpád, hőskölt. 409. 410.
 Ártatlan Mulatság 384.
 Aspásia assz. dolga 168.
 Ásvérus és Eszther hist. 166.
 Athanásius élete hist. 166.
 Átokról (az) 170. 174.
 Átok, Balassától 301.
 Bacchus színdb. 317.
 Bacsányi János 330. 369. 411. 458.

- Bácsmegyei Levelei 446.
 Badalai dolgozók 400.
 Balás Ágoston énekeskönyve 303.
 Balassa Bálint báró, az első. 191. 300.
 Balassa Bálint gr., a második 301.
 Balassa Menyhárt komédiája 197.
 Balogh Pál cáfoltatik 339.
 Bánk bán hist. 140.
 Bánkai Nagy Mátyás 142. 167.
 Baranyai Pál 166.
 Barátságrege 120.
 Barátságról, (a) 402.
 Baresai László 453.
 Baresay Ábrahám 346.
 Bártfai énekeskönyv 184.
 Barclay Argenise 446.
 Báróczy Sándor 330.
 Baróti Szabó Dávid 330. 354. 361.
 Batizi András 165. 169. 181.
 Bátor Boldizsár 191.
 Bátor Mária szomorú. 263. 380.
 Bátor Gábor hist. 214. síron-tuli szózata 215.
 Batthyányi-féle karkönyv 179.
 Belgrád megvétele 369.
 Bellebelle és Carpilio 384.
 Beniczky Péter 216.
 Bertalanfi Pál 311. 315.
 Berzsényi 370.
 Besenyei Jakab 172.
 Bessenyei György 325. 328. 330. 332. 338.
 Bessenyei György Társasága 329. 334.
 Bessenyei Sándor 353.
 Beythe István énekeskönyve 184.
 Biai Gáspár 166.
 Bibliai epika 164. 211.
 Bíró Márton 315.
 Blin de Saint-More heroídjá 357.
 Boccaccio Decameronja 108. 120.
 Boér Sándor 453. 454.
 Boethius, magy. 311.
 Bogáti Fazekas Miklós 123. 143. 163. 168.
 Bogáti Fazekas Mikl. ifj. 186. 189.
 Boileau Pulpitusa 354.
 Boldog halál hajócskája 311.
 Bornemisza János báró 447.
 Bornemisza Miklós 167.
 Bornemisza Péter 170. 207.
 — énekgyűjteménye 165. 185.
 Botond-monda 72.
 Bozóki István 456.
 Bökényi János 187.
 Brandenburgi Katalin éneke 215.

- Breviári énekek 181.
 Buda tragéd. 334. 336.
 Buda veszéséről 148.
 Budai Simon 93.
 Calprenede Kassandrája 355.
 Cátó igen szép könyvecskéje 173.
 Cátó erk. versei 311.
 Catull magy. 363.
 Cesinge János 92.
 Chariclia 287.
 Chateaubriand Atalája 447.
 Christus comparat regnum coelorum 170.
 Classica iskola 359. 443.
 Classica mondakör 124.
 Codex, Jancsó- 186.
 — kecskeméti 186.
 — Kún 155.
 — lipcsei 185. 214.
 — Lugossy 186.
 Colardeau heroidja 357.
 Colonnai Guidó Trójai Vesz. 295.
 Comico-tragoedia 201.
 Constantinus Porph. 317.
 Corneille Horátius és Curiátiusai 352.
 — Cídje 352.
 Cronegk Codrusa 447.
 Cupídó 288.
 Cyriász 162.
 Cyrus trag. 317. 318.
 Csábrág vára megvevése 149.
 Csáktornyai Mátyás 126. 175.
 Csanádi Demeter 157.
 Császár (török)-krónika 162.
 Csáti Demeter 86. 139.
 Csegei névtelen 121.
 Csegéri András 163.
 Cserei, regény, 378.
 Cserényi Mihály 163.
 Csíkei István 166.
 Csíki énekeskönyv 303.
 Csízi István 310.
 Csokonai Vitéz Mihály 370. 421. 458.
 Cziráky Antal gr. 331.
 Czirjék Mihály 357.
 Daedalus temploma 291.
 Dajka János, Keserői, duálja 218.
 Dálnoki János 125.
 Dániel István 356.
 Dávid és Góliáth hist. 166.
 — és Bethsabé hist 166.
 — és Óriás hist. 167.
 Dávid Ferenc énekeskönyve 185.
 Dayka Gábor 357. 369. 413.
 Debrecen siralma 341.
 Debreceni énekeskönyv 183.
 Debreceni János 191. 194.
 Debreceni kör 404.
 Decsi Gáspár 167.
 Decsi Mihály deák 172.
 Decsi Sámuel 330.
 Delfin, költemény 334.

- Della Valle 446.
 Dévai Máttyás 181.
 Dézsi András 166.
 Dobai András 170.
 Dorat heroídjai 357.
 Dorottya, víg epos 424.
 Döme Károly 368. 369.
 Drámaiköltészet a XVI. száz.
 196.
 Drámai költészet a XVII.
 száz. 306.
 Drámai költészet a XVIII.
 száz. 316. 334.
 Durand: Az első ember el-
 esése 353.
 Dusch Erk. Levelei 355.
 — Tiszta szeretet 446.
 Dugonics András 377. 454.
 Dugonics Gyöngyösie 293.
 Édes Gergely 403.
 Egervár viadalja 150.
 Egri história 151.
 Egy igaz istenről (az) 171.
 Eleázár mártiromsága 166.
 167.
 Elegiai versmérték a XVI.
 száz. 195. a XVII. 213. a
 XVIII. száz. 349. 363.
 Elegiaköltészet a XVI. száz.
 190.
 Elegiaköltészet a XVII. száz.
 213.
 Elegiaköltészet a XVIII. száz.
 Ember Próbája 334.
 Endrődy János 402. 453. 454.
 Ének sz. István jobb kezéről
 97.
 — sz. Lászlóról 97.
 — sz. Bernáté 98.
 — Pannónia megvétele-
 ről 85.
 — Magyarország megvé-
 teléről 139.
 — Máttyás királyról 88.
 — egyházi, a középkor-
 ban 96. a XVI. száz.
 179. a XVII. száz.
 302. a XVIII. száz.
 315.
 Énekek (történeti) a közép-
 korban 31. 78. a XVI. szá-
 zadban 138. a XVII. száz.
 292. a XVIII. száz. 310.
 Énekeskönyvek, kath. 179.
 219. 302.
 Énekeskönyvek, protest. 182.
 218. 303.
 Énekeskönyvek, unitár. 185.
 Énekeskönyvek, szombato-
 soké 186.
 Enyedi György 120.
 Epos vallási 98.
 — bibliai 164.
 Eposa a népies iskolának 383.
 Erdély nyomorúságáról Bá-
 tori Gábor alatt 214.
 Erdély veszedelméről 191.
 Erdélyi história 151.

- Erdélyi Máté 167.
 Erdélyi pusztítások feletti
 Siralom 292.
 Eszterházi Vigasságok 334.
 Erdősi János 195. 360.
 Eszterházy Mikós-nádor szín-
 háza 304.
 Eszther hist 166. 167.
 Etédi Márton 390. 395.
 Ethele udvari dalmokai 25.
 Ethele-monda (magyar és kül-
 földi) 43.
 Etelka 263. 378. 380.
 Etelka Karjelben 380.
 Euryalus és Lucretia hist. 130.
 Fabchich József 374.
 Fábián Julianna 403.
 Faludi Ferenc 313.
 Falusi Notárius Budai uta-
 zása 396.
 Falusi Notárius Pokolba Me-
 netele 399.
 Falusi Notárius Elmélkedései
 399.
 Fanni Hagyományai 419.
 Farkas András 173.
 Fazekas Mihály 405.
 Feddő költészet 95. 173.
 Fejedelemségről (az) 174.
 Fejér György 448.
 Fejér testvérek 452.
 Fekete Imre 166.
 Felvinci György 299. 306.
 Fenelon Telemachja 310. 356.
 Fenyőfa hasznos voltáról 299.
 Ferenciek énekeskönyve 303.
 Florinda 310.
 Fodor Pál halálára 214.
 Fortunátus hist 115.
 Földi János 368. 404. 408. 458.
 Fösvénységről (az) 174.
 Fráter Gáspár 167.
 Fridericus szász hg. 317.
 Füsi Pius Cátója 311.
 Gábor, Mátyás kir. kedvenc
 magyar költője 93.
 Gálszécsi Istv. énekeskönyve
 182.
 Gáti István 392.
 Gazvitézek mondája 73.
 Gedeon (a vitéz) hist. 166.
 Gelei Katona István Gra-
 duálja 218.
 Gellért 384. 446.
 Gergely deák 88.
 Gessner Salamon 384.
 Gizmunda és Giscardo hist.
 120.
 Gosárvári Mátyás 139.
 Gosárvári Ambrus 143.
 Göből Gáspár 353. 402.
 Gönczi György énekeskönyve
 184.
 Görcsöni Ambrus 143.
 Görgei Albert 112. 121.
 Graduál, öreg, 218.
 Gróf Pontisz, regény 447.
 Gvadányi József gr. 396.

- Gyapjas Vitézek 381.
 Gyarmati Imre 191.
 Gyászvitézek mondája 73.
 Gyermekek Physikája versb. 402.
 Gyéza reformjai 76.
 Gyöke Ferenc 167.
 Gyöngyösi István 279. 292.
 Gyöngyössi János 404.
 Gyulai Márton 194.
 Gyűjtemény, Rózsaszinű 447.
 Hajnal Mátyás 219.
 Halálról való emlékeztető 170.
 Haller János Hármass Istór. 295.
 Haller László 310.
 Haller Úzongja 446.
 Hari Péter 402.
 Hariadénus hist. 162.
 Hármass Vitézek 337.
 Három istenfélő férfiak hist. 166.
 Harsányi Sámuel 356.
 Hatvani István 402.
 Házasságról való szép ének 172.
 Hegedősök 31. 51. 210.
 Helikoni Virágok 456.
 Heliodór Aethiopikái 287. 381.
 Heltai Gáspár 116. 135. 142. 178. énekeskönyve 185.
 Heptalogus 311.
 Heroídek 357.
 Hervej Sírhalmai 356.
 Hétmagyar mondaköre 64.
 Himfy Szerelmei 429.
 Hírlapirodalom kezdete 330.
 Hoffgref György énekgyűjteménye 165.
 Holberg Klímusa 446.
 Homer Iliásza 364.
 Horác 195. 360. 363. 368. 374.
 Horváth Ádám 368. 369. 386. 392. 402. 403. 405. 458.
 Horvát András 170. 174.
 Hősmonda, régi magyar 50.
 Hriágjel Márton 310.
 Hún költészet 20.
 Hún monda a magyaroknál 27. 33.
 Hún krónika 139.
 Hunniás 386.
 Hunyadi-krónika 142.
 Hunyadi László, epos 391. trag. 334. 336. 373.
 Huszár Gál 181. énekeskönyve 182.
 Huszti Péter 126.
 Hymnus sz. Miklós pápához 180.
 Icon vicissitudinis humanae vitae 160.
 Idari Péter 127.
 Igaz Barátság 172.
 Igaz Barátság tüköre 320.
 Igazság Bújdosása 320.

- Igricek 31.
 Illei János 311. 318. 322. 344.
 408. 448.
 Ilosvai Péter 108. 127. 167.
 171.
 Ilyefalvi Veszedelem 292.
 Illyefalvi István 167.
 Illyés András énekeskönyve
 303.
 Illyés István énekeskönyve
 303.
 Illyés prof. hist. 166.
 Imre és Konrád 317.
 Intermezzo, egy, 317.
 Írás, ómagyar 18.
 Irodalomtörténet, mi? 6.
 Iskola, francia 332. 441.
 — classica 359. 443.
 — népies 376. 443.
 — új 407. 444.
 Isten (az) városáról 170.
 Istennek irgalmasságáról 174.
 Istvánfi Pál 120.
 Izrael kijövése Egyiptomból
 166.
 Izsák áldozatjáról 166.
 Izsák házassága hist. 166.
 Izsák és Rebeka 320.
 II. János kir. élete 157.
 János (sz.) Fővétele 167.
 János (sz.) Látásáról 170.
 Jáson kir. házassága 172.
 Játékos Gyűjt. Erdélyi 453.
 Jekóniás 318. 319.
 Jephtha tragédiája 167.
 Jeruzsálem pusztulása 163.
 — veszedelme 163.
 Joacház 317.
 Jób (sz.) hist. 167.
 Jolánka 378.
 Jónás prof. hist. 166.
 Joveniánus hist. 117.
 József hist. 167.
 II. József, epos 392.
 Judit assz. hist. 166.
 — és Holofernes hist.
 166.
 Kájoni énekeskönyve 303.
 Kákonyi Péter 162. 166.
 Kalmár György 311. 360.
 Kapitány György Bajviadalja
 149.
 Karádi Pál névtelene 200.
 Karkönyv, Batthyányi-féle
 180.
 Karkönyvek, pataki 180.
 — kecskeméti 186.
 Kármán József 416.
 Károly cs. hada Saxóniában
 150.
 Károlymondakör 133.
 Kártigám 445. 446.
 Kassai m. társaság 330.
 Katalin-legenda 98.
 Katona István, Gelei, Gra-
 duálja 218.
 Kátosi Péter 191.
 Kazinczy András 300.

- Kazinczy Ferenc 330. 368.
413. 420.
- Kelemen László 450.
- Kemény János Emlékezete
280. 284.
- Kenyérmezei diadalról egy-
korú ének 88.
- Kenyérmezei ütközet hist. 143.
- Kereskényi Ádám 318.
- Kétféle hitről 174.
- Királykrónika 144.
- Királyok könyveiből hist. 166.
- Kis János 330. 369.
- Kisfaludy László rabsága 214.
- Kisfaludy Sándor 429.
- Kisfaludy Sándor és Petrarca
436.
- Klopstock ódái 360.
- Klytaemnestra tragédiája 207.
- Kocsi János 452.
- Kohári István 297.
- Kolosi Török István 211. 212.
213.
- Kolumbán János 310.
- Kónyi János 383.
- Kopaszságnak (az) dicsireti
176.
- Kor, újjászületési, 326.
— nyelvújítási 326.
— epigónoké 326.
- Kotzebue 446.
- Kovács Ferenc 354.
- Kovács György eleste 214.
- Kovács József 357.
- Kovács József, az ifj. 406.
- Kovácsnai Sándor 375.
- Kölcsey Csokonairól 427.
- Költészet, egyházi 96. 179.
302. 315.
- Költészet, magyar, történeté-
nek felosztása 11.
- Költészet, magyar, ókori 31.
- Költészet, magyar, középkori
78.
- Költészet a XVII. száz. 209.
- Költészet a XVIII. száz. 309.
- Könyvtár, Téli és Nyári 447.
- Köröspataki János 292.
- Körözségről (a szent) 171.
- Középkor, magyar 77.
- Középkori népköltészet 79.
- Középkori műköltészet 92.
- Középkori történeti költészet
79.
- Középkori történeti műköl-
tészet 85.
- Kulcsár István 375. 392.
- Kún László trag. 380.
- Kunics Ferenc 318. 319.
- Lafontaine 446.
- Láisz 334.
- Langobárd monda 114.
- Lantos Sebestyén 145.
- Laskai János 170.
- Lázár János gr. 310.
- Leel és Bölcs mondájok 72.
- Legújabb kor 324.
- Lelki Hódolat 316.

- Lelki Óra 315.
 Lelki Tárház 299.
 Leoninisták 404.
 Lesage Sánta Ördöge 446.
 Léta vitéz 395.
 Léva vára Megvevése 149.
 Levita hist. 166.
 Liszti László, báró 271.
 Losonci István halála 150.
 Lucán Pharsáliája magy. 334.
 Lucinda 405.
 Lucretia története 168. 394.
 Ludas Matyi 405.
 Lupuly vajda hist. 292.
 Luther énekei 181.
 Luther papok ellen ének 175.
 Lyra coelestis 303.
 Lyrai költészet a XVI. száz.
 179.
 Lyrai költészet a XVII. száz.
 216. 299.
 Máдай Mihály 162.
 Magyar akadémia megpen-
 dítve 330.
 Magyar Gyász 390.
 — irodalom korszakai
 11.
 — középkor 77.
 — Lant 373.
 — Játékszin 453.
 — Músa 330. 368.
 — Muzeum 330. 369. 408.
 — nyelv legrégebb kora
 12.
- Magyar ókor 11. 75.
 — ösvallás 16.
 — ösvallási énekek 78.
 — társaság, erdélyi 331.
 — társaság, pesti 331.
 — társaság, soproni 331.
 Magyarország Megvétele 139.
 Magyellóna (szép) hist. 133.
 Mailáth István fogságáról
 148.
 Makabeus hist. 166.
 Makabeusok könyvéből szép
 hist. 167.
 Manasses és Nabugodonozor
 166.
 Mária Terézia kora 326.
 Marmontel Belizárja 356.
 Marmontel Erk. Meséi 355.
 384.
 Mátyás kir. hist. 142.
 Mátyás király, epos 334.
 Mátyási József 402.
 Mauritius cs. 318.
 Meglőtt és megleendő dol-
 gokról hist. 169.
 Melius Péter 171.
 Méltóság keserve 341.
 Merope 353.
 Mesék 177. 311. 351.
 Mészáros Ignác 445.
 Metastasio magy. 318.
 Miller Szigvártja 446.
 Milton Elvesztett Paradicsó-
 ma 353. 362.

- Mindenés Gyűjtem. 330. 369.
 Mohácsi Veszedelem 272.
 Molnár Albert, Szenci, 218.
 301.
 Molnár Borbála 402.
 Molnár Ferenc 299.
 Molnár János 360.
 Moor Anna 452.
 Morálítások 201. 320.
 Moribus (de) in convivio 172.
 Moschus magy. 363.
 Mózsés és József hada 166.
 Mulató Óra 384.
 Munkácsi János 167.
 Murányvára Megvevése 149.
 Murányi Vénus 280.
 Mysteriumok maradványai
 100.
 Nabukodonozor hist. 166.
 Nádudvari Győzödelem 159.
 Nagy János 375.
 Nagy Lajos Cátója 311.
 Nagy Péter 191.
 Nalácz József báró 353. 357.
 Nandorfejevári Győzödelem
 392.
 Nárai György 303.
 Negyedik László, dráma 454.
 Nevelők (a) 449.
 Népszíniköltészet a középkor-
 ban 98.
 Névtelen, Bujdosó 170.
 — Drávai 118.
 — Felnémeti 175.
- Névtelen, Galatai 161.
 — Győri 318.
 — Gyulai 155.
 — Ihászé 160.
 — Ilyefalvi 292.
 — kitért barát 175.
 — Kolosvári 167.
 — Küküllei 167.
 — Lévai 125.
 — Nikolsburgi 143.
 — Pataki 130.
 — Sarlóközi 169.
 — Szendrei 111.
 Nyári Éjtszaka 402.
 Nyéki Vörös Márton 212.
 Nyelv, ómagyar 17.
 Nyírkállai Tamás 95.
 Nyíry (Ceglédi) János. 167.
 Oberster, az, dráma 454.
 Oeconomia coniugalis 172.
 Ómagyar miveltség 14.
 — egély 16.
 — nyelv 17.
 — írás 18.
 — költészet 20.
 Ónodi János 299.
 Orczy Lőrinc báró 343.
 Óriás Lóránt 92.
 Ormpruszt Kristóf 175.
 Oroszhegyi Mihály 299.
 Orpheus 330. 369. 408.
 Orpheus és Eurydice 384.
 Országgyűlés satirico-critice
 való leírása 400.

- Osszián magy. 369.
 Ovid 369.
 Önállók (az) 416. 444.
 Ördög Mátyás Veszedelme 152.
 Öreg Fösvény (az) 449.
 Öreg Graduál 218.
 Örvendi Molnár Ferenc 299.
 Ösvallás, magyar 16.
 Pál (sz.) apostol élete 167.
 Pál érsek levelére felelet 174.
 Pál, szomorúj. 317.
 Palatics György 191.
 Palinódia 290.
 Panasz Krisztusnak 174.
 Pankotai Tamás 187.
 Pannónia megvételeéről ének 85.
 Pap István 311.
 Pápai István 356.
 Páris és Helena hist. 125.
 Parthenius szerelmes történetei 168.
 Pártos Jeruzsálem 393.
 Paskó Kristóf 292.
 Pécsi Ferenc 180.
 Pécsi János 172.
 Pécsi Simon 187.
 Péczeli József, az első, 330. 351. 352. 353. 356. 357. 448. 458.
 Péczeli Király Imre 217.
 Peleskei Nótárius 396.
 Perecsenyi Nagy László 391. 395.
 Peró Veszedelme 310.
 Perzsa fejedelmek hist. 163.
 Pesti György 170.
 Pesti Mizsér Gábor 177.
 Petki János 173.
 Pető lázadása 310.
 Petróczi Kata 301.
 Philosophus, vígj. 337.
 Pindar s a görög lyrikusok magy. 374.
 Plautus magy. 375.
 Plutarch 168.
 Pluto komiko-tragédiája 306.
 Podmaniczky József báró 451.
 Póli István 117.
 Ponciánus históriája 132.
 Pontyi jelleme 338.
 Poocs András 394.
 Pope, az ember 333. 356.
 — a kritikáról 356. 458.
 Pozsonyi papnövelde 448.
 Priester Johannes 121.
 Príni Péter fogságáról 148.
 Priscus tanutétele a húnok erkölcsi ésköltészetéről 21.
 Propert magy. 363.
 Prosodia, m. 364. 367.
 Protászevicz Benedek 451.
 Próza (szépirodalmi) 133.
 Ptolomaeus kir. hist. 171.
 Ptolomaeus, dráma, 318.
 Pyramus és Thisbe hist. 211.

- Racine, az ifj., a vallásról 357.
 Racine Mithridatese 352.
 — Phaedra és Hippolytja 352.
 Rádai Balázs 181.
 Ráday Gedeon gróf 360. 369. 409. 410.
 Rádai Pál 316
 Ráday Pál gr. 451.
 Rájnis József 360. 364. 366.
 II. Rákóczi Gy. lengyelországi veszedelme 214.
 Rákóczi László Váradon 214.
 Rákosi András 213.
 Ráskai Gáspár 110.
 Ráth Mátyás 330.
 Recipe a rest és csácsogó asszonyok ellen 175.
 Regény kezdete 129.
 Regény a XVIII. században 445.
 Regény, verses 279. 394.
 Regényes költészet a középkorban 89.
 Regényes költészet a XVI. száz. 107.
 Reland Galateája 404.
 Részögösről (sok) 175.
 Révai Miklós 330. 363. 448. 457.
 Rikóti Mátyás, víg epos 410. 411.
 Rimay János 216.
 Római asszonyoknak (az) ciferaság tilalmáról való perlődések 175.
 Római Gesták 108. 115. 296.
 Rontó Pál 400.
 Rózsakoszorú 288.
 Rudolfiás 392.
 Rustán császár hist. 118.
 Salamon kir. (bölc) hist. 167.
 Salamon kir. 318.
 Salamon és Markalf 134.
 Salánki György 159.
 Salernói diaetetika versb. 299.
 Sámson hist. 166.
 — és Dalila hist. 166.
 Sándor-mondakör 126.
 Sándor, nagy, hist. 295.
 Sándor Lipót nádor, 451.
 Sárkány István halálára 214.
 Sartorius János 315.
 Satira a papok nőtelenségéről 175.
 Satira gonosz asszonyemberekről 175
 Scytha király 395.
 — nyelvostály 13.
 Schedius Lajos 416. 451.
 Schmalkaldi háború 150.
 Sedeciás 318.
 Sehy Ferenc 452.
 Semiramis 317.
 Senai Lucretia 130. 394.
 Shakespeare Rómeója 447.
 Silius Italicus 173.
 Simai Kristóf 451.

- Sintenis: Halló boldog estvéje 446.
- Skarica Máté 181.
- Soos Márton 380. 454.
- Sophokles magy. 375.
- Spira Ferenc hist. 162.
- Stöckel Lénárd 203.
- Sturmann Ferenc 375.
- Szabadkai Mihály 89.
- Szabó Dávid (Barcafalvi) 408.
- Szabó Dávid (Baróti) 330. 354. 361.
- Szabó László (Szentjóni) 413. 454.
- Szabó Sándor (Kún) 447.
- Szacsvai Sándor 330.
- Szakadár 391.
- Szakmári Fabricius István 168.
- Szalkai Viadal 148.
- Szatmári Mihály 368.
- Száz Fabula 178.
- Szegedi Gergely 181.
- István 181.
- Lőrinc 181. 204.
- Lénárd énekeskönyve 302.
- Szegedi Veszedelem 150.
- Székely Balázs 166.
- István 180.
- Székesfejérvár veszése hist. 161.
- Szelepcsényi énekeskönyve 302.
- Szentek Hegedűje 316.
- Szentjóni Szabó László 413. 454.
- Szentmártoni Bodó János 211. 212.
- Szentpáli Ferenc 299.
- Szép János 457.
- Szepetneki János 191.
- Széptan kezdeti Magyarországon 456.
- Szerdahelyi György 456.
- Szerecsenek, a 381.
- Szeremlyéni Mihály 166.
- Szerencse forgandóságáról 172.
- Sziget ostroma (1556) 155.
- Sziget veszedelme 155.
- Szilágyi és Hajmási hist. 111.
- Szilágyi Sámuel 353. 360.
- Szinán basa hist. 161.
- Szinészet a középkorb. 98.
- a XVI. száz. 196.
- a XVII. száz. 304. 306.
- a XVIII. száz. 316. 331. 447.
- Szinészet, országos részvét tárgya Magyarországon 451. Erdélyben 452.
- Szinésztársaság, első nemzeti 452. második 453.
- Színház, első állandó, 452.
- Szitnyavár Megvevése 149.
- Szkanderbég vitéz dolgai 163.

- Szkárosi 174
 Szöllősi István 160.
 Szőnyi Benjamin 316. 402.
 Sztárai Mihály 166. 181.
 Sztárai Miklós 167.
 Szuhányi Ferenc 369.
 Szulimán cs. Viadali 161.
 Takács József 402.
 Tamerlán, színdb. 317.
 Táncz Menyhért 317.
 Tanköltészet a XVI. száz.
 169. a XVII. sz. 212. a
 XVIII. száz. 311. 338. 356.
 401.
 Tariménes utazása 341.
 Tarjai Mihály 166.
 Társaságok, pesti, 456. sop-
 roni 456.
 Tasnádi Péter 194.
 Tatárjárás hist. 141.
 — 1663-ki, 292.
 Tavaszi Virágok 456.
 Tékozló fiú 166.
 Telamon kir. hist. 126.
 Teleki Ádám gr. 352.
 — József gr. az idős bik.
 349.
 Telemach 310. 356.
 Temesvár Veszedelme 150.
 Temesvári István 143.
 — János 141.
 Terenc magy. 375.]
 Teremtés hist. 167.
 Természet könyve 403.
 Természet világa 341.
 Tésla Mihály krónikája 292.
 Tessényi Vencel 134.
 Testőrsereg, nemes 325.
 Theophania 204.
 Tibull magy. 363. 369.
 Tinódi Sebestyén 142. 145.
 161. 166. 175.
 Tintinnabulum Tripudianti-
 um 212.
 Tisztségre vágyódók (a) 449.
 Titus és Gizippus hist. 120.
 Titus kegyelmessége 318.
 Tóbiás élete 167.
 Tóbiás hist. 166.
 Tóbiás Házassága 166
 Toldi-monda 89. 108.
 Toldi Miklós, dráma 263.
 380.
 Tollharcok 366. 368.
 Tolnai Bálint 172.
 Tolnai György 167.
 Tolvaj Ferenc 299.
 Torkos János 167.
 Tornynos Péter, fársángi ját.
 448.
 Töke Ferenc 155. 162.
 Tökéletes asszonyállatokról
 168.
 Tököre a mulandó életnek
 172.
 Török Bálint fogságáról 148.
 Török János Vitézsége 151.
 Tripartitum versben 299.

- Trójai veszedelem 124 .125.
 295.
 Trója Veszedelme 375.
 Túnisz Megvétele 162.
 Túnयोगi Sámuel hist. 292.
 Túri György halála hist. 158.
 Túri Mihály 212.
 Tündér Ilona 112.
 Udvarbírákról (az) és kulcsá-
 rokról 175.
 Újfalvi Imre énekeskönyve
 185.
 Újkor 101.
 Újkori költészet 102.
 — — időszakai 103.
 Ulysses története 375.
 Uránia 330. 417.
 Utazó Lélek 402.
 Utolsó ítélet 169.
 Vajdakamarási Lőrinc 170.
 172.
 Valkai András 115. 121. 140.
 144. 162.
 Vályi András 130.
 Vályi Nagy Ferenc 369. 391.
 392. 394.
 Vanière Paraszti Majorsága
 362.
 Várad pusztulásáról 191.
 Varkucs Tamás csatái 149.
 Varsányi György 168.
 Várta-Mulatság 384.
 Vásárhelyi András 97.
 Vay Lőrinc 191.
 Vedres István 330.
 Véggyulavári kaland 155.
 Verbőci Imre viadalja 148.
 Veres Gáspár 120.
 Verestói György 311.
 Verseghy Ferenc 369. 409.
 457. 458.
 Veszprémi István 310.
 Vida György tréf. hist. 310.
 Vida László 453.
 Világbíró nagy Sándor 310.
 Világ kezdetétől lött dolgok
 166.
 Virág Benedek 370. 458.
 Virgíl Aeneise 363. 375.
 — Eklogái 363. 365.
 — Georgikái 365.
 Virtus (a) és Voluptásnak
 vetekedések 173.
 Vitéz Francisco hist. 109.
 Vízözön hist. 167.
 Voltaire Candídjá 356.
 — Guesclin Adelaídjá
 352.
 — Henriása 353.
 — Mahometja 352.
 — Triumvirátusa' 337.
 — Zayrja, Méropja,
 Tancredja, Alzírja 353.
 Volter és Grizeldisz 120.
 Waltron gr., dráma 384.
 Wesselényi Miklós, id. báró
 453.

Wieland regényei 447.
Xerxes-krónika 168.
Young Éjtszakái 356. 357.
Zalányi Péter 356.
Zechenter Antal 352. 358.
Zichy Péter, gr. 301.
Zoltán József 356.
Zólyomi Dávid 213.
Zombori Antal 167.

Zrínyi a költő halálára 214.
Zrínyi Miklós, gr. 226. 268.
302.
Zrínyi Miklós Szigetben 385
Zrínyiász 228. (új) 385. 411.
Zsebkönyvek 455.
Zsidó-magyar krónika 173.
Zsigmond-krónika 142.
Zsuzsánna hist. 166.

Heckenast Gusztáv

CZIMKÉPES KIADÁSAI.

A kiadónak szándoka ezen „Czimképes kiadásban“ a bel- és külirodalom legkitünőbb műveinek gyűjteményét nyújtani a t. olvasóközönségnek.

E gyűjteményben a szépirodalom legjobb s legkedveltebb termékei mellett egyszersmind tudományos, különösen elismert jelességű szerzőktől írt történelmi művek is jelentek meg. Ilyek jövőre is fognak e kiadásban fölvetetni, mely mind rendkívüli olcsósága, mind csinos és szabatos kiállítása által a t. közönség részvételére oly annyira érdemes.

A „Czimképes kiadásban“ eddig a következő művek jelentek meg:

I.

A KARTHAUSI.

REGÉNY.

Irta **b. Eötvös József.**

Füzve 2 forint. — Diszkötésben 3 forint.

II.

A NÖVÉREK.

REGÉNY.

Irta **b. Eötvös József.**

Füzve 2 forint. — Diszkötésben 3 forint.

III.

A harmincz éves

HABORU TÖRTÉNETE.

Irta

SCHILLER FRIGYES.

Ford. **Törkös István,**

Füzve 2 forint. — Diszkötésben 3 forint.

IV.

I. Napoleon császár ÉLETE,

a leghitelesb kutfők után.

Harmadik kiadás.

Füzve 2 forint. — Diszkötésben 3 forint.

V.

KÖLTŐI VÁZLATOK.

Irta **Stifter Adalbert.**

NÉMETBŐL.

Füzve 2 forint. — Diszkötésben 3 forint.

VI.

Az első Zrinyiek.

Irta **Salamon Ferencz.**

(41 iv.) Füzve 3 ft. — Diszkötésben 4 ft.

VII. VIII.

Erdélyország története.

Irta **Szilágyi Sándor.**

Két kötet. — Füzve 4 ft. — Diszk. 6 ft.

IX.

Az angol

forradalom története

I. Károly haláláig.

Irta **GUIZOT FERENCZ.**

Ford. **dr. Fésüs Gy.**

Füzve 2 forint. — Diszkötésben 3 forint.

X. XI.

ARAB REGÉK.

Fordította

Vörösmarty Mihály.

Két kötet. — Füzve 4 ft. — Diszk. 6 ft.

XII.

A magyar költészet TÖRTÉNETE

az ősidőktől Kisfaludy Sándorig.

Irta **Toldy Ferencz.**

Második, javított, kiadás egy kötetben.

Füzve 2 ft. — Diszkötésben 3 ft.

 Minden mű külön is megszerezhető.

TOLDY FERENCZ.

A magyar

nyelv és irodalom kézikönyve

a mohácsi véstől a legujabb időig,

vagyis az utóbbi három század kitünőbb írói és költői életrajzokban és jellemző mutatóványokban feltüntetve.

Első kötet: A XVI, XVII és XVIII. század költői. (736 hasábos lap, nagy 8-rét.)

Második kötet: A XIX. század költői. (848 hasábos lap, nagy 8-rét.)

Ára a két kötetnek füzve 4 ft. 20 kr. — Vörös vászonba kötve 5 forint.

Magyar irodalmi szemelvények.

KÉZIKÖNYVÜL

a felgymnasiumi V—VIII-dik osztályu ifjúságnak

a magyar nyelv- és irodalomban oktatására.

A szónoklat s költészet elméletének és

a magyar irodalom történetének vázlatával.

SVORÉNYI JÓZSEF,

cistercei rendü áldor-, egri főgymnasiumi igazgató, s magyar akademiai tagtól.

Nagy 8-rét (XXXI és 734 lap). Füzve 3 ft. 60 kr.

SZÉPHALOM.

Adalékok a magyar nyelv és irodalom történelméhez.

Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel

1808—1831.

Kiadta **KAZINCZY GÁBOR.**

Nagy 8-rét. (XVI és 274 lap) füzve 2 forint 50 krajczár.

Magyar

írók arczképei és életrajzai.

(40 képpel.)

Nagy 8-rét. (164 lap) füzve 2 ft. — Diszkötésben 3 ft.

Az eddig megjelent **40** kötetből álló gyűjteménynek

 ára csak **20 forint.**

A MAGYAR NEMZET

CLASSICUS IRÓI.

Kiadja

TOLDY FERENCZ.

Minden folyam egyenkint is kapható, egyes kötetek ezen gyűjteményből azonban nem adatnak el.

(Jegyzéke az eddig megjelent folyamoknak.)

I. FOLYAM.

 Kisfaludy Károly munkái 8 kötet	}	10 kötet 5 ft.
 Kölcsey Ferencz munkái 1—2 kötet		

II. FOLYAM.

 Kölcsey Ferencz munkái 3—8 kötet	}	10 kötet 5 ft.
 Mikes K. törökországi levelei 2 kötet		
 Bajza J. összegyűjtött munkái 1—2 kötet		

III. FOLYAM.

 Bajza J. összegyűjtött munkái 3—6 kötet	}	10 kötet 5 ft.
 Virág Benedek munkái 6 kötet		

IV. FOLYAM.

 Berzsenyi Dániel összegyűjtött munkái 2 kötet	}	10 kötet 5 ft.
 Gyöngyösi István válogatott munkái 2 kötet		
 Csokonai Vitéz Mihály munkái 3 kötet		
 Bacsányi János poetái munkái 1 kötet		
 Szentjóbi Szabó versei 1 kötet		
 Verseghy poetái munkái 1 kötet		

Gróf Széchenyi István munkái kivonatban

ezen czim alatt:

Gróf Széchenyi István

POLITIKAI ISKOLÁJA

saját műveiből összeallitva.

Három kötet. Nagy 8-rét, füzve **7 ft. 50 kr.** — Mindegyik kötet egyenkint is **2 ft. 50 kr.**jával kapható.

Gyémántkiadások.

Egy-egy kötet ára füzve **70** kr. — Vászonzba kötve, aranyvágással **1** forint.

MAGYAR REMEKIRÓK.

1. **Kisfaludy Sándor.** *A kesergő szerelem.* A költő arcképével (209 l.)
2. **Kisfaludy Sándor.** *A boldog szerelem.* (176 lap.)
3. **Kisfaludy Károly** költeményei. A költő arcképével. (143 lap.)
4. **Kazinczy Ferencz** költeményei. A költő arcképével, (243 lap.)
5. **Kisfaludy S.** *Gyula szerelme* (234 lap.)
6. **Csokonai Mihály** válogatott versei A költő arcképével.
7. **Katona. Bánk bán.** Dráma. A költő arcképével, (242 lap.)
8. **Kölcsey Ferencz** versei (224 lap.)
9. 10. **Zrinyi M.** *szigeti veszedelme.* Hősköltemény. (176; 178 l.) 2 kötet.
11. 12. **Garay János.** *Szent László.* Történeti költemény. 2 kötet.

Az itt elősorolt kötetek kiadásánál, a kiadó czélja volt: hazai költőink legkedveltebb s remekül elismert **egyes műveit**, hibátlan, diszes és a mellett mégis igen olcsó kiadásokban, az utókornak átadni.

Mily határozott elismerést nyert e vállalat az egész közönségnél, igazolja azon körülmény, hogy több kötetet már ujolag kellett nyomtatni, és hogy a kiadó buzditatva érte magát a kiadást folytatni, s az eddigi virágcsokorhoz, időről időre, remek irodalmunk kertjéből, újabb virágot tűzni.

 Mind a 12 kötet diszes szekrényben 15 ft.

IRODALMI KINCSTÁR.

1. **Népdalok.** *Petőfi Sándor* arcképével (192 lap.)
2. **Románczok.** *Vörösmarty M.* arcképével, (232 lap.)
3. 4. **Balladák.** Két kötet. *Arany János* arcképével, (192; 192 lap.)
5. 6 **Külföldi iant.** Magyar költők műfordításai külföldi remekírókból. Két kötet. (208; 228 lap.)
7. **Emlékkönyv.** A legjelesebb magyar költők szemenszedett mondatai. (192 lap.)
8. **Epigrammák.** (208 lap.)
9. 10. **Szerelem dalnokai.** Két kötet. (216; 206 lap.)
11. 12. **Életiskola.** Két kötet. (200; 214 lap.)

Azon tetszés, melyben a Remekírók gyémánt-kiadása általában részesült, a kiadónak ösztönül szolgált fenebbi vállalathoz egy más hasonlót csatolni, melynek főadata, saját hazai költészetünk valamint a külföldi irodalom legszebb műrészzeit is egyes gröngyökül összefűzni, s czélszerűleg rendezett anthológiákban a közönségnek kézbesíteni.

Ezen gyűjtemény, az eddig megjelent 12 kötetel, mely minden művelt nemzet költőinek munkáiból szemelt legszebb költemények s magasztos gondolatok gazdagságát tartalmazza, befejeztetik.

 Mind a 12 kötet egy csinos szekrényben 15 ft.

Jókai Mór munkái.

	ft. kr.
Milyenek a nők? 2 kötet	2 —
Milyenek a férfiak?	1 —
Mire megvénülünk. Regény. 4 kötet	4 —
Decameron. Száz novella. 10 kötet	10 —
Egy magyar nábob. Regény. 4 kötet	4 —
Az elátkozott család. Regény. 2 kötet	2 —
A régi jó táblabírák. Regény. 4 kötet	4 —
Árnyképek. Beszélyek	1 —
Délvirágok. Beszélyek	1 —
Szélesend alatt. Beszélyek. 2 kötet	2 —
Felfordult világ. Regény. Két rész egy kötetben	1 50
A magyar előidőkből. 2 kötet	2 —
Véres könyv. Csata képek. 3 kötet	3 —
Oceania. Egy elsüllyedt világgrész története	1 —
Népvilág. Elbeszélések 2 kötet	2 —
Tarka élet. Hét rész egy kötetben	1 50
Kakas Márton tolltaraja 2 kötet	2 —
Színművek. 3 kötet	3 —
A magyar nép adomái	— 80
A nagy tükör (126 képpel)	2 —
A magyar nemzet története. Regényes rajzokban	2 50
— Diszkötésben	4 —
Téli zöld. Regék az ifjúság számára. Kemény kötésben	4 —

Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás.

(16-rét) egy-egy kötet füzve 40 kr.

Mindegyik kötet külön is kapható!

A varchoniták	— 40
Fortunatus Imre. — Shirin	— 40
Kalóz király	— 40
Sonkoly Gergely. — A drága kövek. — Márce Zára	— 40
Törek világ Magyarországon. 5 kötet	2 —
A bűntárs. — Nepean sziget	— 40
A kétszarvu ember. — Az egyiptusi rózsa. 2 kötet	— 80
Koronát szerelemért. — A Hargita. — A kalmár és családja	— 40
Petki Farkas leányai. — Háromszéki leányok. — A két szász	— 40
Regék	— 40
Carinus. — A nagyenyedi két füzfa	— 40
A serfőző. — A nyomorék naplója. — Fekete világ	— 40
Erdély aranykora. Regény. 3 kötet	1 20
Csatáképek 1848—1849-ből 3 kötet	1 20
Bujdosó naplója. — Kurbán Bég. — Megölt ország	— 40
A fehér rózsa. II. kiadás. — Humoristicus papirszeletek. 2 kötet	— 80
Magyarhon szépségei	— 40
Szomorú napok. 2 kötet	— 80
A janicsárok végnapjai. 2 kötet	— 80
Kárpáthy Zoltán. Regény. 6 rész, három kötetben	2 40

Ujabb költők művei.

	ft. kr.
Tompa Mihály versei. 6 kötet	7 50
Diszkötésben	10 —
Tompa Mihály. Dalok és románczok. Külön kiadás. Diszköt.	3 50
Tompa Mihály. Regék és népregék. Külön kiadás. Diszkötésben	3 50
Tompa Mihály. Ujabb költemények. Külön kiadás Diszkötésben	3 50
Tompa Mihály legujabb költeményei. (1867.) Füzve	1 20
Czuczor Gergely költeményei. 3 kötet	4 20
Diszkötésben	6 —
Arany János kisebb költeményei. 2 kötet	2 50
Diszkötésben	3 60
Szász Károly költeményei. 2 kötet	2 50
Diszkötésben	3 60
Tóth Kálmán összes költeményei. 2 kötet	3 —
Diszkötésben	3 60
Rajka Teréz. Költemények	1 20
Diszkötésben	2 —
Udvardy Géza. Költemények. Füzve	1 —
Diszkötésben	2 —
Vajda János költeményei. Füzve	1 40
Diszkötésben	2 —
Dalmady Győző. Szerelem. (Költemények.)	1 60
Diszkötésben	2 —
Bajza József versei. Diszkötésben	2 80
Liszniai Kálmán. Dalzongora	2 —
Diszkötésben	2 80
Garay János. Az Árpádok. Tört. Balladák	2 —
Diszkötésben	3 —
Petőfi Alexander. Lyrische Gedichte. 2 kötet	4 50
Magyar koszorúsok albuma. (14 arczképpel) Diszkötésben	5 —
Nemzeti lant. 2 kötet	2 —
Diszkötésben	2 80
Ujabb magyar lantosok. Petőfitől maig.	2 —
Diszkötésben	3 —
Hölgyek lantja. Magyar költőnők műveiből	2 —
Diszkötésben	3 —